

KOSSUTH LAJOS

ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE.

ÍRTA :

GRACZA GYÖRGY.

CSERÉPY ÁRÁD, HOMICSKÓ A., **Kiss** LAJOS, MARKT L., NEMES MIHÁLY
ÉS SZEMLÉR MIHÁLY RAJZAIVAL.

BUDAPEST,
1893.
A «BUDAPEST» KIADÁSA.

Nyomatott Wodianer F. és Fiainál. Budapesten.

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ.

Aki Kossuth Lajos életét kimerítően akarja elmondani, annak e század történetét kell megírnia. Mert Kossuth tüneményszerű pályafutása szorosan összefügg a XIX-ik század nagy eseményeivel. A 20-as és 40-es évek reformmozgalma a szabad eszmék kohójából: Parisból nyer tápot. A 48-iki átalakulásra a kontinens forradalmi készíti a nemzetet. Az 1848—49-iki önvédelmi harcz, az orosz beavatkozással, egy nagy európai háború jellegét ölti magára. A magyar emigráció működése kapcsolatos az 1859-iki olasz-francia-osztrák háborúval. És Kossuth mindezekben vezérszerepet vitt. Döntőleg hatott nemcsak a magyar nemzet elhatározásaira, de nem egyszer a világesemények menetére is. Kossuth alakja tehát csakis e világesemények körében domborítható ki teljes nagyságában. Ámde, ezek elmondására kötetek kellenének. Maga akár a reform-korszak, akár a szabadságharcz, vagy az emigráció működése bő anyagot szolgáltat külön-külön munkák megírására. Sőt magukban véve Kossuth szónoklatai, amiket itthon és a külföldön mondott el, több kötetet töltenének meg.

E könyv szűk korlátai, természetesen nem engedik, hogy Kossuth életének s működésének minden mozzanatával részletesen foglalkozni lehessen. Vázlatos életrajz ez csupán, mely főbb vonásaiban ismerteti a turini agg re-

mete életfolyását. De azért, számos új adat felhasználásával, igyekszik végigkísérni az olvasót Kossuth eddigi hosszú életútján egész a legutóbbi napokig: 90-ik születésnapjának országos 'megünnepléséig.

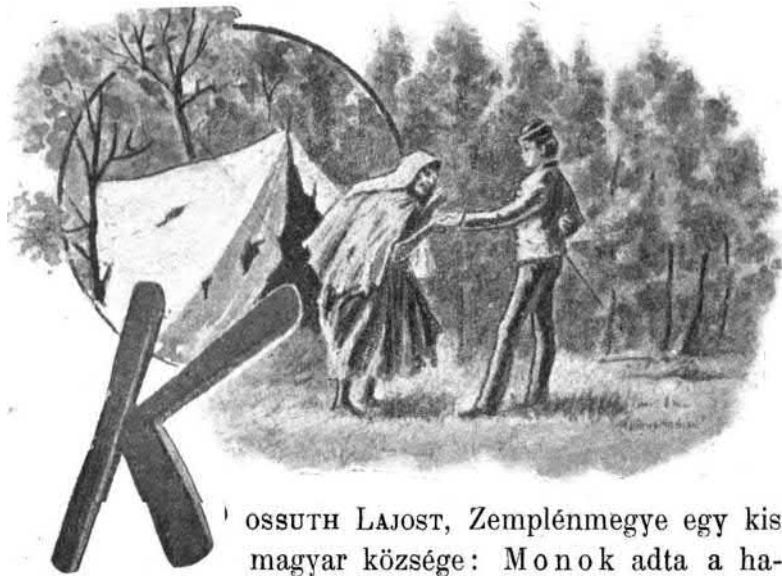
A munka fogyatkozásait némi csekély részben talán mégis ellensúlyozni fogja annak tárgyi lagossága. Odairányult ugyanis minden törekvésem, hogy a politikai és pártszempontok mellőzésével, lehetőleg hű és tiszta képét rajzoljam történetünk e nagy alakjának. S épp ezért, nagyrészt tartózkodva még az egyéni reflexióktól is, csakis az események csoportosítására szorítkoztam. Hisz épp maguk ez események tüntetik ki legékesebben Kossuth bámulatos talentumát, roppant akaraterejét és lángoló hazaszeretetét.

A nemzetnek, mely élni akar, ismernie kell nagyjait. Ezek működéséből, mint egy kiapadhatlan forrásból, merít erőt, lelkesedést és kitartást a további küzdelemre.

S ha ez igénytelen munka csak egy szemernyivel is hozzájárul a nemzeti öntudat és akaratereő megszilárdításához: úgy nem írtam hiába.

Budapesten, 1893. január 1-én.

Gracza György.

KOSSUTH LAJOST, Zemplénmegye egy kis magyar községe: Monok adta a ha-

zának. Születésének idejét immár nem lehet pontosan megjelölni. Csak annyit tudunk, hogy 1802-ben szeptember hó közepén született. A tályai ev. templom ugyanis, ahol Kossuthot megkeresztelték, 1810-ben leégvén, odaveszett, elhamvadt az anyakönyv azon kötete is, amelyben Kossuth keresztelése volt bejegyezve.

Születésének idejére és körülményeire vonatkozólag maga Kossuth, a tályai ev. lelkészhez 1874-ben intézett levelében, a többi közt ezeket írja:

; . . . „Emlékszem az aranyozott, rézcsattos nagy bibliára, melyből szokás volt atyám házánál vasárnaponként néhány fejezetet felolvasni s egy-egy zsoltárt elénekelni, s a melybe az én s nővéreim születésnapja a keresztelés adataival, ősi szokás szerint, be volt jegyezve. A szüleim iránti kegyeletnél fogva ereklyéül becsülném ezen rézcsattos bibliát, ha megvolna. De nincs. Elpusztult az is viharos éltöm fergetegeiben, mint sok egyéb, mire ész és szív becset helyeztek. S mert vidékünkön s koromban inkább a tágas körben ismert név- mint születésnapokat volt szokásban „megülni“; én pedig emlékezőtehetségem fiókjában nem igen tartottam érdemesnek hasznosabb dolgoktól helyet lopni a csekély magamra vonatkozó biographiai akták számára, hát biz' én lassan-

lassan születésem napját és hónapját elfelejtettem emlékemben megtartani. Mindössze is azon negatív reminiscenciám van felőlük, hogy nem a lógmérsékleti változékonyság hónapjában, nem áprilisban születtem, hanem, — hogy mikor? azt teljes bizonyossággal meg nem mondhatom. Úgy rémlik előttem, hogy szeptember 16-ika és 19-ike között: a l k a l m a s i n t 19-én. De nem merném reá szavamat adni, ámbár gyanítom, hogy az eseménynél, mely számomra bűt sokat, örömet vajmi kevesett hozott, alkalmasint jelen voltam, bárha talán burokban is, mert burokban születtem, mely azonban az én esetemben bizony nem igazolta a népies babonahitét, hogy „burokban születni szerencsét jelent.“

A mint tehát e levélből is láthatjuk, Kossuth magam sem tudja bizonyosan születésének a napját. Tinyenyén Írott életrajzi töredékében okt. 18-át jelöli meg születésnapjául. A hazai közönség azonban szeptember 19-ikét fogadta el ilyenül, s e napon szokta volt megünnepelni Kossuth születésének az évfordulóját.

Ami származását illeti, Kossuth Lajos a középnemesség sorából emelkedett Magyarország sorsának intézőjévé. Atyja: kossuti és udvardi Kossuth László ügyvéd volt, s mint ilyen a zempléni gróf Andrássy-család uradalmi ügyeinek intézője. Anyja: Wéber Sarolta, Wéber András liszkai postamester leánya. A tyrlingi Wéber-család szintén régi és nemes; sőt egyik ősök a 17-ik századbéli üldöztetések idején vértanúhalált szenvedett. E vértanúnak egyenes leszármazottja volt a Kossuth anyja.

Kossuth László családja egy fiúgyermekből és négy leányból állott. Lajos volt tehát az egyetlen fiú, s mint ilyen, természetesen benne összpontosult atyjának minden reménye és büszkesége. A lányok közül az egyik még fiatal korában halt meg. A többi három férjhez ment, kik között: Meszlényiné és Zsulavszkiné szomorú sorsra jutott.

A szabadságharcz leveretése után, hogy az önkény szörnyű boszujál elkerüljék, nekik is menekülniük kellett. Bujdosó úttok Amerikába vitte őket, ahol a bánat, a hon-

talanság csakhamar korai sírba döntötte mindkettőt. Csak a legfiatalabb nővér: Lujza, Ruttkay József özvegye, érhetette meg, hogy bátyja életfolyásának mindvégig tanúja lehessen, sőt élte alkonyának gondjait testvéri szeretetével enyhítse.

A Kossuth-család igen régi. Kimutatható, hogy Gyula erdélyi vezértől származik Korold után, ki Csanád vezérnek volt az anyja. A család legrégebb írott oklevele IV. Bélától 1263-ból ered, amely egy új adománylevél, a régít Detre zólyomi ispán csellel birtokába kerítvén. A család nemesi czimere négyeit paizs, vörös és kék alapszínnel. A jobboldali mezőben egy fehérszinű ágaskodó kos, mely háromágú lilomot tart; a baloldali mező közepén pedig vezéri aranysisak. Ezt a czimert II. Kossuth Miklós kapta 1470-ben Mátyás királytól. A család törzsfészke: Turóc-megye, de a honnan az idők folyamán nagyobbbrészt elszármazott, s turóczi, zempléni, nógrádi, pestmegyei és szatmári ágakra szakadt. Vallásukra: ágostai evangélikusok, az egyik zempléni ág azonban a róm. katolikus hitre tért át.

Kossuth Lajos családja Turócból származott át Zemplénmegyébe. Nagyatyja, Kossuth Pál, tanulmányai végeztével Zemplénbe jövén, a zempléni Kossuthok egyik tekintélyes tagjának, idősb Kossuth László főszolgabírónak pártfogásával a megyénél lajstromozó lett. Később ügyvédi irodát nyitott, s Monokon telepedett le. Ennek a fia volt L á s z l ó, a Kossuth Lajos atyja.

A család leszármazása apai ágról a következő: G á t h; — I. Kossuth (1263.) — II. Kossuth de Udvarcz. — Kossuth András (Udvardi Kossuth fia) 1359-ben oltalom-levelet nyert; — fia F ü l ö p: — ennek fia L á s z l ó; — ennek fia T a m á s (1470-ben új adományt nyert Mátyás királytól); — ennek fia Mihály: — ennek fia Mátyás (neje Rakow Mártha): ennek fia András (neje Zathureczky Kata), — ennek fia János (neje Nédetzky Anna), — ennek fia Miklós (neje Borczányi Magdolna), — ennek fia Dániel, — ennek fia Pál; — ennek fia György (neje Raksányi Kata), — ennek

fia Pál (neje Beniczky Zsuzsanna), — ennek fia László (neje Wéber Sarolta), — ennek fia Kossuth Laj[os, neje M e s z l é n y i Teréz, — gyermekeik: F e r e n c z, V i l m a és L a j o s-T i v a d a r.

Kossuth, férfi kora delén, 1844-ben, tinnyi magányában maga fogott hozzá életének a leírásához. Azonban csak a bekezdést írta meg. Ez a töredék így hangzik:

1802-ben október 18-án születtem Monokon Zemplén varmegyében, hol atyám, Kossuth László, a gróf Andrássy-család uradalmi rendes ügyvédé volt. Anyám Tyrlingi Weber Andrásnak leánya, ki a Caraffa idejében vallása miatt szám-

Kossuth László.

űzött Weber Andrásnak utódja s Liszkán ugyancsak Zemplén vármegyében, a Hegyalján egy kis jószágot s mellette a postát bírta Nemzetiségem Turóczmegyéből származik, hol Kossuth-falvát századok óta tősgyökeres nemesi joggal bírja. Családom azokhoz tartozik, melyek sem a szédelő magasság, sem a mély lesülédés arisztokráciai fázisait nem ismerik. Régi mint kevés az országban, mert adománylevele, melyet Béla királytól ezerkétszáznegyven tájáról levéltárában máig is bir, már Kossuth Filius Gáth nevére kelt új adomány, mely kiadása okául régi okleveleinek rablók általi elsikkasztását említi. Századok folytán házasságok által vérségi összekötetésbe jött ugyan a Czobor- s általa a Battyányi Ostraszitz-, majd ismét a Révay-, Prónay- stb. családokkal, de sok birtokot nem igen öröklött egyik után is; egyrészt a

mit öröklött, a viharos időkben elvesztette s azért többnyire csak saját ősi földére szorult, azt azonban bár egy-két notae-pör elődeimet is megzaklatá, megtartá mind e mai napig. Nagy úr családomban soha nem vala, a legnagyobb hivatal, mit egy Kossuth valaha tudomra viselt, turóczmegyei alkapitány volt. Különbön megyei hivatalokban forogtak, alispánok, főszolgabírák, főjegyzők, fő- s közönséges ügyvédek sat. Királyi kegyet amaz alvárnagyon kívül egy sem vadászott soha is.

Ekként történt, hogy a kis Kossuthfalván egykor-máskor több Kossuth-fiú született, mint mennyit az ősföld el bírt tartani s ekként lőn, hogy többnyire házasságok, de megyei s ügyészi

Kossuth Lászlóé szül. Weber Sarolta.

hivataloskodás utján is többen más megyékbe szakadtak; s laktak Kossuthék Turóczmegyén kívül Zemplénben, Ungban, Gömörben, Pestben stb. Sőt egy jó ember közülök még Lengyelországba is szakadt, honnan egy Romvald keresztnévétől, ki az orosz hatalom által eltiport Lengyelország belügyi minisztériumában mint építészeti folügyelő, s egy másiktól Theophiltól, ki az oroszodott lengyel genie-corpsban tisztelkedik, magam is kaptam levelet, arra kérőt, lennék segítségökre, hogy nemzetségüket bebizonyítsák. Szegény emberek! Magyarhonban becsülöm őseim nemeslevelét, mert — fájdalom — különben alkotmányos polgár nem volnék s isten úgy áldjon meg életemben s gyermekeimben, amint hazám iránt, mely

nekem és őseimnek, ha nem polgár, legalább nemes szabadságot adott, hálámat legőszintébben azon szíves igyekezetem tanúsításában helyezem, hogy a magyarnak arra, miszerint alkotmányos szabad nép, szabad tagja legyen, ne kellessék poros pergamenteket őriznie. Erre közrehatni szívem érzeménye, erőm, életem feladata, s azért becsülöm őseim nemeslevelét, mint szomorú eszközét annak, hogy a nemzet tanácsstermeiben szavam legyen a szegény árva nemzet számára; de ők amott Varsóban az orosz kancsuka alatt, mit érjen nekik a nemeslevél, mely egyéni szabadságot sem adhat, ha már a népnek szabadsága nincs.

Családom ősi fészkeből legtöbben szakadtak Zemplénbe, hol már másfél század óta több helyütt birtokosok. Ezek mindnyájan római katliolikusok. A turócziak mind ágostai hitvallásnak; azonban atyámat az ágszarmazási kapocs a zempléniekhez köti közelebb, mint kik atyja házának szomszédságában laktanak; s ekként történt, hogy míg szüleinek — Kossuth Pálnak s Beniczky Zsuzsánának életében, iskolai pályája végeztével Kossuthfalváról Zemplénbe jött le rokonához, id. Kossuth Lászlóhoz, kinek mint nagytekintetű megyei főszolgabírónak pártfogása által a megyénél József császár uralkodása utolsó éveiben lajstromozó lön. Később ügyvédi pályára lépett. Mint ilyen jött hivatalba Andrássyaknál Monokon, hol én születtem.

Atyám heves, indulatos kedélyű, de törhetlen becsületességű ember vala. Keblében a honpolgári függetlenség meleg érzete, mely csak Isten előtt hajol meg, ember előtt porba nem borul soha; törni kész, de hajolni nem. Ilyen volt végnapjaiban is, midőn engem, öregsége egyedüli támaszát, az akkoriban reakezionális feltékenységének magát eszközül átadott gyáva kormány önkénykedése fogságra vetett.

Atyám e lelkületével nem fért össze amaz ügyészi lélek, mely a gazdagodás mesterségét véli hivatásának. Atyám a jog védelmét érezte annak s elnyomott jogvédelméért jutalmat venni sértette önérzetét. Tőle tanultam a megvesztegethetlenséget, mely adományt még baráttól sem vészén el. Ily lelkülettel atyámnak szegénységgel kellett küzdenie egész életén át; s ez volt egyik oka, hogy midőn nevelésem ideje elkövetkezett, Sátoralja-Ujhelybe vonult, hol iskoláztatásomat költségtelenül vélte megkezdhetni, a mellett, hogy megyei székváros lévén, ügyvédi pályára is tért vélt nyerhetni; s mert rendes ügyészi alkalmazásai gróf Töröknél Kázmérban, b. Vécseynél Szerdahelyen stb. ide közelebb esett.

Atyám vallásos ember volt, de nem vakbuzgó, sem türelmetlen, tehát teljességgel nem akadt fel azon, hogyha Ujhelyben akkor iskoláztatni a piaristákhoz kell járatnia. Ezt tévé, mert a

szomszéd Pataktól betyáros durva társalgási szelleme miatt irtózott. Én tehát hat évig az újhelyi piaristák gimnáziumának kopottam küszöbét; tanítóim szerettek, mert könnyen tanulva mind a hat éven át első eminens valók; s ha mondanám, hogy ott mégis keveset vagy semmit sem tanultam, igazságtalan volnék, bár semmi reálist nem tanultam is. A humanisztikus irányú nevelés sajátságához tartozik, hogy szakemberré nem nevel, tehát — úgyszólván — semmi pozitív eredményét nem láthatjuk későbbi életünkben e szerint tett tanulmányainknak, de a lélek általánosan mégis fejlődik s bizonyos reczeptibilitással öntetik el az értelmi képesség, szélesebben, terjedtebben mint az úgynevezett reális irányú nevelésnél.

Én azt gondoltam, szakembert reális iskola nevel, sokoldalú műveit férfiút a humanisztikus irányú s ez mint talap nem zárja ki amazt mint felépítményt. Én az újhelyi kegyes szerzetbehek iskolájára hálával emlékezem.

Sohasem vettem magam s nem vették szülőim észre, hogy vallás tekintetében irántam vagy türelmetlenek, vagy térítgetők voltak volna; s ön, szülőim, kivált igen vallásos anyám vezérlete alatt protestáns szellemirányú gyermek valók, bár oktatóim római szerzetesek.

Ez időben a háznál valamicskét németül, a városban kissé francia nyelvet is tanultam s leczkékct vettem fuvolán, melyre oly hajlamom volt, hogy gyümölcsгарasaimat addig gyűjtöttem, rnig egy tilinkót vehettem. A fuvolát később nem mindennapi tökélyre vivöm s ha bár a férfikor viharai később kivették kezemből a zenésért, mégis mindig kedveltem azt s még most is kedves régi barát szózata gyanánt hatnak lelkemre melankolikus lágy hangjai, ha néha-néha lélokfáradtan kezembe veszem .....

Kossuth Lajos első oktatását a Monok szomszédságában fekvő Tállyán nyerte az ottani ev. lelkésztől, ki igen képzett és fennkölt gondolkozást! férfiú hírében állott. Az igénytelen lelkész, a keze alá adott ifjúnak nemcsak szellemi fejlődésére, hanem kedélye nemesbülésére is óhajtott hatni. S épp ezért, a tanóra végeztével gyakorta hosszabb kirándulásokat tett kis tanítványával. S itt, a szabad természet ölen, virágos rétek között, madárdalos erdők közepette, könnyed társalgás formájában csepegtette lelkébe az ismereteket. E séták kétségtelenül mély benyomást tettek á gyermek ifjú lelkületére, sőt jellemképződésére is. Emelték látókörét, növelték szabadságvágyat-

S a természet iránti előszeretete megmaradt továbbra is. Később is szívesen fölkereste a mezőt, az erdőt, hol néha egymagában órákig is elbolyongott.

Érdemes a feljegyzésre az a jóslat, amit egy ilyen kirándulása alkalmával hallott.

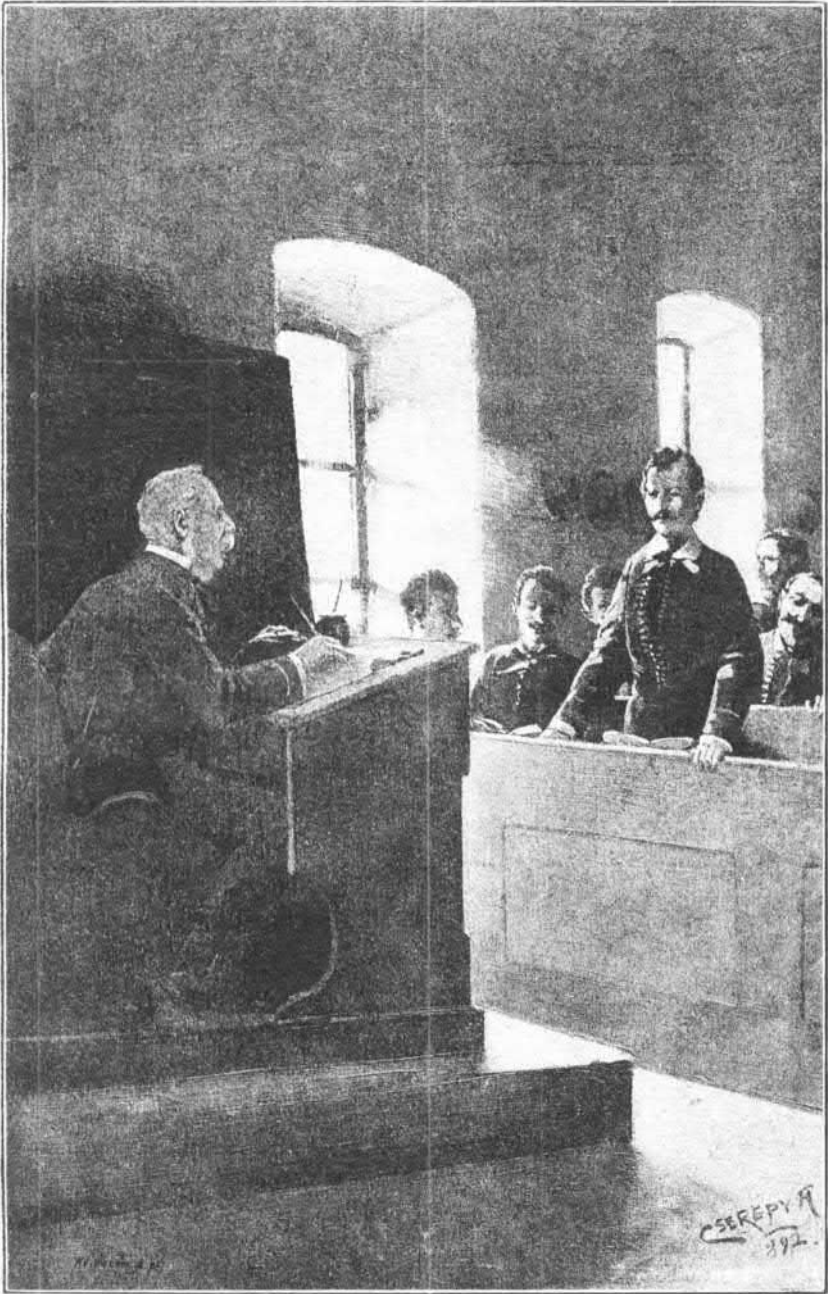
Körülbelül tizennégy éves lehetett, midőn egy szép nyári délután ismét egyedül mentei sétálni. Ifjúi ábrándokba merülten ballagott az erdő kanyargó gyalogösvényén, midőn hirtelen erős vihar támadt. Nem volt egyéb menedéke, mint az erdőszéli cigánykunyhó. Gyorsan ide futott. A cigányfamília szívesen fogadta a váratlan jövevényt. Sőt a vajda anyja, egy őszbevegyült töpörödött vén cigányasszony arra kérte, mutassa tenyerét, majd kiolvassa belőle jövendőjét. S égzengés, villámcsikázás között a vén cigányasszony ekként jóslt:

— Nagy jövő vár az ifjú urra. Nemsokára eljön az idő, amikor hírnév, dicsőség fogja környezni, s az országnak szabadítója lesz.

»Nem tudom, — mondja Kossuth egyik emlékjegyzetében, — mily benyomás mondatta e cigánynővel a jóslatot, mely — kísérve a természet csodás tüneménye által, — reám fokozott hatást gyakorolt, de jövőmre ez irányadó volt. Soha sem voltam babonás, de e pillanattól fogva a szabadságérzet tudása ébredt fel bennem, melyet atyám függetlenségérzete öntudatlanul táplált és nevelt s ezentúl a történelemnek és a jognak szenvedélyes tanulmányozása juttatott azon demokratikus meggyőződésre, mely minden léptemet vezérelte.«

A tályai lelkész magánoktatása csakhamar kevésnek bizonyult a tudvágyó ifjú tovább képzésére. Atyja Sátoralja-újhelybe vitte, hogy nyilvános iskolában folytassa tanulmányait. S a gondos apa, hogy folyton szemmel kísérhesse fia előhaladását, Monokról maga is Ujhelybe költözött.

Hat esztendőt töltött az ifjú Kossuth az újhelyi piarista atyák gimnáziumában, mely idő alatt, hogy atyja anyagi gondjait könnyítse, magán órákat is adott. S ezt annál könnyebben tehette, mert osztályában mindig az első volt. Könnyen, játszva tanult. Legkedvesebb tantárgya a történelem

Kossuthot, mint sárospataki jogászt, Kövi jogtanár inti, hogy ha inog nem javul, „nagy ország-háborító“ lesz belőle.

volt. A nyelvek iránti hajlama már ekkor mutatkozott. A latin nyelvet már mint középiskolai tanuló tökéletesen írta és beszélte. Sőt a francia és a német elemeit is elsajátította. A zene iránt is nagy hajlandósággal bírt. Már a szülei háznál, — mint fentti emlékjegyzetében írja, — megtanult fuvolázni, még pedig művészi tökélyvel. Férfi korában, sőt a száműzetés napjaiban is gyakran elővette e kedvelt hangszerét.

De a mennyire becsülték tanárai rendkívüli észtehetősége miatt, ép annyira elégedetlenek voltak magaviseletével. Nem azért, mintha a vásott, rakonczátlan gyerekek közé tartozott volna, hanem mert a szolgálai engedelmesség nem tartozott tulajdonságai közé. Bizonyos kevély, daczos önértzet nyilatkozott meg benne már kora ifjúságában.

S jellemének ezt a korán kifejlett vonását a szülői háztól hozta magával. Atyja szilárd jellemű elveihez makacsul ragaszkodó, hajolni nem tudó férfiú volt; míg viszont anyja vallásos, szeretettel teljes, gyöngéd, odaadó. Atyja vasjelleme idomította át az ifjú lelkét a jog és szabadság szeretetére, a törhetlen becsületességre s a meggyőződésekhez való szívós ragaszkodásra. Az anya példaadása pedig a szív nemes érzelmeit fakaszlá fel keblében, s növelte azokat erőssé.

Nem csoda hát, ha ily atya és anya összhangzó nevelése alatt már a gyermekifjubar hatalmasan domborodott ki a későbbi nagy férfiú jellemének két fővonása: a finom érzék minden igazságtalanság és jogtalanság iránt, s a törhetlen akarat, mely nem ismer akadályt törekvései megvalósításánál.

E jellemvonása élénken nyilvánult e két esetről is, a melyre maga Kossuth is élete viharos folyásában nem egyszer visszaemlékezett.

Az egyik eset a saját atyjával szemben történt. Egy alkalommal a gyermek Kossuthot oly játszó pajtások között találta az apja, akiknek a társaságát nem szerette. Ráparancsolt hát fiára, hogy menjen rögtön haza. A fiú a parancsot csak félig teljesíté, a mennyiben különvált ugyan pajtásaitól, de haza nem ment s folytonosan körülöttük settenkedett,

sóvár szemmel nézván a neki megtiltott játékot. Atyja a parancs után haza ment s látván, hogy fia még most sincs otthon, s azt hívén, hogy a gyermek daczol és újra játszik, visszament a játék helyre s ott a Lajos gyereket amúgy som más úton jól elnás págolta.

A gyermek zokogva ment haza s atyját napokig kerülte. Az anyja hiába ösztökélte, hogy kérlelje meg atyját.

— Inkább meghalok, — felelte a gyermek könybefuló szemmel, de az önérzet hangján, — hogysesem bocsánatot kérjek oly hibáért, a mit el nem követtem.

S a dolognak az lett a vége, hogy az öreg Kossuth, a ki már különben is megbánta hirtelenkedését, engedett, s bocsánatkérés nélkül is nyájasan fogadta az önérzetes fiút.

A másik eset sárospataki diákoskodása alatt történt vele.

A kollégium egyik nagyhírű, jeles professzora: Kövy, egy ízben, valami pajkoskodás miatt igen érzékenyen sértette meg hallgatóit, kik közé Kossuth is tartozott. A megsértett ifjúság nyomban értekezletet tartott és Kossuth indítványára elhatározták, hogy addig nem mennek Kövy professzor előadására, míg kellő elégtételt nem nyernek. Sok hercze-hurcza után az igazgató a dolgot békés utón valahogy elintézte, s midőn a diákság ismét megjelent Kövy előadásán, az öreg professzor felhívta Kossuthot és e szavakat intézte feddés kép hozzá:

— A dominus Kossuthból, ha meg nem javul, még nagy országháborító lesz.

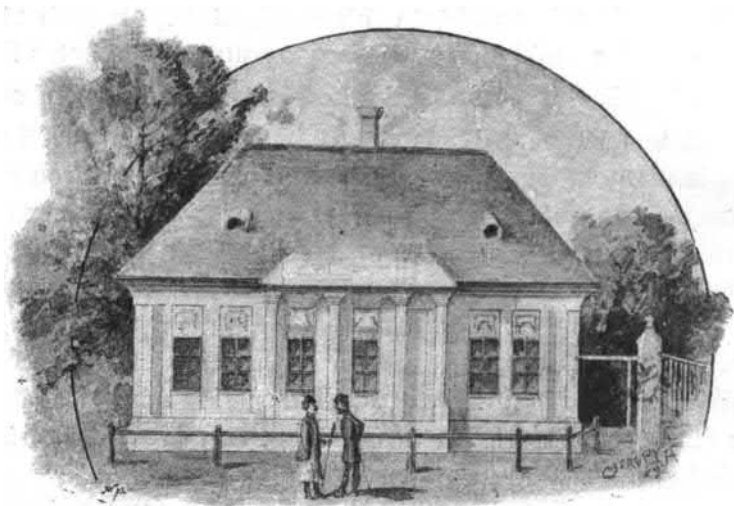
Kossuth jellemének egy másik vonása: az elhagyottak iránti mély rokonszenv, szintén már tanuló korában megható módon nyilvánult. Egy kemény téli napon felső ruha nélkül tért haza. Midőn kérdőre vonták, kisült, hogy felöltőjét egy iskolatársának ajándékozta, ki igen szegény szülék gyermeke volt, s aki a zordon hidegben majd megfagyott vékony, foszlányos kabátkájában.

Az újhelyi algimnáziumból Kossuth a sárospataki főiskolába került, innen pedig Eperjesre ment, a hol jogi tanulmányait fejezte be. Az egyéves törvényes gyakorlatra haza-

tért, hogy atyja vezetése alatt Készüljön el az ügyvédi pályára, a melyre lépni óhajtott.

A fiatal Kossuth éles Ítéző tehetsége, mély gondolkozása már akkor szélesebb körben feltűnést keltett. Külső megjelenése is igen rokonszenves volt. Hajlékony termete, magyaros jellegű, szabályos arczvonásai, magas, fehér homloka, szög haja, kék szemei, melyekből az értelem és a szívnemeség sugárzott ki, — határozottan a szép férfiak közé sorozták.

Az egyévi joggyakorlaton túlesvén, Pestre ment jura-

Kossuth szülőháza Monokon.

tuskodni, hogy az ügyvédi diplomát megszerezze. Mint juratus először báró Vécsey Miklós szeptemvir oldala mellett dolgozott, majd Horváth Tamás kir. táblai előadó bíróhoz került, aki igen megkedvelte a rendkívül szorgalmas s ügyes fiatalembert. Ez időben Kossuth már annyi jövedelemre tett szert, hogy teljesen nélkülözhetette atyja segedelmét. Az ügyvédi diploma megszerzése után ismét hazatért s atyja oldala mellett kezdett ügyvédeskedni. Elérvén nagykorúságát, csakhamar a közélet terére lépett. Mint nemesember eljárta Zem-

plénmege közgyűléseire, a hol alapos törvényismeretével s lebilincselő ékesszólásával rövid időn a megye vezérférfiai közé küzdötte föl magát.

Ebben az időben ismerkedett meg a fennköltlelkű Szapáry grófnóvel, kinek uradalmi ügyésze lett.

Szervező tehetsége az 1831-iki pórlázadás alkalmával tűnt ki legelőször. Hazánkban tudvalevőleg akkor dúlt az úgynevezett » n a g y k o l e r a « , m e l y tömérdek áldozatot sze-

A tályai á^ost. ev. templom.

dett. A felvidéki tót nép közt, a hol a halandóság a legnagyobb volt, — valószínűleg orosz ügynökök izgatása folytán, — az a balhiedelem támadt, hogy nem is annyira a kolera, hanem inkább az úriosztály okozójáé szörnyű veszedelemnek, megmérgezvén a kutakat. E balhiedelem miatt a tudatlan, s életéért remegő pór nép közt zendülés ütött ki. Valóságos hajtóvadászatokat rendeztek az úriosztály ellen, s vad kegyetlenséggel gyilkoltak, gyűjtogattak, raboltak szerte a felvidéken, különösen pedig Zemplénmege felső részén.

A lázadás egyik gyúpontja Terebes volt, mely akkoron még Szapáry grófnő tulajdonát képezte. A terebesi tótok megtagadták az engedelmisséget előljáróiknak, kik S.-A.-Újhelybe menekültek. Az elvadult tömeg most Ujhely ellen tört s a hegyaljai városkát valóságos ostrom alá fogta. A veszélyt még növelte az, hogy a város alsóbb néprétege titokban rokonszenvezett a zendülőkkel, sőt már-már egész nyíltan pártjukra állott.

A veszély közvetlen küszöbén, az utolsó pillanatban a piaczon termett Kossuth Lajos s hatalmas beszédet intézett a forrongó néphez. Megmagyarázta nekik, hogy a kolera nagy islencsapása, a melynek az úr épp úgy áldozatául eshetik, mint a pór. A kutak megmérgezése nem egyéb rémesénél, amit eléggé igazol az is, hogy az urak közül is igen számosan estek a ragály áldozatául. A helyett tehát, hogy a lázadókkal szövetkeznének, ragadjanak fegyvert a város védelmére.

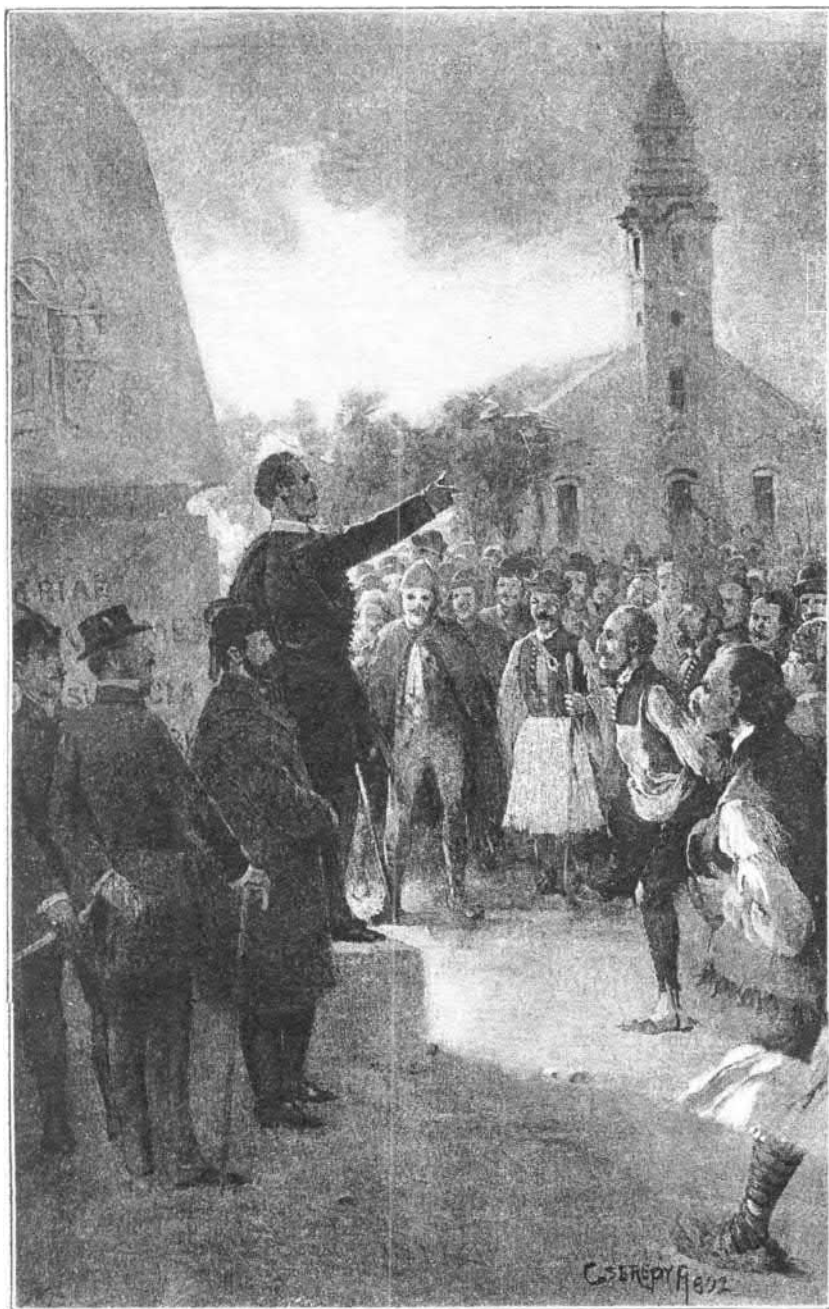
Beszéde oly nagy hatással volt a tömegre, hogy haragjával menten a zendülők ellen fordult. Kossuth felhasználván a kedvező hangulatot, mindjárt ott helyben nemzetőrségi csapatot szervezett, melynek parancsnokául a lelkesült nép őt akarta megválasztani, de Kossuth ezt el nem fogadta, hanem egy nyugalmazott századost ajánlott maga helyett.

Így menté meg az ifjú Kossuth Ujhely városát a lázadók dühöngésétől.

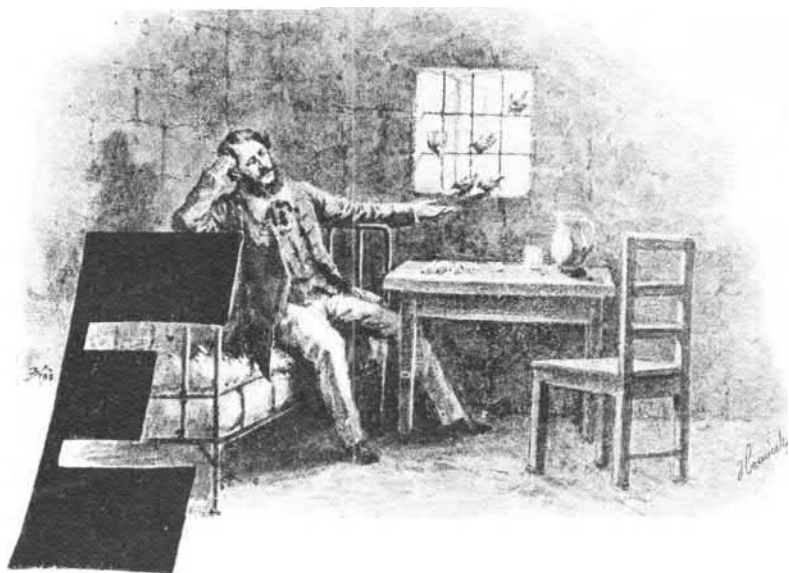
Kossuth ezen sikere, továbbá növekedő népszerűsége azonban csakhamar felkelté ellene a féltékenykedést s az irigykedést. Kezdték ellene ármánykodni, vádaskodni. Sőt még Szapáry grófnőnek neheztelését is /elköltötték ellene.

Kossuth azzal felelt a kislelkű támadásokra, hogy lemondott Szapáry grófnőnél viselt ügyészi állásáról s az 1832-iki országgyűlés kihirdetése alkalmával, mint Szapáry grófnő s más mágnások helyettese a »jelen nem levők« követei közt foglalt helyet az országgyűlésen.

Kossuth az 1831-iki pórlázadás alkalmával őrseget szervez S.-A.-Uj hely ben.

lemondás az ügyészi állásról s a pozsonyi diétán való megjelenés Kossuth Lajos életének nevezetes forduló pontját képezte, mert ezzel a megyei élet szűk hereiből egyszerre az ország tágas küzdőterére lépett.

Az 1832-iki országgyűlés egyike volt a legnevezetesebbeknek. Már forrongni kezdtek a reform-eszmék. A követek sorában több nagyhírű és nagyeszű férfiú foglalt helyet, mint Kölcsey Ferencz, Felsőbükki Nagy Pál, Deák Ferencz, Palóczy László, Beöthy Ödön.

Élénkítette a diétát az úgynevezett »Országgyűlési ifjúság« is, a melynek tagjai egyes követek mellé voltak beosztva, s mint ilyenek napról-napra tömegesen jelentek meg az üléseken, a hol nem egyszer hangos kifejezést adtak érzelmeiknek, megéljenezvén az ellenzéki szónokokat, s lepisszegvén azokat, kik a reform-eszmék ellen foglaltak állást.

Az ifjúság — melynek vezetői Lovassy László, Szemere Bertalan, Tormássy János, Orosz József, Eötvös József báró stb. voltak, — egy külön klubbot: »Társalgási Egyesület«-et alapított, a hol esténként rendszeren összejöttek, hogy megvitassák a napi eseményeket, feldolgozzák az országgyűlés tárgyalásainak anyagát. Európa nyugatáról már szárnyra kelt az a friss, üde légáram, mely később viharrá izmosodva, az

1848-iki forradalmakat szülte. Új eszmék, új jelszavak röppen-tek széjjel, s termékenyítették meg az elméket és a szíveket. Az országgyűlési ifjúság sem maradt érintetlen. A külföld szabad eszméi iránt annál nagyobb fogékonyságot tanúsított, mert lépten-nyomon tapasztalnia kellett, hogy hazánkban nem egyéb üres szólamnál a szabadság és testvériség, a melyről Lammenais »Egy hívó szavai« című művében, — mely akkoron igen kapós könyv vala, — olyan szépen irt. A nép még a jobbagység járma alatt nyögött. Az adózás alól épp a legvagyonosabb osztály: a nemesség volt felmentve. A szabad sajtót a censura korlátozta. Az ifjúság kedvvel, élénken foglalkozott e kérdésekkel, s radikális nézeteinek, melyek gyakran a forradalom dicsőítéséig mentek, nyíltan adott kifejezést. Később maguk a követek is szívesen felkeresték a »Társalgási Egyesület«-et, eszmét cserélve az ifjak -kal, buzdítva őket az eszmék melletti küzdelemre. Kölcsönös hatással így alakult és erősödött meg az a hatalmas reformszellem, mely az 1832-iki országgyűlés hazafias elemeit áthatotta.

E körbe került Kossuth Lajos, midőn mint a »távollevők követe« a pozsonyi diétán megjelent. Minden zaj nélkül, csöndesen, szerényen foglalta el helyét. S midőn először felszólt, az egy Baloghon kívül alig akadt valaki, akire a pompás előadás s az érczes csengésű, szivigható hang mélyebb benyomást tett volna.

Kossuth beiratkozott az ifjak klubjába, eljárta a diétára s szorgalmasan kivonatolta az ülések eseményeit. Mert az országgyűlés úgyszólván a nyilvánosság kizárásával folytatta tanácskozásait. Részint az akkori sajtóviszonyok, részint a közlekedési eszközök hiánya miatt, az országgyűlésen történetekről alig vehetett tudomást a nagy közönség. Volt egy-két lap, mint a »Jelenkor«, »Hírnök«, »Rajzolatok«, »Világ« stb., de ezek csak elvétele hoztak tudósítást az országgyűlésről, s a mit hoztak, abban sem volt köszönet, mert a kormánynak gondja volt rá, hogy az ellenzéki beszédek vagy elhallgattassanak, vagy csak csonkán és elferdítve közöltessenek.

Már az előző országgyűlés végén szóba került e kérdés.

Gróf Andrassy György 1830-ban indítványt, is tett egy országgyűlési hírlap kiadására. A kormány azonban elütötte a dolgot. Nyilván attól félt, hogy a beszédek hű közlésével, a tanácskozások nyilvánossá tételével a közvélemény forrongásba jön, s a nemzet öntudatára ébred.

Mindjárt az 1832-iki országgyűlés elején Wesselényi vette kezébe a naplóügy megoldását.

»... Wesselényi tegnap estve, — írja Kölcsey 1833. decz. 30-iki kelettel naplójában, — konferenciára hivatott; nem jelenhetvén meg nála, ma haliám, hogy Fázmandv, gróf Andrassy, s több másokkal az a Kossuth is megjelent nála, ki valamely nap, mint a »távollevők követe« a kerületi napló kinyomatását sürgette. E napló fordult elő most is. Kossuth az eddigi ülésekről tett jegyzeteit felolvasá, tetszést nyert s azonnal egyezés lón, hogy a napló alkotása reá, Oroszra s két gyorsíróra bizassék s fáradozásaikért a fizetés aláírás utján gyűjtessék« ....

A napló szerkesztése azonban, gróf Andrassy akadékoskodása miatt, Orosz Józsefre bízott. De nem volt benne köszönet. A napló annyira színtelen, oly hiányos volt, hogy sem a karoknak, sem a rendeknek megalégedéséi nem tudta megnyerni; sőt a közönség érdeklődését sem volt képes felkelteni.

Lónyay Gábor zeinplénmegyei nagybirtokos, látván, hogy az Orosz-féle napló nem felel meg a hozzáfűzött várakozásnak, felkérte Kossuthot, hogy az országgyűlés fontosabb eseményeiről írjon és küldjön neki külön »leveleket« s ő hajlandó az iratás költségeire havonként 10 pfrtot fizetni. Kossuth szívesen fogadta el a megbízatást. A »levelek« oly pompásan voltak megírva, hogy meghódítottak mindenkit, a kinek alkalma nyílt belőlök csak egyet is elolvashatni. Lónyay példáját a vidéken csakhamar többen követték. A diétán is híre futott, Kossuth e »leveleinek.« Csak most látták, mennyi tudás, mennyi erő van ez ifjúban, akit eddig alig akarták; észrevenni. Legott felkérték, vegye át a »napló« szerkesztését Orosztól, aki ezután segédkezzék csak neki.

Kossuth csak ezután mutatta meg, mennyire mestere a

tollnak. Az országgyűlés tanácskozásairól oly élethű képeket rajzolt, a hazafias mozzanatok, a kormány túlkapásait oly mesterien tudta kiszínezni, hogy a »napló« egyszerre népszerű vállalattá emelkedett. Oly tömegesen érkeztek mindenfelől a megrendelések, hogy a kellő számú példányokat csupán az országgyűlési ifjúság lelkesedése és ügybuzgalma segítségével lehetett előteremteni, s a naplót hetenkint kétszer kellett megjelentetni. Itt kezdődött Kossuth publicistái működése, mely hovatovább izmosodva, maradandó nyomokat hagyott hazánk történetében.

A kormány eleinte ügyet sem vetett, a mozgalomra. Azt hitte, hogy ez is a szokásos magyar szalmatűz, mely hamar ellobog. Az indolencia elposvánvitja az egész vállalatot. A követek megunják az anyagi támogatást, az íjnak pedig az irkálást. De midőn látta, hogy a naplónak hovatovább több az olvasója, hogy tartalma az ellenzéki hangulatot az egész országban hatalmasan növeli, cselhez folyamodott, s egy titkos rendeletet adott ki, melyben arra utasítá a postamestereket, hogy az »Országgyűlési Tudósításokat« ne kézbesítsék a megrendelőknek. A kormány ez erőszakoskodása azonban csakhamar kitudódott, persze óriási felháborodást keltve mindenütt. A megyék tehát úgy fogtak ki ez ármányon, hogy lapjaikat ezután nem postán, hanem lovashajduk által hozatták egyenesen Pozsonyból.

Az országgyűlés befejezván működését, a »Tudósítások«-ra sem volt többé szükség. Kossuth tehát szintén ott hagyta Pozsonyt, s Pestre tette át lakását. De neve ekkor már ismert volt az egész országban. Remek tudósításai népszerű emberré emelték. Úgy annyira, hogy megrendelői közül számosan azon kérelmet intézték hozzá, hogy most már a megyék számára készítsen hasonló irányú és szellemű lapot. Kossuth engedett a felhívásnak s nemsokára csakugyan megindítá a »Törvényhatósági Tudósítások«-at, melyben a megyei élet kapcsán hirdette a lelkesedés izzó hevével a reform-eszméket. E tudósítások természetesen szintoly élénk hatást tettek, mint az országgyűlésről írott közleményei.

A kormány az országgyűlési napló váratlan sikere után még nagyobb gyanúval kísérte Kossuth működését. Csak alkalmas ürügyre várt, hogy lapját beszüntesse, s az egész reform-mozgalmat elnyomja.

S ez a keresett ok nem váratott magára sokáig. A kormány, báró Wesselényi Miklós, az ellenzék nagynevű vezére ellen, hogy politikai szereplését megbénítsa, valami semmis ürügy alatt nótapert indított. E jogtalan erőszakoskodás

Kossuthi Lajosnő szül. Meszlényi Teréz.

nagy visszatetszést keltett. Wesselényi a legrokonszenvesebb tüntetések központja lett. Az ifjúság sem maradhatott tétlen, mely Wesselényit a férfi erények, a hazaszeretet követendő eszményképül tekintette. Nagyszerű fáklyás-zenét rendezett hát tiszteletére, mely alkalommal az üdvözlő beszédet Lovassy László tartotta. E beszéd, mint Lovassy egyik életírója megjegyzi, »nemcsak szónoki szépsége által ragadta el, hanem merészségével meg is döbbsentette a hallgatóságot.«

A kormány, mely már régóta gyanakvó szemmel nézte az ifjúság sűrű összejöveteleit és hazafias tüntetéseit: elfogatta a fáklyászene főrendezőit, köztük legelső sorban Lovassy Lászlót. Az elfogottak közt volt Lepsánszky is, aki állítólag titkos feljelentést tett pályatársai ellen, hogy forradalmi mozgalmat csinálnak, s a kit a fiskus, hogy a gyanút róla elhárítsa, szintén elfogatott, de csak

Kossuth Ferencz.

s z í n l e g. Az ifjakat Budára vitték, hol kazamata-börtönökbe zárták őket.

Lovassy Lászlót, ezt a lánglelkű, nagy reményekre jogosító ifjút, a legsúlyosabb váddal terhelték, azt fogván reá, hogy nyílt forradalomra izgat. S volt lelkük hozzá, hogy tíz évi várfogságra ítéljék, s távol a hazától a morvaországi Spielbergbe hurcolják.

Az ifjak elfogatása roppant felháborodást keltett az egész országban. Csaknem valamennyi megye fölírta az ifjak mellett s közgyűléseiken a legélesebb kifakadások hangzottak a kormány erőszakos eljárása ellen.

Kossuth sem maradhatott hallgatagon. A „Törvényhatósági Tudósítások“-ban ékes szóval ecsetelte azt a közhangulatot, a mely a megyékben az ifjak elfogatása miatt támadt.

A kormány, illetőleg a bécsi körök, ezt az ürügyet vélték legalkalmasabbnak Kossuth lapjának megbuktatására. A nádor útján egyszerűen betiltották tehát a „Törvényhatósági Tudósítások“ további kiadását.

Csakhogy Kossuth nem adta meg magát egykönnyen. A tilalommal szemben Pestmegye pártfogásába ajánlotta ügyét. S az ország első vármegyéje csakugyan ünnepélyesen oltalmába vette az elnyomott vállalatot, elhatározván, hogy a tiltó rendelet ellen felír az országgyűléshez. Pestmegye példáját csakhamar harmincz megye követte; húsz megye ezenkívül határozatig még azt is kimondta, hogy a szükséges és jeles, de most veszélyben forgó lapot járni és mindenképen támogatni fogja.

Midőn a kormány látta a közvélemény ez újabb felzúdulását, nehogy a mozgalom még nagyobb arányokat öltön, döntő lépésre szánta magát. Elhatározta, hogy Kossuthot, — kinek nagyhatású tevékenysége a bécsi udvari köröknek is felköltötte immár aggodalmát — elfogatja. S csakugyan Eötvös József kir. fiskus és Thurn gróf kapitány vezetése alatt, 1837. máj. 5-én éjjel 48 gránátos rohanta meg Kossuthot zugligeti pihenő helyén, s minden tiltakozása daczára a budai várba hurczolta, a hol a kaszárnya egyik földalatti nyirkos czellájába börtönözték.

Képzelné lehet, mily megrázó hatást tett a gyámolától, kenyér keresőjétől megfosztott Kossuth-családra ez a durva erőszak.

Az apa, Kossuth László, fia elfogatását a megyéknek a következő nyílt levélben adta tudtul:

„Számos nemes megyék kegyeskedtek a nemzeti lelket s alkotmányos életet fejtő, az értelem haladását eszközöző „Törvényhatósági Tudósítások”-at nemcsak pártolásukra méltatni, hanem szerkesztőjüket, Kossuth Lajost megbízott levelezőjüknek nyilatkoztatni, — és így ő nem mint magános polgár, hanem mint azon Ns. megyéknek levelezőjük nemzeti parancs következtében állván e pályán, hatalomkarral való letépetésére annál kevésbé számolhatott, mentői tisztább lélekkel s szentebb czéllal tölté be polgári kötelességét, mentői melegebb kebelével buzgott a Haza és Fejedelem közös elválhatlan érdekének kifejlődéséért; nem is ok nélkül remélhető, hogy a nemzeti nyilvánosság jogának pártolói, azon számos lelkes megyék, melyek e jogot tulajdonuknak vallák, nehéz pályáján fel fogják tartani, s hinnie kellett, hogy a nemzet igazságos és alkotmányos felszóllamlása legfelsőbb helyon is viszhangra és méltánylásra fog találni; annyival is inkább reméllé pedig ezt, mentői inkább tudta, miszerint a nemzeti nyilvánosság jussa egyes polgárral el nem eshet; annak állásától fel nem függesztethetik, és így a kormány is őt csak mint egyes eszközlőt fogja tekinteni; azonban f. hó 4-éről 5-re éjjeli egy óra tájban, Eötvös József kir. Fiskális, egy kapitány, egy strázsamester és számos katonák társaságában, a zugligetben, hol két hét óta orvosi javaslat következtében kint lakott, elfogattatván, Budára a várban levő katonai laktanyába vitetett s reggeli 4 óra tájban ugyanazok által pesti szállásán, irományai és levelei is lefoglaltattak. Mit tisztelt levelezőinek, különösen az őt megbízó Ns. Megyéknek alázatosan tudtukra adni kötelességének ismeri az atya.

Pest, Május 6-án. 1837. Kossuth László.“

Így ír az elkeseredett apa, a kire annál inkább sújtólag hatott az elfogatás, mert Lajos fia volt úgyszólván az egész család fenntartója. Kossuth Lajos agg szülei, fiatal nővérei tehát a legnagyobb anyagi zavarba jutottak. E bajon segítettő Wesselényi Miklós elhatározta, hogy barátjai, elvtársai körében gyűjtést indít az elhagyatott és Ínségbe sodort Kossuth-család részére. Nemes törekvését fényes siker koronázta. Nehány nap alatt 17.000 írtnál több gyűlt össze. Ez összegből azonban Kossuth a saját szükségleteire csak 2000 frtot fogadott el. 5000 frtot az általa később alapított iparvédegyeletnek ajándékozott, a fennmaradó összeg pedig a Kossuth-család fel segélyezésére jutott. Kossuth szülei, hogy

könnyebben megélhessenek, a felsegélyezés után itthagyták Pestet, s Alsó-Dabasra mentek lakni. A szerető apa szívét azonban, — noha anyagi gondoktól egyelőre mentve vala, — bú emésztette fia szomorú sorsa miatt. Betegeskedni kezdett, s még fiának fogsága idején meghalt. A kegyelet, dr. Halász Géza Pestváros volt főorvosának buzgólkodása folytán a hetvenes években díszes emlékkövel jelölte meg az alsó-dabasi sírkertben az elhunyt nyugvóhelyét.

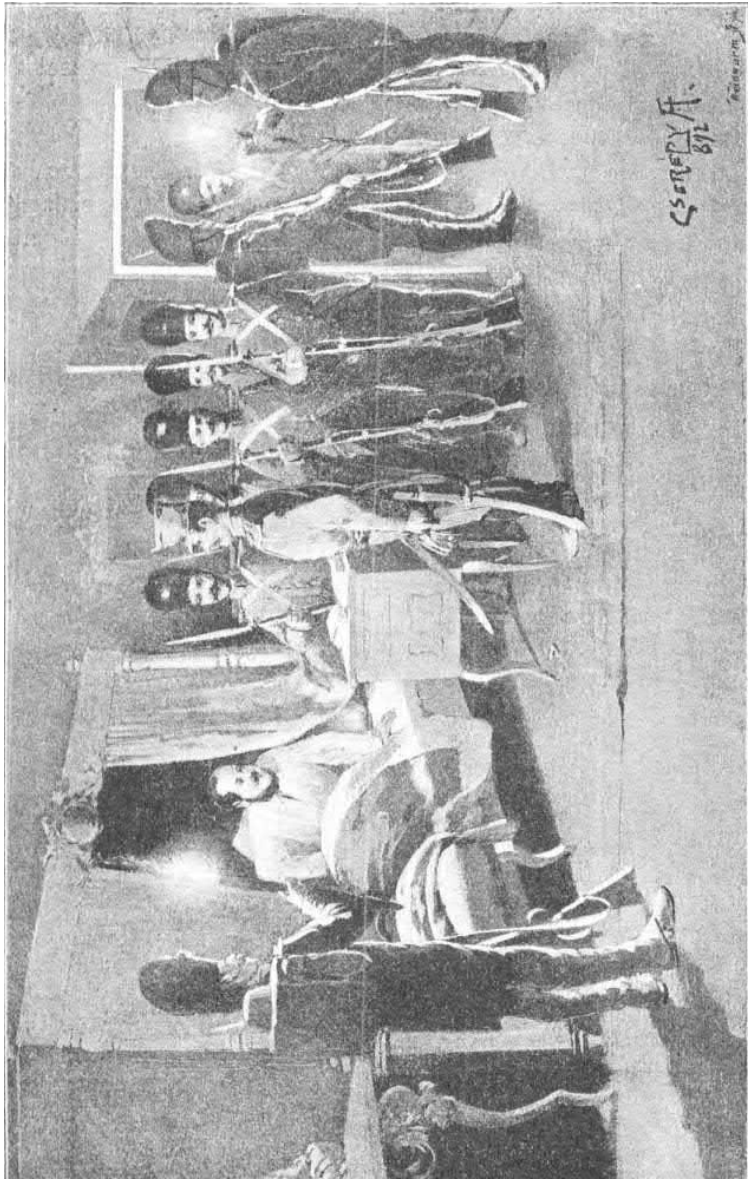
Kossuth néma megadással viselte a vizsgálati fogságot, a mely annál nyomasztóbban hatott rá, mert még könyvet, írószereket sem adtak neki. »Gyakran össze kellett szednem egész lelki erőmet, — írja egyik levelében, — hogy a foglatosság nélküli örökös magányban a képzelődés rajongásainak »megállját parancsoljak. Fel tudom fogni, hogy a kevesebb lelkierőjű foglyok magánfogságban megtébolyodnak. A képzelődés túluralma ellenében praktikus tárgyak feletti eszmélkedéshez folyamodtam. Számot adtam magamnak hazánk állapotáról s intézményeink hiányairól; levontam tapasztalataim, ismereteim tanulságait, meghánytam agyamban minden egyes kérdést s véleményt képeztem magamnak a megoldásról. Míg fogva voltam, gyakran töprenkedém, mennyire hátramaradottnak tapasztalandom magamat a haladó világ mögött, ha majd kiszabadulok. Nem maradtam hátra. Fogságom magányában tanultam meg eszmélkedés által, mire az élet oktatott.«

Egy hónapnál tovább kellett szenvednie e szörnyű magánfogságot. Még szüleit sem engedték hozzá. A kormány ezalatt pedig koholta a tervet, hogy minő vádak alapján Ítéltesse el. Mert, hogy elítéltetése előre kicsinált dolog volt, azt a következmények czáfolhatlanul beigazolták. Csak a külső formát akarták megadni.

Végre kihallgatás alá fogták. Az ellene emelt vád a következő három pontban formuláztatott:

1- s z ö r. Titkos társaságokban bűnös princípiumok terjesztése.

2- s z o r. Előbb a nádor, azután királyi parancs által a

Kossuth Lajos elfogatása 1837. május 5-én.

lap kiadásától eltiltatott, ez ellen azonban protestált, s így facto resistált.

3-szor. Lázítási gonosz célból vétkes törekvéssel a közrend felforgatására, a királyi tekintély és a főtörvényszékek lealacsonyítására törekedett.

Kossuth kihallgattatván az általános kérdésekre (hogymi a neve, kora, vallása, foglalkozása) felemelt fővel, szilárd hangon, a félelemnek legcsekélyebb nyoma nélkül ekként válaszolt:

— Mielőtt e kérdésre feleletet adnék, el nem mulaszthatom, úgy befogatásomra, mint annak módjára és eddigi már öt hetes tömlöcöztetésemre nézve ünnepélyes óvást emelni. Nevem különben Kossuth Lajos; zemplénavarmergyei születésű, 35-ik évét élem életemnek. Vallásom evangelika, ügyvéd vagyok, s több nemes varmergyék táblabírája.

A vád keretében felhoztak ellene fűt-fát. Vádolták azzal, hogy lapjaival a kormány és a királyi tekintély kisebbitésére tört; hogy a nádor eltiltó rendeletének nem engedelmesskedett; hogy az országgyűlési és törvényhatósági beszédek célzatos közlésével a közvéleményt öntudatosan félrevezette és izgatta. Még azt is bűnéül róvták fel, hogy Lovassy László érdekében, az elfogott ifjú anyjának egyenes kérelmére, mint ügyvéd, egy kegyelmi kérvényt fogalmazott.

S bármennyire befolyásoltatott is felsőbb helyről a vizsgálat, egyetlen vádat sem tudtak ellene perrendszerűleg beigazolni. Egyetlen egy tanút nem tudtak felhajszolni, ki Kossuth ellen bárminő irányban terhelőleg is vallhatott volna. Egyéb írott bizonyítékok sem állottak a vizsgálat rendelkezésére. Lefoglalt és elkobzott leveleinek egyes szávaiból próbáltak hát ellene vádakot kovácsolni.

De maga Kossuth is oly kitűnő elmeélel, az önérzet annyi méltóságával védte ügyét, hogy mindenki teljes felmentését hitte. Azonban nem úgy történt. Felsőbb helyen el volt határozva, hogy Kossuth ártalmatlanná tétessék,— hát elítélték. Három esztendő kapott, melybe azonban a vizsgálati fogság nem számíttatott be.

Majdnem egy időben ért véget Wesselényi nótapöre is.

A nagy hazafi, az erdélyi magyarság lánglelkű vezére négy esztendőre Ítéltetett.

Úgy Wesselényi, mint a Kossuth elítéltetése még jobban felkorbácsolta az amúgy is háborgó közvéleményt. A legnagyobb megbotránkozással beszéltek mindenütt a kormány joglipró erőszakoskodásáról, mely előbb az ifjakat, most pedig a nemzet két legderekabb fiát hurczolta börtönbe. Feliratokat szerkesztettek, s követelték szabadon bocsáttatásukat. De a kormány süket maradt a nemzet e felzúdulására. S bizonyára módját ejtette volna, hogy az elfogottak végkép elnémíttassanak, ha a világesemények közbe nem játszanak.

Előterbe tolult a keleti kérdés, a 19-ik századnak e veszedelme, mely miatt annyi vér folyt, s a mely ma is izgalomban tartja az állig fölfegyverzett népeket. Attól lehetett tartani, hogy kiüt a háború. A bécsi legfőbb intéző köröknek katonára és pénzre volt szükségük. Ezt pedig az országgyűlés beleegyezése nélkül, ha csak nyílt forradalomig nem akarják szítani a dolgot, nem lehetett előteremteni. Akarva, nem akarva, 1839 őszén össze kellett hívni tehát az országgyűlést.

A megyék, a külpolitikai helyzet ez alkalomszerűségét használták fel az elfogottak kiszabadítására. Arra utasították ugyanis követeiket, hogy addig ne hallgassanak a kormány semminemű kívánságára, míg Kossuth, Wesselényi és az ifjak szabadon nem bocsáttatnak, az ellenük folytatott pör törvénytelennek nem nyilvánítatik, s végül míg a felségsértésre vonatkozó törvényt szabatosabban körül nem írják; még pedig olykép, hogy a kormány részéről hasonló visszaélések többé ne ismétlődhessenek.

Az ország e forrongása megijeszté a bécsi köröket. Nyomban elcsapták tehát Pállfyt, a gyűlölt kancellárt, s helyébe M a j l á t h Antal grófot nevezték ki. Metternich, a nagyhatalmú miniszter azt hitte, hogy e változás annyira lecsillapítja a kedélyeket, hogy minden nagyobb akadékoskodás nélkül meg fog szavaztatni a kért négymillió forint és

a harmincznyolc ezer újoncz. De ebben is csalatkoztak. A követek többsége, a kapott utasításhoz híven járt el, megtagadván az előterjesztések tárgyalását, míg a sérelmek nem orvosoltatnak. Félesztendeig tartó, hosszú és heves vita után a kormány a konszervatívek segélyével végre mégis kieroszakolta, hogy a királyi előterjesztések figyelembe vétessenek. De csak egy szavazattöbbséggel tudott győzni. Ez az egy szavazat azonban ijesztő például szolgált a kormánynak arra nézve, hogy a túlfeszített húr immár nagyon közel van az elpattanáshoz; s

Kossuth Vilma.

meghozta az elfogottak szabadságát. A szavazás után, mindjárt másnap (1840. április 29-én) királyi leirat olvasztatott fel mindkét Házban, a melynek értelmében az összes statusfogyók amnesztiát kapnak.

A nemzet erős akarata tehát mégis érvényesült. Az elfogottak előtt megnyílt a nyirkos börtön vasajtaja. Szabadok lettek. Ám, ez óhajtvá várt szabadságot nem élvezhették mindnyájan szívük édes vágya szerint. Lovassy László egészen áldozatul esett az önkénynek. Megtört lélekkel, elhomályosult elmével hagyta el a spielbergi várbörtönt.

A szabad szó e vértanúja, mint csöndes tébolyodott, közel félszázadig vonszolta még fogsága után az élet súlyos keresztjét. Elfeledve, elhagyatva 1892 jan. 6-án fejezte be erdőgyoroki magányában szomorú életét.

De áldozata lett az önkénynek maga Wesselényi is. Az athléta erejű embernek egészen aláásta egészségét a börtönélet. Sőt ennél is szörnyűbb csapás érte: elvesztő a s z e m e v i l á g á t.

Kossuth Lajos Tódor.

Kossuth is betegen jött ki; de szívós természete, szellemének rugékonysága mégis megőrizte minden súlyosabb bajtól. Fogságát önképzésére használta. Midőn megengedtetett neki az olvasás, elővette Shakespeare műveit, s azokból megtanulta az angol nyelvet. De más tekintetben is felhasználta magányát. Esmélkedett, gondolkozott; meghányta-vetette hazája sorsát. Azt lehet mondani, hogy itt, e komor börtönfalak között, teremtette meg politikai programját, mely további működésének az alapját vala ké-

pezendő. S e börtönlég gyúrta át forradalmi alakká, aki, ha kell, karddal is kész kivívni nemzete függetlenségét. Tisztult eszmékkal, megaczélosodott akarakterővel, fején a martyr-koszorúval, készen a további harcra, tért vissza Kossuth a közélet terére.

Első dolga volt, hogy Pestmegye tanácskozó termét keresse fel, megköszönni a megyék pártfogását:

„Közel nyolcz éve, — így szólt többek közt, — hogy egy országos nagy szükség érzete felejtenem hagyá erőtleniségemet, s engem, a név és érdemtelen homályos polgárt készítő, hogy megkísértsem a töretlen pályát egy czól felé. A pálya nehéz volt; göröngyökkel és tövisekkel tölt; előttem semmi törés, semmi nyom; én első botorka vándor és tehetségeim oly nyomoruk, semmim, de semmim, mint a hajthatatlan szűzakarát, s akkor még ifjú kebelben vastürelem.

„És én megizzadtam pályám homokát. Sok hatalmasok komor tekintete hunyorga rám és mindazok, kiknek a nyilvánosságtól rettegni okuk, vagy érdekük volt, mindazok, kik, mint az éj madara, irtóznak a világosságtól, elleneimmé és ügyem elleneivé váltak- És tapasztalék sok megtámadást a nyílt erőszaktól egész a sötét rágalomig.

„De a kiknek czóljaik, úgy miként vágyaik és eszközeik a sötétség leplére nem szorultanak, mindezek barátaimmá és ügyem barátaivá lettek; és így tön, hogy a miből gyöngé fuvallatom pislogó mécsecskót alig volt képes éleszteni, azt honunk sok jeleseinek gyámolítása egy kis szövétnekké növelte, mely legalább annyi világot adott, hogy érezők mellette, mi borzalmasan nem jó e térszakon is a sötétség, valamint egy nagy fontosságú téren már utálni megtanultuk volt „fényvilágánál“ ama férfiúnak, kinek századokra ható eredményekben teremtöbbit, a nemzet újjászülésén sikeresben munkást, szóval kinél nagyobb magyart nemzetem évkönyvében nem ismerek, s kinek nevét: a Széchenyi István nevét csak buzgó hálával, csak hő lelkesedéssel emlegetendi minden magyar, míg lesz magyar e földön.“

Áttérve aztán annak a páratlan egyetértésnek az ecsetelésére, melylyel a megyék a „Törvényhatósági Tudósításo-

kat« a nádori tilalom ellen védelmükbe vették, így folytatta beszédét Kossuth:

„ A tek. karok és rendek azonban egy pártfogásnál meg nem állottak. Megfáradtam volt munkám torhe alatt és kivonulók a szomszéd hegyekbe az anyatermészet balzsamos emlőiről új erőt színi új munkálatomhoz. Egykor szokatlan zaj vert fel éjjeli álmomból, s amint ablakomra vetém szememet, szuronyokat láték megcsillanni a fáklyafény világánál. A magyarázat nehéz nem volt. És ha e pillanatbaijgyrészt a polgári resignáció némi nemes önérzettel dagasztó keblomct, másrészt egy keserves gondolat villant ugyanazon keresztül: — a gondolat, hogy a szuronycsillám családomat egyetlen. de elegendő gyámolától fosztja meg. s kiket oly hön szelete, őket ez óra nagy szívfájdalmon kívül még nyomorúságra is taszítja. Isten látja lelkemet, hogy e gondolat nem vala képes polgári kötelességem érzetét, nem mondom külszinleg, de csak szívem legbelső rojtekében is, bárcsak egy pillanatra megrendíteni; azonban nem tagadom, a gondolat fájt mondhatatlanul. S alig múlt el annyi idő, mennyi egy közgyűlés összehívására kívántatik, e teremben egy szózat emelkedők. És e szózat a tek. karok és rendeknél visszhangra talált, s más megyékben hasonló szózatok emelkedtenek, s hasonló visszhangra találtának, s e visszhangot a rokonérzelem sokhelyütt a hazában ujjahangozá s csekély személyemnek lön főntartva alkuimul szolgálni egy oly jelenetre, mely nincs fontosság nélkül a polgári életben, mely azonban tudtomra minálunk a maga nemében első jelenet, gondoskodásom családomnál kipótoltaték, s polgártársi kezek földözék a nekem oly édes kötelességeket, melyeket a szegény fogoly teljesíteni képes nem vala.

„Fogadják a tek. karok és rendek s fogadják mindazok, kiket illet, legforróbb köszönetemet, fogadják azon meggyőződéssel, hogy amit családomért tettek, nem leszen elvonva nemzeti közszükségektől, miktől csak egy hajszályit is elvonni sem elveimmel, sem lelkiismeretemmel nem férne meg. Ha mondanám, tek. karok és rendek, miképen életem végperézéig a kötelességek hosszú lajstromában mindig legszentebb lesz és logfő és legelső a polgári név; ha mondanám, hogy édes hazámhoz, a törvényességhez, az igazsághoz s azon elvekhez, miket a tek. karok és rendek pártfogásra és fölkarolásra méltatának, soha hűtlen nem leszek, ilyesek emlegetésével csak toldogatnám köszönetem értékhiányát, sérteném

is tán a tek. karokat és rendeket. Azért csak egyet méltóztassanak engedni kimondanom: Isten óvja meg a nemzetet, Isten óvja meg a tek. karokat és rendeket minden gonosztól. De ha elkövetkeznének a viszontagság napjai, melyekben a honnak, melyekben a megyének szüksége lenne férfiakra, kik tegyenek és áldozzanak, tegyenek mindent, mit ember tehet, áldozzannak mindent, mit ember becsülhet ez életben: éltet, vagy ^o Jlt, minden ^saládi örömet és mindent, mit a meleg szív szeret sami mindennél nagyobb, ha kell: a becsületet is, feláldozni kész vagyok. S ha elkövetkezik ily áldozatok ideje: hálám emlékezetében, újra felejtendem erőtlenségemet, tartozásom érzete óriássá feszitendi e kebelben a törpe erőt, s én, ki egyike vagyok a leggyöngébbeknek, versenyre kelendek a legerősebbekkel, nem hirért, nem dicsőségért, nem jutalomért, hanem versenyre áldozatban nemzetemért .....

Ily ünnepélyes és erős fogadást téve, köszönte meg Kossuth Pestmegye s a többi törvényhatóságok rokonszenvét és támogatását. És mintha csak végzete utalta volna, hogy a fogadalmában tett édes »családi örömet« is feláldozhassa a valóban bekövetkezett viszontagságok napjaiban, — 1841. szept. 9-én megnősült.

A fogság, mint említettük, Kossuthot is megviselte. Egészségének helyreállítása végett tehát néhány hétre a parádi fürdőbe utazott. Itt találkozott újra a bájos, művelt-lelkű leánynyal: Meszlényi Terézzel, kivel már elfogadása előtt megismerkedett, s ki azóta állandó, mély rokonszenvét bírta. De a leány is csakhamar szerelemre gyuladt a daliás ifjú iránt, ki nemcsak férfias szépsége, hanem észtehetsége s jelleme által is annyira kivált pályatársai közül. A váratlan találkozás lánggra lobbantotta mindkettőjük szívét. Kossuth megkérte a leányt s néhány hónap múlva Pesten oltárhoz is vezette. Minthogy azonban arája katolikus volt, a vegeyes házasságra a plébános nem akarta az egyházi áldást adni, miből országos lárma kerekedett. Házasságukat nemcsak a kölcsönös egyetértéssel, családi boldogsággal áldotta meg az Isten, hanem három szép gyermekkel is, u. m.

Ferencz (szül. 1842-ben) és Lajos-Tódor (szül. 1844-ben) két li.uval s Vilma (szül. 1848.) leánykával.

Alig pihente ki fogsága törődöttségét Kossuth, a körülmények ismét a nyilvánosság elé szólították. Landerer Lajos jómódú pesti könyvkiadó ugyanis engedélyt nyert egy új politikai napilap alapítására. Az élelmes kiadó Kossuthot kínálta meg a szerkesztéssel; jól tudván, hogy nagy népszerűsége virágzóvá teszi vállalatát.

— Meggondolta-e ön, szerencsétlen, — válaszolt neki félig tréfásan, félig komolyan a felhívásra Kossuth, — hogy oly lapnak, melynek élén az én gyűlölt nevemet találja a censor, első száma egyszersmind utolsó lesz?

De Landerer nem ijedt meg e figyelmeztetéstől. Ő már eleve rendbe hozta a hatóságokkal a dolgot. A kormány nemcsak hogy nem ellenezte, sőt örült neki, hogy Kossuth az Írott, litografált lapok helyett, a miket nehéz ellenőrizni, végre egy olyan újság élére áll, a melynek egyetlen sora sem jelenhetik meg a censor előleges beleegyezése nélkül. Szóval azt' hitte, hogy Kossuthot, kinek minden lépését növekedő gyanúval kísérte, így hatályosabban ellenőrizheti.

Az új napilap tehát, mely a.»Pesti Hírlap« czimet vette fel, 1840. december 29-én adta ki első számát. Kossuth, mint szerkesztő, maga írta meg a lap követendő programját, a melyben többi közt a következőket mondja:

„ . . Szennyes érdekek vezetni soha nem fognak; meggyőződésünk nem lesz soha eladó, s tanulni szeretve is, szükségét is érezve, észnek és oknak ugyan mindig hódolunk; de már semmi, s nevezetesen Nagy Pál soraival élve, „sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársaink heve soha el nem tántorít.“

„Nem mind javítás, mi egyes érdekeknek hizeleg és tartós csak az, mely igazságosan épült, valódi szükségén segített s a nemzet életéből önként fejlett ki. Ismerni kell tehát a nemzetnek előbb önmagát és ismernie szükségeit; aztán megvitatni czélt és eszközöket, dolgot és módokat minden oldalról, s ha ekkor elkövetkezik a törvényhozás ideje, áldásdús leend mindenik törvény, mert egy-egy szocialis meggyőződést mondott ki. A törvény, mely ekként született, mindenek előtt jogszerű leend, mert hiú bölcseség az, melyet

a jog tekintete nem vezet, de a jogszerűség határai közt követni fogja a józan politika sugallatait és bizonyosan nem felejtendi, hogy a századokon át emelkedett országépület roppant boltjainak árnyékában millió élet, millió érdek nyugszik, mely az igazság mellett gyöngéd figyelmet s kíméletet követel.

„Vezetni egy időszaki lapot, mely ily tükör, ily kalauz, ily raktár legyen: nehéz, fontos feladat; s ha mi, kik mélyen érezzük, hogy egyike vagyunk a leggyengébbeknek, a kiadó úr becses bizodalmu felszólításának, erőtlenségünket feledve, engedénk, oly hiedelemben tettük azt, hogy egy ilynemű szükség érzete sok kebelben él, s így számos polgártársaink és barátaink köréből nem egy kitűnő észre és szívre számolhatunk, kik crósbek mint mi, gyámolítandják gyengeségünket. “ Landerer valóban jól számított, midőn Kossuthot nyerte meg szerkesztőül. A »Pesti Hirlap« néhány hét alatt a^ ország legnépszerűbb újsága lett. Már január végén nem kevesebb, mint ötezer előfizetője volt, ami az akkori hirlap-irodalmi viszonyok között valóban páratlan siker.

De a lap meg is érdemelte e ritka támogatást. Kossuth, ki a politikai reformok vezérharezosává küzdötte fel magát, a magyar hirlapírás terén is reformot teremtett. A száraz, tudálékos irány helyett az eleven, pezsgő publiczistikai modort honosította meg. Az elvont tárgyak helyett a legégetőbb napikérdéseket vette elő. Íme, néhány cikkének a czime:

1. Nyelvünk ügye. 2. Nemzeti színházunk jövendője. 3. Pálinkamérés. 4. Nyilvánosság. 5. Gyermekgyilkolás. 6. örök-váltság. 7. Műipar. 8. Kisdédóvás. 9. Halottas házak. 10. Gyermekkórház stb.

A mint e néhány czimből is látjuk, nemcsak a politikával foglalkozott, hanem a társadalmi és kulturális viszonyokra is kiterjeszté éber figyelmét. Minden téren reformot, alkotást sürgetett.

S minő stílus volt az! Valamennyi cikke a magyar prózának egy-egy valóságos remekét képezi. A dagályoságtól ment, de azért választékos, tömör, világos, logikus, s a hol kell, lendületes. Szavának minden betűjéből szinte kisugárzik a lelkesedés heve, mely elragadja a legelfásultabb olvasót is. Így nem írt még előtte senki.

Fáik Miksa, kiről éppenséggel nem lehet állítani, hogy Kossuth politikájával valami nagyon rokonszenvez, »Széchenyi István gróf és kora« című jeles munkájában az elragadtatás hangján ekként nyilatkozik Kossuth irányáról:

„...Dús keleti színpompa, valódi déli tűzzel párosult czikkeiben. Hűvös kert volt ez, telve a leghájosabb virágokkal, melyeknek illata az olvasót mindinkább elmámorosítja, minél tovább haladt. Nem volt itt egyetlen sivár, puszta helyeeske sem, minden galyon madárdal hangzott, majd valami vidáman csattogó

Ruttkayné Kossuth Lujza.

pacsirta dala, majd ismét busongó csalogány éneke, mely az olvasó fülébe csengett. Es mindig úgy képzelte az ember, mintha rég ismert dalok volnának, melyek régóta saját keblében szunnyadoztak és melyek csak valami varázshatalom által ébredtek föl egyszerre..... A censura teljesen elvesztette fejét ezen új jelenség előtt, irgalmatlanul törült és ügyetlenül; lepkehálóival el akarta fogni ama csábító szellemet, mely a közönséget elvarázsolta; ez természetesen nem sikerült neki; a mit Kossuth írt, annak varázsa nem egyes szavakban rejlett, ez valami láthatatlan, megfoghatatlan volt, valami pajzán tündér, ki gonosz mosolylyal kacsingattott elő a censor háta mögül, míg ez vörös plajbászával azt hitte, hogy megölte“ . . .

Tényleg úgy is történt, hogy a censor felsőbb helyen panaszt emelt, hogy ő a Kossuth czikkeit nem képes ellenőrizni, mert azoknak minden mondata, minden egyes szava lázítólag hat az olvasóra.

A lap nemcsak anyagilag erősödött napról-napra, hanem a közvéleményre való hatása is rohamosan nőtt. Pedig Kossuth nem mindig idomult közönségének nézeteihez, a melynek zöme éppen a nemességből került ki. A közteherviselés kérdésében például számos cikket irt, menydörgő hangon kiáltva a kiváltságos osztályra, tehát éppen azokra, akik előfizetőit képezték:

„ . . . Jól rendezott'státusban az adótóli mentesség polgári lealacsonyítás. Ki az, ki Angliában, Frankhonban, a szabad Amerikában adót nem fizet? A rabszolga, béres, cseléd és koldus; a szegény, kinek semmije sincs. Ki az, ki nálunk adót nem fizet? Megnevezés nélkül is mindenki tudja. Arczpiritó egy párvonal 1 És melyik részen van a jog, fölemelt fővel nézni föl oda, a hol Astraea mérlegében a népek sorsa fölmóretik? Amott a státus a szolgától és koldustól adót nem kíván, mert nem adott neki semmit; nekünk az édes hon anyatejének tejszínét adá s éppen azért mi nem adózunk.“

A kormány épp a közteherviselés érdekében kifejtett agitációt használta fel az ellenzék ellen. Több helyütt czélt is ért. A nemesség egy része, mely féltékenyen őrizte kiváltságait, a konszervatívek zászlója alá szegődött, sigy Zalamegyében még Deák Ferenczet is, a megye legkitűnőbb fiat megbuktatta, mert az 1843—44-iki országgyűlésre a közteherviselés elvébe ütköző utasítást elfogadni nem akart. Kossuth »A pillanat kénytelensége alatt« cziinü cikkében emlékezett meg a köznemesség e viselkedéséről

„ . . . Egy hang hallatszik, — úgymond — a Kárpátoktól Adriáig, hogy a dolog így nőm maradhat, hogy ezt túrni nem lehet, nem szabad! De mi történjék hát e vészes viharnek ellenében? Mindenekelőtt emelkedjék fel a törvény, s szent erejének mindenható ostorával a köznemzeti indignációtól támogatva sújtson minden vétkeket kérlelhetlen szigorral. Másik az, hogy a megyegyűlések szabadságának megóvására sikeres törvényt kell hozni. Ha ki elég erős polgárérettel bir egyszerre fölemelkedni a gyökeres orvoslás magas

szempontjára, az valószínűleg egyetértend velünk, hogy ezen bajok csak az által lösznek sikeresen orvosolva, ha gróf Széchenyi szavaival élve: féligmeddig feudális, féligmeddig arisztokraciai alkotmányunk képviseleti rendszerré alakittatik. De ha ily gyökeres orvoslásra akár erőben, akár akaratban még meg nem értünk volna, némi enyhítő lépésekre nem hiányzik a lehetőség. E végett a honorácziórok mindenütt adófizetés föltétele mellett szavazatjoggal ruháztassanak föl, a szabad, vagy kiváltságos, vagy megváltott községek ötszáz lélek után egy követet küldjenek a megyék gyűléseire; végül a szigorú büntetések felül mindenek fölött erkölcsi erő s hajthatatlan törvényesség örködjék“ . . .

Kossuthnak e szép czikke azért is figyelemreméltó, mert ebben ad először kifejezést a népképviseleti rendszer életbeléptetéséről alkotott nézeteinek.

De ha voltak is egyesek, kik Kossuthnak főkép a közteherviselésre vonatkozó nézeteivel nem rokonszenveztek, a nemzet zöme, — telve a reformok iránti hő vágygyal, — köréje sorakozott, s követői, mint a hőségörgeteg, napról-napra szaporodtak.

A kormány ijedten szemlélte e rohamosan növekedő hatást. Most már megbánta, hogy hajtott Landerer kérelmére, s beleegyezését adta abba, hogy Kossuth legyen a »Pesti Hírlap« szerkesztője. A lapot azonban betiltani nem merte, mert félt a közvélemény újabb felzúdulásától.

De magát a konzervatív tábort is elrémitették Kossuth újabb meg újabb reformkövetelései; merész modora pedig még oly férfiakban is aggodalmat ébresztett, a minő Széchenyi István volt.

S ekkor következett a legérdekesebb s legnagyobb szellemi bajvívás, a mely mindenha fényes mozzanatát fogja képezni az akkori idők történetének. Két szellemóriás, két lángelme szívós küzdelme volt ez a vezérségért. Mind a kettő, úgy Széchenyi, mint Kossuth nagygyá, hatalmassá, dicsővé akarta tenni nemzetét. Mindakettő rendelkezett a tudás, a népszerűség fegyvereivel. Mindakettőt céljai megvalósításánál a legnemesebb szándék: a haza szent szerelme vezette.

A cél egy volt, de a módzatokban, az eszközökben eltértek egymástól. Széchenyi a fokozatos haladás híve volt, nem mert kockáztatni semmit, félt a rázkódtatásoktól, félt különösen az Ausztriával fenálló viszony bolygatásától; míg ellenben Kossuth a százados mulasztásokat lehető gyorsan szeretne volna valósítani. Széchenyi előbb a nemzet közgazdasági életét, akarta fejleszteni; Kossuth jelszava pedig ez volt: »előbb politikailag kell szabadoknak, önállóknak lennünk, mert csak a politikailag szabad, önálló nemzet annyira úr otthonában, hogy teljes erővel fejlesztheti anyagi és gazdasági érdekeit.« Széchenyi, — noha az egyenlőségnek elvileg szintén híve volt, — a kiváltságos osztályok, főleg az arisztokraczia segítségével óhajtotta reformeszméit keresztülvinni. — Kossuth viszont egészen demokratikus alapokra akarta berendezni államéletünket, s az egyenlő teherviselés, a közadózás behozatalával, a jobbágyság felszabadításával az egész nemzet egyetemének közreműködésével vélte legsikeresebben a reformeszmék keresztülvitelét.

S midőn Széchenyi látta, hogy a közvélemény mindinkább Kossuth eszméit fogadja el, lollaVagadott s »A Kelet népe« című vaskos röpiratban szállt sikra Kossuth agilációi ellen. A »legnagyobb magyar« elkapatva hevétől, kegyetlen szigorral, vérig sértő gúnynyal, mondhatnók durva kíméletlenséggel támadta meg Kossuthot s lapját, melynek nemcsak modora, de iránya és szelleme fölött is kérlelhetlenül pálezát tört.

... „Én elfogadom, — úgymond — Kossuth elveit leglényegesebb vonásaiban, de modorát és taktikáját veszélyesnek tartom. Tisztán áll lelke előtt, hogy a „Pesti Hírlap“, ha azonnal az eddigivel homlokegyenest ellenkező taktikát nem követ, Magyarországot a megsemmisülésre vezeti“

Majd nekíront egyenesen Kossuth személyének, a többi közt a következőket Írván:

A „Pesti Hírlap“ szerkesztője azon halandók egyike, kiket a véletlen a szokottnál magasabb fénykörben

állíta meg. Mint áldozat mutatkozik ő a fiatal képzeletben, mely a nemzet legszentebb jogaiért szenvedett; nem fog ezen bálvány varázsereje mindig tartani, mert neki is megvannak ellenségei, kik őt felhőkből leszállítandják a földre. Könnyen jutott ő ezen czelebritáshoz. Vájjon mi nagy jót tett a hazának? Ujjhúzás a kormánynyal; majd végzavarba dönti a hazát. Szervedett ő négy falak közt, mondják, de mit szenvedett? Hiszen soha elzártnak jobb, kényelmesebb dolga nem volt. Mit szenvedett ő ahhoz képest, mennyit mi szenvedtünk hosszú évek során, önként zárkózva el négy falaink közé, életünket az ország tudományának szentelvén. . . A helyett — írja más helyütt — hogy hatalmas tollával szebb napokat deriteno szerencsétlen hazánkra a „Pesti Hírlap“ szerkesztője, a helyett az alkotmány falain künn levő erők felingerlése és a vár felé uszítása által honi alkotmányos plialanxunkat megbontja és ckkóp nem marad el a tökéletes elbomlás és ennek ellentéte: a kónyuraskodás. Kossuth szentnek nevezi a tulajdont, mégis csaknem communismus-félét prédikál; haladásra sürgeti a kormányt s egyszersmind elijeszti, felbujtogatva ellene az országot; a tömeg orditozása által szenvedélyről agitációra, agitációról forradalomra ragadtatja magát“ . . .

Kossuth természetesen nem maradt adós a válaszszal. »Felelet Széchenyi István grófnak« czim alatt egy gyönyörűen írott, de minden személyeskedéstől ment röpíralban védekezett, a legnagyobb tisztelettel emlékezővén meg Széchenyi érdemeiről.

Istenemre mondom, — így kiált föl Kossuth válaszában, — az epés csipkedéseket, mikkel megtámadtatásom saturálva van, örömet el hagyom hangzani megtorlatlanul; s bár gúnynyal tetézett sokat, mi az ember keblében szent, bár játékot üzött a szenvedésből, a tisztelet, melylyel a grófnak szívem mélyéből adózom, hallgatást parancsol ahüségos gerjedelmeknek, melyek gyarló embert annyira lcésztenek viszont nevetségessé tenni azt, ki bennünket nevetségessé tenni iparkodott. Nyomorult semmirekellőnek vallanám magam, ha örömemre válhatnék port, szemetet szórní a megbotlott óriásra. Én tiszteletteljesen tárom ki karjaimat, s kérem, szenvedjen meg a nemzeti nagyság építésénél homokhordó napszamosai közt; méltassa tanácsára, javító vezetésére azt, kinek most útját állni törekedik, mert jobb a közre, ha egymás mellett, mint egymás ellen leszünk“ . . .

Ilyen önmérséklettel vezeti be röpiratát Kossuth, aztán sorba czáfolja »A Kelet népe« állításait, meggyőzőleg kimutatván, hogy csak az a nemzet boldogulhat anyagilag, mely az ősi alkotmányos jogok, demokratikus népszabadság birtokában van.

A két szellemóriás e bajvívása roppant érdeklődést, mozgalmat és zajt keltett. A közönség, a Kelet népének érdes és kíméletlen hangja által felingerelve, százféle alakban tüntetett Kossuth mellett. Mindenfelől, mint a záporosó, úgy omlott a sok válasz, röpirat, óvás, tiltakozás Széchenyire.

Egész külön irodalmat teremtett az ügy. Megszólalt Fáy András, Kuthy Lajos, Eötvös József báró, sőt álnév alatt maga Vörösmarty Mihály is. De még az óvatos és higgadt Deák Ferencz is leplezetlenül kijelenté egyik magánlevelében, hogy »sokért nem adná, ha a Kelet népe meg nem jelent volna.« Dessewffy Aurél egész nyíltan bevallá, hogy »gyöngédtelenség valakinek szemére lobbantani a szomorú órákat, s eltagadni a szenvedéstől azt, hogy szenvedés volt.«

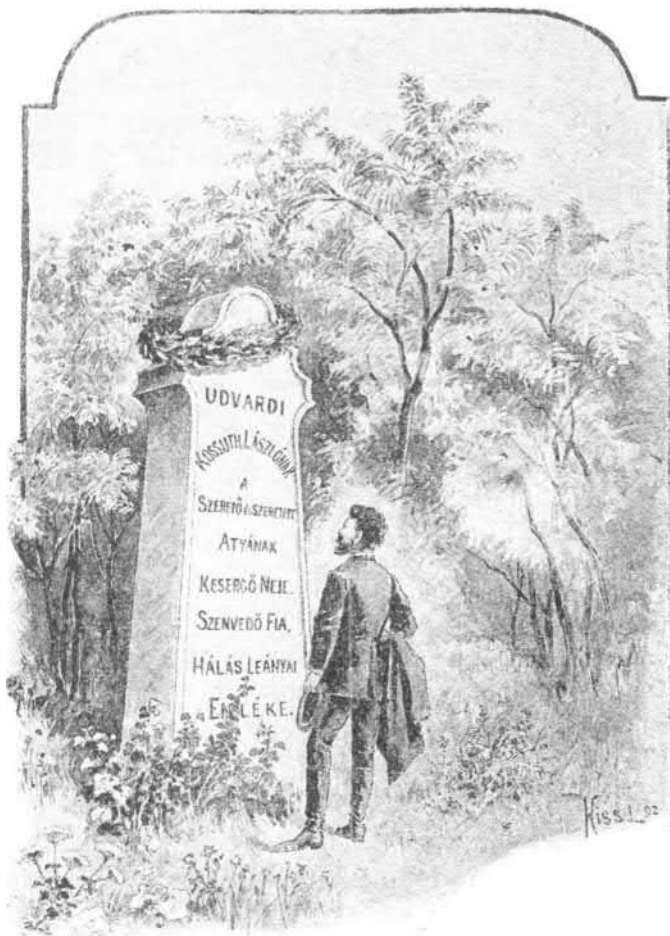
Kossuth tekintélye és népszerűsége e vita alatt tehát még nagyobbra nőtt. A közhangulat immár úgy tekinté, mint a nemzet kiválasztott vezérét, aki a hangoztatott reformokat keresztülvinni is képes.

Midőn a kormány látta, hogy sem Széchenyi föllépése, sem pedig a konzervatív párt közlönye, a Dessewffy Aurél L-által szerkesztett »Világ«, — mely egyenesen a »Pesti Hír/ ellensúlyozására alapillatott, — nem képesek Kossuth Vublicaistikai működésének hatását csökkenteni, elhatározta, hogy csellél üti ki kezéből a tollat. Valami úton-módon megnyerte a kiadót, Landerert, aki kicsinyes ürügy alatt összehűzött Kossúthtal, s szántszándékkal oly fordulatot adott a vizálynak, hogy Kossuth kénytelen volt felmondani s szerkesztői állásától megválni. Helyét Szalay László foglalta el, aki szintén liberális volt ugyan, de a leglényegesebb pontokban eltérő volt programja a Kossuth nézeteitől, s már ezért is a lap előfizetői rohamosan megfogytak.

Kossuth igen szép sorokban búcsúzott el olvasó közön-

ségétől, kijelentve, hogy néhány hónapra visszavonul ugyan pihenni, de aztán annál frisebb erővel ismét nekilát a munkának.

Rövidre szabott pihenőjét azonban kénytelen volt csak-

Kossuth atyjának síremléke Dabason.

hamar megszakítani. Az ország minden részéről annyian kérték, biztatták egy új lap indítására, hogy visszatért Pestre s beadta kérvényét a lapengedélyért. De folyamodásának elintézését húzták-halasztották. Elhatározta tehát Kossuth, hogy maga utazik Bécsbe s személyesen érintkezik Metter-

nich herczeggel. A nagyhatalmú, sima modorú, de ravasz államkancellár igen szívélyesen fogadta Kossuthot; sőt udvarias formában azt is tudtára adta, hogy a kormány kész neki valami jövedelmező állást juttatni, ha felhagy az agitációval.

— Ha a lehetséges férfiú számára — így szólt Metternich, — a szükséges kedélynyugalom az élet gondjainak elhárítása által biztosítható, ezt tenni azoknak kötelessége, kik a jó ügyet előmozdítani akarják. Ha ön mint független író tehetségeit ez utóbbinak akarja szentelni, lesz arra mód található, mely a megvesztegetésnek gyűlöletes bélyegét ne hordja magán.

Így akarta Metternich herczeg hálóba keríteni Kossuthot. De hasztalan, a kísértés nem sikerült. Kossuth, Wirkner udvari tanácsos útján egy hosszabb levélben válaszolt az államkancellárnak, a melyben szintén udvariasan, de határozottan visszautasítá ajánlatát.

.... „Tiszteletteljes nyíltsággal — így végzi levelét,— kinyilatkoztatom, miszerint az állampolgári kötelesség teljesítéséért semmi jutalmat sem kívánok, sem el nem fogadok; de ezen kötelesség hű és becsületes teljesítésén kívül valami másra a világ minden kincséért sem vállalkozom. Én tehát alázatosan semmi más kegyet nem kérek, mint engedélyt az én tervezett hírlapom kiadására“ ....

De az engedélyt bizony nem kapta meg. Kossuthban tehát megérlelődött az a régebben táplált gondolat, hogy családjával együtt falura költözik, s visszavonul az idegbontó politikai küzdelmektől. A fővárostól nem messze Tinynyén vett egy kis birtokot, mely szerényen, de elég jól volt felszerelve. A község legélénkebb helyén csinos és kényelmes lakház állt rendelkezésére. Az udvaron a szükséges gazdasági épületek. Hátról pedig tágas kert, abban barátságos filegória. Ide költözött Kossuth, neki adván magát a gazdálkodásnak.

..... Kételkedem, hogy többé városi lakos legyek, — írta tinnyei magányából Wesselényi bárónak, — egy ily szegény embertől mint én, annyi áldozat talán elég vala, s nekem nyugalom kell. Lassanként neki szoktatom az embereket,

hogy felejtse, s azt hiszem, hogy ez könnyű lesz. Derékabb emberek is könnyen felejtetnek; miért ne én, ki alig tévők valamit, mi nevemet ne felejtse? Ekkor aztán én kedves, jó családom körében nyugton leszek, mert szűk ebédemet a tiszta lelkiismeret, a családi szeretet fűszerezendi, gyermekeimet majd magam nevelem, ha pénzem nem lesz másként neveltetni"¹. . . .

De Kossuth népszerűsége már sokkal nagyobb volt, liogysen elfelejtették volna. Sőt ellenkezőleg, tinnyei háza valóságos gyűlhelye lett az ellenzék vezérférfiainak. Megbeszélétek vele a teendőket, kikérték tanácsát. Ezek mellett un talán ösztökélték, hogy ragadja kezébe újból a zászlót, s vezesse új győzelmekre azok táborát, kik immár őt vallják és ünnepük vezérokül.

Kossuth, kiben szintén búzgott a tettvágy, végre is engedett barátai és elvtársai unszolásának, s eladván tinnyei birtokát, ismét Pestre költözött, hogy tovább szolgálhassa a nemzet ügyét.

Ezúttal hazánk közgazdasági önállósítására fordította ügyeimét. Az osztrák vámpolitika kiszípolozó rendszere ellen akart síkra szállani. A kérdés épen napirenden is volt. Az 1843—44-iki országgyűlésen élénk vita tárgyát képezte az osztrák vámpolitika, a melynek segélyével Ausztria olcsón, úgyszólván vámmentesen kapott Magyarországból mindent, mire szüksége volt, inig ellenben méregdrága áron adta el a maga terményeit nekünk. Széchenyinek a nemzet gazdasági fejlődésére vonatkozó elméletére szomorú czáfolat volt az a körülmény, hogy iparunk és kereskedelmünk sorsát a bécsi kormány tartotta kezei közt s a szerint bánt el vele, a mint azt politikai érdekei kívánták.

Kossuth, hogy a bécsi köröket legalább némi viszonyos engedményre szorítsa, a közgazdasági önvédelmi harezot proklamálta. Nagyszabású mozgalmat indított egy országos védegyelet alakítására, a mely az osztrák ipartermékek mellőzésével, teljes erővel a honi ipart támogassa.

1844. okt. 6-án Pozsonyban az országgyűlés tanácskozó termében gr. Batthyány Kázmér elnöklete alatt tartatott meg az alakuló közgyűlés, mely rendkívül impozánsan sikerült.

Ott volt a jó hazafiak színejava. A karzatokat előkelő hölgyek lepték el. Kossuth ékes szóval, lelkes hangon kifejtve a védegyelet feladatát, céljait, nagy lelkesedés közt megejtette a választás. Elnökké egyhangúlag gr. Batthyány Kázmér választatott meg. Alelnök lett gr. Teleki László; Kossuthra pedig az igazgatói tisztet ruházták. Ezenkívül nagyobb választmány is alakított, mely tagjai közzé a többi jelesek mellett: Deák Ferenczet, Vörösmarty Mihályt, Wesselényi Miklóst, Fáy Andrást, Nyáry Pált stb. sorozta.

Kossuth, mint igazgató, bámulatos tevékenységet fejtett ki. Gyönyörű levelekkel, lelkesítő felhívásokkal árasztotta el az országot. Járt, kelt, agitált, hogy e hazafias szövetségbe lehetőleg bevonja az egész országot. S lankadatlan fáradozását gyors és fényes siker koronázta. Egy rövid év leforgása alatt nem kevesebb mint 150 fiókegyesület alakult az ország különböző pontjain. Valóságos divattá lett a honi ipar pártolása.

A bécsi kormány eleinte közönyösen vette a dolgot. De midőn látta, hogy a mozgalom hovatovább szélesebb körökre terjed, megrettent, s a megyékhez köriratot intézett, a melyben élesen kikelt a »védegyelet államellenes és fölforgató« működése ellen.

De e körirat vajmi keveset használt. Metternich herceg tehát a közeledő követválasztásokat akarta felhasználni az ellenzéki hangulat megsemmisítésére. A konzervatív pártban emberek után nézett, kik alkalmasoknak látszottak terveik valósítására. Ilyenekül mutatkozott gróf Apponyi György, ki magyarországi és báró Jósika Sámuel, ki erdélyi alkanczellárrá neveztetett ki. Emellett az ellenzéki megyék fékentartására, illetőleg a bekövetkezendő választások vezetésére behozták az adminisztrátori rendszert. Az adminisztrátori intézmény még ingerültebbé tette a kedélyeket. Kossuth a pestmegyei gyűlésen »Kreishauptmann«-oknak nevezte az adminisztrátorokat, maga Deák Ferencz is nagyhatású beszédben kárhoztatta ez alkotmány sértést. Több megyében, így Biharban, a hol T i s z a László, a Tisza Kálmán atya ült az adminisztrátori székekben, a surlódások, a viharos jelenetek napirenden voltak.

Az országgyűlés 1847. nov. 7-ikére Pozsonyba összehivatván, mindkét páll teljes erővel szervezkedett a választásokra.

A konzervatív párt, — melynek vezérei gr. Széchenyi István, Széchen Antal, Vay Miklós, Dessewffy Emil, ifj. Majláth György voltak, — Széchenyi »Programm-töredékek« című röpiralából állította össze programját., melynek lényege abból állott, hogy a kormányt, míg az eddigi irányelveket követi, minden alkotmányos és törvényes eszközökkel támogatni fogják.

Az ellenzék programtervezetét Kossuth készítette, mely a Pesten tartott pártgyűlésen némi simításokkal el is fogadtatott.

E program főbb pontjaiban a következőkép hangzott:

- 1) Osztozkodás a közteher-viselésben.
- 2) A honpolgárok nem-nemes osztályainak, mindenképp előtt pedig a királyi városoknak és szabad kerületeknek n é p-képviselőlet alapján, úgy törvényhozási, mint helyhatósági jogokban valóságos részesítése.
- 3) A törvény előtti egyenlőség.

4) Az úrbéri viszonyoknak, kármentesítés mellett, kötelező törvény általi megszüntetése.

5) Az ősiség eltörlésével a hitel- és birtokrendezés biztosítása.

A párt egyszersmind azt is kijelenté, hogy az osztrák örökös tartományokkal fenálló viszony tekintetében, a »pragmatika sanctio« figyelembevételével szorosán ragaszkodik az 1791. évi X-ik törvényezikkhez, mely szerint: »Magyarország független szabad állam, mely semmi más országnak alávetve nincsen s melyet nem önkényes rendeletekkel, hanem kizárólag saját törvényei szerint kell kormányozni!«

A követválasztások 1847. október havában ejtettek meg. A kormány minden eszközt megragadott, hogy az ellenzék jelöltjeit megbuktassa.

Kossuth Pestmegyében lépett fel. A kormánypárt, vagy mint akkor csúfolták, a pecsovicspárt alig tudott ellene jelöltet fogni. Előbb Patay Józsefet kínálták meg a jelöltséggel, de ez kijelenté, hogy inkább kiköltözik a megyéből, mintsem Kossuth ellen fellépjen. Végre Bállá Endre megyei főjegyzőt csípték meg, ki úgyszólván akarata ellenére kiáltatott ki ellenjelöltnek.

A választás 1847. okt. 17-én zajlott le, s Kossuth fényes győzelmével végződött.

Kossuth megválasztatása nagy ijedelmet okozott a kormány-körökben. Maga Széchenyi is annyira jelentősnek tartotta Kossuth győzelmét, hogy menten maga is mandátum után nézett s Mosonban követté választatta magát. Azt hitte, hogy Kossuth agitátori működését jobban ellensúlyozhatja az alsótáblánál, mintha a főrendiházban foglal helyei.

KOSSUTH csak most foglalhatta el a tehetségeihez valóban méltó helyet, a honnan döntő'leg hathatott a köz ügyekre.

»Haladni akarunk mindnyájan, de míg a konservatív párt Bécsnek tart, mi Pest felé kívánunk haladni.« — így jellemezte Kossuth a pártokat.

Az országgyűlés 1847. november 17-én nyitotta meg a pozsonyi primási palotában. V-ik Ferdinánd maga jött le a megnyitási ünnepélyre, mely alkalommal a következő' szavakat intézte az egybegyűlt rendekhez:

»Magyarország rendéit itt látni örvendek. Atyai szándékomat a királyi előadások mutatják. Fogadják bizalommal.«

Néhány szóból állt csupán e megnyitó, az is rősz magyarsággal mondva, mégis a legnagyobb lelkesedést keltette. Hisz századok óta ez volt az első eset, hogy Habsburg-házból származott magyar király ajkain magyar szó zendült meg.

Az országgyűlés első teendőjét a nádorválasztás képezte. Az 1847. elején elhunyt József nádor helyére, ennek fia István főherczeg kiáltott egyhangúlag nádorrá.

Kossuth, mint követ az 1847. november 19-iki ülésen tartotta első beszédét. De nagyszabású parlamenti műkö-

ésének igazi kezdete november 22-ikére esett, midőn a felirati vitában mondta el egyik feltűnő szónoklatát. A kormány ugyanis azt akarta, hogy az országgyűlés hálafeliratot intézzen a királyhoz azokért a jótéteményekért, melyekben a nemzetet a közelmúltban részesíté.

Kossuth a kormánypárt indítványával szemben azt sürgette, hogy az országgyűlés a feliratban tárja fel az ország bajait és sürgősen követelje azok gyökeres orvoslását.

..... Hogy ő felsége, — így szólt a többi közt Kossuth e remek szónoklatában — több oly ügyek tárgyalására hívja fel az ország rendéit, melyeknek elintézését a nemzeti közvélemény korunk kitűnő feladatának jelölt ki, ön ezt méltányoló hálával elismerem. De kötelességünk ő felségének nyílt őszinteséggel elmondani, mik azok az akadályok, melyeknek el kell háríttatniok, hogy királyi szándéka teljesedjék. A siker föltételeinek e kijelölésével tartozunk a fölségcs uralkodóház iránti ragaszkodásunknak is. Én tehát kötelességemnek érzem országunk állapotának vázolásába becsátkozni.

.... A kormányunk által képviselt kellő alkotmányos érdekeink, — folytatá — nem bírnak eléggé nyomatékos befolyással a monarchia közös statusviszonyainak intézésében. Ámde hazánk állapotát legközelebről a leglényegesebben azon viszony érdekli, melyben mi az ausztriai monarchia tartományaihoz állunk. E viszony a fejedelem egységének s nem az országos önállás feláldozásának viszonya. S lelkem egész meggyőződésével ismétlem, mit a rendek táblája 1844-ben kimondott, hogy „a magyar alkotmányos élet teljes kifejlődése az örökös tartományok mellett lehetséges.“ Nézetemet mindenkor azon hajlam lelkesítette, miszerint részünkről minden készség megvolt és megvan a különválni látszó érdekek kiegyenlítésére örömet nyújtani segédkezet, csak a részben legyünk biztosak, hogy ezért országos önállóságunk, vagy épen alkotmányosságunk árul nem kívántatik. A kormányrendszernek saját belügyeinkre is alkotmányellenes befolyásától akarták őseink e hazát biztosítani, midőn az 1791. évi 10-ik törvényczikkben kimondották, hogy hazánk szabad ország s egész törvényhozási s kormányozási rendszerében független, tehát semmi más országnak, avagy nemzetnek alája nem rendelt. Azonban fájdalom, ezen sarkalatos törvénynek az élet, a valóság meg nem felel. Innen az örökös

harcz a nemzet és kormány közjogi hatalmának korlátái felett, mely ily mértékben a világon sehol sem fordul elő, s nálunk is csak azért van, mert az 1791. évi 10-ik törvényezikk nem valóság, s mert a birodalmi fő-kormányhatalom rendszere az alkotmányossággal összhangzásban nincs. Elannyira nem látom én ezen rendszer fenntartását a felséges uralkodóháznak érdekeivel azonosítva, hogy inkább azon véleményben volnék, miként az lésson a Habsburg-ház második alapítója, ki ezen rendszer konstitucziós irányban reformálandja. De van még egy másik akadály is, mely abban áll, mit öt országgyűlés ismételt, hogy törvényeink is fogatlanok, ha csak alkotmányos létünknek megrendített talpköve igazságos sérelmeink orvoslásával meg nem erősítetik. . . .

Beszéde további folyamán kifejté, hogy a törvényhozás, a kormányhatalom rovására, most is folyvást mellőztetik, az alkotmány biztosítékát képező institutiók pedig mindenféle módon untalan gyengítetnek. A válaszfeliratban tehát a nemzet óhajainak és sérelmeinek,— ezek közt legelső sorban az adminisztrátori rendszerből folyó sérelemnek, — okvetetlenül meg kell említtetniök.

E hatalmas beszéddel indította meg Kossuth a vitát, mely öt napig tartott. Széchenyi István, — látván Kossuth szónoklatának varázsát, s hogy megmentse gr. Apponyi György kancellárt az esetleges kudarcztól, — közvetítő indítványt tett, mely szerint a felirat, konkrét tények megnevezése nélkül, csak általánosságban érintse az ország aggodalmait. A nagy és heves vitának azonban az lett a vége, hogy a nov. 27-ikén megejtett szavazáson az alsó tábla többsége a liberális párt feliratát, melyet Szentkirályi fogalmazott, fogadta el. S e győzelemmel Kossuth nemcsak az ellenzéknek lett elismert vezére, de egyúttal ura a helyzetnek is. Szava immár döntő súlylyal birt úgy az országgyűlésen, mint a nemzet előtt. Az ellenzék válaszfeliratát a főrendek azonban nem akarták elfogadni, hanem a »hála felirat« mellett foglaltak állást. A főrendek e csökönységére az alsóház, Kossuth indítványára azzal válaszolt, hogy az egész felirati javaslatot ezúttal elejtik, tehát semmit

sem fognak felírni, hanem a nemzet sérelmeit majd egy külön felterjesztésben juttatják a király elé.

Ez volt Kossuthnak első parlamenti nagy diadala.

A rendek a felirati vita alkalmával hozott határozatukhoz képest indítványok alakjában egyenként vették tárgyalás alá a nemzet bajait és sérelmeit. Gyors egymásutánban került napirendre az örökváltság, az ősiség, a honosítás, a magyar nyelv, a házadó, az országgyűlési napló stb. kérdése. S Kossuth hatalmas felszólalásai valamennyi tárgynál immár irányadók voltak.

Így köszöntött be az 1848-ik év, amely nemzetünk életében örök emlékezetű marad. Az ujjáébredés vágyát ébresztette a népek kebelében az ujesztendő. Forradalmi szellő lengett végig a megvéhenhd Európán. S e szellő csakhamar viharfelhőket hajtott össze. Párisban tört ki legelőször a zivatar. 1848 február 12-én a világváros utczáin torlaszok emelkedtek, Lajos Fülöp királyt elűzték, s a diadalittas nép kikiáltotta a köztársaságot.

A francia forradalom hírére lázas izgalom fogta el az egész kontinenst. A nép reformokat, alkotmányos szabadságot kezdett követelni mindenütt. A láz elhatott hozzánk is. A viharos események gyorsabb tevékenységre ösztökéltek a magyar országgyűlés szabadelvű tagjait is. Kossuth, jól tudván, hogy addig kell ütni a vasat, míg meleg, sietett felhasználni a kínálkozó alkalmat.

Kossuth már a válaszfelirati vita alkalmával szóba hozta a parlamenti kormányrendszert, amely — hazánk alkotmányának teljes biztosítása mellett, — kiterjesztendő volna az osztrák örökös tartományokra is.

1848. márcz. 4-én tehát, — a francia forradalomról vett hírek után, — egy gyönyörű, az országgyűlést lelkesedésre ragadó beszéd kíséretében felirati javaslatot terjesztett elő, mely a népképviselési alapon álló alkotmány s a felelős minisztérium törvénybe iktatását kéri.

.... „Már midőn az országgyűlés elején a válaszfeliratot indítványozám, — így szól Kossuth e beszédében, — kötelességemnek éreztem hazánk állapotának taglalásába bocsátkozni,

ügy saját belügyeink, mint azon viszonyok tekintetében, melyek a pragmatika sanctio következtében köztünk s az ausztriai császári birodalom közt fennforognak. Kimondám meggyőződésemet: miként hazánk alkotmányos jövedője iránt mindaddig tökéletesen nyugodtak nem lehetünk, valameddig felséges királyunkat

minden egyéb uralkodói viszonyaiban is alkotmányos országglási formák nem környezendik. Kimondám meggyőződésemet, miszerint én a nemzet által várt reformok tekintetében sem erezhetem hazánkat arra nézve biztosnak, hogy irányuk alkotmányos s eredményük a nemzeti szabadságnak kedvező leend, vala-

meddig a velünk egy fejedelmet uraló birodalom kormányrendszere az alkotmányossággal egyenes ellentétben áll, valameddig azon statustanács, mely a monarchia közös ügyeit intézi s hazánk belügyeire is, törvénytelenül bár, de túlnyomó befolyást gyakorol, mind elemeiben, mind szerkezetében, mind irányában alkotmányellenes természetű. Kimondám meggyőződésemet, hogy a köztünk s a császári birodalom szövetséges népei közt fennforgó érdektalálkozást önállásunk, szabadságunk, jólétünk kára nélkül csak a közös alkotmányosság örzelemrokonító alapján lehet kiegyenlíteni.

Egy fájdalmas pillanatot veték a bécsi bürokratikus kormányrendszer eredetére s fejlődésére; említém, miként emelte fel zsibbasztó hatalmának épületét szövetséges szomszédaink elnyomott szabadsága romjain és elszámlálva e szerencsétlen kormánymechanizmus vészterhes következményeit és betekintve az élet könyvébe, hol az események fátumszerű logikája a jövődönök revellációját hirdeti, az uralkodóház iránti hű ragaszkodásom meleg érzetében jóslatot mondók: hogy az leszen a Habsburg-ház második alapítója, ki a birodalom kormányrendszerét alkotmányos irányban reformálandja s felséges háza trónusát hű népeinek szabadságára fektetendi le rendületlenül.

E szavak óta híres, bölcseséggel támogatott trónusok dőltek össze s népek nyerték vissza szabadságaikat, miknek ily közel jövőjét három hónap előtt alig álmodok. Mi pedig három hónapon át gördítjük fáradhatlanul Sysiphus követét és az én lelkemrc opesztő aggodalommal borul a mozdulatlanság fájdalma; vérző szívvel látom, miként izzad annyi nemes erő, annyi hű tehetség egy háladatlan munkában, mely a taposó malom kínjaihoz hasonlít. Igenis, tisztelt rendek, mirajtunk egy fojtó gőznek nehéz átka ül, a bécsi rendszer csontkamarájából egy sorvasztó szél fú reánk, mely idegeinket megmerevíti s lelkünk röptére zsibbasztólag hat.

De ha ekkoráig csak azért aggódtam c felett, mivel a bécsi rendszer befolyása miatt kifejlődésünket hazánk kipótolhatlan kárával minden mértéken túl feltartóztatva látni fájdalom, mert látom, hogy haladásunk alkotmányos iránya biztosítva nincs és mert látom, hogy azon divergentia, mely a birodalmi kormányrendszer absolutistikus természete s a magyar nemzet alkotmányos iránya között három század óta fönáll, kiegyenlítve maiglan sincs, s kiegyenlítve egyik, vagy másik irány feladása nélkül nem is lehet; most már t. rr. nemcsak emiatt aggódom, hanem aggódom afelett, hogy a bürokratikus mozdulatlanság

politikája, mely a bécsi státustanácsban megcsontododott, a birodalmat disszulcióba sodorhatja, dinasztiank jövőjét kompromittálhatja; hazánkat pedig, melynek önmagában önmagával annyi a teendője, melynek saját boldogsága végett minden erejére, minden fillérjére nélkülözhetetlen szüksége van, sorvasztó áldozatokba, végtelen bajokba bonyolíthatja. Én hát arra szólítom fel a tisztelt Karokat és Rendeket, emeljük fel politikánkat a körülmények színvonalára. Merítsünk erőt a dinasztia iránti hűség érzetéből, merítsünk erőt a rajtunk fekvő felelősség s polgári kötelességünk érzetéből nagy körülményekhez illő nagyszerű határozottságra.

..... Természet elleni politikai rendszerek is soká tarthatják fenn magukat, mert a népek türelme s a kétségbeesés közt hosszú út fekszik; de vannak politikai rendszerek, melyek azáltal, hogy soká tartottak, erőben nem nyertek, hanem vesztek és végre elkövetkezik a perez, midőn azokat tovább tartogatni veszélyes volna, mert hosszú életük megérett arra, hogy meghalassanak; halálban pedig osztozni lehet, de azt kikerülni nem. Tudóin én, hogy elvéhédtt rendszernek mint elvéhédtt embernek nehéz megválni egy hosszú élet eszméjétől; tudom, hogy fáj, darabról-darabra összedőlni látni, mit egy hosszú élet építgetett. De midőn az alap hibás, a dőlés fátuma kikerülhetlen. És mielőttünk, kikre a gondviselés egy nemzet sorsát bízta, halandó ember gyarlóságai befolyást nem gyakorolhatnak. A nép örök és öröknek kívánjuk a nép hazáját s öröknek ama dinasztia fényét, melyet uralkodónknak ismerünk. A múlt kor emberei egy-két nap után sírba szállanak, de a Habsburgház nagyreményű ivadéka, Ferencz József főherczegre egy fényes trónus öröksége vár, mely erejét a szabadságból meríti, s melyet ősi fényében megőrizni a bécsi politika szerencsétlen mechanizmusával bajosan lehet. A dinasztianak tehát választania kell saját java s egy korhadtt kormányrendszernek tartogatása közt.

..... Dinasztia iránt, mely népeinek szabadságára támaszkodik, keletkezni fog mindig lelkesedés, mert szívből hű csak szabad ember lehet; a kit nyomnak, az csak szolgálni fog a mint kénytelen, de bürokracziák iránt lelkesedés nem keletkezhetik. Életet és vért adhatnak a népek szeretett dinasztia]okért, de egy nyomasztó kormányrendszer politikájáért egy verébfiúnak sem lesz kedve soha meghalni. És különben is, ha van ember Bécsben, ki rövid napjai hatalmának érdekében a dinasztia rovására absolut hatalmak szövetségével kaczerkodik, meg kelle gondolnia, hogy vannak hatalmak, melyek mint barátok veszélyesebbek. mint mikor ellenségek. Igenis t. rr., erős meggyő-

zódésem, hogy dinasztiánk jövődjöje a birodalom különféle népeinek egy szívben-léleekben egyesüléséhez van csatolva, ezen egyesülést nemzetiségeik respektálása mellett csak az alkotmányosság érzelemrokonító forrasztéka teremtheti meg. Bűró és bajonet, nyomom kapocs. Én hát indítványomban dinasztiái szempontból indulok ki, és istennek hála, hogy ezen szempont hazánk érdekeivel kapcsolatban van.

Ki-gondolhatna borzadás nélkül az eszmére, hogy e nép áldozatokba bonyolittassék szellemi és anyagi kárpótlás nélkül? Ha mi az országgyűlésről szétoszlának a nélkül, hogy megvinnők a népnek, mit a törvényhozástól annyi joggal és oly méltán vár, ki merné magára vállalni a felelősséget azokért, a mik következhetnek? Ki merné magára vállalni a jótállást, hogy e lelkesedés és áldozatkézség, melylyel e ház falait megrendíthetjük, az életben is viszhangra talál? . . .

Ily hatalmas, gyűjtő beszéd kíséretében tette meg Kosuth az indítványt, hogy az uralkodóhoz az alkotmányos reformok mielőbbi megvalósításáért felirat intéztessék.

E felirat legfőbb vonásaiban a következőket tartalmazta:

»A legújabb időben kifejtett események elmulaszthallan kötelességül teszik figyelmünket azokra fordítani, miket felséged uralkodóháza iránti hűségünk, az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink és hazánk iránti kötelességünk megkíván. Előttünk áll annak emlékezete, hogy három század óta alkotmányos életünket a kor igényeihez képest ki nem fejthettük . . . Alkotmányos életünk valódi képviseleti irányban igényel fejlődést. Honvédelmi rendszerünk gyökeres átalakítást kíván . . . A magyar közállomány jövedelmeinek és szükségleteinek számbavételét és felelős kezelés alá tételét tovább nem halaszthatjuk. . . . Sokban e kérdések közül az örökös tartományokkai érdektalálkozás kiegyenlítésének szüksége forog fenn, mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett, örömet nyújtunk segédkezet. De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvényeink csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól függet-

len nemzeti kormány lesz megbízva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása; s ezért kormányrendszerünknek magyar felelős minisztériummá átalakítását minden reformjaink alapfeltételének és lényeges biztosítékának tekintjük. Ezeket felségeddel egyetértve az országgyűlésen szerencsésen megoldani elhatározott, komoly szándékunk.

»Felséges úr! — így végződik a felirat, — az események Isten kezében vannak. Mi bízunk a gondviselés oltalmában, de érezzük egyúttal a kötelességet: gondoskodni, hogy Felséged'hü Magyarországot a bizonytalan jövőendő készületlenül ne lepje meg. E gondoskodás halaszt-

Kossuth által alapított elsőrendű vitézségi érdemrend.

hatlan kellékeihez számítjuk mi az átalakulási kérdéseknek még ezen országgyűlésen alkotmányos irányban való megoldását. És ekkor biztosítva leend hazánknak a béke, megszilárdítva a bizalmas nyugalom, s ezeknek alapján kifejthető lesz azon szellemi erő és anyagi tehetség, melyben Felséged tántoríthatlan hűségünk mellett, a bizonytalan jövőendő minden eseményei között királyi székének legrendíthetlenebb támaszát fogja feltalálhatni.«

E felirati javaslatot az alsótábla zöme nagy lelkesedés közt fogadta el. Jellemző s feljegyzésre méltó körülmény, hogy Kossuth szónoki ereje úgyszólván az eseményekkel nőtt. Olyan volt mint az izzó vas, mely annál erősebb és

fényesebb szikrákat szór, mentői nagyobbat ütnek rá. Kossuthnak különben egész egyénisége rátermett a szónoklás művészetére. Férfias szép alakja, érczes csengésű, kellemes hangja, mely a szívigható lágyságtól egész a megremegtető menydörgésig idomult; mélytűzű kék szemei, — mind közrejártak szavai hatásának emeléséhez. Ezek mellé járult széleskörű tudása s elmondandó tárgyának alapos ismerete. S ha mindezekhez hozzáveszszük még a reformok utáni lázas törekvést, mely akkoron az egész műveit társadalmat forrongásban tartotta: úgy csakhamar megértjük a gondolataiban merészröptű, szónoklataiban ékesszavu Kossuth rohamosan növekvő tekintélyének és befolyásának titkát. A mily lelkesedéssel fogadta el az alsótábla Kossuth felirati javaslatát, épp oly ellenszenvvel találkozott az a főrendeknél. Abban reménykedtek Apponviék, hogy az aulikus főurak segélyével sikerülni fog a nemzet reformtörekvéseit meg-hiusítani. A felirat tárgyalását tehát elhalasztották, a kormány vezetői pedig Bécsbe utaztak, hogy Metternich birodalmi kancellárral tanácskozzanak a javaslat megbuktatása fölött.

A bécsi értekezlet első terve az volt, hogy az országgyűlés rögtön oszlattassék fel, s teljhatalmú kir. biztos szükség esetén katonai erővel fojtsa el az átalakulási törekvéseket. Ezt a tervet azonban arra enyhítették, hogy királyi leirat intéztessék az országgyűléshez, a feloszlattással fenyegetőzve, ha a napirendre tűzött előterjesztések tárgyalásától eltérnek.

Időközben azonban (1848. márcz. 13-án) Bécsben is kiütött a forradalom. Kossuth felirati beszédének hatása alatt a türelmes és jámbor bécsi nép is alkotmányt követelt. A nagyhatalmú Metternich herczeg megbukott, magával rántva Apponyi György grófot s báró Jósika Samu alkan-czellárt is.

A bécsi forradalom hatása alatt az udvari körök attól tartva, hogy a forradalom lángja átcsap Magyarországra is, egyszerre engedékenyebbekké lettek, s tudatták a nádorral,

hogy nincs kifogásuk az ellen, ha a főrendiház is elfogadja az alsótábla felirati javaslatát.

A főrendek tehát márcz. 14-én ülésre hivatván össze, maga a nádor tette meg az indítványt a felirati javaslat elfogadására. A főrendek, látván az udvar hirtelen nézetváltozását, persze minden ellenvetés nélkül, egyhangúlag fogadták azt el. Egyúttal azt is elhatározták, hogy a feliratot 72 tagból álló küldöttség vigye a trón elé. A küldöttséget az országgyűlés mindkét házának tagjaiból nyomban meg is választották. Szónokul Kossuthot kérték fel, de ő maga helyett a nádort ajánlotta. A deputáció, másnap márczius 15-én hajózott Pozsonyból Bécsbe, ahol a lakosság által határtalan lelkesedéssel fogadtatott. A tüntetések központja természetesen Kossuth volt, a ki több gyűjtő beszédet tartott, bebizonyítván, hogy a német nyelvű szónoklásnak is mestere.

E közben fontos események történtek Pesten. Az a huzavona, mely a feliratnál támadt, végleg elkeseríté a kedélyeket. A forradalmi szellő immár átesapott a Lajtán. Pest lakossága is forrongani kezdett. Magánkörökben, nyilvános helyeken egyébről sem folyt a szó, mint az óhajtvá várt reformok megvalósításának siettetéséről.

Márczius 14-én, tehát még ugyanazon a napon, midőn az országos küldöttség Bécsbe hajózott, az »ellenzéki kör«-ben értekezletre gyűltek össze az aggódó hazafiak. A gyűlésen résztvett az ifjúság is, a melynek Petőfi Sándor, Vas váry Pál, Irinyi József, Jókai Mór, Vidacs János, Irányi Dániel, Degré Alajos stb. valának a vezetői.

Az értekezleten Irinyi József tüzes beszéd kíséretében azt az indítványt tette, hogy az országgyűléshez terjesztésék fel egy petíció, a melyben a reformok haladéktalan életbeléptetését kérik. Az indítvány nagy lelkesedéssel fogadtatván el, legott megállapították a felirat tartalmát, mely a következő 12 pontot foglalta magában:

1. Kívánjuk a sajtószabadságot és a eensura eltörlését.
2. Felelős minisztériumot Buda-Pesten.
3. Évenkénti országgyűlést Pesten.

4. Törvény előtti egyenlőséget, polgári és vallási tekintetben.
5. Nemzeti őrsereget.
6. Közös teherviselést.
7. Esküdszéket, képviselőket egyenlőség alapján.
8. Úrbéri viszonyok megszüntetését.
9. Nemzeti bankot.
10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra. Magyar katonáinkat ne vigyék külföldre; a külföldieket vigyék el tőlünk.
11. Uniót Erdélylyel.
12. A politikai státusfogyók azonnal szabadon bocsátassanak. Azután legyen béke, szabadság és egyetértés.

Ez ama 12 pont, melynek nemzetünk ujjáébredése lön eredménye. Másnap, márcz 15-én a lelkesült, örömittas ifjúság a Landerer és Heckenast-féle nyomdát szállotta meg és ott: »Mit kíván a magyar nemzet« czim alatt több ezer példányban kinyomatta a 12 pontot.

A legelső példányt a nyomda küszöbéről Irinyi a következő szavak kíséretében mutatta be a tömegnek:

»Márczius 15-ike nagy időszak a magyarok történetében. íme! Itt van a sajtószabadságnak legelső példánya, a nép hatalmának első műve!«

Délután a nép a nemzeti muzeum elé gyűlt össze, a hol Petőfi Sándor az örömittas nép tomboló lelkesedése közt szavalta el rögtönzött költeményét: a »Talpra magyar«-1. Majd polgárokkal vegyes küldöttséget választottak, hogy a Budán székelő helytartótanácsból követelje a censura eltörlését és Tancsis Mihály politikai fogoly szabadon bocsátatását. Zichy Ferencz gróf, a helytartótanács ideiglenes elnöke látván, hogy a jogai öntudatára ébredt néppel immár tréfálni nem igen lehet, mindkét kívánságot nyomban teljesíté. A néptömeg lelkesült örömrivalgással, lobogó fáklyák fényénél, diadalmenetben hozta Pestre a szabadon bocsátott rab-író, akit a »Józan ész« című szabadgondolkozású művéért záratott el az önkény.

Este ingyenes díszelőadás volt a nemzeti színházban, hol »Bánk bán« került színre. A zenekar a Rákóczi-

indulót és a »Marseillaise«-t játszotta, Egressy Gábor, a halhatatlan emlékü színművész pedig elszavalta Petőfi lángragyújtó nemzeti dalát. A rendre a polgárőrség ügyelt fel, melyet szintén még ugyanaznap alakítottak. Így zajtott le 1848.

Kossuth nejének síremléke Genuában.

márczius 15-ike, amely ezredéves történelmünknek egyik legszebb, legmagasztosabb napját képezi, s a melynek emlékéi bizonyára meg fogják ünnepelni késő unokáink is.

Az országos küldöttség márcz. 17-én tért vissza Bécs-

bői, s küldetéséről a következő, Kossuth által szerkesztett nyilatkozatban számolt be:

Azon országos választmány, mely az alsó és felső táblának az országgyűlési teendők tárgyában egy akarattal megállapított fölirata ő felsége elé leendő terjesztése végett Bécsbe felküldetett, a legnagyobb sikerrel járt el hivatásában.

Márczius hó 16-án a küldöttség a fenséges nádornak vezérelte alatt ő felsége koronás királyunk által kegyelmesen fogadtatván, a nemzet hő kívánatait magában foglaló felírást a trónnak zsámolyához letette. Mely alkalommal kijelentette ő felsége, hogy folytonosan atyai szíven viselvén a trónja alatt álló népeknek boldogságát, az általa különösen kedvelt magyar nemzet óhajtságait mielőbb sikeresíteni óhajtja.

Es még azon napon a nádorhoz intézett kegyelmes leirata szerint megegyezvén abban, hogy a magyar beldolgoznak önállólag leendő kormányzása végettogyfüggetlen felelős magyar minisztérium haladéktalanul összoszerkeztessék és aktivitásba lépjen, e czélből a nádort, mint törvényeink értelmében királyi helytartót felhatalmazni méltóztatott, hogy gróf Batthyány Lajost a törvények értelmében független magyar minisztérium elnökévé kinevezvén, a gróf minisztertársait belátása akként és oly számmal tegye legfelsőbb királyi megerősítés végett javaslatba, a mint azt a minisztérium feladataához s minisztertársai törvények útján meghatározandó hatásköréhez és felelősségéhez képest szükségesnek ítéli. A nemzetnek képviseleti táblája elfogulatlanul tekintve vissza a történetekre, akként van meggyőződve, hogy mindazon összes sérelmeknek, melyet e nemzet alkotmányán századokon ejtettek, alapoka, valamint szinte a nemzet alkotmányos szabadsága kifejlésének, az összes nép anyagi és szellemi hátramaradásának egyedüli akadályá abban fekszik, hogy a nemzöt nem független magyar felelős minisztérium által kormányoztatott eddigelé.

Egy szabad, alkotmányos országban úgy a törvényhozó, mint a végrehajtó hatalomnak szoros összhangzásban kell lennie. Mindkettőt csak oly egyének gyakorolhatják sikerrel, kik a nemzet többsége akaratának kifolyásai.

Hazánkban már a törvényhozói hatalom nem gyakoroltatott mindig az összes nemzet érdekében.

Országgyűlésünk csak a nemzet egy részének képviselője.

A végrehajtó hatalom pedig a nemzeten kívül álló idegen

elemekre lévén bizva, a megalkotott korszerű törvényeknek jótékony hatását a végrehajtásban többnyire megghiúsítja.

Ezeknél fogva a kk. és rr. a teendők elsejének tartják, mely minden más alkotmányos törekvéseinknek szilárd alapját képezendi, a végrehajtó hatalomnak akkénti átalakítását, hogy ez az összes nemzet többsége akaratóból legyen kénytelen meríteni minden erejét.

Úgy vannak a kk. és rr. meggyőződve, hogy minden idegen hatalomtól független felelős magyar minisztérium az, mely békés átalakulásunknak s az összes nép boldogságának lehetőségét foglalja magában és midőn az ekkép alakítandó minisztérium elnökévé gr. Batthyány Lajos neveztetett ki, azon minisztérium alakításával megbízott, mely által a nádor, mint a királynak távollétében törvényes teljhatalmú helytartója, az országot a hazaszívéből, Budapestről kormányozandja.

A képviseleti tábla egyrésztől alkotmányos szabadságunk kifejlését most már a minisztérium hatáskörének és felelőségének törvény által minélelőbb leendő meghatározása állal garantirozva lenni látja, míg másrésztől a törvényhozói hatalomnak, az országgyűlésnek oly összeszerkesztését tartja szükségesnek, mely képviseleti alpra fektetve, az összes magyar nemzet többsége akarátának erőteljes, méltó orgánuma legyen. Melyért is jelen országgyűlést nem tartja hivatva lenni arra, hogy mindazon törvények részletes kidolgozásába és megállapításába ereszkedjék, melyek a nemzet boldogságának felvirágzására általában szükségesek. Sőt úgy van meggyőződve, hogy törvény által meghatározván az alapokat, melyeken a képviseleti rendszer szerint néhány hónap alatt Pesten tartandó országgyűlés alakíttassák, mindazon törvényeknek alkotását, melyek az ország belbékéjének és a nemzeti szabadságnak biztosítása végett rögtöni intézkedést nem kívánnak, az ezen Pesten tartandó nemzeti gyűlésre lmaszsza. Ennek folytán halaszthatlannak tartja még ez országgyűlésen:

1. Az új kormányzasi rendszernek, a felelős minisztériumnak törvény általi körülírását és megállapítását.

2. A Pesten rövid idő alatt tartandó országgyűlésnek képviseleti alpra fektetett szerkesztési módját.

3. A közteherviselésnek minden közterhokra nézve az ország minden lakosaira egyenlően leendő kiterjesztését és életbeléptetését.

4. Az úrbéri viszonyoknak a magánbirtokosokra nézve közállományi kárpótlás melletti megszüntetését.

5. Az ország belbékéjének és szabadságának fenntartása végett a nemzeti őrségnek azonnali felállítását.

6. A censura eltörlésével a sajtószabadságnak esküdtszói instituczióval való biztosítását.

Az országos karok és rendek kijelentik, hogy mindazon tárgyaknak főbb elemeiben törvény által még az országgyűlésen néhány rövid nap alatt okvetetlenül leendő elintézése után a jelen körülményekben törvényhozói kötelességüket befejezettnek lenni gondolják, és meg vannak győződve, hogy addig is, míg a közelebbi országgyűlés Pesten, mint az összes nemzet többsége akaratának képviseleti alapra fektetett kifolyása, a haza boldogsága s felvirágzására célzó részletes törvényeket alkotand, fenséges nádorunknak, mint teljes hatalommal ellátott helytartónak, gr. Batthyány Lajosnak mint miniszterelnöknek s az általa választandó és ő felsége által megerősítendő minisztértársainak személyeikbe fektetett bizalom a haza minden egyes polgárait lelkesíteni fogja a tulajdon szentségének sérthetlenn megőrzése mellett, a közbékc és a rend fenntartására“ .....

Lázás tevékenységet fejtett ki most az országgyűlés a reform-törvények megalkotása körül. Mintha csak érezték volna, hogy küszöbön állnak a véres napok. Gyors egymásutánban hozták meg a nagyfontosságú törvényeket, lveresztülvitték Erdélynek Magyarországgal való unióját. Felszabadították százados igája alól a jobbágyságot. Megalkották a népképviseleti országgyűlést. Behozták a közös teherviselést. Törvényt alkottak a sajtószabadság védelmére. Kimondták a vallás egyenlőséget. Megadták az egyetemnek a tanszabadságot. Gondoskodtak a nemzeti színésaz ország czimerének elismertetéséről. Szervezték a polgárórséget. Összesen harminczegy törvényezikket alkotott meg az 1817—184-8-iki reform-országgyűlés, melyek sorrendje a következő:

I. törvény czikk: József nádor emléke törvénybe igfatatik.

II. törvényezikk: István főherczeg Magyarország nádorává választatik.

III. törvény czikk: Független magyar felelős minisztérium alakításáról.

IV. törvényezikk: Az országgyűlés évenkénti üléseiről.

V. törvényezikk: Az országgyűlési követeknek népképviselet alapján választásáról.

Kossuth 1848. jul. 11-én kétszázézer újoncot kér a megtámadott ország védelmére.

VI. törvénycikk: Az 1836:21. t.-cikk fogantatásáról (Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd vármegyék, továbbá Kővárvidéke és Zilab városa visszacsatolásáról.)

VII. törvénycikk: Magyarország és Erdély egyesítéséről.

VIII. törvénycikk: A közös teherviselésről.

IX. törvénycikk: Az urbér és azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot) dézsma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről.

X. törvénycikk: Az összesítésről, legelő elkülönzésről és fajzáról.

XI. törvénycikk: Azon ügyekről, melyek eddig a földesúri hatóságok által intézteitek.

XII. törvénycikk: Az úrbéri megszüntetett magán úri javadalmak statusadóssággá leendő átváltoztatásáról.

XIII. törvénycikk: A papi tized megszüntetéséről.

XIV. törvénycikk: A hitelintézetéről.

XV. törvénycikk: Az ősiség eltörléséről.

XVI. törvénycikk: A megyei hatóság ideiglenes gyakorlásáról.

XVII. törvénycikk: A megyei tisztválasztásokról.

XVIII. törvénycikk: Sajtótörvény.

XIX. törvénycikk: A magyar egyetemről. (A tanszabadság.)

XX. törvénycikk: A vallás dolgában. (A vallásegynlőség.)

XXI. törvénycikk: A nemzeti színről és az ország ezim eréről.

XXII. törvénycikk: A nemzeti őrseregéről.

XXIII. törvénycikk: A szabad királyi városokról.

XXIV. törvénycikk: A községi választásokról.

XXV. törvénycikk: A Jász-Kún kerületekről.

XXVI. törvénycikk: A Hajdú kerületről.

XXVII. törvénycikk: A Fiume és Buccari szabad tengeri kereskedési kerületről.

XXVIII. törvénycikk: A nádori méltósághoz kötött hivatalokról.

XXIX. törvénycikk: Az ország közhivatalnokairól.

XXX. törvényczikk: A felelős miniszterségnek a közlekedési tárgyak iránti teendőiről.

XXXI. törvényczikk: A színházakról.

Ez alapvető törvények megalkotásában Kossuthé volt az oroszánrész. Az ő eszméi, az ő koncepciói szerint formáltattak. Ő védelmezte meg azokat, ha a törvényhozás egyik-másik tagja felszólalt ellenük. Deák Ferencz, — ki maga is buzgó munkása volt e törvényalkotásnak, — 1867-ben, tehát már akkor, midőn a két nagy férfiú utjai eltértek egymástól, egy képviselőházi felszólalás alkalmával ekként emlékezett meg Kossuth ezen időbeli működéséről:

.....»Magyarország közjogának történetében legfontosabb korszakot képez azon átalakulás, mely 1847—48-ban történt, mert e nélkül a korszak igényei s a fejlődő eszmék hatalma rég elsöpörték volna alkotmányunkat. Ezen átalakulást össze fogja kötni a történelem azon férfiúnak (Kossuthnak) nevével, ki azt 1848-ban megindította s ernyedetlen erélylyel keresztülvitte. Daczára a bekövetkezett szerencsétlen eseményeknek, művének ezen része fönmaradt és fön fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll, s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva.« . . . .

Az országgyűlés e reform-munkája közben végre kineveztetett az első felelős magyar minisztérium. A márczius 23-iki ülésen mutatta be gr. Batthyány Lajos, mint kormányelnök az új minisztériumot, mely a következőkből állott; Szemere Bertalan belügy, Kossuth Lajos pénzügy, Széchenyi István gróf közlekedésügy, Eötvös József báró vallás és közoktatás, Klauzál Gábor földmivelés, ipar, kereskedelem, Deák Ferencz igazságügy, Mészáros Lázár hadügy, s végül Eszterházy Pál herczeg az Ausztriával való viszonyokra nézve.

A bécsi centralisztikus körök, vagy amint nevezték: a k amar illa minden külső látszat daczára sem szüntette meg az aknamunkát s már a miniszteri névsor összeállításánál is éreztette hatalmas befolyását; odatörekedvén, hogy Kossuthot, mint a reform-mozgalmak vezetőjét lehetőleg megbénítsák és elkedvetlenítsék. Feltűnés nélkül nem

mellőzhatték, azt a tárczát jelölték hát számára, amelynek vitelére úgy szakkészültségénél, mint temperamentumánál fogva a legkevésbé látszott alkalmasnak. De csalatkoztak, mert Kossuth az események későbbi folyamán megmutatta, hogy ezen a téren is csodákat képes művelni.

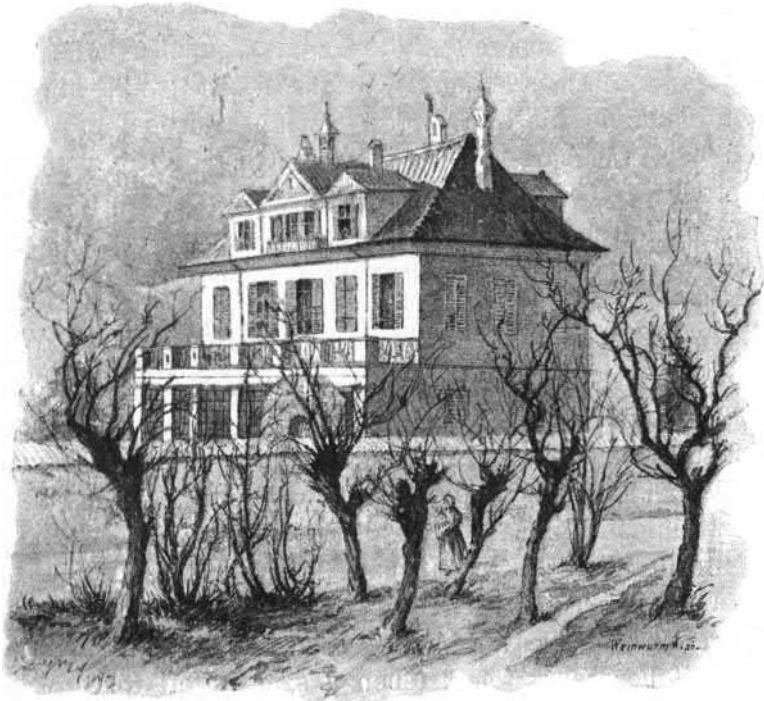
De a kamarilla titkos működése nemcsak Kossuth ellen, hanem az összes eddigi vívmányok megbuktatására irányult. V-ik Ferdinánd alapján véve jó ember volt, de elhatározásaiban ingadozó, az ellentétes befolyásoknak könnyen engedő, akit a magyarokkal ellenszenvező körök reá-birtak akármire. Így történt, hogy a márcz. 23-án felterjesztett miniszter-névsor és a kormány hatáskörét megállapító törvénycikkre, márcz. 29-én egész váratlanul az országgyűléshez egy kir. leirat küldetett, amelyben Ferdinánd újszólván egészen visszavonta az országos küldöttségnek tett ígéreteit. A minisztereknek jóformán csak a czimeit hagyta meg, a régi helytartótanács alárendelt hatáskörével. Ropant elkeseredés fogta el e leiratra a reményeiben csalatkozó nemzetet. Oly nagy lett az izgalom, hogy Pesten nyilvánosan megégették a leiratot közlő lapokat. Kossuth az alsótábla legközelebbi ülésén merész hangon adott kifejezést a háborgó közérzetnek:

Az országgyűlés hallotta a miniszterek nyilatkozatát, — monda Kossuth — hallotta, hogy a nádor e dologhoz saját állását kötötte. Részletekbe nem bocsátkozom, de kimondom, hogy ezen leirat lázító gúny és könnyelmű játékúzás a trónnal, a hazával. És kik üzik ezen játékot? Az egészen átlengő szellem nem más, mint hogy a gyűlöletes bürokrácia ezentúl is maradjon meg Bécsben, s a magyar független minisztérium Budán ne legyen egyéb mint alacsony postahivatal, mint volt a helytartótanács.

És ezen emberek nem gondolnak az ausztriai ház jövőjével, nem gondolnak a polgárvérrel, mely ily eljárás után patakokban folyhat. Ugyanazon perezben, midőn a király kimondá, hogy felelős magyar minisztérium lesz, előállanak a királyi szó szentségét megnyirbálni, nem kiméivé azon nimbuszt, azon pietást, melynek a királyi név körül lengeni kell, hacsak azt minden fényétől s tekintélyétől meg nem akarják fosztani, s oda viszik a dolgot, hogy a nép hitét veszítse a királyi szó iránt.

Ezeket látva, lelkem mélyében megbotránkozom; s látva,

hogy e perczben is, midőn az adott királyi szó szerint ő felségének más tanácsadója nem lehet Magyarország ügyeire nézve, mint a kinevezett első felelős miniszter, gr. Batthyány Lajos, még folyvást Lajos főherczeg, kinek semmi befolyása nem lehet a magyar dolgokra, kinek erre semmi legkisebb joga nincs, mert nem ül a trónon, nem is koronaörökös, nem is nádor; s még gróf Hardigok, Windischgratzek s isten tudja még kiknek befolyásától függnek dolgaink. A legmélyebben el kell keseredni mindnyájunknak,

Baraccono.

látva, hogy még most is ott állnak a dolgok, mikép a megbukott kanczellár s azon ember, kit nem akarok nevezni (Wirkner udvari tanácsos), ki itt éveken át a lélekvásárlás gyalázatos eszköze volt, és báró Jósika erdélyi kanczellár, kinek a magyar dolgokhoz semmi törvényes szólása nem lehet, — ezek adnak tanácsot a törvényesen erre hivatott magyar miniszter helyett.

Ezt látva kinyilatkoztatom, hogy teljes bizalmat helyezek ugyan a főherczeg nádor férfias elszántságában, ki a dolgot rend-

behozni ígérte s reményilem, hogy adott szavát lehető legrövidebb idő alatt beváltja; de ha ez nem történik, akkor vessenek számot magukkal, kik e dolgok okozói voltak, s én Apponyit, Jósikát, Wirknert hazaárulással vádolva proscribáltatni kívánom“ ....

A rendek Kossuth beszédének hatása alatt azt határozták, hogy a királyi leiratra válaszfeliratot küldenek, amelyben figyelmeztetik a koronát az adott királyi szó szentségére, s annak megmásítását a nemzet ellen üzött játéknak tekintik.

Az udvart megrettentette az országgyűlés határozott magatartása. A forradalom tüze is folyvást tovább harapózott, elhamvasztással fenyegetve az üsszbirodalom rozoga épületét. Prágában, Lembergben szintén kiütött a zendülés. Pest elkeseredett lakossága egész nyíltan a fegyveres elleniállítás mellett foglalt állást. A szegény, becsületes és jószándéku István nádor pedig, hogy egyrészt beváltsa a nemzetnek tett ígéretét, másrészt megmentse az uralkodóházat a nagyobb veszélytől, járta a zarándok-utat Pozsony és Bécs között; itt is, ott is kapacitálva, békítve. Hosszas habozás, ismételt tanácskozások után márcz. 30-án mégis csak teljesült a nemzet óhajtása. A király újabb leiratot intézett az országgyűléshez, amelyben beleegyezését adja a felelős magyar minisztérium felállításához s az alkotott reform-törvényczikkek szentesítéséhez. Nagy ünnepélyességek közt, a nemzet hártalan lelkesedése mellett 1848. april 11-én hirdették ki Pozsonyban a király, a királyné, Ferencz Károly és Ferencz József főherczegek jelenlétében a szentesített törvényeket. Maga V. Ferdinánd így szólt az egybegyűlt karokhoz és rendekhez:

»Hív magyar nemzetemnek szívemből óhajtom boldogságát, mert abban találok föl a magamét is. Amit tehát ennek elérésére tőlem kívánt, nemcsak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve, ezennel által is adom, neked, kedves öcsém (t. i. a nádornak) s általad az egész nemzetnek, úgy mint kinek hűségében leli szívem legfőbb vigasztalását s boldogságát.«

Egyszerre feledve lőn hosszú három század minden

sérelme, búja. Az örömittas nemzet az igaz, őszinte szeretet rózsalánczával övezte a királyt és családját. Ha minden továbbra is így maradt volna!... Ha odafönt a bécsi Burgban megbecsülték volna a magyar nemzet e nemeslelkű loyálisát! .....

Maga Kossuth, kit untalan forradalmi törekvésekkel vádoltak, s akinek megsemmisítésére annyiszor törtek, a békülékenység hangján szólott az alsóház ülésén az új királyi leirat felolvasása után:

. . . „Uraim! — úgymond — egyszerű polgár vagyok, nekem semmi hatalmam, semmi hatásom a világon nem volt más, mint a mely van az igazságnak, melyet Isten lelkembe adott. És mégis olyanok a gondviselés utjai, hogy én egyszerű polgár, a haza legutolsóbbikainak egyike, a körülmények nagyszerűsége közt néhány órákon által azon körülményben voltam, hogy e kéz döntőleg határozott az ausztriai trón sorsa fölött és most is, ha mondom e leiratra „nem kell“, polgárvér folya e szavam után.

Én uraim, lelkiismeretembe tekintettem és úgy éreztem, ha oly alávaló lehetnék s azok mellett, melyek most ki vannak víva, akár hatalom-fitogtatás, akár befolyás kérdésénél fogva, a polgárháború szövétnekét vetem a boldogság után epedő nemzet középebe, oly felelősséget vállaltam volna magamra, melyet a pokol minden kinja sem büntetne méltóbban; mert nem képzelhetni átkosabb, undokabb bünt, mint játszani a polgárok vérével s egy nemzet nyugalmával.

Midőn ekként gondolkodom, midőn e nemzetet saját sorsa urának látom, midőn látom, hogy egyik-másik kedvencz eszménk nincs is még e perczen biztosítva, de van lehetőség azokat utóbb kivívni, vissza kell borzadnom a polgárvértől s forrón óhajtom, hogy a kik itt vannak, s a kik itt nincsenek, egyenlően érezzék c szent kötelességet, hogy ily körülmények közt polgárvért ontani a legnagyobb bűn volna, amit a nemzet elkövethet.

Vannak mindenféle egyének, kik még egypár hét előtt az absolutismus hívei voltak, most pedig rajtam túlmennek s én, ki a szabadság elveiért egy életen át küzdtem, szenvedtem, mérsékeltbb vagyok nálóknál. De épen azért hiszem, hogy szavamnak lesz némi hatása, midőn azt kérem, azt remélem, hogy ha a nemzetben van elég erő valósággá érlelni azt, a mit a papiroson bír, tartsa meg az erőnek azon nemes mérsékletét, melyben fekszik a szabadság diadala.

Most pedig igyekezzünk mielőbb befejezni az országgyűlést, s várjuk el, hogy e minisztérium teljesítse kötelességét. És ön meg vagyok győződve, hogy e nemzet nagy és boldog leszen. Hiszem, hogy az ausztriai trón beváltja szavát más népei irányában is. És teljesül, a mit megjövendöltem, hogy az leszen a Habsburg-ház második alapítója, kinek trónját minden oldalról alkotmányos intézmények veszik körül“ . . . .

Az országgyűlés a szentesített törvények kihirdetésével berekesztetvén, az első magyar független felelős minisztérium ápril 16-án tényleg megkezdte hivatalos működését.

A kormányra, mely Pozsonyból immár Pestre tette át székhelyét, roppant feladat várt. Az új törvények minden irányban új szervezetet tettek szükségessé. Át kellett alakítani úgyszólván egész állam-életünket. S noha nagytehetségű, jeles hazafiakból állott a minisztérium, a teendők súlya mégis Kossuthra nehezedett. Ő volt lelke az egész kormánynak, az ő bámulatos tevékenységének köszönhető, hogy a korszakalkotó átalakulás minden rázkódtatás nélkül ment végbe. De ezek mellett, mint pénzügyminiszternek, a rohamosan szaporodó kiadások fedezéséről is kellett gondoskodnia. Midőn ugyanis Kossuth átvette a pénzügyminisztérium vezetését, az államkasszában alig volt négyszázezer forint. A zűrzavaros külpolitikai viszonyok között államkölcsönről szó sem lehetett.

Az udvari körök, úgy látszik, arra számítottak, hogy az egész alkotmányos mozgalom majd a pénzügyi zavarok miatt fog megfenekleni. S talán ezért is mindenféle akadályokat gördítettek a magyar kormány elé. Mindenekelőtt az osztrák államadósságokból akartak az országra sózni tíz millió forintot. Aztán a lottójövedékre és a sóra, majd az ércbányákra akarta rátenni kezét a birodalmi kormány. Kossuth azonban e nehézségeket is mind leküzdötte. A bányák érckészletét a magyar kincstár nevében lefoglaltatta s magyar feliratos húszasokat és tallérokat veretett. Sőt egy és kétforintos bankókat is nyomtatott. Midőn pedig ez is kevésnek bizonyult az óriási kiadások fedezésére: kincstári utalványokat bocsátott ki, amelyeket megfelelő arany és ezüst

tárgyakért is be lehetett cserélni. Az így befolyt érczből arany és ezüstpénz veretett.

S míg Kossuth és a magyar kormány minden erejét megfeszíté, hogy államéletünket az alkotmány biztosítékainak megfelelőleg berendezze: azalatt Bécsben a kamarilla ismét megkezdte akna-munkáját. Az udvari körök sehogysen tudtak abba belenyugodni, hogy Magyarország önállóan, osztrák befolyástól menten intézhesse államügyeit. Újabb cselszövényekhez folyamodtak hát. Tervük, — amint azt a bekövetkező gyászos események igazolták, — az volt, hogy a nemzetiségek fellázításával belháborút támasztanak az

„Az ősök keresztet iktattak állam czimerébe a
 vérről ostromolt Magyar hazának, mely ma is ország &
 nem állam.”
 „Arad pedig a Magyar Solgata.”
 „Legyen a honszabadság mátyásainak halálával
 megszentelt földjének minden porozeme természetny hon
 szerezésben, miszerint a polgár erények törvénye ál
 tal igazolsassék a Magyar Szabadság Dicsőítésben, a
 mint a hit kitűzése által igazolva lett a Keresztény
 vallás Dicsőítésében, hogy a Kereszt a feltámadás jelvénye
 „Amen!”

Kossuth Lajos
 volt Magyar polgár

Kossuth kézírása.

országban, s a rend helyreállításának ürügye alatt fegyverrel semmisítik meg ezredéves alkotmányunkat és kivívott önállóságunkat. Magyarországból alárendelt tartományt csinálnak, a mely kiegészítő részét képezze az összbirodalomnak.

Nyomban hozzá is fogtak sötét tervük kiviteléhez. Délen a szerbeket bujtogatták fel, a kiket Rajasich érsek nemzeti gyűlésre hitt egybe, a hol a császárhoz való hűség hangoztatásával a szerbek függetlenítése tűzetett ki célul. Erdélyben az oláhokat biztatták, hogy álljanak fel a császár

mellett a párttűző magyarok megfékezésére. De a bujtogatás legtermékenyebb talajául mégis Horvátország bizonyult. A horvátok segélyével akarták Magyarországot összezúzni. Ennek keresztülvitelére pedig legalkalmasabb eszköznek kínálkozott báró Jellasich József ezredes, egy eszes, de féktelen ambícióju ember, a kinek a túlzó horvátok közt nagy népszerűsége volt s az udvari körök kegyét is birta. Ezt nevezték ki horvát bánná; még pedig hogy a magyar kormány ellenzését kijátszszák, egy nappal előbb, mint a hogy a magyar minisztérium kinevezése történt. Jellasich azzal kezdte működését, hogy megtagadta a magyar kormánynak a hivatalos eskü letételét. Ezt követte mindjárt második merénylete, mely abból állott, hogy Buccarit, mely eddig közvetlenül a fiumei magyar kormányzékthól függött, önhatalmúlag Horvátországhoz csatolta. Aztán hozzáfogott a rendszeres bujtogatáshoz. Egész nyíltan hirdette, hogy a magyaroknak tett engedmények nem állanak jogos alapon, mert azok csakúgy kicsikartattak a jószívű, de gyöngé akarató császártól. Ő azok előtt tehát nem hajol meg; sőt minden erejével arra fog törekedni, hogy a császári-ház Magyarországon nyerje vissza előbbi teljhatalmát.

S mindezen üzemek, az elaggott s immár önmagával is tehetetlen V. Ferdinánd háta mögött, úgyszólván tudta nélkül történtek. A magyarellenes párt élén, amint az Jellasich dédelgetéseiből kitűnt, Ferencz Károly főherczeg és neje Zsófia főherczegnő állottak. A magyar kormány minden lehetőét elkövetett, hogy a bánt a törvényesség útjára terelje. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök a nádor közvetítését vette igénybe, majd személyesen utazott Bécsbe, hogy a királyt felvilágosítsa a veszedelmes helyzetről. Küldetésének az lett az eredménye, hogy a király Jellasichhoz erélyes dorgatoriumot intézett, melyben koronázási esküjére hivatkozva kijelenti, hogy nem fogja megengedni, hogy a magyar korona alatti tartományok közt fennálló törvényes kapocs önkényes rendeletek, vagy egyoldalú határozatok által tágíttassék. Egyúttal utasítja, hogy úgy a nádor parancsainak, mint a magyar

minisztérium rendeleteinek, a kormányzás minden ágában szorosán engedelmeskedjék.

A király István főherceghez is, mint nádorhoz, intézett leiratot, amelyben meghagyja, hogy szükség esetére királyi biztost küldjön Horvátországba. A nádor, Hrabovszky István altábornagy személyében nyomban ki is nevezte a királyi biztost, a bánt pedig megkereste, hogy törvénytelen intézkedéseit vonja vissza, a kir. biztost pedig támogassa küldetésében.

Ámde Jellasich nem is hederített ez intelmekre. A nádor átiratát el sem fogadta, hanem felbontatlanul küldte vissza. Sőt most már egész leplezetlenül készülődött a fegyveres támadásra. Május hó közepén, tehát nyomban V. Ferdinánd dorgatóriuma után, a következő proklamációt bocsátotta ki:

„A jelen idő rendkívüli körülményei, — midőn függetlenségünkéről van szó, hazánk bátor léte mindinkább veszélyeztetve van — elmulaszthatlanul követelik, hogy hazánk minden szellemi és anyagi ereje készen tartassák hazánk bátorságának védelmére, jogaink és dicsó' szabadságunk megtámadásának elhárítására.. Annálfogva, mihelyt báni levelemet kapjátok, azonnal a kerületekben levő önkényteseket, nem különben a gyalog és lovon fegyvert viselő egyéneket összeírjátok s azok lajstromát hozzám küldjétek; egyébiránt önkéntes csapataitokat akképen rendezzétek, hogy legelső felhívásomra bárhová indulásra és rendelkezésemre készen legyenek. Nemkülönbent intézkedjétek, hogy a nemzetőrség is, ha a szükség úgy hozná magával, szintén táborba legyen vezethető.“

E lázító felhívás kibocsátásakor Jellasich egyszersmind tarlománygyűlést hívott össze június 5-ikére Zágrábba. A gyűlés meg is tartatott, mely alkalommal Jellasich az egybegyűltekhez tüzes beszédet intézett, a leghevesebb kifakadásokkal a magyarok ellen.

»Le a magyar kényuralommal! — kiáltott fel. A magyar kormánynak, mely a királylyal semmi törvényes viszonyban nem áll, sőt azt magától egészen függővé tette s a birodalmat alapjaiban megrendíté, m a g u n k a t alája nem vetjük.«

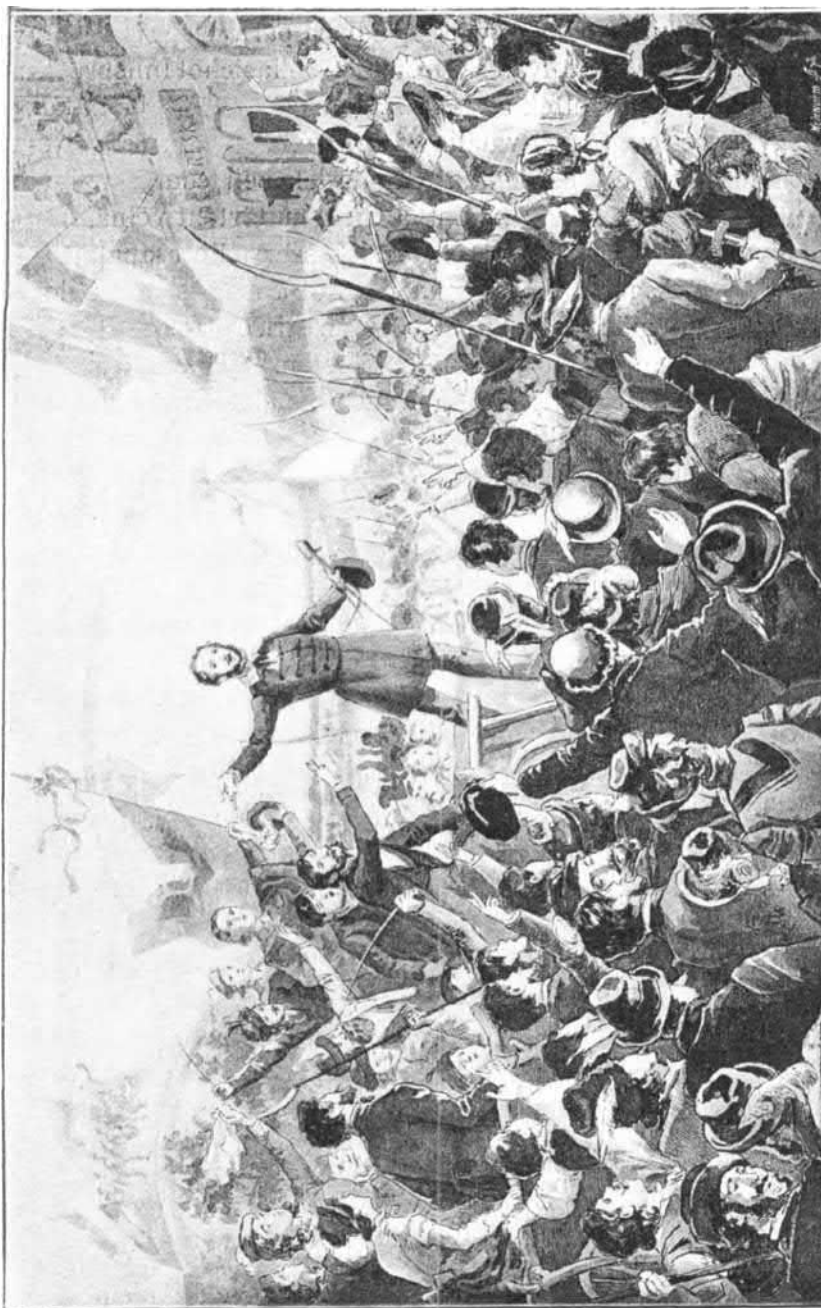
Jellasich fokozódó lazításaira egész Horvátország forrongásba jött, a magyarok elleni gyűlölet napról-napra nőtt. Hrabovszky, a kiküldött királyi biztos tehetetlenül állt a felkavart szenvedélyek e hullámverése közt.

A lázadás lángja Horvátországból csakhamar átcsapott a Délvidékre, szerbjeink közzé is, a kiknek felbujtása az eddiginél még nagyobb mérvben folyt. Fegyveres csapatokká verődtek össze, úgy hogy június közepén már mintegy 30.000 szerb állott fegyverben. Titelt kirabolták, Perlaszt, Karloviczot megszállták. Ekkor merül fel először Damjanich János, a rettenthetlen hős neve önvédelmi harcunk történetében. A magyar kormány minden lehetőet elkövetett, hogy a lázadókat békés úton lecsilapítsa. Mindhiába! A zendülés lángja már oly magasan lobogott, hogy csak vérrel lehetett eloltani.

Történtek is kísérletek a lázadás gyors elfojtására, de vajmi kevés eredménnyel. A toborzás megindult. De a kis honvédsereg, mely a hadviselésben még gyakorlatlan volt, minden vitézsege daczára sem tudott elegendő erőt kifejteni a lázadók túlnyomó számával szemben. A kirendelt haderő főtisztjei pedig, mint osztrák katonák, a bécsi körök intencziói szerint véltek cselekedni, ha csak szinleg járnak a magyar kormány kezére, de alattomban a lázadást még élesztgetik.

E közben V. Ferdinánd olt hagyta Bécset s Innsbruckba tette át udvarát. Az átköltözésre Bécs újabb forrongása szolgált ugyan ürügyül, de valójában a kamarilla vette rá a távozásra, hogy mentői messzebb legyen a magyarok befolyásától. De a minisztérium átlátott a szitán. Batthyány gróf Innsbruckba sietett, hogy feltárja a király előtt Jellasich üzemleit. Utjának az lett az eredménye, hogy V. Ferdinánd csilapító szózatot intézett a horvátokhoz, meghagyván báró Hrabovszky János kir. biztosnak, hogy Jellasichot fogja bünperbe, s a míg magát kellően nem igazolja, báni méltóságából s minden egyéb katonai tisztségéből tegye le.

De e leiratnak sem lett foganatja. A jó öreg király immár nem tudott akaratának érvényt szerezni. Alig volt egyéb

Kossuth a szegedi nép közt honvédeket toborz.

koronás fogolynál, kinek gyöngeségét saját céljaira zsákmányolta ki a magyargyűlölő udvari párt. Még jóformán Pestre sem ért Batthyány gróf, midőn Jellasichot Innsbruckból titkon értesítették a kir. leirat tartalmáról s biztatták, hogy soh'se vegye azt valami komolyan, hanem csak erélyesen folytassa az összmonarchia érdekében eddig kifejtett működését. S Jellasich, mintha mi sem történt volna, még nagyobb hévvel szította a lázadást, s szervezte csapatait.

Ily válságos viszonyok közt nyitotta meg István nádor, a király képviselőjében, az első népképviselői országgyűlést 1848. július 5-én, Pesten.

Kossuthot a túlfeszített munka, az idegbontó izgalmak beteggé tették. Csak roppant akarateréje óvta meg attól, hogy a kór ágyba nem dönté. S noha világosan látta, hogy a bécsi ármány a belháború eltemető örvényébe akarja taszítani a nemzetet, mégis mindent elkövetett, hogy a viszály békés utón nyerjen elintézést. A nádor bécsi útja, Batthyány küldetése az ő tanácsára és befolyására történt. Meg akarta óvni a háború iszonyaitól az országot, fenn akarta tartani a jó egyetértést a nemzet és uralkodóház közt. De viszont el volt tökéelve, hogy a nemzetet semmi áron sem engedi a fondorlatok prédájául; el volt határozva, hogy fejére lép a hidrának, ha a fejlemények úgy parancsolják.

És úgy parancsolták! A tűzcsóvákat egyre dobálták, a láng mindjobban terjedt, elhamvasztással fenyegetve hazánkat.

A megnyílt országgyűlés július 10-én alakult meg. Kossuth másnap, július 11-én jött a képviselőházba. Alig tudott járni, olyan beteg volt. Halvány arczárói, lázban égő szemeiből látszott a kiállott szenvedés. A lépcsőkön barátjai segítették fel. A mint belépett a házba másokra támaszkodva, riadó éljenzés fogadta. Tudták, érezték, hogy ez a beteg ember van egyedül hivatva a nemzetet a legszégyenletesebb megsemmisüléstől megmenteni. A karzatok is zsúfolva voltak, mert híre futott, hogy Kossuth nagyfontosságú nyilatkozatokat akar tenni. S csakugyan úgy volt. Az elnök az ülést megnyitván, Kossuth majdnem vánszorogva a szó-

székre ment. A teremben egyszerre ünnepélyes, siri csönd állott be. Kossuth megtörülve verejtékes homlokát, halkán, csöndesen szólni kezdett:

„Uraim! (Üljön le! kiáltották minden oldalról.) Engedelmet fogok kérni, ha majd kifáradtam.

Midőn a szószékre lépek, hogy önöket felhívjam, mentsék meg a hazát, e percnek nagyszerűsége szorítva hat le keblemre.

Úgy érzem magamat, mintha isten kezembe adta volna a tárogatót, mely felkiáltja a halottakat, hogy ha vétkesek, vagy gyengék, örök halálba visszasülyedjenek; ha pedig van bennük életerő, örökre ébredjenek. Önöknek, uraim! isten kezükbe adta a mai határozattal, melyet indítványomra hozandnak, határozni e nemzet élete és halála felett.

De épen, mert e Perez ily nagyszerű, feltettem magamban nem folyamodni az ékesszólás fegyveréhez, mert lehetetlen nem meggyőződve lennem, hogy bármiben különbözzenek is a vélemények o házban, a haza szent szeretető, a haza becsületének, a haza önállásának, a haza szabadságának oly érzete, hogy azért utolsó csepp vérét is kész e ház feláldozni, mindnyájunkkal közös (éljen). És a hol ezen érzés közös, ott a buzdításnak helye nincs, ott csak a hideg észnek kell az eszközök között választani.

Uraim! a haza veszélyben van!!

E szót elég volna tán szárazhidegen kimondanom, mert hiszen a szabadság napjának felvirradtával lehullott a homály a nemzetről; és önök tudják, miként áll e hon, önök tudják, hogy az országban rendelkezésünkre álló sorkatonaságon kívül közel 12,000 önkénytes honvéd állítatott ki, önök tudják, hogy a törvényhatóságok fel voltak szólítva a nemzetőrségi seregek mobilisatiójára, miként legyen erő képes megvédeni a hont, s megtorolni a bűnt oda lenn a széleken. És e felszólítás a nemzetben viszhangra talált.

Ha a nemzet nem érezte volna, hogy veszélyben van, nem talált volna ilyen viszhangra. Ez maga köznemzeti nyilatkozata annak, hogy a veszélynek érzete közös. De ön azért mégis úgy gondolom, hogy köteles vagyok önöknek, uraim, nagyobb szerű vonásokban csak, és ezúttal — nem minden apró részleteiben, a haza állapotának némi rajzát előterjeszteni.

A mint a múlt országgyűlés széteszlott, és az első felelős magyar minisztérium hivatalába lépett üres pénztárral, fegyver nélkül, honvéderő nélkül; lehetetlen volt mély fájdalommal nem éreznie a nemzet állapotának irtózatoss elhanyagolását.

Én egyike voltam azon számosaknak, kik éveken keresztül

figyelmeztették a kormányt: legyen igazságos népe iránt; mert egyszer késő lesz. Talán még a hazfiségnak közös érzete és a közös lelkesedés a „késő“ szót s annak egész súlyát, fejünkről elháríthatja.

De annyi bizonyos, hogy elkésett a nemzet és a hatalom az igazságosságban; s mivel ezen perez elkésett, azon perez, melyben először volt igazságos a nép iránt, bomlásnak indította a viszonyokat.

Ezen viszonyok közt vettük át a kormányt, megtámadtatva árulás, pártütés, reakcionális mozgalom és mindazon szenvedélyek által, melyeket átkos örökségül hagyott reánk Metternich politikája. Alig voltunk kormányon, sőt még össze sem jöhettünk mindnyájan, már a leghitelesebb tudósításokat vettük arról, hogy a pánszláv mozgalmak a felvidéket nyílt lázadásba borítani szándékoznak, nemcsak, hanem a napot is kitűzték már, mikor török az ki Selmeezen. Nagyobb vonásokban akarok csak szólni, azért itt megállapodom és csak annyit mondok, hogy a felföld nyugodtan van. De ez a nyugalom nem a biztosságnak nyugalma, és meglehet, sőt valószínű, hogy tűz, mely hamu alatt lappang.

Az ország közepén, maga azon magyar faj között is, mely életrealóságát most, a Dráva-vonalnál mindennap mutatja, nehéz volt a népnek a hosszas szolgaság után megbarátkozni a szabadság eszméjével és tájékozni magát annak első viszonyai közt, mert nem hiányoztak bujtogatók, kik a népben aggodalmat költöttek, még azon, nem mondom adományok, hanem igazságok iránt is, melyeket a múlt országgyűlés neki megadott. Kilencz hét múlt el azóta: az ország belseje nyugodt, s a magyar faj áldozatra kész, önkényt, nem kényszerítve viszi életét oda, hová felszólíttatik.

Horvátország nyílt pártütésben van . . . . Azt gondolták azon urak ott lenn, hogy mivel a lázas állapot, melyben Európa van, megingatta az országnak minden oszlopait a fönnlévő viszonyokra nézve, már most büntetlenül nyílt pártütésben törhetnek ki. És uraim! hogy e pártütésre a magyar valamely alapos okot szolgáltatott volna, e perezben is, nem tekintve hogy pártütés van, felszólítanám önöket, legyenek Horvátország iránt igazságosak. És igazságosak lévén, nem fegyverrel, hanem az igazság szent szavával, annak megadásával csilapítsuk le a lázadást. . .“

Kossuth ezután a Magyarország és Horvátország közötti viszonyokat fejtegeti, majd erősbülő hangon így folytatja:

„A mely jogokat kivívtunk magunknak, azt a kurvátoknak is kivívtuk. A mely szabadságot a népnek megadott a hatalom, az országgyűlés Horvátország népének is megadta; a mely kármén-

tesítést az itteni nemességnek rezervált Magyarország, saját erszé-nyének rovására, mert a parányi Horvátország nem bírja, az ő kármentesítését is elvállalta. És a hol nemzetiségi tekintetben, nem jól fölfogva bár és hibásan képzelve, de mégis aggodalom volt, annak megnyugtatóására hatott, midőn kimondotta a múlt országgyűlés, hogy a horvátoknak közéletükben saját hazájukban, saját törvényhatóságaikban nyelvükkel, saját szabályaik következtében is élni tökéletes joguk van. Municipális jogaikat nemcsak nem csorbította, sőt azokat gyarapította.

.....A horvátok a báni hatalomra igen nagy súlyt helyeznek. A múlt országgyűlés ezen báni hatalmat nemcsak sértetlenül hagyó, hanem annak egyszersmind az ország összes kormányzatában befolyását biztosította, midőn törvény által meghívta a bánt, hogy vegyen részt az álladalmi tanácsban, mely a királyi helytartó körül a nemzet sorsa fölött intézkedik. És a minisztérium ennek következtében semmit sem tartott sürgősebbnek, mint azon bánt, kit az igazságnak és szabadságnak ostora alatt leszállóit hatalom, léteinek utolsó perczében átok gyanánt tolt nyakunkra, hogy megkísértse, vajjon nem lehetne-e a kárhozatos roaktió ördögét visszaidézni.

A minisztérium mégis egyáltalában nem vonakodott első perczben is a bánt felszólítani, foglalja el székét István királyi helytartó álladalmi tanácsában és a miniszterekkel értekezzék arról, miképen lehetne Horvátországnak nyugalalmát, békéjét, csendjét. biztosítani; mik Horvátország azon igazságos kívánatai, melyek teljesítésére, ha ez a minisztérium kezében van, késznek nyilatkozott; ha pedig nincs hatalmában, késznek nyilatkozott arra, hogy önök előtt indítványt tegyen, és annak elfogadásához állását is kösse.

A bán meg nem jelent, makacsul visszautasította a felszólítást, s pártütésre támaszkodván s annak élére vetvén magát, a magyar koronától prononciált elszakadásnak terén áll ... .

Majd áttér a szerb lázadás ecsetelésére:

.... A másik dolog ott lenn a szerb lázadás. Mi az okokat illeti, erről uraim nincs mit mondanom, mert itt a dialektikára nem nyílik többé tér.

Magyarországban különböző népek laknak, de a ki Magyarország belsejében külön országot akar alkotni, az oly lázító, oly pártütő, kinek statáriummal kell felelni!

Hanem uraim, a polgárvér ontása még a bünösöknél is nagy dolog; s azért a kormány tekintetbe véve azt, hogy ily izgalmas és lázas korban, mint a melyben most vagyunk, az elcsábított tömegeket a polgárháború minden szerencsétlen iszonyaiba borí-

tani néhány nagyravágyó bűnösök vétke miatt, oly cselekvés, melyet ha a honról elháríthatunk, megérdemlettük istennek s embereknek is helyeslését. E tekintetből sem akartunk semmit kísérletlenül hagyni. Azért a mi kívánságok itt fennforoghattak, ezek teljesítésére nézve intézkedtünk. De hiszen az ország integritásának sérelme nélkül már nem lehetett másképp intézkedni, mint hogy azon vallás számára, hová a szerbek Magyarországon tartoznak, hívjuk össze azon kongresszust, melyet a múlt kormány számos évekig össze nem hitt. E részben megtörtént a rendelkezés s Rajacsics érsek jónak látta Karloviczon egy gyűlést tartani, s ezt a szerb nemzet gyűlésének proklamálni. És itt a szomszéd Szerbiából rablási vágyból betört csoportok segítségével mondták ki, hogy ők nemzet s hoznak törvényeket s állítanak patriarchát s állítanak vojvodát.

Bonyolódván odalenn a viszonyok, kir. biztosok küldettek ki. Míg ezeknek működése tartana, mi iparkodtunk seregeinket összegyűjteni; de sereget, erről itt többet nem szólhatok, de biztos seregeket, mondom, Magyarországon a mostani körülmények közt hirtelen összerementeni, nem könnyű dolog. Azért, úgy gondolom, hogy az országra nézve igen nagy nyereség lesz már az is, hogy ezen pártütő lázadás — míg minden iszonyaival elvonulna, — az országot ne borítsa el addig, míg elegendő erősek leszünk, mint a sas reájuk ütni s őket semmivé tenni . . . .

. . . . Végre uraim! — folytatá beszédét — meg kell emlétenem Ausztria irányábani viszonyainkat. Én igazságos akarván lenni, azt mondom, miszerint én természetesen fel tudom fogni, hogy a Bécs falai közt létező hatalomnak fáj Magyarország fölött nem rendelkezhetni többé. De azért, mert valamely fájdalom természetes, nem minden fájdalom jogszerű. És még kevésbé következik, hogy valamely fájdalom iránti könyörületcsségből egy nemzet a maga jogait megnyirbálni hajlandó legyen. (Nagy tetzés és éljenzés.)

Igenis uraim, megvannak, kétségtelenül megvannak azon mozgalmak, hogy ha egyebet nem, hát legalább a pénz és hadügyi tárczát ismét a bécsi minisztérium számára vissza szerezni sikerüljön. Mert hiszen a többi majd elkövetkezik. A kinek keze egy nemzet zsebében, s kinek kezében egy nemzet fegyvere: az ezzel a nemzettel rendelkezik. (Igaz! Ugyvan!) Úgy látszik nekem, hogy a horvát mozgalom is ezzel van összeköttetésben, mert Jellasi az nyilatkoztatta, hogy neki csak az kell, miként Magyarország had- és pénzügyi tárczája a bécsi minisztériumra bízassék.

És a legutóbbi percekben, június utolsó napjaiban lehullott egyszerre a fátyol s a bécsi minisztérium jónak látta az ausztriai

császár nevében megüzenni a magyar király minisztériumának, hogy ha minden áron meg nem alkuszik a horvátokkal, fel fogja mondani ellenünkben a neutralitást. Ezzel az ausztriai császár a magyar királynak hadat izent.

Lehetnek önök uraim, a minisztérium iránt ilyen, vagy amolyan vóleménnyel, hanem azt hiszem, hogy annyi honfiúi szives becsülésükre még számíthatunk, hogy ne kelljen hosszan mutogatnunk, miként az ilyen intencziókra úgy feleltünk, mint a nemzet becsülete megkívánta. (Tapsvihar, általános élénk helyeslés.) Hanem épen, midőn ezen nóta jött, s a mienk ment, ismét jött egy másik, hogy milyen rettenetes ember az a magyar pénzügyminiszter, hogy Jellasichnak nem akar pénzt adni, mert természetes, hogy a mint Horvátország nyílt pártütésre lépett, azonnal megszüntettem pénzt küldeni a zágrábi hadparancsnokságnak. S nem érdemeltem volna, hogy szívjam a levegőt, hanem megérdemeltem volna, hogy szemembe köpjön a nemzet, ha ellenségemnek pénzt adtam volna. (Általános tetszés.) Erre odafennt azt mondták: micsoda szörnyű gondolat ez, s a monarchia felforgatására irányzott törekvés, küldünk hát mi; 100.000 frtot küldtek is.

.....Nincs semmi okom uraim, neheztelést érezni az ausztriai nemzet iránt, neki csak erőt és kalauzt kívánok, mindkettőnek még eddig hiányával volt. A mit mondók, az az ausztriai minisztériumot érdekelte, s reméllem, hogy e szó meg fog hallatni lléesben is, s nem maradand nyom nélkül.

Tehát az ausztriai viszonyok imitt, amott a Pruth mellett az orosz hadsereg, mely még most békességes; — ott állnak a szerb lázadók s a horvátországi pártütés, a pánszlávizmus agitátorai, s imitt-amott reaktionarius mozgalmak. Ezek együttvéve képezik azt, minélfogva mondanom kell, hogy a nemzet veszélyben van; vagyis inkább veszélyben lesz, ha e nemzet el nem határozza magát élni. (Felkiáltások: Élni akarunk!)

E szerint uraim, annyi veszélylyel szemben hol és miben keressük az ország biztosítékait? Külszövetségkben talán?

Nem kicsinylem én a külszövetség fontosságát, sőt azt vélem, hogy kötelességét mulasztaná a minisztérium, ha e tekintetben is mindent meg nem tenne, a mit a nemzet biztosítása megkíván.

Hivatalba lépésünk első perczében mindjárt a minisztérium az angol hatalommal bocsátkozott érintkezésbe, felvilágosítván őt arról, hogy urunk királyunkkal tökéletesen egy téren állunk, s felvilágosítottuk azon érdekekre nézve, melyek köztünk és közte, ha lefelé tekintünk a Dunán, közösek. És az angol hatalom részéről erre oly választ nyerünk, a minőt azon nemzetnek liberális gondolkozásától s egyszersmind a maga érdekeit felfogni tudó poli-

tikájától várunk lehetett. Azonban arról meg lehetünk győződve, hogy az angol ott és annyira és addig fog bennünket pártolni, mennyiben saját érdekeivel megegyezőnek találja.

Második Franciaország. Én a francia nemzet iránt, mint a szabadság személyesítője iránt az ó-világban a legnagyobb rokonszenvvel viseltetem, de nemzetem életét az ő oltalmazásától vagy szövetségétől feltételezve látni nem akarom. Franciaország c porezbon egy második 18-iki Brumairt látott, Franciaország a diktatúrának küszöbén áll. Meglehet, hogy ebből a világ egy második Washington, de az is meglehet, hogy egy második Napóleont látand támadni, de annyi mindenesetre igaz, hogy tanulság nekünk Franciaország arra, mikép nem minden láz a szabadság érdekében történik, legkönnyebben juta szolgaság jármába azáltal, ha túlhág a kellő korlátokon. (Élénk tetszés.) Szomorú eset oly nemzet körében, mint a dicső francia nemzet, hogy Paris utczáin polgárkéz által 10,000 polgárnak vére ontatók. Isten őrizzen saját keblünknek ily dúlásától. — Egyébiránt akár mint alakuljanak is a franciaországi viszonyok, legyen azon férfiból, kit az isteni gondviselés most ezen nagy s dicső nemzetnek élére állított, egy második Washington, ki el tudja magától vetni a koronát, vagy egy második Napoleon, ki a népek szabadságán emelje fel a véres dicsőség templomát, annyi bizonyos, hogy Franciaország messze van.

Lengyelország is francia sympathiára támaszkodott, — a sympathia megvolt, de Lengyelország nincs többé (tetszés).

A harmadik a német birodalom. Uraim, nyíltan kimondom, miként én érzem annak természetes igazságát, hogy a magyar nemzet hivatva van a szabad német nemzettel, és a német nemzet hivatva van a szabad magyar nemzettel szoros barátságos viszonyban élni s együtt állani őrt a nyugoti civilisatio felett (zajos tetszés). Ezen szempontból fogtuk fel a dolgot, midőn teendőink elseje közé számítottuk, hogy a mint Németország saját egysége felé a frankfurti gyűlés összehívása által lépést tett, azonnal két érdemes hazánkfiát, kik közül egyet (az elnökre mutatva) most a tisztelt ház ezen polczra emelt — Frankfurtba küldöttünk, hol ők a magyar nemzet iránt tartozott, s c nemzet által meg is érdemelt tekintettel fogadtattak ugyan, de minthogy épen a gyűlés az alakulás vajúdásaiban volt, minthogy még nem jött ki a test a formából, melylyel resultatumra lehetett volna vinni az érintkezést, s ez csak a Reichsvenveser megválasztása után alakulandó minisztériummal történhetik, egyik küldöttünk most is ott van, hogy azon perczben, melyben lesz kivel, hivatalos érintkezésbe bocsátkozzék, szorosabb összefűzése iránt azon barátságnak, melyet köztünk és

Németország közt fenállni óhajtunk, de úgy, hogy jogainkból, önállásunkból, nemzeti szabadságunkból senkinek barátságáért és senkinek fenyegetése miatt egy hajszálnyit se engedjünk. (Taps és harsány helyeslés).

Tehát mert a veszély nagy, vagyis inkább nagy lehet, ha elhárítására nem készülünk, mert minden szövetségi érintkezések mellett is élni nem fog azon nemzet, mint azon ember sem, kit nem saját életereje tart fenn, hanem csak másoknak gyámolítása. (Felkiáltások: „Igaz!“ „Úgy van!“)

En uraim! ezennel egy nagyszerű határozatra hívom fel önöket, (általános feszültség, harsány „halljuk“) felhívom önöket ezen határozatra: mondják ki önök azt, hogy azon rendkívüli körülményeket, melyeknél fogva a hongyülés rendkívülileg is egybehivatott, méltó tekintetbe vevén a nemzet, el van határozva, koronájának, szabadságának, önállóságának védelmére a legnagyobb áldozatokat is meghozni s hogy e tekintetben oly alkut, a mely a nemzetnek önállását, szabadságát legkevésbé is sérthetné, senkitől, semmi áron el nem fogad (Felkiáltások: „Úgy van!“) hanem minden méltányos kívánatokat akárki irányában is örökké teljesíteni kész. Hogy pedig ezen komoly határozatát valósítsa, miszerint becsületes békét eszközölhessen, ha lehet; vagy győzelmes harezot vívhasson, ha kell, — felhatalmazza a kormányt arra, hogy az ország disponibilis haderejét 200.000 főre emelhesse, s e végett első perezben 40.000 embert mindjárt kiállíthasson, a többi pedig úgy s a szerint, mint a haza oltalmának, a nemzet becsületének szüksége kívánni fogja (hosszas, élénk tetszés). 200.000 embernek kiállítása, fegyverrel ellátása és évi tartása 42 millió forintba, 40.000 emberé pedig 8—10 millió forintba kerül. Én, uraim, elő fogom e háznak majd a következő napokban terjeszteni, midőn ezen indítványom elfogadtatván, részletesen lesz tárgyalandó, finanziaális tervemet, most előre kijelentvén, miszerint eszem ágában sincs a nemzettől kívánni, hogy 42 milliónyi adót fizessen, hanem úgy gondolom, hogy annyi adót viseljen, a menyit elbír, s ha ez a szükséges költségeket nem fedezhetné: hitellel kell a hiányt pótolnunk.

Előlcgoston is öröömre válik kijelenteni, miként tervem, melyet előterjesztöndek, oly adókulcsot foglal magában, melyet azon erdélyi adókulcsal kombinálván, mit M. Terézia ezelőtt egy századdal megállapított, az ennél kevesebb, s ha elfogadtatik, s teszen a ház külön intézkedést, hogy a végrehajtás körében sikeretlenül ne enyészszék el a nemzet képviselőinok áldozatkészsége, a nemzet meg fogja azt bírni nagy terheltetés nélkül, s meg fogja menteni az országot. De a mennyiben a hadierőnek kiállításán,

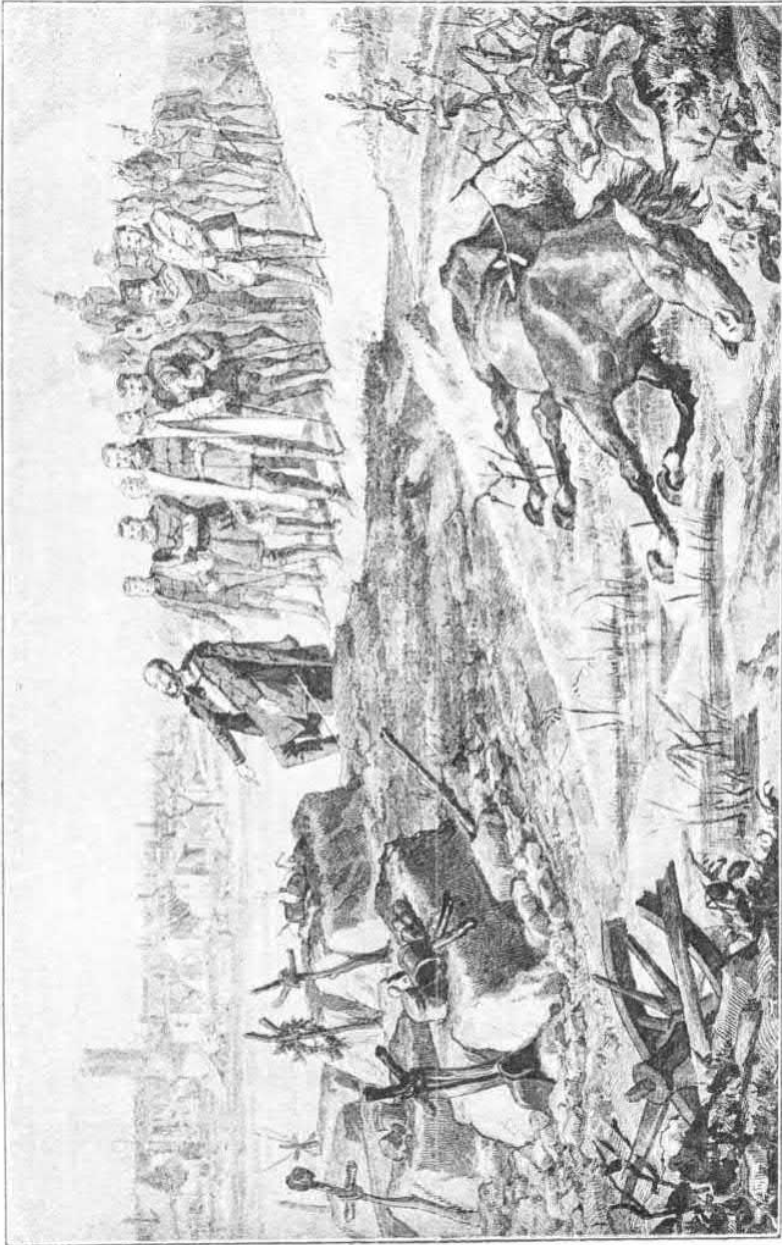
mely a körülmények szerint szükséges leend, a kivetendett adók elegendők nem lennének: felhatalmazást kérek arra, hogy hitel nyittassák a kormány számára azon határig, melyet a képviselők kiszahandnak; s azon határig vagy kölcsön vagy papirospénz kibocsátása, vagy más finanziaális munkálat által segítsen az ország szükségein. — Ezek indítványaim. (Helyeslés). Uraim! én azon véleményben vagyok, hogy a határozattól, melyet a ház indítványomra hozand, e nemzetnek jövődjje függ, nemcsak, hanem nagy részben függ azon módtól is, miszerint a ház e határozatot hozandja. (Úgy van, igaz.) És ez az egyik ok, uraim, miért nem akartam én e kérdést a válaszfelirat vitatkozásaiba meríteni. Azt hiszem, midőn egy nemzet minden oldalról fenyegettetik, de magában minden fenyegetés visszaverésére akaratot s erőt is érez, akkor a haza megmentésének kérdését semmi kérdéstől nem szabad felfüggeszteni. (Zaj, tetszés s éljenzés.) Ma mi vagyunk e nemzet miniszterei, holnap mások lehetnek — ez mindegy — a minisztérium változhatik, de neked maradnod kell, oh hazám! s a nemzetnek erőt kell teremtenie. Azért, minden halmagyarázatok kikerülése végett egyenesen, ünnepélyesen kinyilatkozatom, hogy midőn azt kérem: adja meg a képviselőház a 200 ezer főnyi katonát s erre szüksége pénzert. . .

Kossuth pillanatnyira megszakítá beszédét, s ekkor következett a legfenségesebb jelenetek egyike. Nyári Pál, a szónoklat varázsereje, a helyzet rendkívülisége által megkapalva, hirtelen felugrott helyéről s jobbát magasan esküre emelve, hangosankiáltá: »Megadjuk!« A visszafojtott keserv, aggodalom, lelkesedés, — mely Kossuth eddigi beszéde folyamán legfelebb egy-egy helyeslésben nyilvánult, — vihar-ként tört ki most egyszerre. A haza szent szerelme megihleté az elméket, a sziveket. Mindnyájan felugráltak. És kipurult arczzal, a lelkesedés lángragyujtó hevével, kezeiket szintén esküre emelve zúgták: »Megadjuk! Megadjuk!«

Kossuth szemeiben könny csillant meg. Kezét szivére szoritotta, s meghatottságtól remegő hangon folytatá:

Uraim I Még mondani akartam valamit. Ne vegyék e kérést a minisztérium részéről olyannak, mintha maga iránt bizalmat kívánna szavaztatni. Kérni akartam még önöket uraim, hogy ha van valahol a hazában egy sajjó kebel, mely orvoslásra, ha van egy kívánság, mely kielégítésre vár: szenvedjen még egy kissé e sajjó kebel, s várjon még egy kissé e kívánság, ne függeszszük fel

Kossuth imája a kápolnai honvédsiroknál.

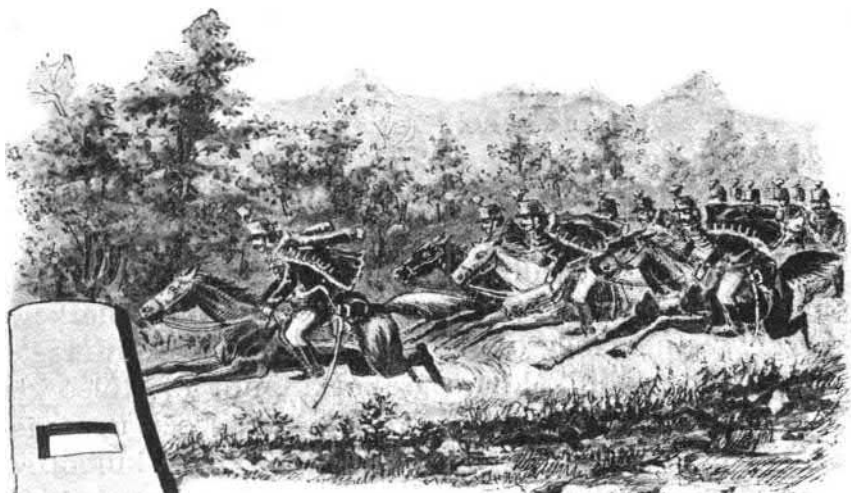
ezeztől azt, hogy a hazát megmentsük (zajos, kitörő lelkesedés). Ezt akartam még kérni uraim. De önök felállottak mint egy férfiú s én **leborulok a nemzet nagysága előtt**, s csak azt mondom, ennyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapui sem dönthetik meg!“

Kossuth szónoklata leírhatatlan hatást tett az amúgy is fölizgatott közvéleményre. Vészkiáltásként hangzottak szavai, lázba hozva a kedélyeket, lánggra gyújtva a sziveket. És megindult újból a honvédtoborzás. Boldog volt, ki a veszélybe sodort haza védelmére fegyvert foghatott. E közben megindult az érczalap gyűjtése is az önálló bankra. S a nemzet áldozatkészsége itt is csodákat miveit. A gazdagok, vagyonosok ezüstjüket, aranyukat, drága ékszereiket tették a haza oltárára; a szegényebb néposztály pedig pénzzé tehető természetmennyekkel járult az állami kiadások fődözéséhez.

Csakhamar együtt volt a szükséges érczalap, melyre 12 millió erejéig nyomban kibocsáltattak az úgynevezett Kossuth-bankók.

Így teremtette meg Kossuth egyetlen szónoklatával a nemzeti hadsereget s az önálló bankot.

Az erélyes és gyors intézkedésekre valóban legégetőbb szükség volt már. Közeledett a tizenkettedik óra. Horvátországban,— melynek tudatlan népét a Nagy-Irii dóre ábrándjával tartották lázban, — egyre megdöbbenőbben tornyosultak a vészfelhők. Jellasicb negyvenezer emberrel állt a határszélen, minden pillanatban várva a parancsot Magyarország megtámadására.

A magyar kormány azonban még most sem tért le a törvényes útról, még most sem mondott le a békés kiegyenlítés lehetőségéről. Batthyány Lajos grófot s Deák Ferenczet azon megbízással küldte az udvarhoz, hogy a kétszázezer katonára s negyvenmilliós hitelre vonatkozó s az országgyűlés által elfogadott törvényjavaslatokra nézve eszközöljék ki a királyi szentesítést, egyúttal pedig kérjék meg ő felségét, hogy az ország békéjének helyreállítása érdekében erélyesebb intézkedéseket legyen kegyes tenni.

A két magyar miniszter azonban minden fáradozása daczára nem juthatott V. Ferdinand elé. A cselszövény, mely hazánk vesztére tört, elzárta előlük a koronás királyhoz vezető utat. A gyöngye uralkodó most már egészen a kamarilla befolyása alá került annyira, hogy a bécsi minisztérium emlékiratát is teljesen magáévá tette, melyben pedig a többi közt az foglaltatott, hogy »az ausztriai császárságtól különvált magyar királyság politikai lehetetlenség, így mellőzhetlenül szükséges, hogy

a magyar kormány által márczius óta behozott intézkedések az összmonarchia igényei szerint megváltoztassanak.«

A visszautasító, rideg eljárás, amit az udvari körök a két küldöttel szemben tanúsítottak, végtelen elkeseredést szült az országban, különösen a nemzetgyűlésen. A keserűség pohara csordultig telt. De Kossuth, noha föltétien ura volt a helyzetnek, még mindig vonakodott a Brennus kardját a mérlegbe dobni. Még meg akarta tenni az utolsó kísérletet. A képviselőház szept. 4-ikén tartott ülésén ugyanis azt indítványozta, hogy az országgyűlés 100 tagú küldöttségei menesszen a királyhoz, feltárandó a válságos helyzetet. Ezenkívül választassák két bizottság, melyek közül az egyik manifesztumot intézzen a nemzethez s Európa népeihez, a másik bizottság pedig a horvát ügyet próbálja rendezni.

.....Ő felsége a király iránt a legtisztább hűséggel viseltetve, — így szólt a többi közt Kossuth e beszédében, — hónapokon keresztül csak azért esedeztünk, hogy hű magyarjai közti megjelenésével adja meg az új alkotmányból kifolyó új kormány-
nak azon morális támaszt, mely a monarchia eszméjében s a magyar nemzetnek fejedelme iránti pietásában rejlik. Öt hónapon át esedeztünk s még sem történt meg.

Egy hadsereggel találkoztunkpártütös és zendülés ellenében, a mely pártütés és zendülés a fejedelem nevében mondja magát működni. Mi volt természetesebb, mint hogy ő felségétől kértük, hogy a hadsereg hozassák a hűség tiszta eszméjére vissza, mely nem abban áll, hogy ő felsége nevében a magyar király ellen pártot üssenek, hanem, hogy ő felsége kormányának engedelmeskodjenek. Ő felsőgo móltóztatott ugyan o részben ogypár manifesztumot kibocsátani, hanem őszintén megvallom, nekem erős meggyőződése, hogy az ő felségét legközelebb környező körökből sok történt ezen parancsok sikerének megghiúsítására. Sok történt arra nézve, hogy a hadseregben azon szellem foglaljon helyet, hogy ő felségének talán nem is az akarata, mi azon parancsokban történt....

Rút, ocsmány játék játszatik velünk, — folytatá tovább. — A művelt világnak morális ereje bizonyára az igazságos ügyet fogja támogatni. Felhivom tehát a házat, a nemzet képviselőinek nevében, készítsen rögtön manifesztumot Európához, melyben el legyen mondva a magyar nemzet joga, mérsékeltsege, hűsege,

minőhöz hasonlót a legközelebbi időkben Európa példája nem mutat fel, hogy nyíltan álljon Európa előtt, miszerint annyi ármányok által mérsékelt követeléseink és elidegeníthetlen jogaink alapján megdöntötték bennünket, s bennünk a civilizáció egyik előbástyája és a szabadságnak egyik oszlopa rendítették meg. Kivánom, hogy a ház apelláljon Istenre s Európának igazságszeretetére s készítsen manifesztumot.

A miniszterelnök s az igazságügyminiszter felküldettek a kormány határozatából a végett, hogy egyszer már végkép lásunk tisztán, határozottan, hogyan áll ellenünkben a dynasztia, hogyan áll Ausztria? Esedeztünk ő felségének: méltóztassék a Magyarországon levő hadseregnek saját aláírása alatt szétküldendő tábori parancsban kijelenteni, miképen ő felsége minden katonától, bármi rendű, bármi fegyverzetű legyen is, szoroson megvárja s parancsolja, hogy a míg Magyarországon van, a magyar kormány parancsai szerint a hon minden ellenségei ellen szintazon hűséggel s vitézséggel szolgáljon, mint a magyar hadseregek most ő felsége trónjának támogatására híven és bátran szolgálnak.

Másodszor kértük ő felségét, hogy a magyar nemzet, mely felhívása következtében, az országgyűlés elején elfogadta, sőt a válaszfeliratban is kijelentette, miként ahórvátoknak minden méltányos és igazságos kívánatait teljesíteni kész, mert nem lehet, hogy a két nemzet idegen bujtotatások következtében egymást rontsa s kétszázados kapcsát feledje. Mivel tehát ahórvát kérdést barátságosan kell kiegyenlíteni, küldjön parancsot ő felsége Horvátországba, hogy Magyarországot megtámadni ne merészeljék ... Egyszersmind felküldtük a hadügyi s pénzügyi törvényeket szentesítés végett .... Már nyolcz napja, hogy eredmény nélkül fenn vannak társaink. S most is hogy mennek a dolgok? Mintha a halasztás mérlegén nem fekdüdnék egyrésztől nemzetek sorsa, s másrésztől nem fekdhetnék koronánk existenciája.

Kórom tehát a házat, móltóztassanak egy küldöttséget küldeni ő felségéhez: jöjjünk tisztába dolgainkkal. De ne a végett menjen a küldöttség, hogy ott heteket mulaszszon, hanem nyisson magának utat a fejedelem trónjához, mondja meg, hogy a haza veszélyben van, s veszélyben a trón. Tehát akarja-e őfelsége megtonni azt, mi a nemzetnek magatartására szükséges? ... Kérem a házat, móltóztassanak ezt megtenni s a minisztérium részéről most kísérleten levő utolsó lépést....

Végre, mert a világon lelkemnek semmi sem fáj annyira, mintha az ármánynak azon diadalát látom, hogy nemzetek, melyek nem ismerhetnek nagyobb kincset a szabadságnál, ármányok

következtében a szabadság szent neve alatt egymás ellen vérontásra izgattatnak, kérem a házat: méltóztassék egy kis bizottságot nevezni, mely a minisztériummal értekezvén a horvát ügyek iránt, mely elő fogja terjeszteni mindazon adatokat, melyek kezénél vannak, s e dologban terjeszsen elő a háznak javaslatot. .

A száztagú küldöttség nyomban meg is választott, s Pázmány Dénes elnök vezetése mellett másnap fel is utazott Becsbe, a hová Ferdinánd Innsbruckból ismét visszatért. A küldöttséget azonban még a kihallgatás előtt szörnyű csalódás érte. Egy császári leirat jutott kezébe, a melyet V. Ferdinánd a »kedves« Jellasicshoz intézett, teljes elismerését fejezvé ki eddigi működéséért. E császári leirat, mely a dinasztia és a nemzet közötti nyílt szakadásnak első nyilvánvaló bizonyítékát képezte, a következőleg hangzott:

„Kedves báró Jellasic! Azon, dynasztiam és az összes monarchia érdekei iránti hűség és ragaszkodás kétségtelen bizonyítókai, melyeket Ön Horvátország bánjává történt kinoveztetése óta ismételve tanusított, valamint azon készség, melylyel ön a magyar miniszteriummal kölcsönös értekezésnél fogva kibocsátott rendeleteimnek engedelmeskedni igyekezett, azon meggyőződést érlelték meg bennem, hogy önnek soha szándékában nem lehetett legmagasabb parancsaimnak ellene szegülni. Ugyanazért atyai szívemnek különös megnyugtatóra szolgál, hogy eltérhetek azon nyilatkozatomtól, melynek f. évi június 10-iki manifestumom által az ön ellen megindítandó vizsgálat és önnek a báni méltóságtól és minden katonai hivatalaitól lett idcglones felmentését illetőleg á l v á d a k alapján kimondására rábíratam, melyek önnek tetteleg kimutatott hű engedelmességében a legteljesebb czáfolatot találják.

Midőn e tekintetben az illető rendeletét a főherczeg "Magyarország nádorához, unokaöcsémnek leküldöm, jövőre is elvárom kötelességérzetétől és loyális gondolkozásától, hogy azon helyzetben, melyre Önt bizalmam emelte, mindig csak az ö s s z m o n n a r c h i a javára, Magyarország koronáj a épségének fenntartására s a magyar társországok viszonyainak sikeres megoldására fog törekedni. Schönbrunn, 1848. szept. 4. F e r d i n á n d.“

Most már kétségtelenné vált, hogy V. Ferdinánd, — a kinek királyi esküjében ritka hűséggel az utolsó pillanatig

bízott a nemzet, — elfordult a magyaroktól s a pártütő Jella-sich oldalára állott.

A százas küldöttség nagy nehezen kapott ugyan kihallgatást, de az elaggott király kitérő válasza, melyet szájába adtak, semmi jóval sem biztatott többé. A küldöttség tehát reményvesztetten tért vissza Pestre.

A horvát kérdésben űzött játék miatt, a Batthyány-miniszterium, a küldöttség visszaérkezése után rögtön beadta lemondását. Deák Ferencz visszatért az egyszerű képviselők sorába, »nem akarván azon hatalomnak eszköze lenni — irta sógorának, — mely a békesség föltétele gyanánt nemzeti önállásunk s alkotmányos szabadságunk leglényegesebb részének feláldozását követeli.«

Gróf Széchenyi István testben-lélekben megtörve, már előzőleg ott hagyta a miniszteri széket.

A »legnagyobb magyar,« kinek tépelődő lelkét a honli-aggodalmak borúja mindinkább kezdte elsötétíteni, immár azon a végzelmes úton állott, mely Döblingben nyert oly megdöbbentő befejezést.

Mindenki elvesztette hitét, reményét, bátorságát, csak Kossuth állt szilárdan, mint a gránitszikla; bizva bízván a magyar faj csodatevő őserejében.

A közeledő istenítélet e szörnyű perceiben tűnt ki Kossuth századokra szóló nagysága legjobban.

A minisztérium lemondását Bécsben persze szívesen vették. Hisz ez belevágott a reakció terveibe. Ha nincs alkotmányos kormány: annál könnyebben bánhatnak el a nemzettel. Aztán egy csapással Kossuth működését is megbénítják, sőt lefegyverzik. Úgy határoztak tehát, hogy ideiglenesen a nádor vegye át a kormány gyeplőit.

Midőn István nádor erre vonatkozó átirata a képviselőházban felolvastatott, felállott Kossuth s haragtól kipirult arcczal s a visszarettenthetlen erély hangján mondotta:

„Én, ki ő felsége által neveztettem ki ezen ország egyik miniszterévé, tagadom, hogy István főherczegnek joga legyen

ellenjegyzés nélkül parancsolni ezen országban. Ha ő ezt tonnén, megszegnén esküjét s a törvények iránti köteletségét...

Íme én, ki lemondtam hivatalomról, e székét ide teszem (fogta székét s a miniszteri asztalka elé helyezte) s ráülök, s azon erőnél s hatalomnál fogva, melyet nem egyéniségem gyöngesége, de a törvény ruházott reám, akarom látni azt az embert, ki azt mondja, hogy ő parancsol azon körben, melyet a törvény a pénzügyminiszterre ruházott. . .“

Mintha lidércnyomástól szabadult volna meg a ház merész szavaira. Felzúgott az éljenriadal. Számosán hozzátették, hogy üdvözölgék bátor elhatározásáért. Most már a kételkedők is belátták, hogy egyedül Kossuth az, aki az elárult nemzetet a szégyenletes bukástól megmenteni képes.

S Kossuth, hogy megmutassa elhatározásának komolyságát, mindjárt több indítvánnyal lépett elő.

„Én, — úgymond — mint azon férfi, ki lemondottam a miniszterségről, de tárczámat addig, míg törvényes kormánya nem lesz a nemzetnek, melynek átadhassam, le nem teszem, tárczám köréből határozatra hívom fel a házat. Mert törvény, hogy ő felsége bármit is csak miniszterei által terjeszthet a törvényhozás elé, tehát a mit ő felsége minisztere előterjeszt, azt maga a király terjeszti elő. Ha tehát ő felségét odaviszi a kamarilla, hogy a halogatas miatt a kormányzás gépezete fennakadjon s e nemzet ne védhesse magát a pártütők ellen: ezt a nemzet képviselői nem tűrhetik . . .“

Ezután több indítványt terjesztett elő, mindenekelőtt kérve a házat, hogy az ötforintos bankjegyek kibocsátását hagyja jóvá; továbbá hatalmazza fel a kormányt, hogy a szükséges seregmennyiséget toborzás útján állíthassa ki. Mondja ki végül a ház, hogy a toborzandó sereg kizárólag a honvédszászlóaljak szaporítására fordíttassék, a zászlóaljak nemzeti lábon állíttassanak fel, s hogy a rendes sorhadból a honvédségbe való átlépés úgy a tiszteteknek, mint a közkatonáknak megengedtetik.

Kossuth valamennyi indítványát egyakarattal fogadta el a ház. Egyúttal pedig megbízott, hogy Szemerével együtt az új kormány megalakulásáig vezesse az ország ügyeit.

Kossuth engedve a közóhajtásnak, elfogadta a terhes megbízatást.

.... Ha érdemekkel, — inondá ez alkalommal — e hon irányában nem dicsekedhetem is, do azt hiszem, megütve mellemet, megvárhatom mindenkitől, hogy becsületes embernek tartson. Ki ismer: az tudja; ki pedig nem ismer, ha csak rágalmazva nem: nem foghatja rám, hogy bennem dicsvágy, vagy hivatalvadászat léteznék. Én, ha csak személyes boldogságom érzetétől kérnék tanácsot, istentől nem kérnék magamnak egyebet, mint nyugalmat e viszontagságos élet után, mely rám nézve nem volt egyéb, mint folytonos kin és szenvedés. Hanem mint szabad, becsületes ember mégis azt mondom: a mely pontra engem a veszély perezében a haza parancsolni fog, én azon meg fogok állni. . . .“

A kamarillának az a terve, hogy Kossuthot, a minisztérium megbuktatásával a hatalom gyakorlásától elüsse, kudarezot vallott. A nemzet bizalma, bár ideiglenesen, Kossuthra az eddiginél még szélesebb működési-kört ruházott.

Hogy Kossuth ez ideiglenes miniszterségének is mielőbb véget vessenek, ismét megbízták hát Batthyány gróft az új kormány megalakításával. Batthyány, bár vonakodva vállalkozott a nehéz feladatra, de kikötötte, hogy a kormányelnökséget csak az esetben tartja meg, ha Jellasich eltiltatik a támadástól. Bécsben ígértek mindent; sőt János főherczeget külön meg is bízták a horvát ügyek rendezésével; de persze, a főherczegnek legkisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a magyarok érdekében egy lépést is tegyen.

Kossuth, hogy megkönnyítse az új minisztérium megalakítását, előre kijelentette, hogy nem vállal tárczát; ezzel is bizonyosságát adván önmérsékletének. Batthyány tehát Kossuth nélkül, mérsékelt elemekből a következőleg állította össze a miniszteri névsort: Gróf Erdődy Sándor, Ghiczzy Kálmán, Szentkirályi Mór, báró Vay Miklós, báró Kemény Dénes, báró Eötvös József s Mészáros Lázár. Deák Ferencz helyét üresen hagyták. Daczára annak, hogy Kossuth önkényt félreállt az útból, a kamarilla módját tudta

ejteni, hogy az új minisztérium megerősítése mindenféle ál-
 ürügyek alatt mentői tovább halasztassék.

Hogy a nemzet e huza-vona közben még se legyen tel-
 jesen vezető nélkül, az országgyűlés — Kossuth indítvá-
 nyára hat tagú bizottságot választott, mely a honvédelmi
 ügyekben segédkezzék Batthyáynak. E bizottság, az úgy-
 nevezett »honvédelmi bizottmány«, melyre később oly
 nagy feladat hárult, a következő tagokból alakult: Kos-
 suth Lajos, Nyáry Pál, Sembery Imre, Madarász
 László, P á l f y János és P a t a y István.

E közben Jellasicznak, — kit Bécsből bőségesen ellát-
 tak pénzzel s fegyverekkel, — kiadatott a titkos parancs
 Magyarország fegyveres megtámadására.

És Jellasic horvát bán martalócz hadse-
 regével 1848. szeptember hó 11-én csakugyan
 átkelt a Dráván, megkezdvén a vérengző, irtózatos pol-
 gárháborút.

A nagy veszedelem e döntő perczeiben ismét csak Kos-
 suth volt az, ki a vészharangokat megkongatta. Lapjában,
 melyet »Kossuth hírlapja« czimen a minisztériumból
 történt kilépése után alapított, azonnal megkezdte a nem-
 zethez intézett cikkei sorozatát, melyek lángszavakkal
 voltak írva, s tűznyomokat hagytak maguk után. E cikkei
 közül egyike a legszebbeknek, mely a szept. 18-iki számban
 jelent meg. Izzó hangja, még most is, e tunya korban, a nagy
 napok után félszázaddal, gyorsabb keringésre serkenti a
 vért, megdobbantja szivünket. E cikk, vagyis inkább mani-
 feszlum így hangzik:

Jóslatot mondok, hazám fiai! szegény elárult magyarok!

Hét év óta sok jóslatot mondók, és szinte borzadok, látván,
 hogy minden, de minden oly borzasztóan hamar teljesedett.

Minden, de minden szavam teljesedett, még az is, hogy
 egy férfiúnak irtózatos betegségét megjósolám, kinek emlékezeté-
 hez sok érdem csatlakozik, s kinek szellemi halála mély fájdalom-
 mal illeti az ember-kebelt.

A mit a birodalomról, a mit a magyar aristokratiáról, a mit
 Horvátországról jósolók, minden, de minden teljesedett, és az is
 teljesedő félben van, a mit a dynastiáról jósolók.

Szinte megborzadok magamtól. Úgy vagyok, mintha nyitva volna szemem előtt a fatum könyve, s hiába hunyom be előtte szemeimet, a világosság átczikáz lelkemem, mint a villám a sötétségen.

És én a kényszerűség ösztönének hódolva ismét jóslatot mondok.

Hallgassatok meg, hazámfiái!

Az örökké való isten nem egyes csodákban, hanem általános törvényekben nyilatkozik.

Isten örök törvénye, hogy a ki magát elhagyja, az istentől is elhagyatik.

Örök törvény, hogy a ki magán segít, azt az isten is megsegíti.

Isten törvénye, hogy a hitszegés végeredményben maga magát bünteti meg.

Isten törvénye, hogy a ki a liitszegésnek, az igazságtalanságnak szolgál, az igazságnak diadalát készíti elő akaratlanul.

A mindenség ezen örök törvényeire támaszkodva esküszöm, hogy jóslatom teljesedni fog. És jóslatom ez:

Je 11 asicli beütéséből Magyarország szabadsága fog következni.

Szegény, hitszegően elárult magyar hazánk szent nevére kérlek, higgyetok a jóslatnak, ha hisztek, teljesülni fog.

Miből áll ennek a Jellasichnak hatalma?

Egy kis anyagi erő 50—60—70 ezer ember, pillanatnyilag hatalmasnak látszó, mert a határőrvidéki szerkezetnél fogva mintegy 80 ezer kész fegyverest talált.

De mi van a háta inegett? mire támaszkodhatik? hol van a nemzet, mely az igazság lelkesedésével támogassa őt? mely kipótolja seregének csak azon hiányát is, melyet nem is a szive mélyében megsértett magyar engesztelhetlen karja, hanem maga az út fáradalma s a mohón liörpölt magyar bor kidönt?

Nincs seliol-sehol.

Egy ilyen sereg csak pusztítani képes, hódítani, vagy épen hódítását megtartani nem.

Batu kán százezrekkel szállta meg hazánkat. Pusztított és kiment.

Az ilyen Jellasicli-féle expedíció legfőlebb sáskajárás. A sáskasereg mindig előre nyomul, de mindig fogy, s végtére kivész.

Minél belebb nyomuland Jellasich az országba, annál bizonyosabb, hogy egy embere sem látja többé a Száva vizét.

Mi magyarok, csak akarnunk kell, elegen vágjunk, hogy csak kövel is agyon verjük.

Hogy aztán mi történik? arról majd akkor szólunk. A magyar nem érdemelné meg, hogy isten napvilága reá süssön, ha reggel első, este utolsó gondolata nem volna az ocsmány liitszegésnek, a rút árulásnak eleven emlékezete, melylyel a magyarnak az élők sorából kiirtására oly példátlan alávalósággal összeesküdtek.

A magyarnak most csak tehát két teendője van. Egyik: fő állani tömegben a haza földét megszállott ellenség agyonnyomása. A másik: „emlékezni.“

Ha a magyar e kettőt nem teszi, akkor oly gyáva nyomorult nép, melynek neve a világ históriájában ugyanazonossá lesz a szégyen s gyalázat névvel; akkor a magyar oly gyáva nyomorult nép, mely megfertőztette ősei szent emlékét, melyre majd az örökkévaló isten azt fogja mondani: „Bánom hogy teremtettem,“ akkor a magyar oly istentől elátkozott nép, melytől a levegő meg fogja tagadni éltető erejét, melynek kezei alatt a tcevény búza-föld sivatag homokká fog változni, melynek közelítésekor kiaszik a szomjat enyhítő forrás, ki hontalanul bujdosandik a föld hátán, ki hiában kérendi az irgalomtól az alamizsnának száraz kenyéréi, kit alamizsna helyett arezul csapand az idegen faj, mely őt saját hazájában vándor koldussá teendi, kit mint a gazdátlan ebet, büntetlenül verend agyon bármely gazember; olyanná lesz, mint a bélpoklos, kit minden ember kerül, mint az indus pária, kire az ebeket uszítják. Hiában forduland a vallás malasztjához, neki nem adand az vigasztalást. Isten! kínok teremtési művét gyávasága által meggyalázta, nem bocsátandja meg bűneit sem ezen a világon, sem a másikon; a leány, kihez szemeit felemelendi, seprűvel hajtandja el a küszöbről, mint a rühes állatot, neje utálattal köpend gyáva szeme közé s gyermekének első szava lesz, hogy apját megátkozza.

Borzasztó! borzasztó! de így lesz. Az átok kérlelhetlen esküjével esküszöm a szabadság istenére, e hont vérrel szerzett őseink meggyalázott emlékezetére esküszöm, hogy így leszen, ha a magyar faj oly gyáva, hogy tömegestül föl nem kel Jellasich szolgálóit s a szerb rablókat és minden árulót, ki a magyar ellen kardját emelni meri, összezúzni, mint zúzza a fergeteg az útjába vetett kötetlen szalmakévéit, s ha oly gyáva lesz a magyar faj, hogy szétzúván ellenségeit, meg tudna bocsátani, vagy egy percz is elfelejteni az árulókat és az árulást.

Nem, nem! Ezt a magyar nem teheti! és legyen átkozott, ha megteszi.

Azért mondom ön, hogy Jellasich beütéséből Magyarország szabadsága fog következni.

Először győzni, aztán leszámolni. Ez a feladat.

Fegyverre tehát, aki férfiú!

Az asszonyok pedig Veszprém és Fejérvár között ássanak egy irtózatossírt, melybe vagy a magyar nevet, magyar becsületet, a magyar nemzetet, vagy ellenségeinket eltemessük; s melyen vagy a magyar név szégyen-oszlopa állandó felírással: „így bünteti Isten a gyávaságot,“ vagy állandó a szabadság örökzöld fája, melynek lombjai közül Isten szava szól, mint szólt Mózeshez az égő tuskébokorból: „A hely, melyen állasz, szent, így jutalmazom a bátorságot: szabadság, dicsőség, jó élet és boldogság a magyarnak!“

Fegyverre tehát, magyar! életedért, becsületedért, hazáért, ősi tűzhelyedért, a földért, mely táplál; melyet véres verejtékkel műveltél, s melyet most a hitszegűk, szabadságod megdöntésének béréül akarnak a szerbek, illíreknek a kezére játszani, s téged saját hazádban földönfutóvá tenni, mint tették már a temerini szegény magyarokat.

Fel, fel, fegyverre magyar! a ki a törvénynek nem engedelmeskedik, melyre a király is megesküdött, az áruló; a ki pedig áruló, azt el kell fogni s a törvénynek kezébe kell szolgáltatni.

Hazánk mindenünk! a hazát megmenteni első kötelesség! a hazát mentve, magunkat mentjük.

A kinek egy faluban, a kinek egy megyében legkisebb hatása van, ragadjon zászlót! Ne halljunk más zenét Magyarhon térein, mint Rákóczinak búskomor indulóját; gyűjtsön maga körül 10, 20, 50, 100, 1000 embert, ki mennyit tud, s vigye Veszprém felé, Veszprém táján gyűljön össze az egész magyar nép, mint összegyűlendő Ítélet napjakra a feltámadott emberiség, s rajta, az ellenségre!

Énekeljétek ama szent éneket, melyet ismertek:

„Tartsd meg Isten, országot, a mi magyar hazánkat,

Mi magyar hazánkat,

Rontsd meg mi ellenségünket,

A kik üldöznek bennünket!“

Fel, fel, fegyverre! velünk van Isten és az igazság!

Mint a vészharang, mint a harci riadó: úgy hatottak Kossuth velőtrázó szavatai a magyar népre.

— Fegyverre! fegyverre! Velünk az Isten, velünk az igazság! Fegyverre, a kinek karja van, aki magyar! — hangzott Kossuth után az egész nemzet.

S egy óriási táborra lön az ország. Toborzók hívó mu-

szikájától hangzott az alföld rónája. Az anya fiát, a feleség férjét, a menyasszony vőlegényét küldte a honvédszászlók alá. Az iskolák megürültek. Tizenöt-tizenhat éves gyerkőczék siettek a csatatérre, hogy vérüket ontsák a hazáért. A lelkesedés láza, — extázis, mely szakit mindennel, mely csak egy célt, egy vágyat ismer: meghalni a haza védelmében, — fogta el a nemzetet.

S Kossuth vészkiáltása túlharsogta a haza határait is. Elhatott Galicziába, Csehországba, Morvába az olt állomásozó magyar ezredekhez. S azok az egyszerű, jó fiuk, azok a »névtelen félistenek,« elhagyva ezredeiket, száz mértföldnyi távolból, ezer veszélylyel küzdve siettek a haza védelmére. Egy század Würtemberg-huszár F i á l h Pompejus s Lcnkey János vezetése alatt volt az első, mely Galicziából a Dnieszteren átúszva, folytonos üldöztetés közt magyar földre érkezett. Aztán jöttek a többiek: huszárok, gyalogosok, csapatostól és egyenként a honvédszászlók alá. S ezt a mithoszi csodát, a hazaszeretet e bámulatos fellángolását egyedül Kossuth tette.

Nagy ideje is volt, hogy a magyar oroszán végre megmozduljon. Jellasich 40 ezer emberével már magyar földön állott, s egyenesen Pest felé vette útját.

A kormány, Ottinger tábornok árulása után — ki a magyar csapatokat otthagyva, Jellasich táborába szökött, — gr. Teleki Ádám vezérőrnagyot küldte ki Jellasich betörésének meggátolására. Mintegy hétezer főből álló sereg (a magyar honvédség magva) állott Teleki vezérlete alatt. Nem sok, de az első ellenlállásra elengendő, mert a megindult toborzás néhány nap alatt bizonyára megnégyszerezte volna haderejét. Teleki Ádám azonban szintén összejártszott Jellasich bánnal s kijelenté, hogy ellene, »kivel ugyanazon eskü kötelezi a császár iránt,« harcolni nem fog. Erre csapatait visszavonta egész Keszthelyig, utat nyitva Jellasichnak. Teleki árulása roppant felháborodást keltett a nemzet képviselői közt. Batthyány indítványát, hogy a nádort kéréjk fel a magyar sereg vezérletére, egyhangúlag fogadta el a ház.

. . . Már az igaz uraira, — szólta Kossuth Batthyány indítványát támogatva, — hogy a történetben csakugyan nincs példa arra, miként egy nemzet, úgy a dinasztia részéről mint saját magában annyi ellenséggel találkozni, mint a szegény magyar! Ki hitte volna, hogy még a Teleki név sem lehet szenny nélkül!

Mi a nádort illeti, azon vélekedésben vagyok, hogy mint az ország nádorának vannak eskü szerinti kötelességei, melyeket teljesítenie kell.

A nádornak Jellasich eljárására nézve az udvartól vagy valamely értesítése, vagy nincs. Ha nincs: akkor neki nádori tiszte szerint, melynek lemondásáról a veszély perczeiben beszélni nem szabad, természetesen teljesíteni kell azt, mi azon méltósághoz kötve van. Ha ellenben valamely értesítése volna az udvartól: akkor is kétségtelenül választania kellene vagy születési állása, vagy esküvel megerősített kötelessége között. És én felteszem róla, hogy azt fogja választani, mit a becsület, a letett eskü, mit a haza iránti kötelessége parancsol.

Ó fensége, ki a fejedelem iránti törvényes kormány élén áll, emlékezzék meg a történetből, hogy ezen állásnak magának is nagy hatása van, s ha ő fensége ott, a táborban, kellőleg felhasználja állását, nem kételkedem, hogy sok ember ne fogna akadni, ha Ausztriának egy örökös főhercege Jellasich táborába csak egy sétabottal menne is ki, kétszer meg ne fontolná, hogy oly tábor ellen indult fegyveres kézzel, melynek élén a császárnak s királynak öcsöce, helytartója s a királyi családnak egyik tagja áll . . .

Kossuth beszéde után rögtön megválasztatott s elindult a küldöttség Budára a nádorhoz, megviendő neki a nemzetgyűlés kívánatát. Kimondták, hogy addig nem oszlik fel a ház, míg a nádortól határozott válasz nem érkezik. Éjfél elmúlt, mikor a küldöttség visszatért a nádor azon üzenetével, hogy ő készséggel megy a táborba, csak azt óhajtja, hogy visszatértéig a ház ne hagyja el a törvényes határt.

Éjfél után, midőn a ház már eloszlott, a nádor magához hivatta Kossuthot.

— Mi lesz ebből, s vajjon lehet-e még kibékülésre fordítani a dolgot? — mindjárt e kérdéssel fordult a nádor Kossuthhoz, a mint hozzá belépett.

— A felülről működésbe hozott eszközök s czélok megítélése után, — felelte Kossuth, — a melyekkel Magyarország megsemmisítésére törekszenek, őszintén mondom

fenségednek, hogy ebből nem lehet más, mint szakadás a nemzet és dinasztia között.

— Nincs más segítség?

— Van. Fogadja el fenséged Magyarország koronáját s a helyzet rohamosan megváltozik.

— Hajlandó volna erre az országgyűlés? kérde a főherczeg.

— Biztosítom fenségedet, csak tegyen határozott Ígéretet, hogy Szent-István koronáját elfogadja s huszonnégy óra múlva az országgyűlés egy küldöttsége lesz itt, hogy a nemzet nevében hivatalosan felajánlja azt.

— De hát a törvényes öröklési rend? töprengett Kossuth előtt megállva a főherczeg.

— Fenség, öröklési törvényeinkben csak arra kötelezte magát az ország, hogy a Habsburg-Lothringi ház tagját ismeri el királyul.

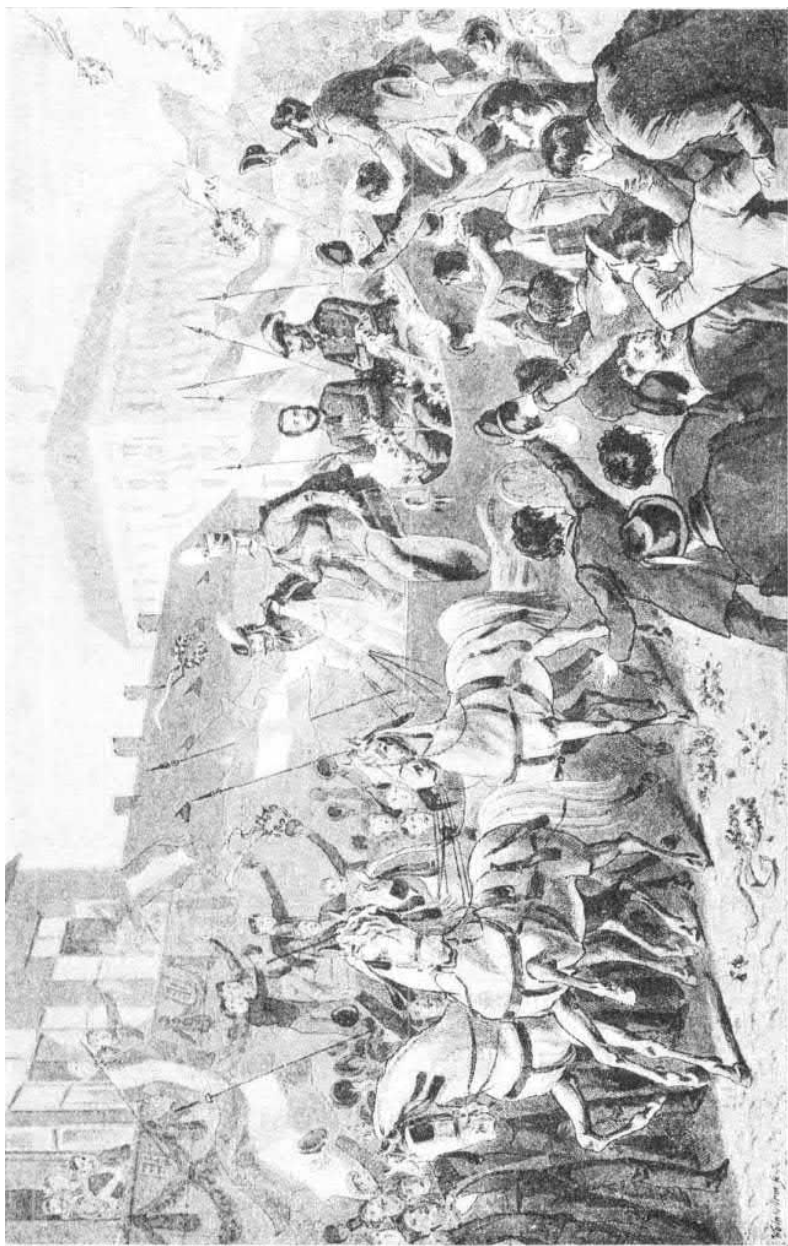
— Igaz, igaz. De nem teszem, nem tehetem. Haldokló atyám kezére borulva esküdtem meg, hogy azt semmi körülmények közt tenni nem fogom. Jöjjön a minnek jönnie kell. Én eskümet meg nem szegem. Ne szóljunk erről soha többet.

Nem is szóltak. Kossuth és a nádor többé soha sem látták egymást.

A nádor, ígéretéhez képest, másnap csakugyan a táborba indult, magával vivén Móga tábornokot, mint katonai tanácsadót. Jellasich már ekkor a Balatonnál táborozott. A találkozásnak a nádor és Jellasich közt Siófoknál a Kisfaludy-gőzösön kellett volna megtörténnie. Jellasich azonban attól tartva, hogy elfogják, nem ment el a találkozóra, hanem egyik megbízottját küldte a nádorhoz. A tárgyalások folyamán, a nádor, nagy meglepetésére arról győződött meg, hogy Jellasich voltaképp a Burgból kapja utasításait, s a bécsi hadügyminisztériumtól a segílyt. A főherczeg, kinek más-különben jóindulatát maga Kossuth sem vonta kétségbe, e meglepő értesülések következtében annyira megijedt, hogy szó nélkül itt hagyta Magyarországot s Bécsbe ment, a honnan nem is tért többé vissza.

A nádor váratlan távozásával a k o c z k a e l v e t t e t t.

Kussuth diadaluja Pestre. 1849. június 5-én.

A nemzet, mely békés átalakulásnál nem akart egyebet, belesodortatolt a legszörnyűbb háborúba. S ezzel kezdetét vette az önvédelmi harcz, melynek hősiessége, dicsősége bera-gyogta- az egész világot.

Jellasich elönyomulásának hírére Kossuth a szept. 23-iki ülésen bejelentő, hogy ő mint a magyar kormány küldöttje, nyomban útra indul s felhívja a népet a fegyverkezésre.

. . . Lelkemben fel vagyok indulva, — úgymond — azon gondolattól, hogy az ármánynak, árulásnak egy nemzet feletti győzelme csaknem sikerül; hogy 40—50 ezer potom ember bejön az országba s úgyszólván kardcsapás nélkül foglalja el e hazát. Én nem érzek magamban annyi erőt, hogy ezt tűrjem. Egy fél óra múlva, mint a miniszterelnök által kiküldött biztos, de ha nem is volnék kiküldve, azon megbízásnál fogva, melyet saját érzésem s a haza veszélye nyújt, megyek s megkezdem Czeglédnél felhívni a népet, hogy tömegestül fegyverbe szálljon. Sigy megyek tovább faluról-falura. És vagy nem látnak önök többé, vagy látnak mint utócsapatát oly seregek, mely maga is képes lesz semmivé tenni azon gyalázatos rablóbandát. Félóra múlva zászló van kezembon, s indulok; hogy hol kezdem, megmondottam; merre fogok menni, nem tudom, de megyek arra, merre a körülmények, a nép hangulata s lelkesedése fogja adni az irányt.

.....Míg szegény lakomból idáig jöttem, — folytatá tovább — s szétnéztem, láttam mennyi tömérdek ember van itt Pesten, s ha magát a karzatot nézem is (a zsúfolt karzatra tekint), hogy ha mindenki nem mást, mint követ vesz is kezébe s felteszi magában és megesküszik az örökkévaló istenre, hogy nem nyugszik addig, míg egy rablót meg nem öl, ez maga semmivé teheti azon rabló csordát. (Felkiáltások a karzaton: „Megteszszük 1“) Egyébiránt felszólítottam a városi hatóságot is, hogy tartson népgyűlést s szólítson fel mindenkit a haza védelmére. S önök uraim, kik itt vannak, legyenek ott jelen s biztassák a népet, hogy menjenek a Duna balpartjára, mert meglehet, hogy az ellenség e részről fog betörni, s fogadják az ellenséget, mint igaz hazafiaktól a haza méltán megkívánja .....

Most, kinek tetszik, jöjjön velem! (Felkiáltások: „Megyünk!“) Ki pedig itt marad, iparkodjék itt mindent elkövetni a haza védelmére. Az Isten önöket áldja meg!

És úgy tett, mint monda. A képviselőház üléséről egyenesen Czeglédre utazott. Innen Kőrösre, Kecskemétre, majd

Abonyba és Szolnokra ment. S a merre megfordult, szónoklatának bűbájos varázsával rajongó lelkesedést támasztott mindenfelé. A nép szívében megpezsdült a vér, az arcokon kigyúlt a lelkesedés lángja. A fegyverbiró férfiak tömegesen keltek fel, s a nők virágokat hintettek Kossuth útjára, a mikor férjeiket harezra szólította. Kossuthnak ezen útja alatt született a csatárahívó dal:

Kossuth Lajos azt üzenete,
 Elfogyott a regimentje.
 Ha még egyszer azt üzeni,
 Mindnyájunknak el kell menni-
 Éljen a hazai
 Esik eső karikára
 Kossuth Lajos kalapjára.
 Valahány csepp esik rája,
 Annyi áldás szálljon rája.
 Éljen a hazai

A forradalom költészetében egy dal sincs, mely megkapóbb módon fejezné ki azt a rajongó szeretetet, melylyel a magyar nép Kossuthot körülövezte. Ki volt e dal szerzője, ma már nem tudható. Rizonyára a nép ajkán fakadt, s a szeretet, a lelkesedés szülte. Hisz e dal ma is él, s köznépünk, ha hazaszeretetének kifejezést akar adni, most is e dalban önti ki szive érzelmeit.

A lelkesedés mámore alatt Kossuth csakhamar 12—15 ezernyi sereget indított a Duna felé. Egész hadtestet néhány nap alatt.

Ezalatt a kamarilla a végcsapásra készült. Jellasich már Székesfehérvár alatt áll. Az összes nemzetiségek nyílt lázadásban. A szerbek önálló vajdaságot követelnek. Az oláhok Balázsfalván tartott gyűlésükön a császárnak hűségget esküdve, a legképtelenebb követelésekkel állnak elő. A szászok külön örgrófságot kérnek Bécsben. Janku, Axente Hurbán, s e gyászos idők többi szörnyalakja a legádázabb munkában. A harcz fúriái szabadon bocsátva. Az ország végvidékei köröskörül lángokban. A maroknyi magyarság

mindenkitől elhagyatva, egyedül. Soha kedvezőbb alkalom Magyarország végleges leigázására! . . .

S a kamarilla most már egész leplezetlenül hozzálatott a véres munkához. Batthyány grófhhoz több királyi leirat küldetett Bécsből. Ezek közt az első tudatta István főherczeg lemondását a nádori méltóságról; a második leirat kijelenti, hogy Batthyány fölterjesztését az új minisztérium alakítására nézve nem erősíti meg a király, hanem báró Vay Miklóst bizta meg a kormányalakítással. Egy harmadik rendelet pedig azt adta hirül, hogy a magyarországi összes haderő főparancsnokául gróf Lamberg Ferencz altábornagy nevezetik ki. Végül egy proklamáció bocsátatott ki, melyben felhívatik a magyar hadsereg és a nép, hogy pártoljon el az országgyűléstől s a minisztériumtól és Lambergnek engedelmeskedjék. Épp a leiratok fölött tanácskozott a Ház éjjeli időben, midőn Kossuth visszatért toborzó útjáról.

Még Kossuth megérkezése előtt tette meg Madarász László az indítványt, hogy aki Lambergnek engedelmeskedik, jelentessék ki hazaárulónak. Madarász beszéde alatt lépett az ülésterembe Kossuth azon porosán, utiruhában, karddal az oldalán, ahogy körútját tette. Kossuth rögtön a szószékre lépett:

Fegyveresen jelenek meg, — így kezdte. — Nem azért, mert teljes meggyőződésem szerint oly időben élünk, midőn a hazának mindnyájunk karjára és fegyverére van szüksége, hanem mivel most tértem vissza az útból, a melyet a népfelkelés rendezése végett tevék. És örömmel jelentem, hogy a magyar népet e hon megtartására és szabadsága biztosítására, minden áldozatra annyira késznek találtam, hogy azoknak száma, kik már elindultak, vagy rendeltetésük helyére már el is értek, vagy oda útban vannak, 12 ezernél többié megy.

Mielőtt azonban tovább folytatnám utamat, visszatértem magam tájékozása végett, s mély megütközéssel kellett hallanom a történeteket.

. . . Egyszerűen szólok, mert nincs idő dikenzióra, s röviden csak azt mondom, hogy gr. Lamberg Ferencznek ellenjegyzés nélküli kinevezése nem egyéb, mint a magyar alkot-

mánny eltörlése . . . Hogy mit akarnak elérni, megmondja maga az iromány, t. i. Magyarország és egyéb tartományok egységét. Hát hol van az megírva, hogy ez a Magyarország tartozik egy lenni a többi tartományokkal? A czól tehát: Magyarországot kitörülni a nemzetek sorából . . .

Kossuth indítványára kimondta a nemzetgyűlés, hogy liamberg illetén kinevezését törvénytelennek tekinti; a raagyaroszági hadseregek főparancsnokságától tehát eltiltja. Az országban levő fegyveres csapatoknak, úgyszintén a polgári hatóságoknak pedig megparancsolja, hogy „gróf Lamberg Ferenczet főparancsnoknak elfogadni, s neki mint ilyennek engedelmeskedni ne merészeljének, hanem az ország törvényéhez és alkotmányához esküvel fogadott kötelességük szerint hívek maradjanak“.

Lamberg már akkor Budán, a várban székelt, ahonnan csakhamar az a hir terjedt el, hogy ágyukat szegeztet Pest felé, s az országgyűlést, ha kell, karhatalommal is, fel fogja oszlatni. E hírekre roppant izgalom támadt a fővárosban, s a nép fegyveresen hullámozott az utczákon.

Lamberg másnap (szept. 28-án) délelőtt csakugyan kocsiba ült, hogy az országgyűlést feloszlassa. A nép azonban a hajóhídon fölismerte. A fékvesztett harag őrzöngésével tört reá, kihúzta a kocsiból és ott nyomban agyonverte.

A képviselőház e szörnyű népitélet hírére nyomban összeült, s Kossuth indítványára a merénylők ellen a nyomozás megindítását határozta el. Egyúttal N y i l a t k o z a t o t bocsátott ki, melyben felhívja a Bécsben időző Batthyány grófot, hogy adja tudtára a királynak a nemzetgyűlés őszinte sajnálkozását a merénylet fölött; s „figyelmeztesse ő felségét, mily borzasztó következményekre vezet az, ha a királyi szóval szentesített törvények uralma fölött kétségbeesés támad.“

Lamberg végzetes halálával a zavar tetőpontra hággott. Kormány nem volt. Vay nem alakíthatta meg minisztériumát; Batthyány gróf pedig, bár ideiglenesen

vitte ugyan még a kormányelnökséget, miniszterársak nélkül állott. De ő is csakhamar leköszönt.

Batthyány ugyanis már útban volt hazafelé, midőn Lamberg meggyilkolásáról értesült. A miniszterelnök Pest helyett egyenesen Jellasich táborába ment, hogy az ellenségeskedés beszüntetésére bírja. Nem sikerült. Innen ismét Bécsbe tért vissza, hogy még egyszer az udvarnál kísértse meg a kiengesztelést. Ez a nemes törekvése is hiábavalónak bizonyult. Az udvari körök hallani sem akartak többé engedékenységről. Batthyány gróf erre, minden reményét veszítve, október 1-én lemondott a miniszterelnökségről; sőt képviselői mandátumát is letette.

Ily válságos viszonyok közt a képviselőház a kormányhatalmat — addig is, míg az ország ügyei rendes mederbe kerülnek — egészen a honvédelmi bizottnáyra ruházta, mely a felsőház részéről: báró Perényi Zsigmond, gróf Eszterházy Mihály és Jósika Miklós báróval egészítettet ki. A honvédelmi bizottnmány elnökéül nagy lelkesedéssel Kossuth kiáltatott ki.

Megvallom, — így szólt Kossuth a választás után — óhajtottam volna, miszerint azon bizottnmány elnökségére nézve a tisztelt képviselőház mást, nálam érdemesebbet móltóztatott volna kijelölni. Azonban a nemzet parancsával találkozáván, minden honpolgár részéről nincs egyéb tennivaló, mint engedelmeskedni. Én engedelmeskedem, azon egyre kérve mint a tisztelt házat összesen, mint minden polgárát a hazának, hogy akármely perezben ügyetlennek találják, csapjanak el; ha pedig makacsságból, vagy akármiből veszélyesnek találják a hazára, üssék le fejemet. . . .

A kormányzás roppant súlya most már egészen Kossuthra nehezedett.

z önvédelmi harc drámája ettől fogva rohamosan fejlődött. Ugyszólván minden egyes napnak megvolt a maga történelmi nagy eseménye.

Kossuth egy percet sem pihenve, kettőzött erélylyel fogott a honvédelem szervezéséhez. Ismét toborzó-utra kelt. Ezúttal a Tisza mentén, Szegednek vette útját, hol roppant lelkesedéssel fogadtatott.

»Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárult hazámnak oszlopa, mélyen megilletődve hajlok meg előtted,« — így kezdte Kossuth szónoklatát, melynek befejeztével a nép ezrei esküdtek a trikolor alá.

Az önfeláldozó lelkesedés e kitörése, mint a delejes-áram átszállt a csatatéren küzdő honvédeinkre is. Jellasi-csót Pákozdnál (szept. 29-én) csapataink Móga vezérlete alatt úgy elverték, hogy a gögös bán fegyverszünetért volt kénytelen lealázkodni. E fegyverszünetet aztán arra használta, hogy vert seregével Győr alá szökött, fedezetlenül hagyván két vezértársa: Róth és Filippovics hadtesteit. A két vitéz generálist Ozoránál (okt. 7-én) Perczel Mór seregestül együtt elfogta, s fegyverletételre kényszerítette.

E csatározások közt merült fel először Görgei Arthur neve (született 1810. Toporcson, Szepesmegyében) kinek oly végzetes szerep jutott szabadságharcunk történetében. Első ténye, melylyel általános feltűnést kelteit, az volt, hogy gróf Zichy Ödönt azon súlyos vád alapján, hogy »a haza ellenségeivel egyetért«, a Csepelszigeten Lőrén 1848. szept.

30-án felakasztatta. Második ténye pedig az volt, hogy Perczellel összeszólalkozott, amiért a határszélre, Mógához helyeztetett át.

A kamarilla, hogy Jellasich kudarcát megboszulja, új cselszövényt koholt. Azon ürügy alatt, hogy Magyarországnak úgy sincs kormánya, V. Ferdinándot rávették, hogy Récesey Ádámnyugalmazott tábornaszernagy neveztesse ki magyar miniszterelnökké. Egyúttal pedig kir. leiratot csikartak ki az elaggott uralkodótól, amelylyel az országgyűlést feloszlatják, határozatait semmiseknek jelentik ki; a »Kossuth Lajos és társai által támasztott törvénytelenések megzabolázására« pedig Jellasich József tábornaszernagyot teljhatalmú biztossá teszik, s egész Magyarországot haditörvénytörvény alá helyezik. E leiratnak már a puszta híre is óriási vihart támasztott az országgyűlésen. A szégyen és a harag pírja égett minden arczon. Most már a kételkedők, habozók, az engedékenyek is kénytelenek voltak beismerni, hogy a nemzetnek, ha csak nem akar megsemmisülni, nincs egyéb választása az önvédelmi harcznál. Ez általános felháborodásnak adott kifejezést Kossuth, midőn a kir. leirat felolvasása után a szószékre lépett, s a reakció e merényletét hatalmas beszédben visszautasította.

. . . Őszintén megvallom — mondábeszéde folyamán — hogy sok dolgot látok a tapasztalás szerint lehetségesnek; de arról mégis kételkedem, hogy erre a dologra az a beteg király oda irta volna, hogy „Ferdinánd.“ Én kétségbevonom azon dokumentumnak valódiságát, s gyanítom, hogy alatta bizonyos csel fekszik, miszerint a király nevének bűbájával majd megállíttassanak seregeink elhatározott győzelmi lépéseikben s ezáltal időt nyerhessen Jellasich magát megerősíteni s végrehajtani azt, mit megmondott volt, s a mint az elfogott levelekből is tudunk, hogy ő, tudniillik a király akaratának ellenére is majd cselekedni fog.

Kossuth ezután kifejtvén a leirat törvénytelen voltát a következő indítványt teszi:

Mondja ki a ház, miszerint fölteszi, hogy e dokumentum csak alávaló cselszövény Jellasichtól, de ha az nem volna is, az alkot-

mány felforgatását foglalja magában, s azért azt semmit érőnek nyilatkoztatja; s minden embert, ki ennek értelmében lépést tett, vágy Jellasicznak engedelmeskedni s az ő eljárásában közremunkálni merne, mint hazaárulót tekinti. Réeseyt pedig, kinek ugyan miniszterségéről sonmiit sem tudunk, de a ki vagy arrogálja magának ezt a nevet a ház híre tudta nélkül, vagy pedig valósággal megpróbálta őt valaki kinevezni, hogy fölhasználhassa, a törvény értelmében mint nemzotolleni bűnöst perbe kell fogatni. . .

Valóban, — így végzi Kossuth beszédét — ha valaha, most teljesedik az, miként annak, kit Isten el akar veszteni, annak eszét veszi el. Mert ha volt valami, hogy a birkatürelmű utolsó gyáva magyart is felrázza a szív mélyében megsértett becsület, az emberiség, és nem tudom mi minden érzésnek legmagasabb fokára, csak ilyen dokumentumokra volt szükség ....

Én azt hiszem, hogy az igaz ügyben az igaz Isten velünk van, de csodákat tenni velünk nem fog, hanem azt mondja: adtam öt-hat millió magyart, ebből keljen fel öt-hatszáz ezer, feküdjék az árulókra, s úgy nyomja le őket, mint a zsúpszalmát. Hogy pedig nemcsak a ráfekvés s agyonnyomási hajlam, hanem olyan hajlam van a népben, hogy fölemeli karját s esküszik a mindenható Istenre, hogy nem fogja magát engedni utolsó csepp vérig, utazásomból a legbiztosabb adatokkal szolgálhatok. Alig voltam kilencz községben s ötvenezer ember áll készen. S a mennyiben c pillanatig nem volt rajok szükség, otthon maradtak s egy szavára a képviselőháznak, talpon lesznek. . .

Az a csalóka remény, hogy Ferdinánd királynak talán tudomása sincs e rendeletről, hamar szétoszlott. A délutáni ülésen az elnök már megkapta az országgyűlés feloszlatására vonatkozó leiratot, mely nagy ingerültség, zúgás, s gúnyos felkiáltások közt olvastatott fel. A ház Kossuth indítványához képest, határozati javaslatban fejezte ki tiltakozását e törvénytelen intézkedések ellen.

E hatalmas tiltakozás, melynek Kossuth vala a szerzője, élénk vonásokban ecseteli a nemzet loyaltását, a királyi eskü szentségében vetett hitét. A törvényekre való hivatkozással mutatja ki a nemzet alkotmányos jogain ejtett sérelmeket; majd utalva az 1790: 10-ik tv-cikkre, s a legközelebbi országgyűlésen alkotott törvényekre, kimondja, hogy:

.... „A nemzet képviselői a nemzet halálát szentségtelen kezekkel alá nem írhatván, a felhívott állítólagos rendeletet mind

belső tartalmára, mint alakjára s külső formájára nézve törvénytelennek, érvénytelennek és semmit érőnek nyilatkoztatják, törvényhozói kötelességüknek a törvény értelmében folytatását elhatározzák, s ezen határozatuk jogszerűségére nézve az örökkévaló Istenre, a nemzetre s az egész világ közvéleményére annál bátrabban, annál tisztábban hivatkozhatnak, mert hihetetlen hinniük, hogy egy derék, békés és hű nemzetnek ily hallatlanul irtózatossá módon az élő nemzetek sorából kiirtását s ez által saját létüknek is erkölcsi bizonytalanságba tételét a világnak bármely művelt népei hallgatag elnézhetnék.

A határozati javaslat Kossuth indítványához képest kimondja aztán, hogy a ki Jellasichot elismeri, vagy neki engedelmeskedik: azt hazaárulónak tekintik, s vele akként bánjanak, a mint törvényeink a honárulókkal bántani rendelik. Récsey Adám pedig, ki Jellasich kinevezését ellenjegyezte, s ez által az ország függetlensége s alkotmányos biztosítékai ellen cselekedeti, törvényes kereset alá vonatik s vád alá helyeztetik.

. . . Nem tudom, mennyire megyen a nemzet nagylelkűsége; — szólalt fel ismét Kossuth, midőn határozati javaslatát egyhangúlag magáévá tette a ház — a múlt időkből azonban tudom, hogy mennyire ment, hogy kimentve véreből, kimentve vagyonából oly liarczokba kevertetett, melyek nem voltak a nemzet harczi. De azt tudom, hogy midőn ilyen harezokban véreből és minden vagyonából kiforgattatott, a nemzet nyert-e érte valamit? . . . midőn még országgyűlést sem tartottak neki mindaddig, valameddig a nemességnek erején meg nem tört a hatalomnak azon kísérlete: hogy talán már megszokta a magyar a jármot, most pénzét és vérét talán országgyűlés nélkül is ki lehetne csikarni. Ezt kapták jutalmul azon áldozatokért, miket 25 esztendőn által nem maguk megmentésére, hanem egy rossz politikának érdemére hoztak, csak azért, mert királyunk nevét használták azon rossz politikának takarójául.

Küzdött, vérzett a magyar, s midőn ezt kapta érte jutalmul, elkövetkezett ismét egy országgyűlés s az akkori öreg úr azt mondta: „Fáj nekem, hogy olyan rosszul bántam veletek.“ — „Vitam et sanguinem!“ kiáltott a magyar nemzet s ezen megbocsátásnak ismét voltak perczei, melyek következtében igen sokat szenvedett.

De elkövetkezett ismét az Isten igazságának napja, midőn,

ha a magyar nemzet nem olyan hű királyához, mint a minő, tehát már most az ausztriai ház el volna fújva, s ekkor ismét vitéz seregeink segítnék Olaszországban kivívni számára a győzelmet, s miután kivívták, a magyar véren kivívott győzelmen elbizakodva, egy tollvonással akarják eltörölni a magyart az élő nemzetek sorából.

Én nem tudom, hogy meddig terjed a nemzet türelme, hanem azt tudom, hogy egy feladatunk van: mindenekelőtt az ország ellenségeit semmivé tenni s ezen semmivétel közben, valamint azután is — s z á m o l n i ! “

Ezek után teljesen eltűnt a békés kiegyenlítésnek még csak reménye is. A határozati javaslattal, — melyet a felsőház is elfogadott, — a nemzet és az uralkodóház közt elszakadt az összekötő kapocs utolsó láncszeme is. Nyílt ellenségek gyanánt léptek egymással szembe.

És beköszöntött a szörnyű istenítélet. Az ország óriási csatamezvé leli. Égő városok, lángbaborult falvak jelezték a harc izzonyait. Ágyúdörej, puskaropogás nyomta el a haldoklók jaját. Erdélyben Puchner, a határőrvidéken Urbán, a Dunántúl Jellasich, a felsőmegyékhen Schlick, — valamennyi császári főtiszt, — vezetik az irtóháborút a magyarok ellen. Váraink az ellenség kezében, a magyar seregek a külföldön, a maroknyi honvédség szervezetlen. Valóban isten csodája, hogy a szorongatott magyarság el nem vérzett ez ádáz tusa alatt!

Még a türelmes bécsi nép is, — mely századok óta annyi jótékonyágát élvezte a császári kegynek, — megsokalta ez iszonyatoságokat. Haragja (1848. október 6-án) újabb zendülésben tört ki, s Latour hadügyminisztert, a kamarilla főszközét, nyílt utcán, lámpa-oszlopra felakasztotta. Erre V-ik Ferdinánd udvarával együtt ismét elmenekült Becsből, s Olmütz várába tette át székhelyét. Ide érkezvén, első dolga az volt, hogy a császári hadak fővezérévé, — Jellasich helyére, kit kudarcz után kudarcz ért, — herczeg Windischgrätz Alfréd tábornokot nevezte ki, azzal a határozott utasítással, hogy a birodalomban fegyverrel állítsa helyre a rendet, s »Lamberg és Latour gyilkosain vegyen boszút.« Récsey Ádámot, a penzionátus öreg ka-

tonatisztet, ki csak öntudatlan eszköze volt a kamarillának, rövidesen elcsapták a miniszterelnökségből. A kamarilla, a dolgok illetén fordulatan kárörvendve dörzsölte kezeit, mert most már maga a császár teljes katonai erejével állott a háta mögött.

Windischgrätz, a legfelsőbb parancs szerint nyomban hozzá is látott a »rend« helyreállításához. A forrongó Bécset bombáztatni kezdte.

A császárvárosból érkező hírekre Kossuth azzal az indítvánnyal állott elő, hogy a szorongatott bécsi nép segélyére, rokonszenvük viszonzásául, küldjünk haderőt. Honvédeink Móga tábornok vezetése alatt Parndorfnál tényleg át is lépték a határt. Kossuth maga is a főhadiszállásra sietett, hogy lelkesítse harcra készülő csapatainkat. Alig ért Kossuth Parndorfba, midőn Windischgrätz dölyfös hangú felhívást intézett Mógához, melyben megparancsolja a honvédcsapatoknál szolgáló tiszteknek, hogy nyomban jelentkezzenek nála, különben haditörvényszék elé fogja őket állíttatni.

E felhívásra Kossuth sem akart adós maradni. Hosszabb nyilatkozatot irt, a melyben elmondván, hogy a magyar nemzet a »bécsi árulás és hitszegés« ellen csupán alkotmányos jogait védelmezi,— felszólítja Windischgrätze, kinek Magyarországra vonatkozó kinevezése úgy is törvénytelen, hogy az ellenségeskedéssel hagyjon fel. Ez átírat kézbesítésével Kossuth Ivánka Imre honvédezedest bízta meg, kit azonban Windischgrätz foglyul ejtett; a magyaroknak pedig azt üzenté, hogy »lázadókkal nem alkuszik.«

Ily körülmények közt ezen a vonalon is megindult a harcz. Móga Schwechátnál (okt. 30-án) ütközött össze Windischgrätz herczeggel, de szerencsétlenül, mert honvédeink az ellenség túlnyomó hadereje által viaszorítottak. Görgei Arthur, ki ekkor már ezredesi rangot viselt, e csatavesztés után neveztetett ki a lováról leesett s beteggé lett Móga helyére a feldunai hadsereg vezérévé, egyúttal pedig tábornokká.

Windischgrätz nem merte üldözni a hátráló magyar

csapatokat. Osztrák területen maradt, hogy összeszedje, rendezze seregét, melyet Jellasich gyülevész népével már előzőleg kiegészített. Ámde a kamarilla gondoskodott róla, hogy addig is, míg Windischgrätz teljes erejével törhet az ország leigázására, a magyarságnak egy pillanatnyi nyugta se legyen. A felbujtogatott nemzetiségekkel valóságos vérfürdőt rendeztetett. A vadállatokká aljasított oláhok és rácok a legborzalmasabb irtóháborút indították a magyarok ellen. Felvinczen, Gyulafehérváron, Brádon, Preszákán rakásra gyilkolták a védtelen nőket, aggokat, csecsemőket. Több mint tízezer magyart pusztítottak ki e hiéna-csordák néhány hét alatt. S mily hajmeresztő kegyetlenséggel bántak el áldozataikkal, azt megoldvashatjuk az akkori tudósításokban. A preszákai vérengzést az 1848-ban megjelenő »Honvéd« című lap tudósítója: Szabó János lelkész, mint szemtanú, a következőleg írja le:

„Itt (Preszákán) este a nedves térre a magyarokat lefektetik; igen, lefektetik, mert senkinek felállani nem szabadott, a ki ezt tette, rögtön föbelőtték. Az elvett fegyvereket maguk közt elosztják. Most elkezdődött a fosztás, rablás. Mindenkit, mindenétől megfosztottak; a nőknek hajukat szétbontották, nincs-e ott drágaság elrejtve, a női szemérmét megsértették. Mindenekelőtt a nőknek papucsait, a férfiaknak csizmáikat vették el. Egész éjszákán keresztül kutyáknak szidták, fenyegették, hogy a magyarokat egészen kiirtják. Reggelre okt. 24-én virradólag parancsolják a szegény kifosztott magyaroknak, hogy keljenek fel. És e szóra „indulj” minden fegyvert rájuk sütnek; s boldog volt, kit golyó talált, mert a többit a legnagyobb, a legtigrisebb kinzások közt lándzsákkal verték agyon. Nem kíméltek sem öreget, sem fiatal; nem gyermeket, nem csecsszopót. Még az oláh nők is kapákkal verték asszonyainkat agyon. Császár Zsigmondnénak, egy jószívű uriaszornynak előbb fejét törték be, lándzsával mellét átszúrték, úgy hogy mind elől, mind hátul a vér patakként folyt, aztán egy lándzsanyelet méhébe döftek, lemeztelenítették, csak egy inget hagyván rajta. Szegény asszony harmadnapra iszonyú kinok közt halt meg. Pecherné nyolezvan éves aggnő lándzsa által halt meg. Három szopó gyermeknek anyjuk szemeláttára nyakukat szakasztották el. Farkas László őrsereg kapitánynak előbb egyik, aztán másik lábát, ismét egyik kezét, aztán a másikat vágják le s végre ütötték föbe. . .“

Ily iszonyatosságokat követtek el a felbujtogatott nemzetiségek. S mindezt a császári sas védelme alatt!

Kossuth éjjel-nappalt összetéve, bámulatos erővel fáradzott a további honvédelmi eszközök előállításán. Titáni munkaereje, roppant szervező képessége, lankadatlan tevékenysége ez időben érte el tetőpontját. Mindenütt ott volt, hol baj, vizzály, veszedelem támadt. Bejárta az országot, a táborokat. A békételenkedőket kiengesztelte, a csüggedőket lelkesíté. Léptei nyomán hadseregek támadtak. Boldog volt, ki honvédnek csaphatott fel. Az úr a pórral, a gazda cselédjével, az apa fiával egy sorban harczolt. A vagyonosabb osztály pedig a csapatok felszerelésében vetélkedett. Gróf Károlyi István, a lelkes főúr, egymaga kétezer főből álló huszár ezredet állított ki. A köznép templom-harangjait adta oda ágyuknak.

S e mámorító lelkesedés tüze hőökké aczélozta honvédőinket. Azt sem tudni mikép, — egyszerre csak itt is, ott is férfiak bukkantak fel, akik vitézségben és hadtudományban messze fölülhaladták az ellenség vezéreit. Perczel Mór diadalról diadalra vezetí honvédeinket s a Muraközt majdnem egészen megtisztítja a horvátoktól. Damjanich a rácokat fékezi meg. Majd előkerül Bem, a kis öreg ember, ki csodákat mível Erdélyben. Aztán a többi hősök: Asbóth Lajos, Asserman, Asztalos Pál, Aulich, Bayer József, a lángeszű stratégá; Beniczky Lajos, Bethlen Gergely, Czecz, Csutak Kálmán, Dessewffy Arisztid, Dobay János, Földváry Károly és Sándor, Gáspár András, Gábor Áron a székely ágyuöntő; Guyon Richard, Kemény Farkas, Knezics Károly, Klapka György, Kiss Ernő, Kmetty, Kosztolányi, Kökényessy, Lahner György, Lenkey Károly és János; gr. Leiningen, Lázár Vilmos, Nagy Sándor, Makk, Máriássy János, gr. Mikes, Ormay Norbert, Pöltenberg, Répássy, Rohonczy György, Sréter Lajos, Schulcz Bódog, Schweidel, Vasváry Pál, Vetter, Virág, Zsurmay; — s még annyi mások, akik rettentetlen vitézségükkel, fényes hadi tetteikkal eltörülhetlenül írták be nevüket szabadságharcunk történetébe. De még a külföld szabadságszerető fiai közül is számosán felajánlották kar-

jukat szent ügyünk védelmére. Táborunkban küzdött a bécsi halálfejes légió; továbbá a lengyel önkénytesek csapata Vysocki, s a vértanú halált szenvedett Woronieczky herczeg vezetése alatt.

De valamennyi között, mint a fényes tűzoszlop, magasan emelkedett ki a Kossuth alakja. Övölt a vezérek vezére. Személyében összpontosul minden: a bizalom, a cselekvés. S Kossuth a hozzá fűzött nagy reményeknek emberfeletti erővel igyekszik megfelelni. Nem kerüli ki semmi sem figyelmét, amit az ország sikeres védelmére szükségesnek vél. Mindenekelőtt kormánybiztosokat nevez ki az ország veszélyeztetett pontjaira. Aztán rendszeresen szervezi a népfelkelést. Utasításul adja, hogy a népfelkelésben minden ép, egészséges, munkabíró férfi köteles résztvenni; otthon

1848—49-ki ideiylenos honvöd-éremjöl.

csakis azok maradhatnak, kiknek jelenléte a közbiztonság fentartására múlhatatlanul szükséges. A népfelkelés célja, mint felhívásaiban megmagyarázza, — az ellenséget oldalt, hátban minduntalan nyugtalanítani, közlekedési vonalát elrontani, podgyászát, élelmi szereit elfogdosni.

Gondoskodott továbbá arról, hogy kellő mennyiségű fegyver legyen. E végből Pesten, Kassán és Besztercebányán fegyvergyárakat állít fel. Majd felhívást intéz a távol levő magyar ezredekhez s a külföldön élő magyarokhoz, hogy siessenek a haza védelmére. Indítványára a képviselőház elrendeli, hogy a hadsereg nemzeti lábra állíttassák, a csapatok zászlója, tisztöve s csákórózsája a trikolór színeit tüntesse fel, tegyen esküt a magyar alkotmányra. Ez esküforma a következőleg hangzott:

„Esküszöm az élő istenre, Magyarországnak, Magyarország alkotmányának hűséget. Esküszöm, hogy az ország alkotmányát s annak törvényes s jogszerű függetlenségét életemmel és véremmel megvédem kész vagyok; nemzeti zászlómat soha el nem hagyom, a magyar országgyűlésnek s általa megbízott, vagy megbízandó kormánynak és ennek útján kinevezett törvényes előljáróimnak engedelmességgel, kötelességemet mindenki ellen, kit az országgyűlés a haza ellenségének tekint és általán véve mindig pontosan, becsületesen és híven teljesítendem. Engem Isten úgy segítjen!“

Megszabja továbbá a honvédtiszti fizetéseket (a táborok egy hónapra 560 frt rendes fizetést s 340 írt vendégpénzt kapott, összesen tehát havonként 1000 frtot); megteszi az előkészületeket, hogy Pesten a harcz rokkantjai számára orsz. menedékház állíttassák. Szervezi a betegápolást, a sebesültek részére kórházakat rendeztet be. Lépéseket tesz, hogy megnyerve a külföld rokonszenvét, szövetségeket szerezzen a magyar ügynek. E végből külön követeket küld a külföldi kormányokhoz: gr. Teleki Lászlót Párisba, Szalay Lászlót Londonba, Wimmert Berlinbe, báró Splényi Lajost Turinba. Ámde a külföld rideg, tartózkodó állást foglalt el ügyünkkel szemben. Az egyetlen Szardínia ismerte el csupán hivatalosan a magyar honvédelmi harcz jogosultságát. De segínyt ez sem nyújthatott.

A lázas munka közepette azonban Kossuthnak arra is volt gondja, hogy az ország polgári kormányzata se szenvedjen csorbát. A minisztériumokat tehát a rendkívüli időknek megfelelőleg átszervezi s mindegyik minisztérium élére megfelelő szakértőt állít. A beosztás a következőleg történt: N y á r y belügy, D u s c h e k pénzügy, S z e m e r e igazságügy, Batthyány Kázmér külügy, Madarász László rendőrség, Mészáros Lázár hadügy, Pulszky Ferencz pedig — azalatt a néhány hét alatt, míg külföldre nem menekült — a kereskedelemügy államtitkári teendőit látta el. Kossuth maga a kormányelnökséget vitte.

Ezalatt a kamarilla ismét megszólaltatta V. Ferdinándot, ki Olmützből novb. 6-án két kir. leiratot bocsát ki. Az egyikben az országgyűlés minden hozandó határozatait

semmiseknek, »Kossuth Lajost és czinkosait« pedig felségsértőknek jelenti ki; a másik leiratban pedig a föld népét a Windischgrätz iránti engedelmességre, mint a ki a »haza javát akarja«, hívja fel.

E két leirat kibocsátása képezte V. Ferdinánd utolsó nyilvános uralkodói ténykedését.

Három hétre rá, 1848. december hó 2-án unokaöccse Ferencz József javára Olmützbén lemondott a trónról. A lemondás körülményeit homály borítja, de a beavatottak szerint az öreg király az utolsó pillanatig makacsul ragaszkodott koronájához. Azt is mondják, hogy szelíd természeténél fogva irtózott a háborútól, s e miatt sehogysem akarta beleegyezését adni a magyar mozgalom véres elnyomásába. Nehogy tehát akadékoskodásai által valamiképp meggátolja az udvari párt beolvasztó törekvéseit, úgyszólván erőszakkal kényszerítették a lemondásra. A manifesztumban, — melyet a lemondáskor bocsátott ki, — a trónváltás lényére vonatkozólag a következők állanak:

. . . Mély és sajnó volt azon fájdalom, mely keblünket betöltötte, midőn birodalmaink némely részében, s jelesen Magyarországon is a törvények uralmát s a közrendet vakmerő lázítók által veszélyeztetve, számos alattvalóinkat általuk félrevezetve, ezeknek következései a birodalmi belbékét, a közbátorságot, a népeink közötti jó egyetértést megzavarva, magunkat pedig királyi törvényes és alkotmányos jogainkban megtámadva látni, kényszerítettünk . . .

Azon tiszta öntudat, hogy tett intézkedésünk alkalmával is egyedül népeink valódi és állandó jóvolta lebegett szemünk előtt és vezérelte szándékainkat, enyhítő ugyan a helyt foglalt sajnó eseményekből származott megilletődésünket, azonban legőszintébb szándékaink ilyen meghíusultából merített szomorú tapasztalásaink egyszersmind azon meggyőződést ébresztették fel keblünkben, hogy népeink boldogságán szívünk óhajtása szerint munkálni immár nem áll tehetségünkben és ennek folytán érett és komoly megfontolás után azon változhatlan és szilárd elhatározásunkat szülték, miszerint császári és királyi koronáinkat s hatalmunkat letegyük s uralkodói székünkről leszálljunk.

Miután pedig továbbá szeretett testvéröcsénk, fenséges császári ausztriai fő- és magyar királyi herczeg Ferencz Károly, ki

folytonosan hív gyámolítónk volt fáradozásainkban, hasonló meggyőződése által vezéreltetve, maga részéről azon jogáról, mely őt egyenes maradékunk nem léteztén, úgy mint természetes és törvényes örökösünket, a pragmatika sanctio által szabályozott és az ország alkotmánya és törvényei által elfogadott, elismert és megállapított örökösödésnek rendjéhez képest illetné, saját ösztönéből egyszersmind örökre lemondott s ekkép a korona és a vele összekötött minden jog, hatalom és méltóság szeretett testvéröcsénk elsőszülött férfimagzatjára, a mi szeretett unokaöcsénk, fenséges császári ausztriai fő- és magyar királyi herczeg Ferencz Józsefre minden birodalmainkban alkotmányosan és törvényesen, tettelesen és valóságosan által szállott, ezt minden népeink és alattvalóinknak ezennel azon hozzátétellel adjuk tudomására és nyilatkoztatjuk ki, miszerint az ezekről fogalmazott ünnepélyes oklevelet, általunk, említett szeretett testvéröcsénk és házunk több tagjai által aláírva és cs. kir. pecsétünkkel megerősítve udvari és álladalmi levéltárunkban letéetni parancsoltuk . . .

V. Ferdinánd — ki alapjában véve nem volt rászánédékú uralkodó, de annyira gyöngé és erélytelen, hogy akaratának nem tudott érvényt szerezni, — ezzel végkép letűnt az események szinteréről. Prágába vonult, hol ájtatoskodások közt fejezte be 1875-ben életét.

A trónváltás híre — mert a magyar országgyűlést, melyet nem ismertek el törvényesnek, erről hivatalosan nem is értesítették, — nagy nyugtalanságot keltett az országban. De a nyugtalanság még fokozódott, midőn az ifjú császár trónfoglaló irata köztudomásra jutott. Ez irat következőleg hangzik:

„Mi I. Ferencz József Isten kegyelméből ausztriai császár, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát-, Tótországok stb. királya.

Miután felséges nagybátyánk, ő felsége I. Ferdinánd császár Magyarországon és Csehországban e néven Y-ik királynak legmagasabb manifesztumában kimondott indító okoknál fogva tetszett az ausztriai összes birodalom uralkodói székéről, következőleg a vele elválhatlanul összekapcsolt Magyarország koronájáról is leköszönni és miután, a mi, a pragmatika sanctióhoz képest szabályozott és az ország törvényeiben meghatározott örökösödés uralkodásra hivatott fenséges édes atyánk, Ferencz Károly ő császári kir. fensége koronájához való jogáról egyszersmind ünnepélyesen lemondott, természetes és törvényes örökösödési jogunk

erőjével, egyéb birodalmaink kormánya mellett ezennel a Magyar- és Erdélyországok feletti uralkodást is átvettük.

Most, ha szívünk vonzalmát követhetnők, első és legkedvesebb királyi tisztünknek azt tartanók, hogy összes törekvésünket magyar népeink boldogsága és jóléte békés öregbítésére fordítsuk. Ezen szándékunk valósítása azonban, mely jövő uralkodásunk hatását jellemezze, fájdalom, a jelen pillanatban lehetetlenné vált.

Egy vétkes pártfelekezet fondorkodása, mely felséges elődünk minden atyai intéseit és komoly parancsait kigúnyolva, miután a legmegvetendőbb eszközökkel nyílt lázadást támasztott és pártütőkkel szövetségbe, hív hadseregeinket megtámadni merészelte, hazaárulói ellenszegülésében a király és a haza szentesített nevével visszaélve, folyvást megmarad, — azon fájdalmas meggyőződéshez vezérel bennünket, hogy Magyarország és Erdély jóérzésű lakosainak nagy többsége királya iránti öröklött hűségét és ragaszkodását nem képes tanúsítani, mielőtt a pártütők zsarnoki nyomása alól a fegyver erejével ki nem szabadítatik.

Mélyen elkeseredve a mellözhetlen szükség ezen parancsa miatt, mely a királyi kötelességek legnehezebbikét tűzi élönkbe, nyugodt lelkiismerettel fogunk mégis annak teljesítéséhez, mert csak ezen úton mutatkozik nekünk e legközelebbi idők sajnálatra méltó eseményei után annak reménye, hogy Magyarországnak istentől reánk bízott népei számára a béke malasztját, minden nemzetiségek elismerését és biztosítását és azok jólétének felvirágzását állandósíthassuk.

Ezen célból mindenekelőtt elhatározva érezzük magunkat a felséges elődünk által novb. 6-án és 7-én kiadott határozatokat és rendelőtöket egész terjedelmükben fenntartani és minden hatóságokat azok mulhatlan teljesítéséért a legszigorúbb felelősséggel tartozóknak nyilvánítani.

Meghagyjuk ennél fogva a lázadás megzabolázására felséges elődünk által a császári királyi hadseregek főparancsnokának kinevezett és teljes hatalommal felruházott herczeg Windischgrätz tábornagyot ezen állásában, megerősítjük a neki november 6-án kelt legmagasb manifesztumban kiadott felhatalmazásokat és meghagyjuk neki újonnan, hogy a közcsend és rend visszaállítására megkívántaié minden eszközt alkalmazzon.

Parancsoljuk Magyar- és Erdélyországban álló félrevezetett hadainknak, hogy említett tábornagyunk főparancsnokságának magukat alá rendeljék, és azon zászlókhöz csatlakozzanak, melyek egész a legújabb időkig mindig a hűség, a becsület és a vitézség jelvényei valának és a melyek mellől ők csupán hazugság és ámi-

tás segélyével tántorítottak el. Teljes bizalommal számítunk Magyarország és Erdély békeszerető lakosainak jogéretére, öröklött hívségére, hogy önhasznukat leső vétkes pártütők csábításainak szilárdul ellentállani hatáskörükben a mi, csupán az ő javukra irányzott szándékainkat támogatni, s azon általuk buzgón óhajtott pillanat bekövetkezését fogják várni, a midőn az isten oltalma mellett meg lecné nekünk engedve a béke, az egyetértés és a bizalom szózatját hozzájuk intézhetni.

Kelt királyi fővárosunkban Olmützben, az Úr 1848-ik esztendőjében, december hó 2-án. Ferencz József, s. k.

A trónváltás formája és a fiatal, alig 18 éves császár manifesztuma nemhogy csilapítólag hatott volna a kedélyekre, sőt ellenkezőleg még fokozta az ellentállás ingerét. Hisz a kiáltvány sima szavakban ugyan, de nyíltan kifejezte, hogy a nemzet és az uralkodóház közötti viszályt csak a kard egyenlítheti ki.

A közhangulat ingerültségének legelőször maga Kosuth adott kifejezést egy éleshangú cikkben, Hírlapjában.

Hírlík, — így szól többi közt e cikkében — hogy Ferdinánd ausztriai császár decz. 2-án Olmützben ünnepélyesen lemondott a trónusról s népeit s hadseregét az irántai hűségtől feloldozta.

Hírlík, hogy Ferencz Károly ausztriai főherczeg egyszersmind lemondott örökösödési jogáról.

És hírlík, hogy mindketten ezt Ferencz József főherczeg javára tevék, s hogy ez császárnak proklamáltatott.

És hírlík az is, hogy ezen fiatal ember ezen „Verkündigung”-jában legelső gondjának ismerte kijelenteni, hogy mindenekelőtt, a mint ő nevezi, „a lázadást” legyőzni s a monarchiát „egységbo” összeolvasztani leszen legelső feladata . . .

Ha ezen dolgok valók, pedig okunk van hinni, hogy azok, úgy az országgyűlés nyilatkozni fog. Elvárjuk!

Időközben a következőket jegyezzük meg:

Hadseregünk V-ik Ferdinándnak esküdött hűséget. V-ik Ferdinánd nincs többé, tehát hadseregünk s minden tisztviselő az Y-ik Ferdinánd iránti hűség alól fel van oldva. És semminemű hűséggel semmi személynek többé nem tartozik. De tartozik hűséggel a nemzetnek és az alkotmánynak, melyre szintűgy meg esküdött. . .

Az oláhok s isten tudja minő más fajok, mindig azon ürügyet tolták homloktérbe, hogy a magyarok V-ik Ferdinánd királyt akarják letenni s más királykát tenni helyére. Most láthatják,

mennyire elbolondították vezéreik, az udvari kamarilla bérelt zsoldosai. V. Ferdinándot nem a magyarok tették le, hanem letette Olmützben az udvari kamarilla.

Mindig mondtuk, hogy gyalázatosan hazudnak Jellasich uraimék, midőn szemtelenül azt lármázzák, hogy ők V-ik Ferdinánd hivei. Mindig mondtuk, hogy az udvari kamarilla Zsófia vezérlete alatt V-ik Ferdinánd uralkodása ellen tör.

Végre kibújt a szeg a zsákból. A szegény V-ik Ferdinándot lecsapták, s „mir nichts, dir nichts“ Zsófia kiskorú fiával azt mondatják: ő a császár, s ő azt mondja: „én vagyok a császár“ s mindenekelőtt azt mondatják vele: „legelső gondom legyőzni a lázadást;“ ezalatt kétségtelenül minket értvén, mert az udvar elég szemtelen azt merni színlelni, hogy nem ő, hanem mi lázadtunk fel I!

Botrány, gyalázatos botrány!

.... A magyar királyság kétoldalú kötés. Király az, a ki szent István koronájával megkoronáztatik, s a nemzet által elébe tett koronázási oklevelet aláírja, s arra megesküszik. Koronázás, koronázási oklevél, s királyi eskü nélkül nincsen király.

Juhokról, juhnyájokról lehet akként traktálni, hogy Ferdinánd oda adja Ferencz Józsefnek, ha tetszik; de a magyar nemzet nem juhnyáj, Magyarország nem juhakol, szent István koronája nem hálósipka, melyet a nemzet megegyezése nélkül egy fejről más fejre lehet dobálni.

V. Ferdinánd koronázott király. V. Ferdinánd a nemzet megegyezése nélkül nem abdicálhat. Ha áruló: elveszti koronáját, ha tehetetlen: a nemzet fog gyámságáról gondoskodni, de ő. sine mc, de me Magyarország trónusát Péterről Pálra át nem lökheti.

.... Nekünk tehát Ferencz József proklamációjához semmi közünk. Ha meg meri országunkat támadni, — a mint anyjának befolyása alatt, a fiatal szív romlatlansági supposituma daczára botrányosan fenyegetőzik, — visszaverjük mint egy idegen usurpátort, ki mellett még a legitimitási ürügy, a koronázási nimbusz sem szól . . .

Ámbár a trónváltozás a nemzet tudta és megkérdezése nélkül történt, mégis akadtak hazafiak, kik azt hitték, hogy a békét, Ferencz József elismerésével, talán mégis sikerül helyreállítani. Ezek közt volt Wesselényi, Deák Ferencz és Batthyány, aki időközben ismét mandátumot vállalt, s a cselekvés terére lépett. A képviselőház többsége azonban, Kossuth Lajossal az élén, időpazarlásnak tartotta a béke-

kísérletekre fordítandó időt. S Kossuthnak igaza volt. Az e részben történt tapogatózások kétségtelenné tették, hogy Bécsben, — hová az ifjú császár decz. 4-én nagy ünnepélyességek között vonult be, — Magyarország teljes megtö-rése s az összmonarchiába való beolvasztása tűzetett ki végczélul. S Windischgrätz nyomban meg is kapta az utasítást, hogy igyekezék Pestet mielőbb hatalmába keríteni.

A képviselőház decz. 7-én tartott ülésén olvastattak fel a trónváltásra vonatkozó okiratok. Nagy, fontos ülése volt ez is a magyar nemzetgyűlésnek. A karzatok ismét a szakadásig megteltek. Azonban semmi nyilvános vita nem volt, mert előzőleg bizalmas tanácskozásban már megállapították a ház határozatát. Ferencz József manifesztumának meghallgatása után felállott a ház jegyzője, s ünnepélyes csöndben a következő, — Kossuth által szövegezett,— tiltakozást olvasta fel:

„Országgyűlési határozat. Az országba magán után beküldözgetett nyomtatványokból tudomására jutott az országgyűlésnek, miként I. Ferdinánd ausztriai császár s Magyarországnak e néven Y-ik királya, Olmüczben folyó hó 2-án az ausztriai császári trónusról lemondván, Schwarzenberg ausztriai miniszter által ellenjegyzett manifesztumában minden népeit az ő iránti kötelességek alól s minden közállományi tisztviselőket az ő iránti hűség esküje alól feloldozottaknak jelentette ki. S egyszersmind kinyilatkozta, hogy testvéröccse Ferencz Károly főherczeg, az ausztriai császári koronáról legidősebb fiának Ferencz József főherczegnek javára szintűgy lemondott.

Ennek következtében Ferencz József főherczeg magát Ausztria császárijának s Magyarország királyának nevezve, ugyancsak decz. 2-án hasonlókép ausztriai miniszter Schwarzenberg ellenjegyzése mellett kelt nyilatkozatában, trónusra lépését a birodalom minden népeinek kijelentette, s azon szándékát fejezván ki, hogy minden tartományokat és népfajokat egy nagy statustestbc akarja összeolvasztani, tudtul adja, hogy o végett, mindenekelőtt az úgynevezett „lázadásnak“ legyőzésére a rendeleteket már meg is tette.

Magyarország s a hozzákapcsolt országok és részek az ausztriai birodalom részei valamint soha sem voltak, úgy most sem azok, hanem független önálló országot képeznek, mely saját alkot-

mánnyal bír, s csak a nemzet megegyezésével alkotott saját törvényei szerint kormányoztatik. És ezen függetlenségének és tör-

Kossuth Magyarország kormányzójáá választatok 1849 ápril 14-én.

vényes önállásának épségben tartása képezi azon sarkpontot, melyen az ausztriai háznak a pragmatika sanctióban meghatáro-

zott örökösödési rend szerint Magyarországon uralkodhatása alapszik.

Az ausztriai császári trónus iránt közbejött, merőben családi intézkedések tehát Magyarország s a hozzákapcsolt részek királyi székére ugyan a magyar országgyűlés hozzájárulása s előleges beleegyezése nélkül semmi befolyást nem gyakorolhatnak. Nehogy azonban most, midőn Magyarország s a hozzákapcsolt részek önállása s független alkotmányos létele annyi oldalról fegyveres erővel hitszegően megtámadtatik, s a nemzet közállományi s nemzeti létének megtartása végett védelmi harcra kényszerítettik, az országgyűlés hallgatása a roszakarat által a nemzet jogainak sérelmére magyaríztassék: az ország törvényesen egybegyűlt képviselői s főrendei, mint az alkotmány őrei s a legtörvényesebb konstruált hatalom, kötelességüknek tartják ezen események iránt a nemzet nevében nyilatkozni:

Magyarország királyi széke a nemzet előleges megegyezése nélkül, csak az emberiség közös törvénye következtében a koronás király halála által ürülhet meg.

A törvényes koronás király halála esetében az, kit az örökösödés közvetlenül illet, a nemzettel koronázási oklevelet kötni, az ország törvényeire s alkotmányára megesküdni s magát szent István koronájával a nemzet által megkoronáztatni köteles; a koronázás előtt is gyakorolhatván ugyan némi fejedelmi jogokat, de csak a törvények értelmében.

Azonban ez csak a koronás király halála esetében történhetik, s ezen egy esetet kivéve, a nemzet akarata, a képviselő országgyűlésnek előleges beleegyezése nélkül a magyar királyi szék birtoka körül semmi változás jogszerűen nem történhetik, elanynyira, hogy midőn I. Ferencz császár és király a mostan is élő V-ik Ferdinándnak megkoronáztatása iránt a nemzetet országgyűlésem egyezkedésre felszólította, 1830-ban az országgyűlés azon világos kikötéssel egyezett csak meg V-ik Ferdinánd megkoronáztatásában, hogy atyja életében a nemzet előleges beleegyezése nélkül semminemű uralkodási jogokba ne avatkozassék.

Még inkább megkivántatik tehát az uralkodás változásához a nemzet előleges megkérdezése s beleegyezése, midőn a trónus birtokában még nem volt, tehát arról nem is rendelkezhető mellékágazati közvetlen praesumtiv koronaörökös és az életben levő király még netalán szülehető gyermekei mellőztével, az uralkodószók egy távolabb álló családivadéokra átruháztatni szándékoltatik.

Miután tehát a nemzet előleges hozzájárulása nélkül a feje-

delem életében más senki magának királyi jogokat nem tulajdoníthat, az örökösödési rendet pedig családi magánegyezkedésekkel még kevésbé változtathatja meg;

miután a magyar királyi szék birtokához kötclességekről lemondáshoz a nemzet előleges megegyezése múlhatatlanul megkívántatik;

miután a magyar királyság kétoldalú kötésen alapszik, melynek egyik sarkalatos oldala az, hogy törvényes királynak csak az tekinthető, ki a nemzettel országgyűlési egyezkedés útján koronázási egyezséglovet kötött, az ország alkotmányára, jogaira s törvényeire megcsküdött, s ezen eskü következtében szent István koronájával megkoronáztatott;

miután azon esetben is, ha az uralkodó koronás király magát az uralkodás gondjaira erőtlennek érzi, az ország ideiglenes kormányzatáról intézkedni a nemzet jogaihoz tartozik;

és miután Olmüczben docz. 2-án közbejött minden családi lemondások s jogátruházások iránt a magyar nemzet előlegesen még csak meg som is kérdeztetett:

Annálfogva az ausztriai császári székről önkényes lemondás az ausztriai birodalomba különben sem tartozó Magyarország s a hozzákapcsolt részek és országok önállásán, alkotmányán s sarkalatos jogain semmit sem változtathatván, — az országgyűlés mint Magyarország s a hozzákapcsolt részek s országok törvényes orgánuma ezennel kinyilatkoztatja, hogy az országgyűlés hire, tudta s megegyezése nélkül, a magyar királyi szék birtokával senki egyoldalulag nem rendelkezhetik.

És ezért az országgyűlés, az ország törvényes függetlenségéhez, alkotmányához s a magyar nemzet sarkalatos jogaihoz szorosán ragaszkodva, az ország s a hozzákapcsolt részek minden egyházi, polgári s katonai hatóságainak, tisztviselőinek, hadseregeinek s minden lakosainak a nemzet nevében meghagyja és parancsolja, hogy az alkotmány iránti hűség kötelessége szerint senkinek, kit erre jogosítottnak a törvény, alkotmány s az országgyűlés el nem ismert, bármely hatóságát el nem ismerve, és senki ilyenek nem engedelmeskedve, az ország dolgaiba gyakorolni szándéklándott bármely avatkozást jogtalan bitorlásnak tekintsék, s az ország s alkotmány iránti hűség törvényszerű zászlaja alatt hazánkat minden idegenszerű usurpációtól, avatkozástól s ellenséges megtámadástól megóvni s megvédelmezni hazafiúi szent kötelességüknek ismerjék. Senki a honárulás törvényes büntetésének súlya alatt, másképp nem cselekedvén.

Mely határozatnak az ország minden hatóságaival s hadseregeivel közlése ezennel elrendeltetvén, ezen határozat mindenki

általi megtartásának eszközlésére a honvédelmi bizottmány, mint mely az országnak jelen körülmények közötti ideiglenes kormányzatára az országgyűlés által megbízva van, ezennel határozatig utasittatik.“

A nagyfontosságú határozatot, mely előhangját képezte a későbbi detronizációnak, úgy a képviselőház, mint a főrendiház a legcsekélyebb ellentmondás nélkül egyhangúlag fogadta el. Sőt a hadsereg is hasonló értelemben nyilatkozott. Görgei tábornok és Csányi kormánybiztos decz. 10-én Pozsonyban »a feldunai királyi magyar hadsereg« nevében nyilatkozatot bocsátottak ki, a melyben kijelentik, hogy »a trónra senkit sem ismernek el feljogosítottnak, kinek uralkodását az ország s az alkotmány el nem ismeri,« s ennél fogva ők »az országot, és az országgyűlés és az általa rendelt kormány jogszerű tekintélyét minden idegen bitorlás, erőszak és megtámadás ellen készek utolsó csepp vérig megvédeni.«

S ezzel fokozott erővel indult meg az élethalálharcz. Windischgrätz decz. 13-án Schönbrunnból kelt kiáltványban tudatja, hogy hadserege élén átlépte Magyarország határait oly czélból, hogy »a törvényeknek anarchikus fondorlatok által megdöntött uralmát s a semmivé lett személyi és vagyoni biztosságot helyreállítsa.« Windischgrätz hadserege meghaladta a 60 ezer embert, s három hadtestre volt osztva. Ezenkívül Schlick hadteste, mely Galicziából ütött be, 10 ezer emberből; Simuniché a morva határszélen 6 ezer emberből, Puchneré Erdélyben 12 ezer főből, s Nugent altábornagyé a stájer határszélen 7 ezer emberből állott. A bács-bánsági ellenséges hadak pedig, az aradi és temesvári várőrségeket is ide számítva, megközelítették az 50 ezret. Ha még hozzáadjuk az oláh, hurbanista s rácز bandákat, melyeknek száma szintén megütötte a 40—50 ezret: úgy deczember közepén az ellenséges haderő 200 ezerre tehető. S e haderő zöme jól begyakorlott, fegyelmezett, s kitűnően felszerelt sorkatonaságból állott. Volt elegendő ágyújuk, s nagyszámú lovasságuk.

Míg ezzel szemben a honvédsereg alig ütötte meg a százezernyi létszámot; ebből is a kezeink közt levő várak-

bán, u. m. Komáromban, Eszéken, Péterváradon, Lipótváron s Munkácson mintegy 18 ezer ember volt lekütvé. Legjelentékenyebb volt a feldunai hadsereg, mely Görgei vezérlete mellett 30 ezer emberből állott. Damjanich és Vécsey vezetése alatt a Bánságban 20—22 ezernyi honvédsereg harczolt. Erdélyben Czecz, később (decz. 1-től) Bem vezetése alatt körülbelül tizezer főnyi sereg viaskodott Puchnerrel s a fellázadt oláhsággal. A többi honvédség 3—6 ezernyi csapatokban az ország különböző részein volt szétszórva. S e honvédsereg legnagyobbbrészt gyakorlatlan, hiányos felszerelésű zászlóaljakkból állott. A legtöbb honvéd soha sem volt még csatatűzben. Amint magára ölté az egyenruhát, ment egyenesen a táborba. Ágyujok kevés; ami volt, az sem felelt meg a hadászati kivánalmaknak. A lovasságnak úgyszólván csak a keretét képezte a Galicziából, Csehországból, Morvából hazaszökött néhány száz főnyi huszárság. Ily körülmények közt valóban nehéz helyzetbe, jutott a honvédsereg. Windischgrätz feltartóztatlanul közeledett az ország szive: Pest felé. Kossuth azt akarta ugyan, hogy Görgei, kinek főhadiszállása Pozsonyban volt, ott mindjárt a határszélen állja útját az előnyomuló ellenséges hadaknak, de a schwechati csatavesztés s a nádasi szoros eleste után a határszél védelmével Görgei felhagyott. Windischgrätz decz. 16-án tényleg átlépte a határt, Görgei pedig másnap összes haderejével elhagyta Pozsonyt s Győr felé húzódott. Görgei, kinek éleselműségét, hadvezéri talentumát, rettentetlen bátorságát nem lehet elvitatni, már akkor megkezdte az egyenetlenkedést hol Kossuthal, hol vezértársaival. Vitát kezdett a tisztek kinevezési joga fölött, majd gáncsokat emelt a hadsereg felszerelése miatt, aztán kifogásolta a honvédelmi bizottmány befolyását a katonai ügyekre; s ezek mellett folyvást féltékeny szemmel nézte vezértársai sikereit.

Kossuth, hogy Windischgrätz előnyomulását annál sikeresebben megakadályozni lehessen: új, félelmes segédcsapatok szervezése iránt intézkedett. Felhívást intézett a néphez, hogy alakítson *guerilla*-csapatokat.

Keljen fel a nép! — így kiált felhívó szózatában, — alakítson guerilla-csapatokat!

A szabadságharcznak népharcznak kell lenni, ekkor a nép győzhetetlen.

Ha a nép fölkel, s az ellenséget ezernyi ezreinek számával, mint a hangya körülkeringeti, ki gyalog, ki lóháton, ki szekeres csoportban, használva az éjt, midőn az ágyú hiába dörög; hogy ha a nép, ki minden utat, ösvényt, hidat, bokrot ismer, eltakarít az ellenség elől minden élelmet, nyakára gyújt, a mit nyakára gyújtani lehet, elvágja társzekereit, nem hagyja soha pihenni, felriasztja az álom karjaiból, reáesap oldalt, reáesap hátulról. Ha csatarendbe sorozza magát ellene, akkor visszavonul s egy pár óra múlva ismét kezd. Ha a nép ekként kél fel s kisebb csapatokban, mint a hangya örökké mozog az ellenség körül, — a nép győzhetetlen.

A kormány megtette a mi erejében állott, most tegye meg a nép is a magáét. Keljenek fel tehát a nép ezrei! Alakuljanak mindenütt guerilla-csapatokká! . . .

E felhívásra csakhamar számos guerilla-csapat alakult, amelyek derekasan feleltek meg hivatásuknak. Nyugtalanították az ellenséget, rácsaptak előőrseire, elfogdosták társzekereit. Sőt egyik-másik csapat valódi hősiességet fejtett ki. Ilyen volt a többi közt a Gracza Antal s Záhony István vezetése alatti lovas guerilla-csapat, mely Hontmegyében, Nőgrádban, Barsban portyázott, s vakmerő vitézségével állandó remegésben tartotta úgy a császáriakat, mint a hurbanistákat.

Kossuth, decz. 22-én egy másik kiáltványt is bocsátott ki, a melyet a kormány nevében azzal küldött meg minden lelkésznek, hogy azt a templomban a szószékről hirdessék ki a nép előtt. E kiáltvány így kezdődik:

„Magyarország népeihez. A mindenható isten, a szabadság s a népek istenének nevében. Ámen!“

Aztán élénk, markáns, szívetfacsaró színekkel festi le a magyarság ellen elkövetett iszonyatosságokat, s a nemzet szorongatott helyzetét; majd ekként végzi:

De él az örök isten s nem hagyta el a népet! Sőt keze világosan működik, mert ennyi csel, ármány, ellenség s ennyi istente-

lenség mellett is, még mindenütt sikerül ellenségeink elé hasonló, sokszor nagyobb erőt kiállítani!

De még nehéz napok állnak előttünk; dicső, de nehéz napok. S mi, a nép képviselői s a kormány, mely azoknak kifolyása, azon hatalomnál s roppant felelősségnél fogva, melyet gyöngé vállaink csak általatok támogatva viselhetnek el, felszólítunk benneteket, sőt saját hatalmatok magasztosságában, melyet kezeinkbe letettek, rendeljük:

Hogy keljetek fel tömegben, Magyarország népei! Mindenütt, mert az ellenség közeleg. Alakuljanak mindenütt a kormány által kijelölt vezérek alatt önkénytes csapatok az ellenség kiirtására, a nép pedig mindazon vidékeken, melyet az ellenség fenyeget, keljen fel tömegben s csatlakozzék a hazát védő csapatokhoz.

.... Igyekeztek az ellenség előtt az utakat, hidakat elrontani, a hegyszorosokat elzárni éjnek idején; ti, kik minden bokrot ismertek vidékeiteken, rohanjátok meg oldalt, hátul, gyújtsátok reá a házakat, szedjétek el podgyászát, hol rabolni mennek csapatjai, álljátok elutjokat; szóval: csináljátok az ellenségnek annyit kárt, a mennyit csak tehettek.

De mutassátok meg azt is, hogy ti nem rablócsorda, nemrácz és oláh haramiák, hanem férfiak vagytok, kik a hon védelmére keltetek fel: ne bántsátok a védtelent, kárt egyedül csak az ellenségnek tegyetek. Legyetek a nép őrangyalai, az ellenség pedig rettegjen tőletek.

Ez azon szolgálat, melyet az ország képviselői s a kormány vár tőletek, s a kit ily csatározás közben netalán szerencsétlenség érne, s kenyérkeresetre s további szolgálatra, — lábát, vagy karját veszítve, — képtelen lenne: annak az ország választást enged e három között:

Vagy becsületes ellátás holtig.

Vagy tiz hold örökös földbirtok.

Vagy 1000 pengő forint.

A nép, győzhetetlen ha együtt tart; ha szándéka erős hazáját megvédeni, mit tehet 10, mit tehet 100 hadsereg a nép milliói ellen!

Azért, az isten s a haza szent nevében, ti Magyarhon dicső népe I testvéreink, keljetek fel tömegben!

Fel kaszára, villára! Merre az ellenség megy, sötét tömegeiteket pillantsa meg jobbra-balra, előre-hátra. Mint az árvíz, fogjátok útjait körül, aztán váljátok szét, siessetek gyűlhelyeitekre s mikor az ellenség nem is álmodja, törjétek egy csapatjára, egy-egy podgyászvonalára, hogy a míg ti itt megjelenve, ott szétoszolva

folytonosan foglalatoskodtatjátok: vitéz seregeink rajtok üssenek és semmivé tegyék őket.

Fel, isten nevében, ti népek milliói! Velünk a jó ügy, igazság, velünk az isten!!!

Kossuth ez újabb lángoló szózata a legmagasabb fokra korbácsolta a népszenvedélyt. Nem volt épkézláb magyar ember az országban, ki ne sietett volna a veszélyben forgó haza védelmére. S feltámadtak a lengyel szabadságharczok félelmes kaszásai. A föld népe erős rúdra pántolta kiegyenesített kaszáját, s úgy hadakozott vele. A mezei munka e békés szerszámja izmos kezeiben rettenetes fegyverré változott. Még a nőket is elragadta a szent hevület. A sebesültek ápolásán kívül, a csatatéren is ki akarták venni részüket. Kolozsvár hölgyei egy egész zászlóaljot akartak alakítani csupa nő-honvédből. Midőn azonban ajánlatuk nem fogadtatott el, mert a gyöngye nemet meg akarták kimélni a csatatér borzalmaitól — számos honleány férfiruhát öltött, s nemét eltitkolva csapott fel honvédnek. A sok közül csak a zágrábi születésű Lebstück Máriát (elhunyt 1892-ben Új* pesten) említjük, ki előbb mint vadász, majd mint huszárfőhadnagy végigharczolta egész szabadságharczunkat.

Ámde e csodás lelkesedés, e halálmegvető önfeláldozás daczára, csapataink még sem voltak képesek Windischgrätz túlnyomó haderejének ellenlállni. Nagyszombat rövid harc után Suminich osztrák tábornok kezére jutott. Görgei Bábolna felé húzódván, Windischgrätz decz. 29-én már Győrben ütötte fel hadiszállását, a honnan kiáltványt bocsátott ki, a melyben kijelenti, hogy Kossuth, valamint az egész honvédelmi bizottmány »törvényen kívül helyeztetik,« s aki tőlük bárminemű parancsot elfogad, statariális úton fog kivégeztetni.

Görgei ez időbeli magatartására jellemző Kossuth levele, melyet decz. 28-áról keltezve Perczelhez intézett:

„Bizonyosan értesítve vagy már arról, a miről én nagy megütközéssel értesültem ma éjjel, hogy Görgei túlszárnyalva vélvén magát. . . Győrből visszavonult csata nélkül, s leveleiben azt írja, hogy Bánhidára vonul. Tehát 6—7 mértföldet

Bánhidáig csata nélkül! Mi lesz ebből?! Én csak most kezdek lenni aggodalomban.

Miként intézd mozdulataidat? Én nem tudom megmondani. Ismét csak elvet mondom ki: intézd úgy, hogy mozdulataiddal fedezd a fővárost. Igyekezzél Görgei balszárnyával csatlakozni. A két sereg együtt s azon erő, melyet itt rögtön összeszerzünk, talán, — ha már a főváros előtt kell megtörténni az eldöntő ütközetnek, talán még megmenti a hazát...”

Perczel, miután hiába várta Görgei támogatását, M o ó r nál (decz. 30.) állotta útját az előnyomuló császáriaknak. A

1849-iki vitézség-i érdemkereszt.

hadiszerencse azonban ezúttal sem kedvezett fegyvereinknek. A fiatal, gyakorlatlan honvédek a négyszeres túlerő előtt meghátráltak. Windischgrätz előtt most már nyitva állott az út egészen Pestig.

A moóri csatavesztés után a kormány és az országgyűlés nem maradhatott többé a fővárosban. Batthyány gróftól eredt az indítvány, hogy a székhely, tekintettel a küszöbön levő veszélyre, tétessék át haladéktalanul D e b r e c e n b e. Kossuth pártolólág szólta az indítvány mellett.

. . . Tökéletes hittel és reménnyel vagyok igazságos ügyünk győzelme iránt, — úgymond — hiszek istenben, és hiszek vitéz seregeink kitűrésében, bátor, férfias, hű magukviselésében. Azonban a csatáknak kimenetele isten kezében van. És mivel táborunk már most úgyszólván itt, csaknem a fővárosban, holnap egy részben Budának környékén táborozand: azon vélekedésben vagyok, hogy ha az országgyűlés és a kormány a maga székhelyét, mielőtt a csata itt a főváros közelében vivatik, máshová át nem tenné, megtörténnék, hogy a csata rősz kimenetele esetében zavarba jönne az ország kormánya és képvisellete; pedig annak zavarba jönnie nem kell, nem szabad, hacsak az országot egy csatavesztés miatt valaki mindjárt elveszettnek és az ország igazságos védelmét nem folytatandónak nem tartja. . . .

Batthyány, a szabadságharcz e nemes, rokonszenves alakja még egy békéltető indítvánnyal állott elő. Azt javasolta, próbálja meg az országgyűlés még egyszer az uralkodóház s a nemzet közötti viszály kiegyenlítését; természetesen az ország becsületének s törvényes szabadságának fenntartásával. Kossuth, noha tudta, hogy ennek sem lesz semmi sikere, még sem emelt kifogást a kísérlet ellen. Nyomban meg is választatott tehát a béke-küldöttség, mely gr. Batthyány Lajos, Majláth György, Lonovits József, Deák Ferencz, Majláth Antal s Bezerédj Istvánból állott.

A kormány s az országgyűlés, — a képviselőház határozatához képest, — 184-9 január 1-én csakugyan Debreczenbe tette át székhelyét. A határozat nagy ijedelmet okozott a fővárosban. A menekülők egész raja követte a kormányt e szomorú útjában. Kossuth mindjárt a megérkezés alkalmával proklamációt intézett a nagy alföldi város közönségéhez; tudatva, hogy a nemzet nevében Debreczen városát a »magyar szabadság őrvárosának« nyilatkoztatja, s a kormányt »a debreczeniek becsületességének rendíthetlen sziklájára« helyezi.

A honvédelmi bizottmány, még debreczeni útja előtt, meghagyta a Promontoron táborozó Görgeinek, hogy a »nemzet becsületéért« Buda előtt okvetlenül döntő csatára kényszerítse Windischgrätzet. Görgei azonban Vetter tábornok előtt, ki rövid időre Mészáros hadügyminisztert helyettesíté,

kijelentette, hogy a kormány tervét nem hajtja végre; mert, szerinte, döntő csatára nincs szükség. A fődolog, hogy a hadsereg, a Duna balpartján haladva, megmentessék. S Görgei Windischgrätz elől csakugyan újólág kitért, Vácra tevén át főhadiszállását.

A békeküldöttség, Görgei e makacskodása miatt, sietette útját, s mindenekelőtt Windischgrätzet kereste fel. Az országgyűlés küldötteit Windischgrätz január 4-én Bicskén fogadta, ridegen és elutasítólag. Midőn a küldöttség szónoka, Majláth György előadta küldetésük czélját, Windischgrätz fennhéjázó gőggel válaszolta:

— »Unbedingte Unterwerfung!« — Föltétien megadás! Máskülönb en ő az országot meg fogja hódítani, s a legszigorúbb katonai uralom alá veti. Olmüczbe hiába mennek, mert a császár úgysem fogadja a lázadókat.

S hogy brutalitását még tetézz e, a békeküldöttséggel foglyok gyanánt bánt, s csak ötödnap bocsátotta őket szabadon.

A küldöttség utjának eczéltalansága elcsüggedéssel töltötte el a hazafiak szívét. A lehangoltságot még fokozta Görgei váczki kiáltványa, amelylyel a »feldunai hadsereg nevében« a honvédelmi bizottmánynak, illetőleg Kossuthnak formálisán felmondja a további engedelmességet. Görgei e viselkedésének az lett a következménye, hogy Windischgrätz jan. 5-én kardcsapás nélkül megszállotta Buda-Pestet.

Az elcsüggedés e napjaiban ismét csak Kossuth volt az, kinek helyén maradt a szive. Újult erélylyel fogott a honvédseregek szervezéséhez, az ellentállás fokozásához. Működésbe hozta a Debreczenbe hozott bankóprést, 30 és ötkrajczáros kincstári utalványokat nyomatván. A legcsekélyebb alkalmat is megragadta, hogy szívós kitartásra buzdítsa a nemzetet. Nagy szükség is volt erre, mert az elcsüggedés immár a képviselőházba is befészkelte magát. Voltak többen, (az úgynevezett »béke-párt«) akik amellet kardoskodtak, hogy a béke-küldöttség, Windischgrätz durva visszautasítása daczára, próbáljon szerencsét magánál az udvarnál.

A jan. 13-iki ülésen került e kérdés vitára. Kossuth rövid, gyújtó beszédben válaszolt a csüggedőknek.

. .. Képfem, — így kiáltott fel — mi értelme van azon szónak, melylyel berczeg Windischgratz válaszolt: Unbodingte Unterwerfung? Nem annyi-e az, mint: Magyarország szűnjék Magyarország lenni s legyen az ausztriai birodalom eldarabolt tartományai közül egy, nemzeti lét, országos existenzia nélkül? Nem annyi-e, hogy a nemzet írja alá saját halálának Ítéletét?

Már most kérдем a képviselőházat, melytől a béke ára gyanánt nem kevesebbet kívánnak, mint halált, a nemzetnek halálát, ha nem is ember, kiben önérzet van, ha nem is magyar, kinek a múltakra visszaemlékezve kötelességei vannak ősei és maradékai iránt, ha nem is képviselő, kinek szent tiszte megőrizni a nemzet jogait, hanem csak féreg volna, nyomorult féreg, mely a földön csúsz s melynek azt kötik ki föltételül: béke lesz veled, hanem meghalsz; — ha féreg volna mondom, nem védené-e magát a halál ellen?

Mi rosszabb történhetik velünk? Talán az, hogy közölünk egy párnak fejét leütik s az örökkévalóságba hamarabb mozdítatnak át, mint különben a természet törvényei szerint történt volna? De ha a nemzettől kívánják, hogy haljon meg, nem volna-e gyávább, alávalóbb, nyomorultabb a féregnél, ha azt mondaná: meghalok?!

A halál, melyet itt élénkbe szabnak, bizonyos, de mely a harez végén történhetik, nem bizonyos; mert van isten az égben és a nemzetben erő. És ha élni akar, élni fog.

Én tehát nem arról beszélek, jó-e, tanácsos-e e téren alkudni; hanem azt mondom, hogy nem lehet. Védjük tehát magunkat, s a békealkudozásokról többé szólni sem kell; hanem vélekedésem szerint azt mondom: Magyarország az önvédelem terén áll, oly igazságos téren, melynél igazságosabbat nem ismer a história. Mégis kinyújtá az engesztelésre karjait. De azt felelték: halj meg, ha békét akarsz! Ha pedig így felelnek, nem tehetünk egyebet, minthogy védelmezzük magunkat; mert hiszen halni lesz idő, erre még ráérünk akkor is, ha elvesztettük a nemzeti lét harcát . . .

Hasztalan minden kecségtetés; ha nem védelmezi magát a nemzet, ha nem áll fel mint egy férfiú, úgy meg fog halni gyalázatosan; ellenben ha védeni fogja magát: megél! Fogja-e ezt tenni? Ha fogja, akkor esküszöm az örökkévaló istenre, hogy akár én, akárki a kormányon lesz, megmenti a hazát. De ha nem teszi, akkor tesék leütni még ma fejemet, nem tudom megmenteni a hazát. . .“

Kossuth e szavaira visszatért a tűnő önbizalom. Beszédének hatása alatt a képviselőház elhatározta, hogy minden kishitű alkudozást félretéve, az utolsó csöpp vérig védelmezni fogja a megtámadott nemzet szabadságát és jogait.

S ezzel még fokozottabb hévvel folyt tovább a véres tusa. Ámde, a zordon téli időszak beköszöntése nem igen kedvezett fegyvereinknek. Görgei hadtestével a bányavárosokba vonult, többi csapataink pedig az ország különböző pontjain küzdöttek kisebb-nagyobb serehcsével a túlnyomó ellenség ellen.

Az első fényesebb győzelmet, mely felvillanyozólag hatott a nyomott kedélyekre, Bem aratta január 30-án Erdélyben, Szelindeknél, hol heves csata után keményen megverte a háromszoros haderővel rendelkező Puchnert. S e győzelemmel egyszerre részünkre fordult a hadiszerencse. Honvédeink megedzve, beletanulva, keresztülmenve a tűzkeresztségen, diadalról diadalra hágtak.

Január utolsó napján: 31-én Klapka Tokajnál Schlicket veri meg, egész Kereszturig úzvén bomlott hadait. Feb. 5-én Guyon Richard a turóczi és zólyomi honvédszászlóaljok rettenetes szuronyrohamával Branyiszkó ormáról kergeti el a császáriakat. Aztán febr. 9-én következett a híres p i s k i-i csata, ahol a Maros hid védelmében Bem honvédéi bámulatos vitézséggel másodszor verik meg Puchnert. Febr. 13-án Hadik ezredes nemzelőrjei Szőregnél, a szerbeken aratnak diadalt.

Vitéz honvédcsapataink további sikeres működésére azonban szerfelett bénítólag hatott a vezérek közt folytonfolyvást megújuló egyenetlenség, melynek főokozója rendszerint az önfejű Görgei vala. A kormány, hogy a további viszálykodásoknak elejét vegye, Dembinszki Henrik tábornokot nevezte ki a feldunai hadsereg fővezérévé. E miatt aztán Görgei és Dembinszki között Miskolczon heves öszszeszlalkozás történt, melyből majdnem párbaj lett. Részben e visszavonásnak tulajdonítható, hogy a kápolnai csatát (febr. 27.) meg nem nyerhettük.

Kossuth néhány nap múlva személyesen látogatta meg a kápolnai csatatért, s mély megilletődéssel szemlélte a fris honvédsírokat. A néphagyomány egy gyönyörű imát tart fenn, a melyet Kossuth ez alkalommal az elhunyt magyar vitézek sirhalmán mondott volna el. Ez ima ha nem is Kossuth alkotása, de mert elválaszthatlanul nevéhez van fözve, megérdemli, hogy e könyvben is közöltessék. íme, így hangzik:

Fölséges IJr! Árpád hadának istene! Nézz alá csillagtrónusodról könyörgő szolgálóra, kinek ajkáról millióknak imája szöged kárpítja felé, magasztalon áldva mindenhatóságodnak munkás erejét.

Istenem I fölöttem napod ég, térdem alatt elhullott vitéz testvéreimnek csontjai nyugosznak: fejem fölött kők az ég, lábam alatt pirossá lett a föld ősapáink unokáinak szent vére által.

Csak hadd égjen napod teremtő sugara, hogy vér fölött virág nőhessen, mert a porladó tetemek koszorú nélkül nem hamvadhatnak.

Isten! Ősapáim s népeknek nagy istene! hallgasd meg ezután s áldjad hadainknak bömbölő szózatát, melyben vitéz népeknek karja és lelke menydörög — széjjeltépni az önkénynek bilincseket osztó vaskarjait.

Mint szabad ember térdelek ez új temetőn véreim roncsolt tetemein! Ily áldozatok után szentté lett földed, ha bűnös volt is; Istenem, e föld és sirhalmok fölött rabnépnek élni nem szabad.

Atyám, atyáinknak nagy atyja! milliók felett hatalmas Úr! ég, föld s tengereknek mindenható nagy istene! E csontokból dicsőség nőtt ki, mely nemzetem homlokán ragyog — a porokat szenteld meg te kegyelmeddel, hogy a szent ügyért elhullott testvérbajnokok szentül nyugodjanak hamvaikban. Ámen!

Windischgrätz, valószínűleg hogy eddigi kudarczait leplezze, a kápolnai csata után a következő jellemzetes haditudósítást küldte Becsbe:

»A lázadó csordákat Kápolnánál iszonyú mennyiségben találtam föl, szétszórtam s a legnagyobb részt megsemmisítettem; a maradék a Tiszán keresztül menekült. Remélem, hogy néhány nap alatt Debreezenben leszek, s a pártütés fészkrét hatalmamba kerítem.«

Ez öntelt tudósítás benyomása alatt született márcz.

4-én, a hirhedt »kremseri alkotmány-irat«, a melylyel Magyarország teljesen kitörültetik az élő nemzetek sorából, s Erdélytől, Horvátországtól, a Bánságtól s Fiúmétől megfosztva, mint másodrendű alárendelt tartomány az összbirodalomba olvasztatik.

Azt hitte a kamarilla, hogy ezzel a kegyelemdőfést adta meg az ezer sebtől vérző Magyarországnak. Most már egyéb sincs hátra, mint a magyarok föltétien meghódolása a győzelmesnek hitt Windischgrätz előtt.

A kremseri merénylet azonban épp az ellenkező hatást szülte. Az összetartás szelleme szállta meg az egyenetlenkedőket. Kossuth maga, azonnal (márcz. 5.) Tisza-Füredre, a magyar seregek főhadiszállására utazott, hogy a vezérek közötti vetélkedést ha csak lehet, barátságos úton szüntesse meg. Dembinszkit, kire — különösen idegen származása miatt — görbe szemmel nézett Görgei és tisztikara, önkéntes lemondásra bírta, s helyébe Vettert nevezte ki fővezérré. Ebben látszólag Görgei is megnyugodott, noha sértődve érezte magát a mellőztetésért. De azért, legalább egyelőre el volt intézve a viszály. A vezérek megújult harczikedvvel fogtak az ellenség támadásához; annál is inkább, mert még a tanácskozások folyama alatt érkezett a hír Damjanich szolnoki (márcz. 5.) nagyszerű győzelméről a vakmerő szuronyrohammal elűzött császáriak felett. Ezt nyomon követték Perczel fényes sikerei, ki Szöregnél (márcz. 22.), Gyálán (márcz. 26.), Verbásznál (márcz. 31), majd Szén t-T a m á s n á l (ápril 3.) nyomról-nyomra veri és szétszórja a szerbeket. Erdélyből szintén győzelmi hírek érkeztek. Az öreg Bem diadalról diadalra vezeti vitéz honvédéit. Márczius 2-án Medgyesnél úgy elveri Puchnert, hogy ez muszka segélyért könyörög; márcz. 11-én Nagy-Szebennél nyer újabb csatát; márcz. 19-én Brassó megszállásával az áruló szászokat kényszeríti meghódolásra, márcz. 27-én pedig a vöröstoronyi szorosnál Oláhországba úzi az orosz segélycsapatokat, amelyek Puchner ismételt rimánkodására s a szászok hívására

Skariatín tábornok vezetése alatt csakugyan betörték Erdélybe.

Most már csak a főváros felszabadítása maradt hátra, hogy győzelmünk teljes legyen. S a hadiszerecnse itt is kedvezett fegyvereinknek. Ötnapi rövid időközben az ellenség főerejét tönkrezúzták a Görgei, Damjanich, Aulich, Klapka és Gáspár tábornokok vezérlete alatti honvédseregek. Hatvannál ápril 2-án vereséget szenvedett Schlick, Tápió-Bicskénél ápril 4-én Jellasich fölött arattak honvédeink fényes győzelmet; ápril 6-án pedig az is asz égi véres tusa viharzott le, hol Windischgrätz, Jellasich és Schlick egyesült hadereje fölött ismét a honvédeké lön a győzelem babérja. E diadalmos csatákban Görgei már mint fővezér szerepelt, helyettesítvén a betegeskedő Vettert.

Kossuth, — ki maga is ott tartózkodott, buzdítva és lelkesítve a táborban, — e győzelmek hatása alatt így kezdé a honvédelmi bizottmánynak küldött jelentését:

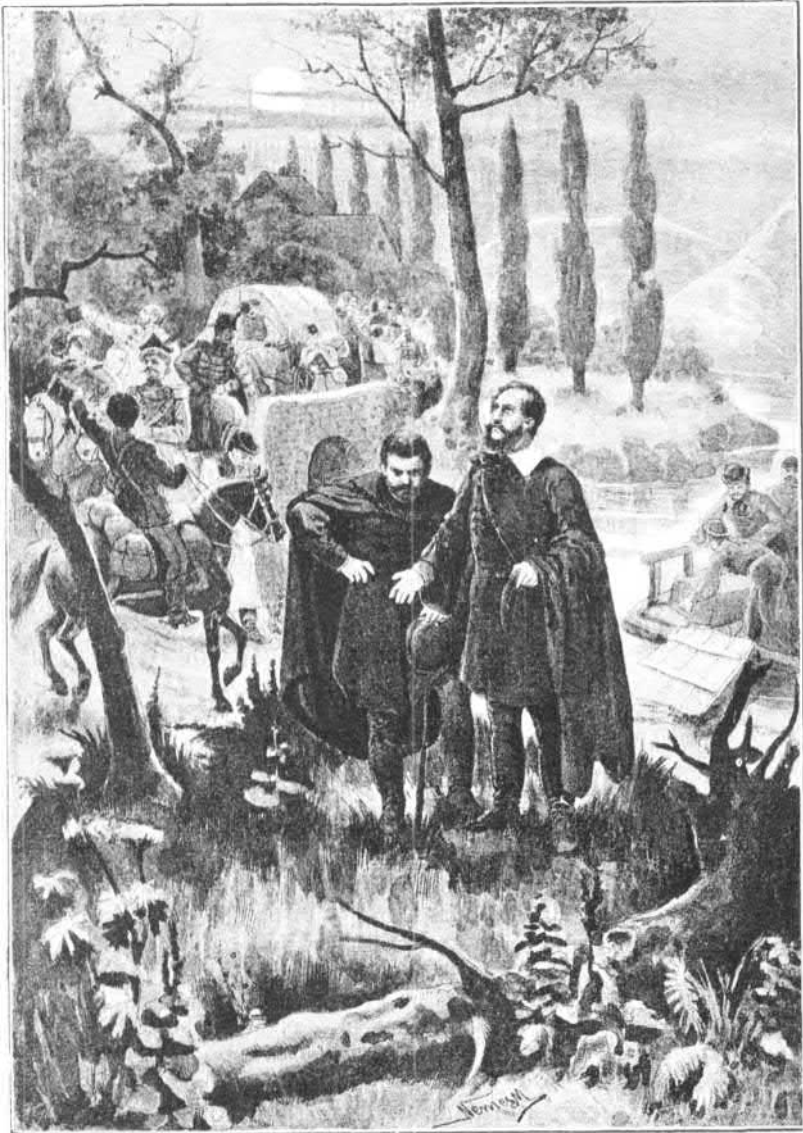
A dicsőség napjait éljük, — úgymond — melynek nemes honfivérrel vásárolt babérjaiból a nemzet szabadsága fog felvirulni. A nemzet hajoljon meg a határtalan hála áldásával hadvezéreink és hadseregünk előtt. . .

Az isaszegi csata után, a gödöllői főhadiszállásról (ápril 8-án) husvétvasárnapján abból a kastélyból, a hol most királyunk szokott nyaralni, a nemzethez is intézett egy felvillanyozó manifesztumot, hírül adva diadalainkat:

A népszabadság Istene, — így kezdi Kossuth kiáltványát — ki az igaz ügyet soha el nem hagyja és seregeink hősiességét, meghagyák sok szenvedés után érnünk a napot, hogy üzzük határainkról az ellenséget. Azon ellenséget, ki a barátság és béke szavaival ajkain élesre fent fegyverrel lépte át hazánk határát, hogy raboljon, pusztítson, s magyar nemzetünket az élők sorából kitörölje. Azon ellenséget, ki megszegve a nemzetnek adott szent esküjét, miszerint szabadságunkat, ősi alkotmányunkat megőrzendi, szentségtelen bűnös esküt mondott, hogy kiirtja a magyart földéről, melyen szabad nemzet volt ezredéven át. S ki, hogy e káromlást valóvá tehesse, elkövetett mindent, mi istentelenség; felhasznál mindent eszközt: a legborzasztóbbat, a legaljasabbat. . .

Megjövendöltem nektek, hónapok előtt, — így folytatja tovább — hogy az ausztriai császár zsarnokságából Magyarország

szabadsága, önállása s függetlensége fog felvirágozni. És istennek hála, úgy vagyon. Legyen értté áldott az úrnak szent neve!

Kossuth búcsúja a hazától 1849. aug. 17.

De legyen áldott, a nemzetnek örökös hálójával áldott a vitéz magyar hadsereg, mely életét, vérét a hazáért örömmel áldozva

rettenthetlen vitézséggel verő az ellenség összes erejét, s folytonos győzelemmel haladva a dicsőségnek ösvényén, téged, óh magyar nép, boldoggá és szabaddá teszen.

Az ellenség hazug győzelmekkel kérkedett, hogy a magyar népet elámita, kétségbeejtse. Ez bélyegző gyávaság. Mert hazudni csak gyáva képes . . . .

E kérdésekre adom nektek megnyugtató válaszul, Véreim! Atyámfiái! — hogy én, s a nemzet bajnokainak derék vezérei győzelmes hadseregünkkel Gödöllőn vagyunk, hová szuronynyal törtetek utat rettenthetlen honvédeink; Gödöllőn, melynek partjairól ellövődözék türközve küzdő tüzéreink a kérkedő ellenséget, Gödöllőn, melynek partjairól a pesti Dunáig üzék huszáraink a futamodókat . . . .

Még néhány nap, s Magyarhon szabad leszen és hazánk szent földjét nem taposandja bitor ellenség.

Ezt adom nektek örvendetes tudomásul, hazámfiái.

De a mit vitéz hadseregünk szerez, a nemzetnek meg is kell tartani. A megtartás munkája könnyebb, mint a megszerzés. A megtartás munkája csak azt kívánja, hogy minden erőt kifejtve, tekintélyes állásunkkal oszlassuk el az új támadás lehetőségét.

Ezért intézem e szózatot hozzátok, h a z á m f i a i . . . .

Felhivom a népet Isten és a nemzet nevében, segítse a hazát védeni. Felhivom a vagyonosabb, birtokosabb polgárokat, fogadjanak tehetségeik szerint egy, vagy több katona ujonezot a hazának.

Van az országban százezer olyan ember, ki meg sem érzi egy-egy újoncz fogadásának költségeit. Van több ezer olyan, ki tízet-huszat állíthat.

Legyetek hazafiak! Ha azok lesztek, 14 nap alatt a magyar hadsereg 100,000 fővel megsaporodik. És a magyar nemzet győzhetetlenné lesz. A néptől pedig mindenestre megvárom a nemzet nevében, hogy hazánk és nemzetünk megvédésére legalább annyi ujonezot állít, mennyinek állítására őt az ellenség honáruló czinkosai kényszeríteni akarják . . . .

Végül felhívja a törvényhatóságokat, hogy az országgyűlés által megszavazott kétszázezer újonczból a hátralékot haladéktalanul állítsák ki. E végből községenkint a toborzást újólág indítsák meg. A belépéskor, mely négy évre kötelező, minden önkénytes 20 pfrt foglalópénzt kap.

Kossuthnak az újabb honvédtoborzással az volt aczélja, hogy csapatainkat kiegészítve megerősítse, az ellenséget,

necsak teljesen kiűzzük az országból, hanem tegyük át a harczterét Ausztriába.

Az isaszegi győzelem után a honvédseregek tovább üldözték a hátráló ellenséget. Görgei, hogy Komáromot felszabadítsa az ostrom alól, V á c z felé vonult, ahol april 10-én véres utczai harc után újólag megverte a császáriakat. Ez utczai harcban esett el Götz tábornok, az osztrák csapatok vezére, akit Görgei teljes katonai diszszel temettetett el. Másnap, april 11-én pedig Aulich a Rákoson táborozó Windischgrätzet űzte egész a kőbányai szőlőig. Windischgrätz e megújuló kudarczai arra birták a bécsi köröket, hogy helyébe Walden tábornagyot nevezzék ki a császári seregek főparancsnokául.

A dicsőség, mely fegyvereinket érte, mámorossá telte a nemzetet. Kossuth elérkezettnek hitte az időt, hogy végleg leszámoljon a bécsi reakcióval, mely századok óta annyiszor tört, hol nyíltan, hol alattomban nemzetünk önállósága s alkotmányos szabadsága ellen. Merész terv fogamzott meg lelkében: a Habsburg-Lotharingen ház trónfosztása és száműzetése.

E tárgyban már előzőleg a gödöllői főhadiszálláson folytak a bizalmas tanácskozások, a melyeken a tábornokok közül Damjanics, Klapka, Aulich és Görgei vettek részt. Görgei kivételével, valamennyien helyeselték Kossuth tervét. Kossuth april 12-én tért vissza Debreczenbe, s nyomban zárt ülésre hívta össze a képviselőházat. A merész terv itt is helyesléssel találkozott, s a függetlenségi nyilatkozat megszerkesztésére Kossuth, Gorove István és Szacsvay Imre küldetett ki.

1849. april 14-ikére tűzetett ki a nagyfontosságú kérdés nyilvános tárgyalása a református nagytemplomban.

Az ülést Almássy Pál elnök megnyitván, Kossuth a szószékre lépett. Maga is elfogultnak látszott a felelősség ropant súlya következtében. Eleintén gyöngye, fátyolozott hangon beszélt; azt mondta azért, mivel a melle fáj. Elsorolta a legújabb hadieseményeket, a császári seregek ziláltságát, a nemzetiségek megfélemezését, honvédeink fényes diadalait.

A szónoklat hevében hangja azonban mindinkább emelkedett. Halvány arczára kiült a pír, szemeiben szokatlan láng gyúlt ki. És érczes hangjának csengésével, szeminek delejes tekintetével mintha megvarázsolta volna az ódon templom összes hallgatóságát. A legmélyebb csöndben, lélekzetüket visszafojtva, hallgatták végig Kossuth hatalmas szónoklatát, mely történetünknek egyik legnevezetesebb eseményét volt hivatva előkészíteni.

... És én nemcsak a hitnek szent hitével, — így szólt aztán — hanem az észnek meggyőződésével mondom: elérkezett a perez, midőn Magyarországnak szabaddá, függetlenné kell lonnio; elérkezett a perez, midőn Magyarországnak s különösen a nemzet képviselőinek kötelessége isten, a világ, Európa és a nép előtt kimondani, hogy szabadok, függetlenek akarunk lenni.

Ha visszaemlékezem azokra, a mik éppen most egy eszten-deje történtek és a mik közt az isteni gondviselésnek kiszámíthatatlan rendelete szerint én magam is az események által a szerénység porából, melyet örömet vallottam magaménak, kiemelve némi tevékeny részt vevék; ha visszaemlékezem azon hűségre, melylyel az idők viszontagságai alatt iparkodtam az ausztriai háznak trónusát megtartani segíteni; s ha végig tekintem az árulást, a hitszegést; ha végig nézem azon hálátlanságot, melylyel ezen indulat, mely indulata kehiemnek közös volt a nemzet összességével, az ausztriai ház által viszonzottatott: talán mentve volnék isten és emberek előtt, ha személyes bosszúval s a szenvedélyek némileg felingerült hangjával mondanám azt, hogy velem rendelkezhetik isten akármiként az életben, bocsáthat reám szenvedést, bocsáthatja reám a vérpadot, bocsáthatja reám a bürök-poharat vagy a száműzetést, de egyet nem bocsáthat reám soha, — azt: hogy én valaha az ausztriai háznak alattvalója legyek.

Ezután visszatekintve a nemzet háromszázados viszontagságaira, a reakció untalan cselszövényeire; majd áttérve a legújabb eseményekre, felhossa az ármányt, melylyel háborúba sodortattunk, az uralkodó hitszegését, a törvénytelen trónváltozást; továbbá a szörnyűségeket, a miket a felbujtogatott nemzetiségek császári generálisok biztatására és védelme alatt elkövettek, — így folytatja:

... A magyar nemzetet a mérsékelt és óvatos nemzetek sorába fogja iktatni c napokra nézve a história; mert mi mindekkoráig nem mondtuk ki a szót, mely szónak kimondásával más nemzetek szabadságharczaikat kezdték s akaratukat nyilvánították, hogy többé rabszolgák lenni nem akarnak.

De én azt gondolom, hogy ennek ideje már elérkezett. A népnek határozottsága, seregeink győzelme és előhaladása és a hazafiui s becsületbeli kötelességnek érzete azt sugallatja velem, hogy itt van az idő, midőn ki kell mondanunk, hogy az ausztriai ház által köztünk és közötté fen állott kapocsnak elszakítását a nemzet a maga népfenségi akaratával szentesíti. S hogy a magyar nemzet föllép az európai státus-családok sorába, mint önálló, független hatalom, mely meg tudta magát tartani a legnagyobb vészek közt, s elég erőt tudott kifejteni, hogy előtte fussanak az annyira elhíresztelt császári seregek, s megmutatta, hogy a szabadságra méltó, a szabadságra elég erős.

Most Magyarországnak ki kell mondani, hogy akarata is van ezen erejét utolsó csöpp vériga szabadságra, melyre méltó, felhasználni. Egyszersmind uraim, ki kell azt mondanunk, hogy az európai státus-család, melytől magunkat elszakítottunk semmi esetben sem tekinthetjük, tudja meg: hányadán érez, mikép gondolkozik és mit akar a magyar.

Azért ki kell mondani, hogy az ausztriai ház árulása, hitszegeése s a magyar nemzet elleni fegyverfogása által elszakítván a közte és köztünk fennálló kapcsolatot, — Magyarország uralkodására méltatlannak nyilvánítatik s örökre számkivettetik; úgy másrészt meg kell mondani Európa népeinek, hogy Európa népei irányában békét és barátságot óhajtunk s tisztelni fogjuk minden nemzetnek jogait, de megkívánjuk, hogy a miénket is tiszteljék. Nekünk uraim, el kell foglalunk Európában azon állást, hogy rólunk, nélkülünk senki se rendelkezék . . . .

És én mindezen indokoknál fogva, itt az isten templomában felhívom önöket uraim, nemzeti képviselők, — hogy számot vetve isten, lelkiismeretük s a haza iránti kötelességükkel, — vegyék tanácskozás és elhatározás alá indítványomat, melyet a következőkben van szerencsém előterjeszteni:

Mondassák ki a nemzet nevében, hogy

1-s z ö r. Magyarország a vele törvényesen egyesült Erdélylyel és hozzátartozó minden országokkal, részekkel és tartományokkal egyetemben szabad, önálló és független európai státusnak

nyilvánítatik. És ezen egész státusterületi egység foloszthatlanak s épségére sérthetetlennek kijelentetik.

2- s z o r. A Habsburg-Lothringern ház a magyar nemzet elleni árulása, hitszegése és fegyverfogása által, nem különben azon merénylet által, miszerint az ország területi épségének, Erdélynek és Horvátországnak Magyarországtóli elszakítását és az ország önálló státus-életének eltörlését fegyveres erőszakkal megkísérteni s e végett idegen hatalom fegyveres erejét is a nemzet legyilkolására használni nem iszonyodott, saját kezével szaggatván szét úgy a pragmatika sanctiót, mint, általán azon kapcsolatot, mely kétoldalú kötések alapján közötté és Magyarország tartományai között fennállott; — ezen Habsburg-Lothringeni ház Magyarország, a vele egyesült Erdély és hozzá tartozó minden országok, részek és tartományok fölötti uralkodásból ezennel a nemzet nevében örökre kizáratik, kirekesztetik és az ország területéről és minden polgári jogok élvezetéből számkivettetik. Amint hogy ezennel trónvesztettnek, kirekesztettnek és száműzöttnek a nemzet nevében nyilvánítatik.

3- s z o r. Magyarországnak minden más státusok irányában, ha saját jogai nem sértetnek, békét és barátságot s különösen azon népekkel, melyek ezelőtt velünk egy fejedelem alatt állottak, valamint a szomszéd török birodalmi és olasz tartományokkal jó szomszédságot alapítani, folytatni s a különös érdekek alapján barátságos kötésokkol szövetkezni, elhatározott akarata.

4- s z e r. Az ország kormányzati rendszerét minden részleteiben a nemzetgyűlés fogja megállapítani. Addig pedig, míg ez a fonntcbbi alapelvek nyomán megállapíttatnék, az országot egye • temes kiterjedésében egy kormányzó elnök fogja a maga mellé veendő miniszterekkel együtt úgy saját magának, mint az általa kinevezendő minisztereknek személyes felelőssége és számadási kötelezettsége mellett kormányozni.

5- s z ö r. Ezen határozatokban kimondott elveknek nyilatkozványba foglalása és fogalmazása három tagból álló választmányra bizassék.

Az indítványt a nemzetgyűlés közakarattal, egyhangúlag, rivalgó éljenek és határtalan lelkesedés közt fogadta el;

együttal pedig Kossuth Lajost Magyarország kormányzó-jává kiáltotta ki. Kossuth, oldalán Bethlen Gábor fejedelem kardjával, — melyet Erdély közönségétől kapott ajándékba, — tette le másnap a kormányzói esküt. A függetlenségi nyilatkozat pedig ápril 19-én ünnepélyes okmány alakjában állíttatott ki. Így lett a dinasztikus, királyihoz az önfeláldozásig hű Magyarországból köztársaság, s az egyszerű zemplénmegyei prókátorból annak elnöke.

Az oknyomozó történelem lesz hivatva majdan elbírálni e sorsdöntő elhatározás helyességét, avagy helytelen-ségét; de annyi tény, hogy a vérig elkészerített nemzet rákényszerítetett a végzetserű lépésre. Az ápril 14-ike csak választ képezett a decz. 2-ára: az olmczi államcsinyre, és márcz. 4-ikére: a kremsieri merényletre. S hogy e határozat a nemzet közérületével találkozott, bizonyítják a fényes örömnünnepélyek, amelyek a függetlenségi nyilatkozat kimondása alkalmából országszerte rendeztetek.

A leendő kormányrendszerre nézve a függetlenség kimondásakor maga Kossuth sem határozott.

Én a mondó vagyok, — így szólt indítványának indokolásában, — hogy a nemzetnek jövő kormányformáit senki más, mint csakis a nemzet képviselői határozhatják meg. A mely perzben Magyarországon akadna ember, ki urává akarna lenni a nemzetnek, azon emberre, uraim, vigyázzanak önök s az egész nép. És soha, semmi esetben ne tűrjék, hogy e nemzet felett más határozhasson valaki, mint a nemzet.

.... Addig is, míg az ország kormányzati rendszere minden részleteiben megállapíttatik, gondoskodjék a képviselőtestület személyes felelősségre fektetett kormányról, mert midőn a nép viseli a terhet, vérzik ott a hol kell; s midőn a nép adja az áldozatokat, akkor kell, hogy a kormány férfiai is fejökkel játszszanak, ha meg tudnak feledkezni azon kötelességekről, mely az ő hű kezükre bízatik....

Számos jel azt mutatja, hogy a nemzet, — ha ellenem mint hitte, végleges diadalt arat, s ha visszatér ismét az óhajtott béke révpártjára, — megtartotta volna továbbra is a monarchikus államformát. Kétségtelenül volt az országban

határozott köztársasági párt is, de azért széles körökben mégis legszívesebben foglalkoztak az egyesült magyar-lengyel királyság eszméjével. Akadtak olyanok is, kik arról gondolkoztak, hogy a herceg Coburg-Koháry nemzetség egyik tagját kellene ültetni a magyar trónusra.

De a harci zaj éppenséggel nem volt alkalmas ez eszmék bármelyikének is a megvalósítására. Maradt minden ideiglenes minőségben, úgy a mint azt Kossuth ajánlotta.

A képviselőház határozatához képest csakhamar (máj. 2-án) megalakult az új minisztérium is, a melyet már Kossuth, mint Magyarország kormányzója nevezett ki. E minisztérium a következőkből állott: Miniszterelnök és belügy-miniszter S z e m e r e Bertalan, külügyminiszter Batthyány Kázmér gróf, pénzügyminiszter Duschek Ferencz, közlekedési miniszter Csányi László, vallás- és közoktatásügyi miniszter Horváth Mihály püspök, igazságügy-miniszter V u k o v i c s Sebő. A kereskedelmi tárczát ideiglenesen gr. Batthyány Kázmér vette át. A hadügyminiszteri tárczával Kossuth Gorge it kínálta meg, aki azt némi vonakodás után el is fogadta.

A minisztérium bemutatásakor Kossuth egyúttal értesítette a nemzetgyűlést a kormányzó és a minisztérium közötti viszonyról. Ezek szerint a kormányzó csak a minisztérium által kormányozhat; rendeletéi tehát csak úgy érvényesek, ha a minisztérium megfelelő tagjai által ellenjegyezték. A kormányzó hatásköre kiterjed a miniszterek kinevezésére, a polgári és egyházi főhivatalok betöltésére, a kormánypolitika meghatározására. A miniszterek saját hatáskörükben szabad rendelkezési joggal bírnak. A nemzet jövőjére nézve döntő befolyással bíró ügyek, u. m. a hadüzenet, békekötés, szövetségekötés kizárólag az országgyűlés elé tartoznak.

A dolgok e nem várt fordulata rémülettel töltötte el a bécsi udvart. Hozzájárult ehhez még az is, hogy seregeink újabb diadalokat arattak, minden ponton verve, üzve az ellenséget. April 19-én Klapka és Damjanich Nagysállónál Wohlgemuth tábornok újonnan szervezett osztrák tar-

talékát verte meg. Perczel pedig ugyanaz nap Ó-Becsénél a szerbek fölött újabb diadalt aratott. Másnap (ápril 20.) Pöntenberg Kéméndnél Wyss hátráló dandárjait futamítja meg egész Esztergomig. Két nap múlva (ápril 22-én) Görgei az ostromzár alól Komáromot szabadítja fel, s utat nyit Klapkának, aki átveszi a vár további védelmét.

Ily szorongatott helyzetben a császári hadak Pest megszállásával is kénytelenek voltak felhagyni. S ápril 24.-én éjjel, majdnem szökve, sebesültjeik hátrahagyásával csakugyan kivonulnak az osztrákok a fővárosból. Csupán a budai várat tartotta továbbra is megszállva Hentzi parancsnoksága alatt mintegy kétezer emberből álló zsoldos-sereg-

Honvéd emlékérem.

Csináltatta Kossuth 1863-ban Olaszországban.

E fényes sikerek daczára Kossuth és Görgei közt az egyetértés nem tudott állandóvá lenni. A fővezér féltékenyen nézte a kormányzó megnövekedett hatalmát. S hogy ezt kisebbítse, minden alkalmat megragadott ellenszenvének kifejezésére. Már a függetlenségi nyilatkozat alkalmából Görgei elítélőleg nyilatkozott Kossuthról; azt mondván, hogy kedve volna az egész országgyűlést szuronyokkal szétkergetni. A további hadműködésre nézve Kossuth és Görgei közt szintén éles ellentét merül fel. Kossuth azt akarja, hogy főhaderőnkkel a futó ellenséget üldözzük, s csak 8—10 ezer emberrel próbáljuk meg Budavár vívását. Görgei azon-

ban épp ellenkezőleg cselekszik, haderejének zömét (30 ezer embert, köztük 7 ezer huszárt) Buda alá vezeti, Jellasich üldözésére pedig alig küld néhány ezer honvédet.

Ily lényeges nézeteltérések, személyi villongások közt kezdődött meg május 2-án Budavár ostroma. A vár parancsnoka, mint említettük, Hentzi volt, egy svájci származású, de magyar születésű ósdi katona, a ki a nemzetiségi zendülések kitörésekor a magyar kormány megbízásából egy darabig Péterváradot is védte, de gyanús magatartása miatt onnan visszahivatván, vizsgálat alá helyeztetett. De Kossuth, miután becsületszavát vette, hogy nem fog harcolni ellenünk, szabadon ereszté. Mihelyt azonban Windischgrätz hadai megszállották a fővárost, Hentzi becsületszavát megszegve, nyomban felajánlotta szolgálatát az osztrák fővezérnek, ki őt Budavár parancsnokává tette.

Hentzi, jól tudván azt, hogy hitszegése miatt a magyarok elnézésére többé nem számíthat, vakmerő makacssággal védte a várat. Sőt annyira vetemedett, hogy igazán barbár módon rommá lövette a védtelen Pestet; a lánczhidat pedig, a békés munka e világraszóló remekét, Alnoch által légberöpitetni akarta. Honvédeink kipróbált hősiessége azonban diadalt aratott a konok védelmen. Halált megvető elszántsággal meghágták a bástyafalakat, s kétségbeesett szuronyroham után, melyben maga Hentzi is elesett, a várat elfoglalták. Május 21-én, a hajnali szellő Budavár ormán már a magyar trikolort lengette.

Bár sok véráldozatba került a vár vívása, a húsznapos ostrom alatt az ellenségnek is bő időt engedtek, hogy összeszedhesse magát, — mindazonáltal országshíre lázas örömet keltett Budavár visszavételének híre. Az országgyűlés és a kormány Debreczenből ismét az ország fővárosába tehetette át székhelyét. Kossuth június 5-én tért vissza Budapestre. Bevonulása valóságos diadalmenet volt. Pazarfényű bandérium, melynek élén gr. Károlyi György lovagolt, fogadta. Kocsiját virágözönnel borítá az ujjongó, örömmorban úszó közönség. Boldognak érezte magát, ki közelébe

férközhetett és ruháját érintheté. Ez volt Kossuthnak a szabadságharcz alatt legszebb, legboldogabb napja.

A nemzet öröme azonban, fájdalom, nem sokáig tartott. A bécsi udvar látván, hogy vert seregeivel immár nem bír velünk, Miklós orosz czárhoz fordult fegyveres segítségért. A tárgyalások a fegyveres beavatkozásra nézve már márczius elején megindultak. A czár azonban egyelőre csak figyelő hadtesteket állított a határszélre. Ily figyelő hadtest tört be Puchner segélyére Bukovinából Erdélybe, de Bem által kiveretett.

A bécsi udvar ismételt esdeklésére (Ferencz József császár május 22-én személyesen ment el Varsóba a czárhoz) Miklós czár, — azon feltétel alatt, hogy a keleti ügyekben szabad kezét nyer, — végre elhatározta, hogy teljes erejével ráveti magát Magyarországra. Az orosz beavatkozás ürügyéül az szolgált, hogy a magyarok Galicziát, s ez által az orosz-lengyel tartományokat fel akarják lázítani. Paskievics herczeg vezetése alatt — gr. Zichy Ferencz, gr. Forgách Antal, s több honáruló magyar mágnás által támogatva és kalauzolva, — június 14-én Grabnál csakugyan k é t s z á z e z e r orosz lépte át a határt. Ugyanekkor Lüders is újólág betört Erdélybe. Június 18-án már kozák csapatok özönlöttek el a felvidéket.

Innentől kezdve lehanyatlott szerencsénk csillaga. Az események rohamosan követték egymást. Kossuth végső erőfeszítésre sarkalta a nemzetet. Kiáltványt kiáltvány után bocsátott ki. **Keresztes háborúra** hívta fel a népet.

Veszélyben van hazánk, nemzetiségünk, vallásunk, szabadságunk, életünk, mindenünk, — így kiált fel május végén kibocsátott manifesztumában, — tehát kell, hogy minden vallás, minden nemzetiség egyesüljön s részt vegyen az országos keresztes háborúban. Hadseregünkhöz így milliók csatlakoznak. Egyesek elveszhetnek, de a nemzet megáll s megmenti erejével s példájával Európát magát.

Isten, az igazságos és mindenható megáldotta eddig fegyvereinket, a szent szabadság fegyvereit az osztrák hadsereg legyőzésében. Folytassuk a harczot bátran! Seregeink megszokták a győ-

zelmet Európa népei ébrednek; Isten pedig kísértetbe ejti bár a szent ügyet, de áldása még nem hagyta el soha.

Még a vallás vigaszához, a hit erejéhez is fordult Kossuth a szorongattatás e szörnyű napjaiban. Elrendelte ugyanis, hogy három héten keresztül, minden vasárnap és csütörtökön a róm. kath. egyházakban mise, más felekezetű templomokban pedig könyörgések tartassanak »elhárítására azon irtózatossá veszedelemnek, mely az európai népek szabadságát, különösen pedig a magyar nemzetet fenyegeti.«

Horváth Mihály püspök, mint vallásügyi miniszter, körrendeletileg hívja fel a keresztény híveket, hogy június 6-án az orosz betörés veszedelmének elhárítására országos böjtöt tartsanak. A lelkeskedő papságnak pedig meghagyja, hogy május 27-től június 27-éig napjában kétszer minden templomban meghuzassanak a harangok; a papság pedig egyházi öltözetben megjelenvén a templomban, »a népet az emberi nem szabadságáért halált szenvedett Megváltó nevében hősi harczra buzdítsa.«

Kossuth kiáltvánnyal Európa népeihez is fordult.

Ti kormányok, — így hangzik e manifesztum, — hivatalos őrei vagytok nemcsak országotok, hanem egész Európa szabadságának s jogszerű érdekeinek is.

Ti népek, ébredjete fel a szörnyű veszélyre, midőn a zsarnokok hadai szövetkezve kezdik eltiporni s kioltani a szabadság szent igéjét Németalföldön, Itáliában s magyar hazánkban.

Te büszke angol nemzet, elfelejtkezel az általad felállított be nem avatkozás elvéről s tűröd azt, épen az alkotmányos szabadság érdeke ellen? A britt árboz kovély zászlaját veszély fenyegeti. Isten levonja róla áldását, ha hűtlen lesz az ügghöz, melytől dicsőségét kölcsönözte.

Te francia republica, elfelejtkezel azon elvekről, melyeket születésedkor kijelentettél?! Azt mondád, szív- és lélek szerinti frigyre hívod fel mindazon népeket, melyek általában a republica elvét fogadják el nemzeti létük alapjául, s elnézed mégis a zsarnokság diadalát?

Tehát ébredjete fel, óh népei és nemzetei a szabad és keresztény Európának! Mi nem vagyunk utolsók a sorban; a vihar, melyet nem tartóztattok fel, elsodor titeket is!

Magyarország terén Európa szabadsága döntetik el. Ez országgal a világszabadság egy nagy földet, egy nemzettel egy hív bajnokot fog elveszteni. Mert mi küzdünk utolsó esépp vérig, hogy o föld vagy választott tartománya legyen a vérrel vívott szent szabadságnak, vagy örökké kárhozatos emléke annak, mint birnak szövetkezni a zsarnokok s mint tudják a szabad népek s nemzetek egymást elhagyni. . . .

A segílyt kérd kiáltványt sorra közölték a külföldi lapok, a népek mély részvétellel olvasták, de szavukat nem emelték fel mellettünk. Kossuth most külön követeket menesztett a nagyhatalmasságokhoz, kérve védelmüket a szörnyű jogtiprás ellen. Gróf Andrássy Gyula Stambulbana portánál próbált szerencsét, Teleki László Párisban, Pulszky Ferencz Londonban. Hasztalan! . . .

Sajnálkoztak felettünk, de nem segített senki. Magunkra hagytak rettenetes küzdelmünkben.

A legkétségbeejlőbb küzdelem fejlett ki ezután. Utolsó fellobbanása a nemzet haragjának és lelkesedésének. Gyermekek és aggastyánok harczoltak egy sorban. Patakokban omlott a nemes honfivér.

De lehetelt-e győznünk a roppant túlerővel szemben? Hisz a magyar hadsereg összes létszáma alig állott 160 ezer emberből; ezek is a hosszú harcz alatt elcsigázva. A vezérek közt pedig egyenetlenség, szívódás.

Míg viszont csak maga az orosz hadsereg nem kevesebb, mint 250 ezer kitűnően felszerelt, vas fegyelemmel kiképzett, pihent harczosból állott. Ehhez járult az osztrák haderő, — mely Radeckzy győzelmei által az olasz harcztéren felszabadult csapatokkal kiegészítve, — túlhaladta a 200 ezer embert. S így a mi 160 ezer honvédünk ellenében az egyesült orosz-osztrák haderő több mint 450 ezer embert 1270 ágyúval állított a csatasikra.

Ily túlerővel szemben seregeink inkább csak a védelemre szorítkoztak. Z s i g á r d nál (jún. 16.), P e r e d nél (jun. 20.), G y ő r nél (jún. 28.) vereséget szenvedtünk. Ezek nem voltak döntő csaták, de lehangolólag hatottak csapatainkra. Ijedelem,. csüggedés kezdte megszállni a nemzetet. Görgei

pedig immár nem engedelmeskedett senkinek, üt már ragadta végzete — Világos felé. Hisz már ekkor kitör belőle a kapitulálás gondolata. »Én soha sem küzdöttem a kormányért — így ír június 30-án Komárom alól Kossuthnak, — hanem a népért, s ha meg volnék győződve, hogy a nép boldogabbnak fogná magát tartani, első lennék, ki lerakja fegyvereit.«

Kossuth jól látta a veszélyt, mely Gürgei magatartásával a nemzet ügyét fenyegeti. Minden lehetőt megpróbált, hogy azt elhárítsa. De fájdalom, már későn. Először Bemét kínálta meg a fővezérséggel, de ez nem fogadta el. Erre július 1-én haditanácsot hívott össze, a mely indítványára Mészáros Lázárt nevezi ki fővezérré. De Klapka és Csányi kérelmére, akik azt mondták, hogy a tisztikar más fővezérről tudni sem akar, meghagyja Gürgeit nagyfontosságú állásában.

A főváros július 11-én ismét az ellen kezére került. Az osztrák haderő élén most már Haynau, »a bresciai hiéna« állott, aki július 19-én Pestre tette át főhadiszállását, s legelső dolga az volt, hogy azonnal megalakítsa a vértörvényszékeket, a későbbi gyászos idők e rettenetes hóhértelpeit.

A magyar kormány ismét menekülni volt kénytelen. Először Szegedre, innen augusztus 1-én Nagyváradra, majd augusztus 4-én Aradra.

Eközben Erdélyből is szomorú hírek érkeztek. Bem sem volt képes többé az orosz-osztrák seregek roppant tömegével megbirkózni. Beszterczénél (július 10-én), Szászrégennél (jul. 23.) csatákat veszített. De a segesvári ütközet (július 31-én) — hol a nemzet koszorús dalnoka Petőfi Sándor is eltűnt, — hozta meg a végcsapást. Erdély egészen az ellenség kezébe jutott.

Komáromon kívül, — mely Klapka várparancsnoksága alatt diadalaink egyik központja volt, — még csak Kmetty, Dembinszki és Vécsey egyesült hadosztályai állottak Temesvárnál nagyobb csatavesztés nélkül, döntő ütközetre készülve Haynau ellen, hogy utat nyissanak Arad felé Gürgei seregéhez.

Kossuth és Görgei e csata utáni napon, — melynek gyászos eredményét még nem tudták, augusztus 10-én az aradi várban találkoztak utoljára. Itt folyt le köztük a következő nevezetes párbeszéd:

— Mit szólna ön hozzá, — kérdezd tőle Kossuth, — ha a kormány Bemet ruházná fel a fővezérséggel?

— Ez esetben, — válaszolta izgatottan Görgei, — tüstént elhagynám állásomat. Mert egy magyar fővezérben sincs kezesesség az iránt, hogy a harcot — személyes érdekből nem folytatná-e akkor is, midőn az a nemzetre nézve semmi erkölcsi eredményt sem ígérne.

— És mit tenne akkor, — kérdd folytatólag Kossuth — ha Temesvárnál győznénk?

— Egész erővel rávetném magam az osztrákokra.

— És mit fog tenni akkor, ha Temesváron az osztrákok győznek?

— Ez esetben, — felelé Görgei daczczal, — leteszem a fegyvert.

Néhány óra múlva e beszélgetés után érkezett a megdöbbentő hír, hogy a temesvári csata (aug. 9-én) már eldőlt és a magyar sereg teljesen megsemmisítettett.

Villámcsapásként hatott e tudósítás Kossuthra. Amint elolvasta, azonnal Görgeihez küldte. A remény utolsó szikrája is kialudt a szivekben. A katasztrófa rohamosan közeledett. Görgei hadserege majdnem egészen körül volt véve. Csupán Erdély felé mutatkozott egy kis nyílás, amerre azonban minden nagyobb veszély nélkül mégis elvonulhatott volna. A kétségbeejtő helyzetet súlyosbította még, hogy Görgei egész határozottan kijelenté, hogy az oroszok ellen többé nem harcol. Megpróbálja velük az alkut, de ha nem sikerül, készebb lerakni az oroszok előtt a fegyvert, mintsem honvédéit a mészárszékre vigye. Kossuth a kénytelenségnek engedve, megbízta tehát Görgeit, hogy próbáljon egyezkedni az ellenséggel, de úgy, hogy a nemzet becsülete s alkotmányos szabadsága csorbát ne szenvedjen. Görgei azonban e felhatalmazással nem elégedett meg. Augusztus 11-én a következő levelet írta Kossuthnak:

„Kormányzó úr, a miniszterelnök úr ellenjegyzése mellett, engem az ellenséges hadsereggeli egyezkedésre felhatalmazó levelét kézül vettem; minthogy ezen felhatalmazás azonban a kívánt, s közös hazánk jövőjét bizt osító czél elérésére nem elégséges, és én arra, hogy azt, a mi a nemzet számára megmenthető, megmenthessem, elkerülhetetlen szükségesnek tartom, hogy a jelen kormány lépjen le, s én ruháztassam fel a polgári és katonai legfőbb hatalommal, tehát ezennel felkérem Kormányzó urat, méltóztassék ekkép mielőbb határozni, ezen határozatát vélem, s a községgel is tudatni, hogy annak következtében minden késedelem nélkül azon lépéseket megtehessem, melyek egyedül képesek a nemzet jövőjét biztosítani, s azt a megromlástól míg nem késő megmenteni. O-Arad, augusztus 11. 1849. G ö r g e i Arthur s. k., tábornok.“

Kossuth azonnal vegyes hadi- és minisztertanácsot hívott össze. Itt előadván a helyzetet, felhívta a minisztériumot, hogy miután a kormány jelenlegi alakjában úgy sem tartható fenn tovább, mondjon le, s ruháztassék fel Görgei a legfőbb hatalommal.

úgy is történt. Görgei részére rögtön kiállították a felhatalmazást, melyben teljhatalommal ruháztatik fel úgy a harcz folytatására, mint esetleg a béke megkötésére nézve, így jutott a legfőbb hatalom annak a férfiúnak kezébe, akinek fényes hadvezéri tehetségeit nem lehet eltagadni, de aki saját személyes hiúságát az egész önvédelmi harcz folyamán mindig fölébe helyezte a nemzet nagy érdekeinek.

. . . Meggyőződésemmel tisztába jövn, — így nyilatkozik maga Kossuth Görgei diktatorságára vonatkozólag — ha bele nem egyezem és a haza megbukik: akkor nevemre a históriában s lelkemre életemen át azon gondolat súlya fog nehezedni, hogy Görgei a hazát talán megmenthető, de általam a főhatalom túlzó megtartani akarásával akadályoztaték. Ily szennyet emlékemem nem tűrhetek. Soha nagy becset a hatalom birtoklásába nem helyeztem, mindig akaratom ellen viseltem azt. Lelkem előtt csak a haza magasztos képe állott.

Átadtam tehát neki a legfőbb hatalmat, azon nyilatkozattal, hogy ha bármikor oly egyességre lépne, melylyel a haza önállósága egyesek jóllétének feláldoztatnék, én azt árulásnak fogom tekin-

teni s vele, nevével és emlékével Isten, az emberiség s a nemzet előtt mint árulóval bánni. Így lőn Görgei urává a nemzet jövőjének; urává annál inkább, mert a temesvári csatavesztés következtében a bankjegysajtót tovább szállítani kénytelenítettvén, miután az út Erdélybe el volt vágva, azt csak Aradra lehetett visszaszállítani, azaz Görgei hatalmába.

Kossuth egyúttal a nemzetet is értesíté e végzetszerú változásról. A manifesztum, mely Kossuth és a kormány lemondását tudatta, a következőleg hangzik:

A nemzethez!

„A szerencsétlen harcok után, melyekkel isten a legközelebbi napokban meglátogatta a nemzetet, nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát sikerrel folytathassuk.

Ily körülmények között a nemzet életének megmentése s jövőjének biztosítása egyedül a hadsereg élén álló vezértől lévén várható s lelkem tiszta meggyőződése szerint a mostani kormány további létezése a nemzetre nézve nemcsak haszontalanná, de károsná is válván: ezennel tudtára adom a nemzetnek, hogy azon tiszta hazafiui érzéstől indítatva, melylyel minden lépteimet s egész életemet egyedül hazámnak szentelém, magam s a minisztérium nevében a kormányról lelépek s addig, míg a nemzet a maga hatósága szerint másként intézkednék, a legfőbb polgári s katonai kormányzati hatalmat Görgei Arthur tábornok urra ruházom.

Megvárom tőle s ezért az Isten, a nemzet s a história előtt felelőssé teszem, hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint szegény hazánk nemzeti státuséletének megmentésére, javára és jövőjének biztosítására fordítandja.

Szeresse hazáját oly önzéstelenül, mint én szerettem és legyen a nemzet boldogságának biztosításában szerencsésebb nálamnál.

Cselekvéssel többé nem használhatok hazámnak; ha halálom valami jót eszközölhet számára, örömmel odaadom életemet áldozatul.

Az igazság és kegyelem Istene legyen a nemzettel!

Aradvárban, augusztus 11-én. K o s s u t h Lajos kormányzó.“

Ami ezután történt, tudja mindenki. Görgei, augusztus 13-án Világosnál 30 ezer emberével Rüdiger orosz tábornok előtt föltétlenül meghódolt s lerakta a fegyvert. Lerakatta akkor, midőn számos jel azt mutatta, hogy a csa-

ták tüze és a pusztító betegségek által megtizedelt orosz csapatok már legközelebb kitakarodnak az országból; midőn Komárom még diadalmasan állott; midőn a honvédseregek utolsó csöpp vérig készek voltak tovább harcolni. A világi meghódolást nyomon követte aug. 17-én a dévai, aug. 19-én a karánsebesi, aug. 24-én a sibói fegyverletétel. Majd a várak átadása következett. Aug. 17-én meghódolt Arad, aug. 26-án Munkács, szept. 6-án Pétervárad. Csak Komárom tartotta még magát hősiesen. Midőn azonban Klapka, a vár halhatatlan emlékű védője látta, hogy egészen magára van hagyatva, okt. 1-jén, — az egész őrsgnek szabad elmenelt biztosítva, — szintén kapitulált.

A dicsőség fényes napja vérbe borult. Átvették szerepüket a hóhérok és a porkolábok. Október 6-án Aradon tizenhárom magyar tábornok szenved vértanúhalált: Aulich, Damjanich, Knezics, Lahner, Leiningen, Nagy Sándor, Pöltenberg, Vécsey és Török bitón végzik dicsőséges életüket; Desseffy, Kis Ernő, Lázár Vilmos és Schweidel pedig az aradi vársánczban agyonlövetnek. S ugyanezen a rémes napon Batthyány Lajost, ezt a fenkölt lelkű, nemes férfiút, ki az uralkodóház és a nemzet közötti kibékülést annyiszor megkísérelte, a pesti Újépületben szintén kivégzik.

Ezzel a rémuralom hosszú, sötét éjszakája borult a szegény elárvult magyar nemzetre.

KOSSUTH 1849. augusztus 17-én, négy nappal a vilá-
gosi fegyverletétel után Orsovánál hagyta el a magyar határt,
s a Dunán átevezve, Viddinben török területre menekült. A
független, szabad Magyarország hatalmas kormányzója egy-
szerre hazátlan bujdosó lett. A haza nagysága, dicsősége
eltűnt, mint egy édes álom. S mily rettenetes vala az ébre-
dés! Előtte egy idegen világ hideg közönyével, mögötte az
annyira szeretett haza gyászban és siralomban!

Miként érzett Kossuth a menekülés e szomorú percei-
ben, azt megindítóan ecseteli Iratai előszavában:

.... Kifejezhetlen érzelemvihar dúlta telkemet, — így szól
— midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett. Nincs szó, mely
arról fogalmat adhatna. Leborultam hazám földjére, mielőtt hatá-
rán átlépnék, zokogva nyomtam reá a-fíúi szeretet búcsucsókját,
egy csipetnyi port vettem belőle magamhoz és — úgy valék, mint
a tört hajó roncsa, melyet a szélvész kidob a homokra egy sivata-
gon . . . Egy török főtiszt „Allah“-telmlítve üdvözölt barátságosan;
elvezetett fekhelyemre, melyet isten szabad ege alatt számomra
készített, és kardomat kérte; lesütött szemmel, mintha szégyelné,
hogy török magyart lefegyverez. Lekötöttem, átnyújtottam, szót-
lanul, könnyel szememben és ő, jó nyugalmat kívánva, magamra
hagyott bánatommal.

Nyugalom és hontalanság!

Hát tudott-e a hitrege Adámja nyugodni, midőn mögötte, a
kitaszított mögött Edén kertjének kapuja becsapódott, mivel hogy
a jó és gonosz tudása fájának gyümölcséből evett!

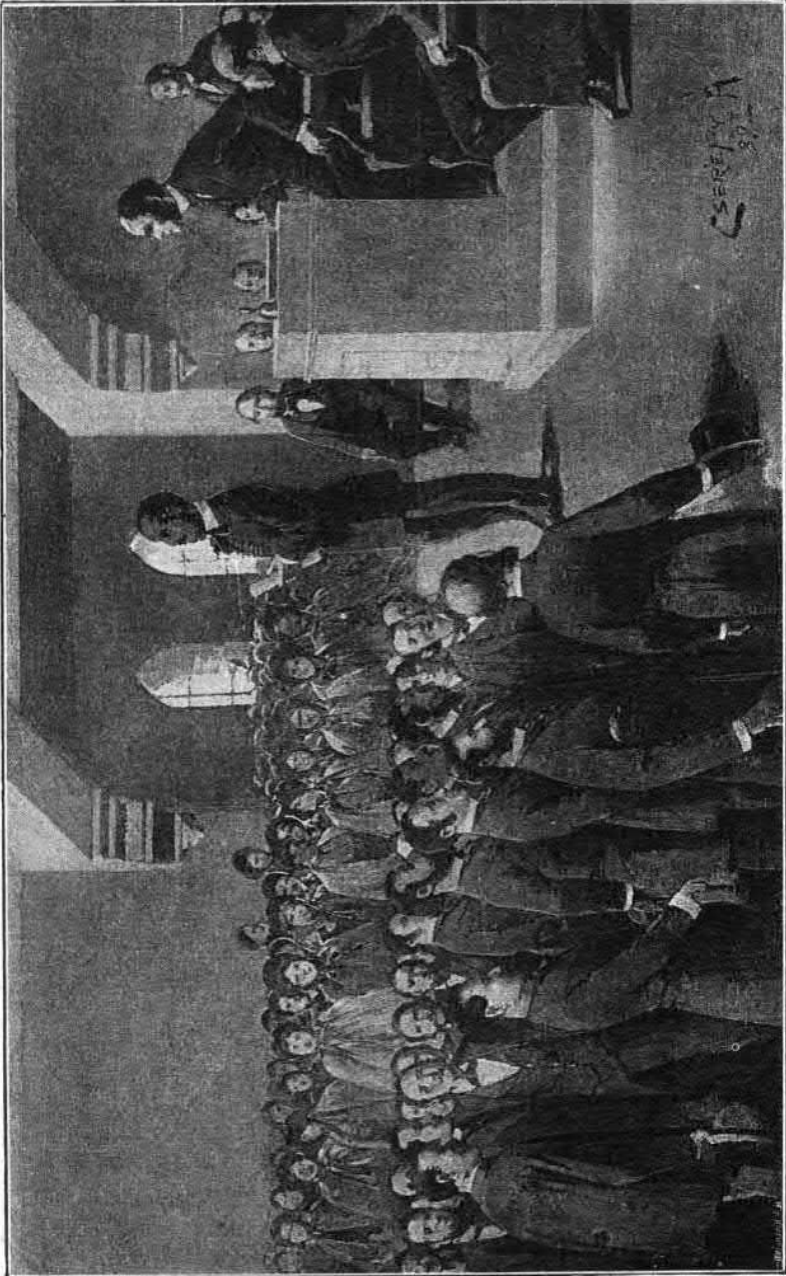
Én is ettem abból a gyümölcsből és felismertem a jót s a

gonoszt; és felemeltem kezemet a jónak védelmére a gonosz ellen. A gonosz győzött és én hazámból — az Édenből — kiteszítottam.

Ott álltam tompa merengésben a nem magyar Duna partján, melynek habjai közzé onnan felülről, — a magyar nemzet könnyéből ég felé szállott vízpára csapadéka vegyült, s kis távolságban tőlem, rohant tova a Vaskapu sziklatorlaszán keresztül, zúgva, morogva, mintha szitkozódna a meg nem érdemlett végzet ellen. Én hallgattam a zúgást, mely keblem viharával összefolyt; belebámultam a méltatlanul meghiúsult honfi remények semmiségébe és arezomon öntudatlanul a kifejezhetlen fájdalom könnyzápóra ömlött alá. Minden volt e könnyzaporban, ami a hazafi szívének fáj; minden l csak egy nem: a reménytelenség nem; a kétségbeesés hazám jövője felett nem.

Úgy tetszett nekem, — még akkor, a fájdalom első lázrohamaiban is, úgy tetszett nekem, mintha az ég csillagainak fényszikrázatából könnyeim fátyolán keresztül egy sugár lövellene felém, mely azt hirdeti borult lelkemnek, hogy nemzetem szenvedni fog ugyan, irtózatot fog szenvedni, mert bosszúja rettenetes a féktelen uralomvágnak, mely a megaláztatás porából nem a maga tehetségével emelkedik fel; hát szenvedni fog nemzetem irtózatot, de nem hal bele!

Így ír Kossuth menekülése első napjáról. A szörnyű csapás a fájdalom könnyűit facsarta ki szeméből, de lelkét nem törte meg. Bujdosása legelső éjjelén íme felragyogott előtte a remény csillaga. Ő, ki részese, szemtanúja volt a nemzet bámulatos akaraterejének és szívósságának, nem mondott le annak jövőjéről. És a jobb jövődbe vetett hit adott neki erőt a további küzdelemre, amelyet a letiprott magyar nemzet felemelése érdekében bujdosása közt fejtett ki. Pedig, ha egyáltalán valakinek, úgy legelső sorban éppen Kossuthnak elég oka lett volna a kétségbeesésre. Nyomában, mint az éhes véreb, az önkény bosszúja, amely a becsületes, vendégszerető törököt is ellene uszítja. Mert Kossuthnak az volt a szándéka, hogy megszakítás nélkül egyenesen Londonba megy, s onnan, a szabad angol nép köréből fog hozzá hazájának felszabadításához. A bosszúért lihegő bécsi politika azonban presszióval rábírta a török kormányt, hogy a területére menekülő magyarokat tartóztassa fel, s vegye őrizet alá. S bár a viddini török megbízott a legtiszteleteljesebben

Kossuth 1851-iki angliai felolvasó-körútjából.

bánt Kossuth Lajossal és bujdosó társaival, mégis csak foglyok voltak. Minden perczen attól kellett remegniök, hogy kiadatnak az osztrákoknak. S hogy ez esetben minő sors vár reájuk, azt Haynau immár megkezdett véres munkájából könnyen kitalálhatták.

De e tudatnál sokkal súlyosabban nehezedett Kossuthra az a másik csapás, hogy szerető nejét s ártatlan apró gyermekeit elszakítá tőle a balsors fürgetege. Éppen azok, kik legközelebb állottak szerető szívéhez, jutottak legádázabb ellenségei kezébe. Nem tudhatta, minő sors vár reájuk, mit rejt méhében a jövő. Szíve megtelt aggodalommal, ha arra gondolt, hogy gyermekei, tőle elszakítva, holnap talán már gyámol nélkül lehetnek. Ez aggodalom adta kezébe a tollat, hogy végrendeletet csináljon, s Guyon Richard grófra bízta esetleges halála esetén szeretteit. E végrendelet, mely október 8-án, Viddinben kelt, a következőleg hangzik:

Megbízó levél.

Az örökkévaló Isten nevében. Amen.

Miután kedves hazám szabadságharcának szerencsétlen kimenetele által szeretett hazámból kiszorítatva, hontalan lenni kénytelenítettem, életemet idegen önkénytől látva függni, kétszeresen súlyosodik reám a jövőndő bizonytalanságának érzete s kétszeresen kell, hogy érezzem a kötelességet azon esetre, ha velem valami baj történék, gondoskodni azokról, akik hazám után földi üdvösségemet képezik: kedves szeretett nőmről és gyermekeimről.

És miután Gróf Guyon Rikard tábornok, ki miután a magyar szabadságharcnak rendíthetlen jellemű hős bajnoka volt, most ugyan számkivetésemnek részese, de mint született angol dicső nemzete kormányának pártfogása által jövőndőjét az enyémnél biztosítottabbnak érzi: azon megbecsülhetlen szíves ajánlatot tévé, hogy ha velem valami történik s családom ápoló gondoskodásom - tói megfosztatnék, gyermekeimről atyaihoz hasonló indulattal kész leszen gondoskodni.

Azért is mindenekelőtt őt kedves és kimondhatlanul szeretett nőmnek bizodalomába ajánlom, mint oly férfiút, a kinek jellemró, szívére és lovagias érzelmeire bármi viszontagságok között biztos hittel támaszkoahatik.

De kétszeres bánattal nehezedik szenvedő lelkemre a gondo-

lat, hogy hűn és forrón szeretett kedves nőm, összeroskadhat a tömérdek fájdalom alatt és szegény gyermekeim a páratlan anyának gondjaitól is megfosztva egészen árván maradhatnak, mert családi életem példátlan boldogsága, a melylyel isten ekkoráig megáldott, azt hiteti el velem, hogy valamint az én életem az övéhez, úgy az övé az enyémhez van kötve.

Azon szerencsétlen esetre tehát, ha szegény gyermekeim egészen árván maradnának, már most előre gróf Guyon Richard tábornok urat mindhárom édes gyermekeim (Ferencz és Lajos fiaim s Vilma leányom) gyámjává és gondviselőjévé kinevezem (miután úgy szegény édes anyámnak a reá nehezedett tömérdek szerencsétlenség között élemedett beteges koránál fogva magának is ápolásra van szüksége, mint testvéreim pedig saját családi gondjaik miatt akadályozva vannak) oly kikötéssel, hogy mivel kedves sógor asszonyom, szeretett nőmnek unokatestvére Marton Antónia kisasszony, mint példátlan hűségű rokon, gyermekeim iránt is anyai önfeláldozással teljes nemeslelkűséget bizonyított, minél fogva meg vagyok győződve, hogy egy oly anyának, minő kedves drága nőm, anyai gondjait senki e földön oly mértékben nem pótolhatja, mint éppen ő, azért is őt, ha a gyúrni kötelességben osztozni körülményei megengedendik, gróf Guyon tábornok úr, gyermekeim második anyának s ha e szívességre ajánlkozandik, a gyámi jogokban egyenlő részesnek tekintse. Kinevezem pedig és felhatalmazom a mondott kikötéssel fentisztelt gróf Guyon tábornok urat, adván nekie úgy gyermekeim személyeinek megmentésére, növelésére és gondviselésére, mint megmenthető és reájok, mint törvényes és természetes örököseimre szállandó csekély javaim kezelésére, minden jogot és hatalmat, melylyel a magyar törvény a gyámokat és gondviselőket (tutor et curator) felruházza, azon biztos reményben, hogy nemes indulata szerint viszont mindazon gyöngéd kötelességeket híven teljesítendi, a melyek e minőségében reá hárulandnak.

Szint ezen felhatalmazás azon esetre is ideiglenesen értendő lóvén, ha kedves gyermekeim iránti gondoskodásban én és szeretett nőm hazámtól elrekesztett távollét vagy a hitszegett hálátlan ausztriai ház üldöző kegyetlensége következtében fogság által ideiglenesen akadályozva volnánk.

Isten és szeretett kedves nőm után e szerint gyermekeim sorsát gróf Guyon tábornok úr nemes indulatába helyezvén, mindenek előtt megvárom tőlo, hogy ha isten akaratja szerint e megbízást teljesíteni hivatva leszon, gyermekeimet magyarokká nevelje és boldogtalan atyjuk tiszta példája után is, szíveiket töltsse el azon önzéstelen hazaszeretettel, hogy hazájukat imádják és soha és

semmi viszontagságok között annak igazságos jövője felől kétségbe nem esve, egész életükön át legszentebb és legkedvesebb kötelességüknek ismerjék, hazájuknak élni és annak jogait, szabadságát, törvényes függetlenségét és nemzeti életét védeni s javát előmozdítani.

Miről adtam ezen saját kéziratú s magán pecsétemnek kéznél nem létében hivatalos pecsétemmel is megerősített megbízó levelet. Kelt számkivetésemben Widdinben a török birodalomban október 8-dikán 1849.

Kossuth Lajos

Magyarország kormányzója.

(A pecséten: A magyar álladalom kormányzó elnöke.)

Hogy Kossuth Lajos úr, Magyarország kormányzója ezen levelet előttünk saját kezével írta s aláírta, ezennel bizonyítjuk.

A s b ó t h Sándor,
alezredes, vezérsegéd.

Ugyanezt bizonyítja angol nyelven:

J. A. Longworth.

De a családi gond mellé még az anyagiak kérdése is járult. Kossuthnak ugyanis a vándorboton kívül alig volt egyebe, midőn a határt átlépte. Mert szegényen, tiszta kézzel távozott a hazából. Összes vagyona, amivel bujdosását megkezdte, ezer darab aranyból s néhány ezüstpénzből állott. S ezt is meg kellett osztania menekülő társaival, kik közül a legtöbbnek még a betevő falatja sem volt meg. Ami készpénz maradt, érczkészlet volt a magyar államkasszában, azt Duschek pénzügyminisztertől tudvalevőleg az osztrák kormány kobozta. S e helyütt jegyezzük meg, hogy a koronát, mint máig is sokan hiszik, nem Kossuth vitte ki az országból, hanem Szemere Bertalan, akire a koronázási összes jelvények őrzése bízott. Szemere ásta el azokat Orsovánál, nehogy az önkényuralom kezébe kerüljenek.

Az idegen föld, ahová Kossuth, mint bujdosó először hajtotta pihenőre fejét, tehát Viddin volt. A bujdosók közül mintegy ötezren szintén török területre, ide Viddinbe menekültek. Kossuth mindjárt az első napokban visszanyerte lelkének rugékonyságát s szokott erélyét. Legelső teendője

az volt, hogy menekülő társait lehetőleg biztonságba helyezze. Lépéseket tett tehát a portánál, hogy vegye védelmébe a szerencsétlen magyarokat. S kérő szava meghallgatásra talált. A török hatóságok, a szultán parancsára, nemcsak emberségesen bántak a magyar menekültekkel, hanem politikai védelemben is részesítették őket. Pedig az osztrák kormány minden diplomáciai furfangját s összes erőszakoskodását elővette, hogy a menekülőket, főképen Kossuthot hatalmába kerítse. Még háborúval is fenyegette a portát. Az osztrák kormány követelését az orosz is határozottan támogatta. A helyzet már oly fenyegető jellegűt

Amerikai magyar dollár.

öltött, hogy a szultán tanácsosai csak úgy vélték a kiadást megakadályozhatni, ha a menekülők az izlamra térnek áts ez által török alattvalókká lesznek. Az erről folyó tanácskozások folyamán azonban Abdul Medsid szultán egész határozottan kijelenté, hogy nem adja ki a magyarokat, bármi történjék is. Nem akar — úgymond — nevére gyaláztatot hozni, hogy visszaélt a vendégjoggal, s az ellenség boszujának dobta azokat, kik nála oltalmat kerestek. Ha e miatt megtámadják, ám legyen háború, de nem tagit.

S menten ki is adta a rendeletet, hogy gondoskodjanak az ország fegyveres védelméről. S a nemesszívű fejedelem!

az ultimátumszerű fenyegetések daczára sem adta ki a menekülteket. Háború persze azért még sem lett a dologból. Az osztrák, mely úgyszólván maga is egészen harczképtelen volt, csak ráijeszteni akart a portára.

A török kormány azonban annyit mégis megtett a bécsi udvar kedvéért, hogy a menekülteket az osztrák határszélről eltávolította, s belebb Sumlába internálta őket. Itt találkozott Kossuth nejével, ki csak hosszú, majdnem félévi bujdosás után, Szerbián keresztül menekülve, juthatott férje ölelő karjai közé. Ámde gyermekei nélkül. Ezekre a szegény ártatlanokra az osztrák rendőrség rátette kezét, s Pozsonyba fogságba hurczolta őket. Csak egy év múlva, 1850-ben az angol királynő egyenes közbenjárására engedte meg a bécsi kormány, hogy a három gyermek szüleit a száműzetésbe követhesse. Sőt Kossuth anyja is menekülni volt kénytelen; a beteges, szegény öreg asszonyt azonban végleg megtörte a bánat, s nem sokára Brüsszelben meghalt.

Kossuth nem sokáig maradhatott Sumlában. A porta újabb tartózkodási helyet jelölt ki számára; még pedig a kis-ázsiai Kiutahiában, a hová Kossuth nejével és kisszámú kíséretével 1850. február végével át is költözött.

Kossuth valódi léleknagysága és határtalan honszerelme a száműzetés alatt nyilatkozott meg egész fenségében. Mint a pálma, mely a rárakott terhek alatt még inkább nő, — Kossuthot a sorscsapások nemhogy elcsüggesztették volna, de még inkább megedzették a további küzdelemre. Sem hatalmi, sem anyagi eszközök nem állottak bár rendelkezésére: a játszmat még sem adta föl. Elhatározta, hogy tovább fog munkálni a haza felszabadításának nagy művén; s mihelyt csak lehet, újból felveszi a harcot a bécsi udvar politikájával.

Alig ocsúdott fel a katasztrófa lélekrázó nyomása alól, már is a hazafelszabadítás munkájához fogott.

Egyik legelső és legfőbb gondját az képezte, hogy az emigráció tagjai közt az összeköttetés és egyetértés meg ne lazuljon. És tényleg a magyar emigráció a legkeserűbb megpróbáltatások közepette is derekasan, becsülettel állotta

meg helyét. Nem volt ugyan az apróbb viszályoktól mentes, akadtak a magyar emigránsok közt is olyanok, akiket a súlyos anyagi gond helytelenségek elkövetésre ragadott; de egészében véve a magyar emigráció sem a vendégjoggal nem élt soha vissza, sem a haza szomorú sorsáról nem felejtkezett meg hányattatásai között.

Kossuth 1851. szeptember 1-éig tartózkodott Kiutahiában, ahol bármily kitüntető tisztelettel bántak is vele, mégis csak fogoly maradt. Kiszabadítására az amerikai Egyesült-Államok köztársasági kormánya tette meg az első lépést, felszólítván a portát, hogy szüntesse meg a magyar emigránsok internálását. Midőn e kérelmet az angol követ is hathatósan támogatta: a török kormány engedett a felhívásnak s Kossuthot és társait szabadjára eresztette. A bécsi kormány, midőn látta, hogy Kossuth most már végkép kisiklik kezei közül, úgy állt rajta boszút, hogy 1851. szept. 22-én, harminczhat menekülő társával együtt (ezek közt gr. Andrássy Gyulát is) »in effigie« jelképileg felakasztatta. Kiutahiában különben még orgyilkosok is (felbérelt horválok) támadtak Kossuth élete ellen, de a magyar menekülők, szerencsére, még idejekorán észrevették és megghiúsították a készülő merényletet.

Kossuth, Kiutahiából való szabadulásakor, családjával s néhány barátjával, az amerikai »Mississippi« nevű hadi fregatra szállt, a melyet az Egyesült-Államok kormánya bocsátott rendelkezésére. Az volt ugyanis a terve, hogy egyenesen Amerikába vitorlázik, s személyesen köszöni meg az amerikai nép ritka rokonszenvét. Útközben azonban barátjai unszolására megváltoztatta szándékát, s Lissabonban britt hajóra szállt, hogy előbb Angliába menjen. Már e tengeri útja a rokonszenv számos megkapó jelével találkozott. Mindenütt, a hol csak megállta hajó, így: Gibraltárban, Lissabonban, a legnagyobb kitüntetésekkel fogadták. Fényes lakomákat rendeztek tiszteletére, küldöttségek üdvözölték. Marseille volt az egyetlen hely, ahol a rendőrség nem engedte a hajót kikötni. A parancs egyenesen a köztársasági elnöktől, Napóleon Lajostól eredt, aki már ekkor fejében forgatta az 1852.

decz. 2-iki államcsínyt, s így nem voltak ínyére a demokratikus tüntetések. A marseillei közönség azonban kifogott a tilalmon. Csolnakokba szállt, a hajóhoz evezett, s úgy üdvözölte Kossuthot. Itt történt, hogy egy szegény munkás ember, ki lezorult a csolnakokról, a tengerbe dobta magát, s élete koczkáztatásával, a majdnem egy mérföldnyire horgonyzó hajóig úszott, csupán azért, hogy Kossuthot láthassa.

Kossuth, Napoleon ez udvariatlanságára nyílt-levélben válaszolt, amelyet a francia demokrata párthoz intézett.

.... Tudom, — így szól e nyílt-levelében — hogy a francia nép nem szolidáris e ténnyel. Jól tudom, hogy Bonaparte Lajos úr még nem a francia nemzet, s csupán a végrehajtó hatalmat képviseli, nem pedig a szabad Franciaország becsületét. Nem fogok többé visszagondolni e tilalomra, sőt óhajtom, hogy no cselekedjék hasonlóan a művelt világ, ha ismét száműzöttek találnak lenni, a kik most feledni látszanak, hogy egykor szintén azok valónak...

Ki hitte volna ekkor, hogy Kossuth e jóslata annyira teljesül, s Napoleon, mint császár maga is száműzetésben végzi életét?

Kossuth Southamptonban lépett angol földre, ahol óriási közönség fogadta. Még Lord Palmerston is tisztelegni akart, de Kossuth, az angol kormánynak a szabadságharcz alatti elutasító viselkedése miatt, kikerülte a vele való találkozást. Innentől valóságos diadalmenet volt útja. Az angol nép szinte versenyre kelt egymással a nagyszerű tüntetéseken. Londonban, a városi tanács élén, maga a lordmajor üdvözölte. A bevonuláskor ezernyi nép özönlötte körül kocsiját. Kossuth már Southamptonban is természetesen angolul felelt a hozzá intézett üdvözlésekre, de itt Londonban, a Guildhallban tartotta első nagyobbszabású beszédét Shakespeare nyelvén.

Egy szemtanú, a magyar emigráció egyik tagja, így nyilatkozik Kossuth ez első sikeréről:

„Kossuth nagyszerű beszéde bámulatra ragadá nemcsak az angolokat, de minket magyarokat is, kik nem először láttuk, hallottuk őt a szószéken. Tudtuk, hogy fogsága alatt Budán a 80-as években megtanult angolul s megbarátkozott az angol irodalom-

mal, különösen máig is legfőbb kedvenczével Skakespeare-rel; tudtuk, hogy Kiutahiában anyanyelvükön társalgott az őt meglátogató angolokkal; tudtuk, hogy folyton olvas angol könyveket: mégis kifejezhetlen, mekkora volt meglepetésünk, midőn Southamptonban szállására vezetettvén, kilépett az erkélyre s majdnem egy óra hosszat beszélt a néphez angolul. Előadása az első próbánál ugyan még kissé akadozó volt, do Guildhallban már oly könnyűséggel, oly folyékonyan, annyi tüsszel, szabatossággal és bájjal szónokolt, mintha soha nem is beszólt volna más, mint angol nyelven . . .

Kossuth ezúttal hat hetet töltött Angliában. De ez a hat hét legdicőségesebb napjai közé tartozik. A merre megfordult, ünnepeletés fogadta. Az úgynevezett Copenhagen mezőn óriási bankettet rendeztek tiszteletére, amelyen az angol közélet kitűnőségei vettek részt. Vidéki körútjában tizenöttagu parlamenti bizottság kísérte. Birminghamban, Manchesterben diadalívekkel fogadták. Számos egyesület dísztagjául választá. Az angol munkások Shakespeare lakházának mintájára készült könyvszekrényt adtak át neki, amely szekrény a nagy angol színműíró díszkötésű műveit foglalta magában. Tízezer munkás pennynként rakta össze a könyvszekrény költségét.

Kossuth 1851. november 11-én ismét hajóra szállt, hogy az északamerikai Egyesült-Államok kongresszusának meghívására az újvilágba utazzék. Ez útjában családján kívül csak néhány barátja kísérte; köztük Ihász Dániel ezredes, ez az önfeláldozó jó barát, ki élete utolsó perczéig hű osztályosa maradt Kossuth viszontagságos életének.

Kossuth amerikai időzése fölért egy újabb diadalmenettel. Bevonulását New-Yorkba megirigyelhette volna a legünnepelettebb fejedelem. Az amerikai nép nemcsak a szabadságszerető magyar nemzet képviselőjét, nemcsak egy szent ügy mártírját, hanem a köztársasági eszme vezérharcosát is ünnepelte Kossuth személyében.

Kossuthot azonban Washingtonban érte a legnagyobb kitüntetés. Az Egyesült-Államok szenátusának elnöke ugyanis a nyílt ülés folyamán, a legünnepeleyesebb formák közt az ülésterembe vezette és jobbjára ülteté. S midőn be-

mutatta őt az egybegyűlt szenátoroknak, ezek felállással adtak kifejezést Kossuth iránti mély tiszteletüknek. Oly kitüntetés ez, aminőben, az egy Lafayetten kívül sem azelőtt, sem azóta senki sem részesült.

Kossuth ezután körútra indult, s száznál több felolvasásban ismertette a magyar ügyet. Népszerűsége csakhamar befutotta úgyszólván az egész óriási világrészt. A rokonszenv és tisztelet száz meg százféle módon nyilvánult iránta. Érmeket verettek a tiszteletére. Felolvasásait külön kötetben adta ki egy könyvkiadó. Az iparosok Kossuth arczképével diszitették portékáikat, hogy azoknak nagyobb kelen-dőséget biztosítsanak.

Midőn Kossuth amerikai földre lépett, százezer dollárnyi nemzeti ajándékkal akarták megtisztelni. Kossuth azonban kijelenté, hogy a maga személyére nézve semmiféle ajándékot nem fogad el; de azt nem utasítja vissza, ha felolvasásaira beléptidíjakat fizetnek, mely összeg a magyar ügyre leszen fordítandó. Felolvasásait tehát a közönség, azon tudatban, hogy ez által a magyarok nemzeti ügyét is előmozdítja, most még annál tömegesebben látogatta.

Kossuth látván az amerikai nép páratlan rokonszenvét s nemes felbuzdulását, avval az eszmével kezdett foglalkozni, hogy Magyarország felszabadítását — innen az Egyesült-Államokból indítja meg. E végből a magyar szabadságharcz megindításának költségeire dolláros Ígérvényeket nyomatott. Ezek az úgynevezett »Kossuth dollárok«, melyek közül az elnyomatás idején több száz példány hazánkba is került. Ez Ígérvények magyar fordításban a következőleg szóltak:

Kelt New-Yorkban

1852. február 2-án.

Magyar alap.

A magyar független kormány tényleges megalakulásától számított egy év múlva, e papír tulajdonosa feljogosíttatik egy dollár követelésére. Fizetendő a nemzeti kincstárnál, avagy annak ügynökségeinél Londonban vagy New-Yorkban. Vagy pedig feljogosíttatik a tulajdonos, hogy e papírt ötven dollárnyi vagy ennél magasabb összegekben négy százalékot kamatozó

utalványokért váltsa be, melyek tiz egyenlő évi határidőben fizetendők ki, az említett eseménytől számított egy évtől kezdve.

K o s s u t h L.

Kossuth ezenkívül egy amerikai fegyvergyárral szerződést is kötött hadiszerek szállítására.

Kossuth, a legjobb remények közt 1852. július 10-én tért vissza Európába amerikai dicsőséges útjáról. Egyenesen Londonba ment, itt akarván bevárni a honfelszabadítás kedvező esélyeit. Napóleon államcsínyje azonban egyelőre megváltoztatta a politikai helyzetet. A magyar-ügyet háttérbe szorították a párisi események s az új császár trónfoglalása.

Kossuthot a politikai helyzet e változása nemcsak vesztelésre kárhoztatta, hanem egyúttal a legnagyobb anyagi zavarokba is sodorta. Az amerikai fegyverszállításból eredő kötelezettségek egészen reá nehezedtek. Hogy e kötelezettségeknek becsületesen megfeleljen, még a neje által otthon megtakarított utolsó fillérekhez is hozzá kellett nyúlnia. Emigráns társai is vajmi gyakran vették igénybe segélyét. A felolvasásokból begyűlt pénz nagy részét, többet kétszáz ezer franknál, köztük osztotta szét. Annyira nem gondolt magával, hogy egyszer csak azt vette észre, miszerint minden kenyérkereset s jövedelem nélkül áll az idegen világvárosban. Még a legközelebbi napok betevő falatja sem volt immár biztosítva családja részére. Odáig jutott, hogy betegen fekvő fiának gyógykezelésére, — mint Irányi Dániel egy helyütt írja, — egyik emigráns-társától öt font sterlinget volt kénytelen kölcsönözni.

Midőn e szorult helyzetének angol barátjai valamiképp neszét vették, Walter Sovage-Landor parlamenti tag indítványára nyomban felhívást bocsátottak közzé, amelyben az angol nemzet becsületkérdésének nyilatkoztatták, hogy Kossuth a sülyektől megmentessék. Az aláírások meg is indultak. De a mint Kossuthnak értésére esett e mozgalom, itt is azonnal a leghatározottabban tiltakozott ellene; kijelenté, hogy köszönettel veszi az útbaigazítást, családjának becsü-

letes munkával való eltartására, de alamizsnát senkitől a világon nem fogad el.

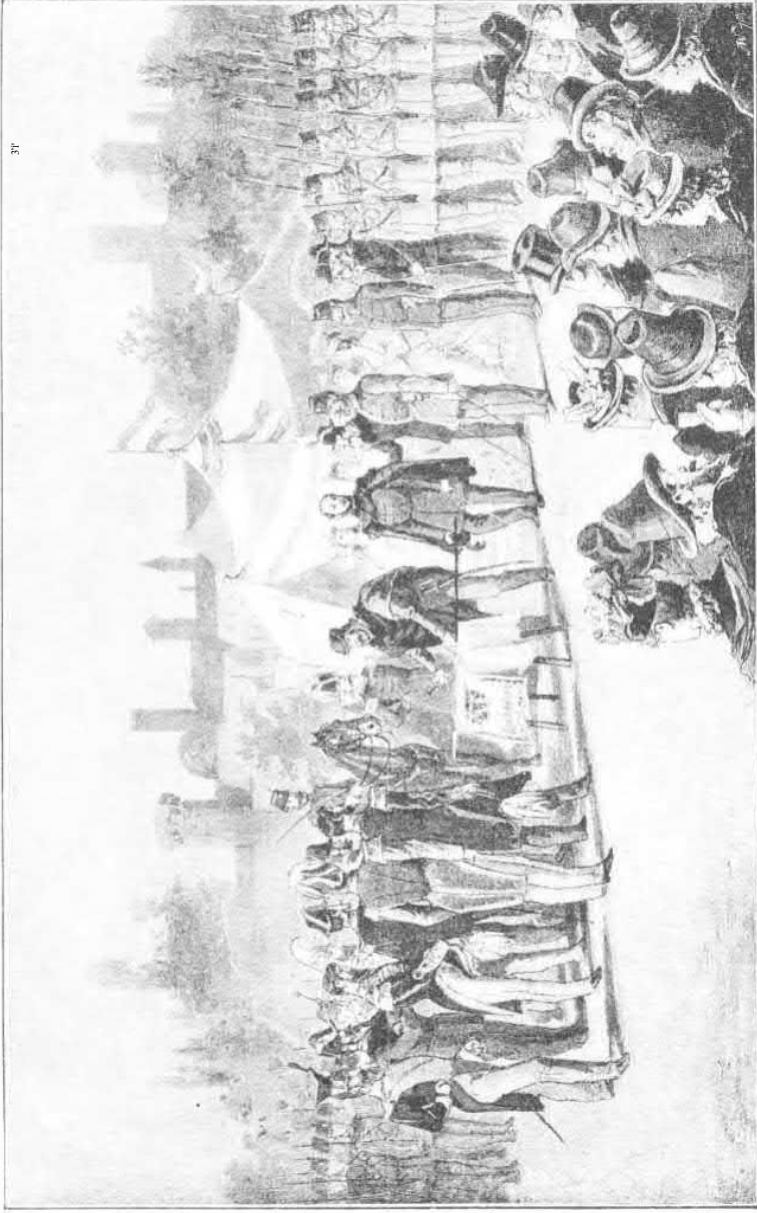
Ekkor kapta Sir Joshua Walmesley angol képviselőtől azt az életrevaló eszmét, hogy felolvasó körutat tegyen. Kossuth hallgatott a baráti szóra, s csakhamar megkezdte felolvasásait, a melyek részint politikai természetűek voltak; részint tudományos kérdésekről szóltak. Az angol városok, testületek, egyletek, klubok vetélkedtek egymással, hogy Kossuthot egy-egy felolvasásra megnyerjék.

Kossuth 1852. július 15-től egész 1857. végéig, tehát majdnem öt éven át állandóan Londonban tartózkodott. Minden esztendőben két felolvasó körutat tett, a melyek úgy erkölcsileg, mint anyagilag mindig fényesen sikerültek. Mindjárt első körútja alatt, mely két hónapig tartott, közel százezer frankot keresett. S többi felolvasó-utja szintén majdnem hasonló eredménnyel végződött; úgy, hogy mire az európai események ismét a cselekvés terére szólították, oly tőke felett rendelkezett, amelyből legalább egyidőre minden nagyobb gond nélkül megélhetett családjával.

A felolvasásokból fenmaradó szabad idejét részint gyermekei nevelésére, részint publicistikai dolgozatokra s önművelődésre fordította. Különösen a katonai szakmunkákat olvasta nagy előszeretettel. Valóságos hadvezérré képezte magát. S ezt azért tette, hogy ha a sors kedvezése még egyszer a magyar nemzet élére állítja, a hadsereg vezényletét is ő maga vegye át. Publicistikai dolgozatai előbb a »Sunday Times«, később az »Atlas« czimű előkelő angol lapokban jelentek meg. S e dolgozatai, épp úgy mint szónoklatai közfeltűnést keltettek. Kossuth megmutatta, hogy nemcsak szóval, hanem Írásban is mestere az angol nyelvnek.

Emigráns-társaival természetesen az összeköttetést állandóan fentartotta. Barátságos otthona mindig nyitva állott sorsüldözött bajtársainak. Ez időtájt lépett szorosabb összeköttetésbe Ledru Rollinnal és Mazzinival, a világszabadság e nagyhírű bajnokaival.

Ez öt év alatt csak egyszer csillant fel a remény, hogy talán mégis sikerül a hazát az önkény igája alól felszaba-

37

Az olaszországi magyar légió zászlószentelése Napolyban 1860 okt. 31. én.

dítani: 1854-ben a krími hadjárat idején. Úgy látszott, hogy Ausztria szintén belesodortatik a háborúba. Kossuth összeköttetésbe lépett a portával, meetingeket rendezett Skóciában; szóval mindent elkövetett, hogy a magyar-ügy a készülő eseményeknél kellő figyelemben részesíttessék. A remény csilláma azonban csakhamar eltűnt, kialudt. Az osztrák magára hagyta véres tusájában az oroszot, így hálálván meg 1849-iki segedelmét.

Kossuth tehát ismét várakozásra volt utalva. Ámde egy pillanatra sem feledkezett meg hazája felszabadításáról. Folyvást a legéberebb figyelemmel kísérte a külpolitikai helyzet alakulásait. Csak a kellő alkalmat leste, hogy akcióját egész erővel újból megkezdhesse.

S ez alkalom nem váratott sokáig magára. Európa, noha a krími hadjárat után külsőleg nyugodtnak látszék, újabb háborúk küszöbén állott. Különösen az olasz egység kérdése tolt mindinkább előtérbe. Viktor Emanuel, az olasz nemzet e legnagyobb királya, a széttagolt Olaszország egyesítését tűzte ki uralkodása legfőbb céljául. Ez egyesítés pedig Ausztria elleni háború nélkül nem volt valósítható; szó sem lehetvén arról, hogy a Habsburg-ház az uralma alatti olasz tartományokat csak úgy szép szerével kibocsássa jogara alól.

A politikai viszonyoknak ez ismeretére és alakulására alapítá Kossuth nagyszabású politikai akciójának tervét. És itt kezdődik a magyar emigrációnak az a bámulatos működése, amelyhez hasonlót nem mutat fel a történelem. A szegény hazátlan bujdosók, Kossuth lángeszű tevékenysége által, az európai közvélemény előtt csakhamar számottevő politikai tényezőkké váltak. Maga Kossuth nem egyszer döntőleg hatott a világesemények menetére. Vezérlő államférfiak hajtottak szavára; császárok, királyok kérték ki tanácsát.

A magyar emigráció, Kossuth útbaigazítása folytán, valóságos diplomacziái szervezetet nyert. A kontinens majd mindegyik jelentősebb városába állított Kossuth egy-egy megbízható egyént, aki képviselje ott a magyar-ügyet, s a

felmerülő politikai eseményekről értesítést küldjön neki. Így P á r i s b a n gr. Teleki László és Nemeskéri Kiss Miklós szolgálták a haza ügyét; Genfben Klapka György; Brüsszélben Ludwig János, majd Jósika Miklós; Londonban Szarvady, Turinban Bixió Sándor, Konstantinápolyban gr. Karacsay Sándor. S a magyar ügy e képviselői minden díj, minden jutalom nélkül, a legnagyobb önfeláldozással és pontossággal oldották meg a reájuk bízott nehéz feladatot. Feledve bús sorsukat, nem törődve saját megélhetésükkel, valamennyien egy szívvel, egy akarattal a nemzet megmentésén fáradoztak. Szétszóratásukban is egy egézsze fűzte őket össze a haza olthatatlan szerelme.

Az olasz kérdés már a bécsi konferencián, — mely a krimi háború után 1855. márcz. 15-én tartott, — szóba került. Gróf Cavour Camillo, a kis Piemont e lángeszű államférfia vetette fel; felszólítván Ausztriát, hogy Lombardiából és Velenczéből vonja ki csapatait. A bátor felszólításnak ugyan nem lett eredménye, de elhintette a viszály magvát, a melyből az 1859-iki véres háború fejlett ki. Különösen III. Napóleon francia császár biztatta folyton az olaszokat az osztrákok elleni támadásra. Piemont azonban egymaga nem mert belekötni a hatalmas Ausztriába. Cavournak végre sikerült Napóleon fegyveres támogatását kinyerni. 1858. elején pozitív megállapodásra jutottak. Abban egyeztek meg, hogy III. Napóleon, francia haderő segélyével Viktor Emanuel részére egy felső-olaszországi királyságot alakít, Franciaország viszont a segítség kárpótlásául Savoyát kapja. S hogy a két hadviselő dinasztia közt a viszony annál bensőbb legyen, Viktor Emanuel Clotild nevű leányát feleségül adja Napóleon Jeromoshoz, III. Napóleon császár testvéréhez. Ily értelemben III. Napóleon és Viktor Emanuel között a véd- és a daczsövetség is megkötetett.

Kossuth, ki biztos tudomással bírte a szövetségkötésről, elérkezettnek látta az időt, hogy az olasz egység kapcsán a magyar-ügy is megoldásra kerüljön. Jól tudta, hogy egy Ausztria elleni háborúban Magyarország magatartása döntő súlyal bír. Az volt tehát a terve, hogy az olasz hadsereg

keretében magyar csapatok szerveztessenek. E magyar csapatok előnyomulásával, támogatva egy francia hadtest által, felkelésre bírassék Magyarország, mely ha megmozdul, Ausztria leveretése biztosra vehető. Ekkor aztán önként következik Magyarország önállása és függetlensége.

Úgy Turinban, mint Parisban, —a mint arról Kossuth Klapka útján értesült, — máris számbavették a magyarok közreműködését; sőt Napóleon császár a fegyveres támogatást is kilátásba helyezte.

Magyarországon e közben lázas érdeklődéssel kísérték a külföld kavargó eseményeit. A rémuralom kémjeinek legéberebb örködése daczára, élénk összeköttetést tartottak fenn az emigrációval, s így értesülve voltak Kossuth minden tervéről.

A vesztőhelyek és a börtönök nem voltak képesek megölni a nemzetet. Élt és szívében még erősebb lánggal égett a szabadság utáni vágy. A kivégzettek halálhörgése, a rablánczok csörgése nem annyira a félelem, mint inkább a viszszaforrás érzetét támasztotta a hazafiakban. Megvetéssel és gyűlölettel fordultak el Bach garázdálkodó jövevényeitől. Az egyenes lelkű, nyiltjellemű magyar embert a túrhetetlen rendszer a titkos konspirációkra kényszerítette. S majd mindegyik nemesiház egy-egy búvóhelyét képezte az elégedetleneknek, kik zárt ajtók mögött, suttogva tanakodtak a haza sorsáról; s epekedve várták Kossuth szózatát, mely őket a gyűlölt uralom ellen fegyverre hívja. Csak egy intés, csak egy szikra kellett, hogy az egész nemzet, mint egy ember, talpra ugorjon.

De sőt még a nemzetiségek is egészen más szemmel néztek immár a viszonyokat. Kezdték kiábrándulni. Belátták, hogy csak öntudatlan eszközei voltak a bécsi kamarillának. A kolomposok közül egyik-másik részesült ugyan magasabb kitüntetésben, de a nép zömére épp úgy ránehezült az önkény vasvesszője, mint a magyarságra. A horvátok is keserűen csalódtak. A »Nagy-Ulirország«-ból, — a melynek ábrándképével tüzelte őket Jellasich a lázadásra, — semmi sem lett. A reményeikben megcsalatkozott nemzetiségeket

tehát ez időtájt a magyarság elleni újabb zendülésre aligha lehetett volna rábírní.

Kossuth, ki igen jól ismerte e változott viszonyokat és az otthoniak harczias hangulatát, — nehogy idő előtt valami meggondolatlanságra ragadtassanak, — 1859. február 25-én hosszabb »Táj ék o z ta tá s«-t küldött, persze kéz alatt, az országba.

Valószínű, — írja o tájékoztatásában, — hogy még ez év folyamán hazánkknak alkalmat nyújthatunk függetlensége kivására. E remény nem ingatag rokonszenvekre vetett bizalmon, hanem az érdekközösség szilárdabb alapján épül. Mind Turinban, mind Párisban tudják, hogy nélkülünk ki lehet ugyanaz osztrákot Olaszthonból kergetni, de nem lehet azt biztosan megtartani. Mert ha Magyarország birtokánál fogva az osztrák elsőrendű hatalom marad, elég erős lesz az elvesztettet visszafoglalni, mihelyt a körülmények kissé változnak.

De tudják még azt is, hogy Magyarország közremunkálása nélkül még az osztráknak Olaszországban leendő legyőzetése sem bizonyos. A győzelem biztosítása egy másik egyidejű harcshintért is kíván, mely az osztrákot nemcsak elfoglalja, hanem tőle sokkal több erőt is elvonjon, mint a mennyibe a másik fél erőmegosztása kerül. Ez a szintér csak Magyarország lehet.

Ha csak azt nem teszszük fel, hogy nemzetünk, mely készületlenül s elhagyottan az osztrák hatalmat 1849-ben porrá zúzta, azóta vagy oly gyávává lett, hogy jövendője felett kétségbeesség; vagy oly szolgálalkúvé, hogy az idegen járomba beleszokjék; — ha csak ezt nem teszszük fel, elég a francziáknak az olasz hadjárrattal kombinációban engem, baj társaimat egy húszezer főnyi franczia hadosztály kíséretében magyar földre tenni, hogy egyrészt az osztrák sereg egysége bomlásnak vitessék, másrészt az osztráktól no csak 20, vagy 25 ezer embert vonjon el, hanem egy oly nemzetet, mely pár hó alatt 150.000 embert állítand fel ellene, s mely megmutatta, hogy maga egyedül is bir az osztrákkal. Ily fontos érdekközösség alapján mondom, hogy hacsak a diplomácia elejét nem veszi a háborúnak (a mit alig hihetni) Francziaország és Piemont a magyar nemzettel általam, mint a függetlenségi nyilatkozatban kijelölendő képviselője által szövetkezni fog.

Azonban bármi hő legyen is a honvágy keblemben, bár egy órai életért a szabadságnak visszaadott hazában örömmel dobnám bérül hátralevő napjaimat, jobban szeretem a hazát, mint magamat s azért nem fogom engedni, hogy nemzetünk csak eszközül

használtassák. Czelnek kell lennie. Pusztá diverzióra egy csöpp magyar vért sem engedek elpazaroltatni. Én csak úgy, s csak akkor szólítandom fegyverre a nemzetet, ha mint erő jelenhetek meg a határon, mely a nemzeti erő kifejtésére oly támaszpontot nyújt, hogy csak a nemzet saját határozottságától függjön szabaddá lennie. Intem tehát a nemzetet, hogy csalóka és gondtalan felszólításokra ne hajtson, hanem várja be, míg felszólítom. Én vérével nem fogok könnyelműen játszani. A cél, melyet biztosítva kell látnom, hogy azt mondjam: fegyverre! kövessetek! a cél: hazánk függetlensége. Se több, so kevesebb.

Ezután elmondja, hogy orosz beavatkozástól többé nem kell tartanunk; Anglia sem fogja segíteni Ausztriát; az egyesült francia-olasz haderő oly nagy, hogy a biztos győzelem kilátásával fog megbirkózni Ausztriával. Aztán így folytatja:

Árulás s nagyravágyás ellen biztosítandom a hazát. A polgári hatalommal való vetélykedése a katonai nagyravágyásnak volt 1849-ben bukásunk kútfeje. Azért minden perczet, mely szent ügyünknek a világ közvéleményében magasan tartása mellett számomra fennmaradt, közel tiz óv óta arra használtam, hogy magamat katonává képezsem ki, s az vagyok. Nem adom ki a seregot kezemből. S így a nemzet szabadsága biztos leend. Én nagyravágyást nem ismerek. Én szabadság után sovárgok, nem hatalom után. Magamról biztos vagyok. Magamról tudom, hogy én a döntő győzelem napján épségben tenném le a nemzet szuverénitását a nemzet kezeibe, s visszalépnék magányom szerény árnyékába. A győzelemig pedig meg tudnám óvni a hazát mind a nagyra vágyástól, mind a viszálytól.

Végül felhívta a hazafiakat, hogy ki-ki iparkodjék a döntő perezre készentartani magát. S a mint ő (Kossuth) átlépi a határt s a sereg éléről az első kiáltványt kibocsátja: a fegyverfogható férfiak a kijelölendő irányban azonnal gyűljenek össze és szervezkedjenek. Addig is azonban, míg a döntő pillanat elérkezik, a katonasággal, bármi nemzetbéli legyen is, igyekezzenek a jó viszonyt fenntartani; az idegen ajkú honpolgároknál pedig odahassanak, hogy aggodalmaik eloszoljanak s a magyarokkal, saját javukra egyetértsenek.

Tiz évi számkivetésem alatt, — e szókkal végzi Kossuth „Tájékoztatás“-át, — a nemzet nem segített soha nehéz működés-

somben; ne adja Isten, hogy a válság percében a nemzet újjászületésének alkalmát elveszítsük, a nemzet tétlensége és hanyagsága által.

E »Tájékoztatás«, bár titkon, — a rendőrség és a fogadott kémek figyelmét kikerülve, — ezer meg ezer másolatban, csakhamar szétterjedt az országban. A készülő fontos eseményekről tudomást szerzett minden arravaló magyar ember. Az egész nemzet türelmetlenséggel várta a háború megkezdését.

Kossuth, midőn meggyőződött róla, hogy Viktor Emanuel kész a magyarok ügyét támogatni, Cavourhoz egy hosszabb nyilatkozatot küldött, a melyben elősorolja ama feltételeket, amelyek alatt a magyar nemzet segélyére számíthatnak:

Többször nyilvánosan kijelentettem, — így szól e nyilatkozatában — miként bárki legyen is az, ki Ausztria ellen háborút visel; legyen az császár, király, szultán; keresztény avagy török, késznek fog engem találni vele kezét fogni s nemzetem nevében vele szövetekezni; feltéve, hogy kellő biztosítékot nyújt, hogy nemzetemet nem akarja pusztá eszközül felhasználni idegen, és a magyar érdekeken kívül eső célok elérésére, hanem függetlenségét a háború egyik, a többiekkel egyrangú céljául fogadja el, s ha ennek folytán a háború oly hadműködési terv szerint, s az eszközöknek oly kombinációjával kezdetik meg, miszerint okszerűen lehessen következtetni, hogy a háború egyik eredményéül Magyarország függetlenségének kivívása csak a magyar nemzet erélyes közreműködésétől függ.

A feltételeket aztán a következőkben állapította meg:

A vezénylet az övé, t. i. Kossuthé legyen. Vele kötendő meg a hadviselésre nézve az egyesség. Semmi kísérlet se tétessék Magyarország felkeltésére addig, míg a szövetséges hatalmak fegyveres ereje nem jelenik meg magyar földön.

Kossuth különösen arra fektetett nagy súlyt, hogy az alakítandó magyar légió francia hadtest kíséretében lépjen magyar földre. »A francia zászlónak, — úgymond — a magyar függetlenség ügyével azonosítottak kell lenni magyar földön, miszerint a magyar fegyvert fogjon.«

Cavour mindenbe beleegyezett. Nemcsak azt engedte

meg, hogy Piemontban magyar légió alakíttassák; hanem arra nézve is tett intézkedést, hogy a magyar felkelés, szükség esetén, kellő mennyiségű hadiszerral legyen ellátható.

Ámde a siker kilátásával kecsegtető tervhez a szövetséges: III. Napóleon hozzájárulására is volt szükség. Kossuth, párisi barátjai útján azonnal intézkedett, hogy III. Napóleon császárral személyesen beszélhessen.

E közben, 1859. ápril 29-én csakugyan kitört a várva-várt háború. Cavour olyan ügyesen intézte a dolgokat, hogy az osztrák lett a támadó fél. A hadüzenetre Szardíniának fegyverkezése szolgált ürügyül. Négy napra rá, május 3-án már a francia hadsereg is megindult a Ticino felé, hogy felszabadítsa Itáliát.

Kossuth Londonban vette a hadüzenet hírét. Ezzel majdnem egy időben kapta Napóleon Jeromos herceg értesítését, melyben felkéri, hogy haladéktalanul siessen Párisba, mert III. Napóleon császár, mielőtt még a táborba indul, beszélni óhajtana vele. Kossuth tehát családját Londonban hagyva, május 4-én Párisba utazott, ahol George Brown név alatt szállt meg, nehogy otttartózkodása feltűnést keltsen a balmagyarázatokra szolgáljon alkalmul.

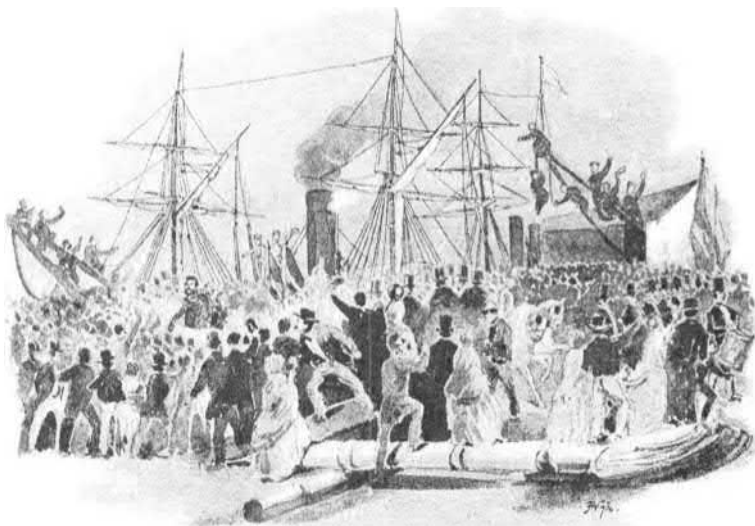
Mindenekelőtt Napóleon Jeromos herceget (a »vörös herceg«) kereste fel, ki a magyarok iránt mindig élénk rokonszenvet tanúsított. Hosszasabb beszélgetésük folyamán Kossuth újólág hangsúlyozta, hogy csak kellő biztosítékok mellett léphet a közreműködés terére. E biztosítékokat — mint Irataiban említi, — a következőkben összegezte:

„Francia császári zászló kibontása magyar földön, oly számú francia hadsereg kíséretében, a minőt a császár e zászló hadi becsületének biztosítására szükségesnek ítél.

E zászló és sereg megjelenésével kapcsolatban egy kiáltvány közzététele III. Napóleon nevében a magyar nemzethez, melyben a császár kijelenti, hogy az osztrákkal háborúban lévén, a magyar nemzetet szövetségesül fogadván, mint barát és szövetséges küld hadsereget Magyarországra a végett, hogy a magyar nemzetnek segítségére legyen az 1849-iki függetlenségi nyilatkozatot érvényesíteni, melyet, — ha foganatja népjogellenes külbeavatkozás által ideiglenesen felfüggesztett is, a francziák császára, — ki

dicsőségének tartja, hogy saját trónusa is a népfelség elvén alapul — teljes jogérvényben fennállónak ismeri el. .

Napóleon Jeromos herczeg közbenjárása folytán Kossuth 1859. május 5-én a Tuillériákban csakugyan találkozott III. Napóleon császárral, a ki a legnagyobb szívélyességgel fogadta a magyar száműzöttet. A császár elfogadta Kossuth feltételeit, s hajlandónak mutatkozott a terv kivitelére; de attól tartott, hogy Anglia, melynek kormánya rokonszenvezik Ausztriával, az események illetén alakulásakor kilép

Kossuth megérkezése Angliába.

semlegességéből és Ausztria segélyére siet. Ez ellen kellene tehát biztosítékot szerezni. Ez pedig csakúgy volna elérhető, ha a Bécscsel kacérkodó Derby-minisztérium helyett más, a semlegességre hajló kormány venné át az ügyek vezetését: És Kossuth vállalkozott a lehetetlennek látszó feladatra, hogy megfordítja Anglia közvéleményét és megbuktatja a Derby-kormányt.

Hogy azonban a magyar ügyek további vitele egységes legyen, még elutazása előtt, másnap máj. 6-án az úgynevezett »Magyar Nemzeti Igazgatóságot«-ot szervezte.

Az igazgatóságnak, az alakuláskor felvett jegyzőkönyv szerint, — »a magyar haza felszabadításának külföldön előkészítése« volt az általános célja, de közelebbi teendőit a francia és az olasz kormányokkal való érintkezés, a legió-szervezés s az otthoni felkelés előkészítése képezte. (Napoleon császár egyik legmeghittebb emberét, Pietri szenátort jelölte ki a magyarokkal való érintkezésre.) Az igazgatóság Kossuth elnöklete mellett gr. Teleki László és Klapka György tagokból állott. Jegyzője Irányi Dániel lett. A hadügyi levelezések Szabó Imre ezredesre, a pénzkezelés Puky Miklóstra bízott. Perczel Mór tábornok pedig a magyar légio szervezetének főfelügyelőjéül neveztetett ki. Az igazgatóság székhelyéül, hogy a háború színtéréhez közelebb legyenek, Genua jelöltetett ki.

Kossuth a »Magyar Nemzeti Igazgatóság« megalakítása után azonnal visszatért Londonba, hogy akcióját a Derby-kormány ellen megkezdje. S május havában tette meg Kossuth angliai híres körútját, mely a maga nemében valóban páratlanul áll. Londonban, Manchesterben, Bradfordban és Glasgow-ban a semlegesség mellett nagyszabású népgyűléseket rendezett, s szónoklatának varázsával annyira megfordítá a hatalmas angol közvéleményt, hogy a Derby-kormány az osztrák ellenes hangulat nyomása alatt a parlament megnyitásakor csakugyan kénytelen volt beadni a lemondását. Palmerston lord lett a miniszterelnök, aki ünnepélyesen kijelenté, hogy Angolország minden körülmények között a legszigorúbb semlegességben marad.

Hogy mily óriási és maradandó hatása volt Kossuth e beszédeinek, misem igazolja ékebben, mint az, hogy még most is, négy évtized múltán úgy emlegetik azokat, mint az angol ékesenszólás tanulmányozásra méltó remekeit.

Mc. Carthy, kiváló angol történetíró »Anglia története korunkban« czimű közelebb megjelent művében ekként jellemzi Kossuth angolországi szónoklatait:

.... Mind magában Kossuthban, mind a magyar ügyben sok rejlett, a mi a közönséget lelkesedésre gyűjtötte. Meglepően szép arczu és méltóságos megjelenésű vala. Ruházata és magaviselete

kissé regényes, de választékos. Olyan volt mint egy festmény; minden mozdulata és taghordozása mintha arra lett volna számítva, hogy a festő megörökítse. Minden kétségen felül egyik legékesebben szóló férfiú volt, ki valaha angol népgyűlésekhez szólott. Annyira urává lett az angol nyelvnek, mint kevés idegen valaha; de nyelve nem az utczák s elfogadótermek közönséges társalgása volt. A hogy ő angolul beszólt, a lehető legfinomabb vala, a melytől bárki is megtanulhatott volna ékesen beszélni. Kossuth a Shakespeare angol nyelvét beszélte.

Egy-egy óra hosszáig, vagy még tovább is, oly folyékony-sággal tudott beszélni, a mely bátran mérkőzhetett Gladstone beszédeivel; s oly méltósággal és kimért erélylyel, a mely Bright-nál is számot tett volna. Oly csodálatosan jellemzetes, ünnepeyes, hatalmas és lendületes angol nyelv volt az övé, mintha a mienknél fensőbb korba és emelkedettebb érdekek körébe tartozott volna.

A mit Kossuth, csak magát az előadást tekintve kivitt, az a maga nemében páratlan. Könnyen elképzelhető aztán, hogy hallgatóságára milyen hatást gyakorolt, mikor ilyen ékesszólás áradozott ajkairól, egy oly ügy lángoló dicsőítésében, a melylyel a hallgatók rokonszenveztek, s oly ellenségek és elvek kárhóztatásában, a kiket és a melyeket gyűlöltek.

Lehetetlen volt meghatottság nélkül hallgatni Kossuth izzó, félig keleties szónoklatának egyik-másik megragadó drámai erejű részletét. Kinyújtotta jobb kezét s így szólt: „volt idő, midőn a Habsburg-ház sorsát e kéz tenyerében tartottam.“ Azokat, kik Magyarország szabadságherezosainak soraiban küzdöttek és estek el, „névtelen félistenekének nevezte el. . . Minden hivatkozása eleven, drámai, minden ezélzása sokatmondó vala.

Minden szaván a nemzetközi politika azon elve vonult végig, hogy ha valamely állam egy másik belügyeibe avatkozik a forradalom leveretése kedvéért: akkor bármely harmadik államnak joga, sőt kötelessége, hogy az igazolhatlan beavatkozás ellenében kardját vesse a mérlegbe.....

Kossuth, — aki III. Napóleon császárnak tett ígérétét oly nagyszerűen tudta beváltani, — június 16-án Párison keresztül Turinba, majd Génúába sietett, hogy személyesen vegye át az ügyek vezetését. A magyar légió szervezése, bár sok nehézséggel járt, már folyamatban volt. A magyar légió vezényletével Klapka György tábornokot bírta meg az olasz kormány, de a csapatok összeállítását Ihász Dániel ezredes végezte nagy buzgalommal. A magyar légionáriusok száma

csakhamar négyezer emberre szaporodott. Az esküforma, a melyet a légionáriusok letettek, a következőleg hangzott:

„Esküszöm hűséget Magyarhonnak, engedelmisséget a magyar nemzeti kormánynak, mielőtt alakuland, hogy hazám jogait és függetlenségét kivívja! Esküszöm hűséget és engedelmisséget Viktor Emanuel királynak azon időre, melyet olasz földön töltek. Esküszöm, hogy híven teljesítendem minden kötelességemet, mint katonája a magyar seregnek, melynek célja Ausztria, mint Magyarország és Olaszország közös ellensége ellen harcolni. Isten engem úgy segítjen.“

De Kossuth gondoskodása a seregszervezésnél még tovább terjedt. Biztosítani akarta a Magyarországgal szomszédos fejedelemségek: Moldva-Oláhország és Szerbia támogatását. Az volt a célja, hogy a három dunai állam: Magyarország, Szerbia és Moldva-Oláhország alkalomadtán szövetségre (konfederációba) lépjen egymással. E végből úgy Couza herczeggel, az oláh fejedelemmel, mint Obrenovics Mihály szerb vajdával lépett érintkezésbe. Couza herczeggel formaszertint egyezményt is kötött, mely szerint a fejedelem megengedi, hogy a magyarországi felkelők részére Erdély határain fegyver-raktárak állíttassanak fel; továbbá befolyásával oda fog hatni, hogy az erdélyrészi oláhság béküljön ki a magyarokkal.

Viszont a »Magyar Nemzeti Igazgatóság« kötelezi magát, hogy a függetlenség kivívása esetén, a következő irányelveket iktatja a magyar alkotmányba:

1. Minden régi meghasonlás elfeledése, s teljes kibékülés a szerbek, oláhok és a magyarok közt.

2. Ugyanazon jog és szabadság Magyarország minden lakosának, faj- és valláskülönbség nélkül.

3. A község és a vármegye önkormányzata. A vegyesajku polgárok lakta vidékek lakosai barátságosan fogják közigazgatási nyelvüket meghatározni.

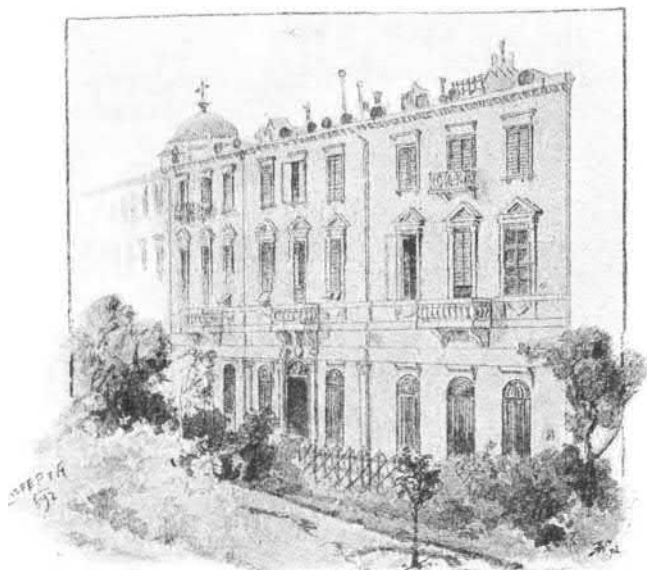
4. A vallás- és közoktatásügyek igazgatásában teljes függetlenség a különböző vallások és nemzetiségek számára.

5. A szerb és oláh csapatok külön lesznek szervezve, s szerb, illetőleg oláh nyelven vezényeltetnek. A különféle hivatalokra alkalmazás az egész hadseregben egyenjogú lesz.

6. A háború befejezte után, egy Erdélyben összehívandó gyűlés határozná ezen tartománynak Magyarországgal való adminisztratív egysége fölött, s ha a többség azt határozná, hogy Erdély régi különálló adminisztratív helyzetébe visszalépjen, ez nem elnevezetnék.

7. Kell, hogy a testvériség elve vezéreljen mindnyájunkat. Ez vezethet csak azon célhoz, mely felé törekednünk kell; s ez a cél: a három dunai államnak: Magyar-, Szerb- és Moldva-Oláhországának szövetsége.

Obrenovics Mihály szerb vajdával szintén kedvező

Kossuth turini lakása.

megegyezésre jutott Kossuth. A fejedelem nemcsak azt engedte meg, hogy a magyar felkelés szervezése Szerbiából történhessék, hanem még ágyukat is ígért.

Minden készen állott Magyarország felszabadítására. A fegyverek a határszélen. Az otthoniak értesítve, a vezérek kiszemelve. A magyar légió harczy vágytól égett. Ámde hiába várta a riadó megszólalását. Napóleon császár főhadiszállásán mindig találtak valami ürügyet a halogatásra. Pedig a hadiserencse is kedvezett a francia-olasz fegyvereknek. Montebellonál, Magentánál fényes diadalokat arattak az

osztrákokon. Június 8-án a szövetséges hadak már Milánóba, Lombardia fővárosába tartották meg bevonulásukat. A döntő ütközet azonban június 24-én Solferinonál viharzott le, a mely az osztrák seregek teljes vereségével végződött. Ezt nyomon követte a fegyverszünet, majd 1859. július 11-én a villafrancai békekötés, mely Kossuth reményeit a megvalósulás pillanatában tönkretette.

A békekötésnél Viktor Emanuel megkapta Lombardiát, III. Napóleon pedig Savoyát. A szegény magyarokkal nem törődött a francziák hatalmas császára. Elérte célját, nem volt rájuk többé szükség. Egy egyszerű, vigasztaló levélke, — amit Napóleon Pietri szenátorhoz intézett, — volt az egész, amivel Kossuth emberfölötti munkásságát megköszönték.

„Megfontoltuk a helyzetet minden oldalról, — így szólt Napóleon levele, — s bármi nehezen esett is, azon megállapodásra jutottunk, hogy békét kell kötnünk. Ezúttal tovább nem mehetünk. A háborúnak most vége van. Mondja meg ön Kossuthnak, miként végtelenül sajnálom, hogy hazája felszabadításának most abban kell maradni. Nem tehetek másképp. Lehetetlenség. De kérem őt, ne csüggedjen, bízzék bennem, bennem és a jövőben. Időközben legyen meggyőződve barátságos érzelmeim felől, s kérem, saját személyére és gyermekeire nézve rendelkezék velem.“

Pietri természetesen nyomban közölte a levelet Kossuthal, akit, mint Irataiban említi, különösen az utolsó pont végtelenül elkésérett.

— Igen, igen, — ily szavakra fakadt, — ilyenek azok a koronás fők. Ilyeneknek hiszik azt, aminek neve ember. Ördögbe a hazával! Konczot az embernek, majd megvigasztalodik! Mondja meg ön szenátor úr urának, — fordult a hűledező Pietrihez, — hogy a francziák császára nem elég gazdag arra, hogy Kossuth Lajost alamizsnával kínálhassa, s Kossuth Lajos nem elég alávaló arra, hogy azt elfogadja. Kizavart viszonyaimból. Legyen. Az én fiaim majd megkeresik kenyerüket munkájukkal.

Ezzel, haragtól égő arczczal távozott. E csalódás után

nem maradt egyéb hátra, mint a légiót feloszlatni, ami amnesztia kieszközlésével meg is történt. A bécsi kormány azonban ezúttal is megszegte adott szavát, mert a hazatérő légionáriusok közül többeket elfogatott és besoroztatott.

Kossuth, reményeiben csalatkozva, a kiállott izgalmak miatt testileg, lelkileg betegen hagyta ott Olaszországot és családja kíséretében Svájcba ment, hol több hónapot töltött. Kissé magához térve, innét újból Londonba tért, ahol állandóan akart megtelepedni.

De egy perczig sem maradt tétlen. Nagy lelke nem tudott belenyugodni abba a gondolatba, hogy hazája idegen járom alatt senyvedjen. A szabadítás újabb meg újabb eszközeiről gondolkozott; tudva azt, hogy a béke nem lehet állandó, mert a villafrancai egyességgel az európai függő kérdések nem oldattak meg. Az emigráció vezértagjaival ismét szorosabb érintkezésbe lépett: a »Magyar Nemzeti Igazgatóság« újból megkezdte működését.

Különösen az aggasztotta Kossuthot, hogy az európai közvélemény figyelme, a változott politikai viszonyok folytán könnyen elterelődhetik Magyarország törekvéseiről. Az érdeklődést s a rokonszenvet mindenkép ébren akarta tartani továbbra is. Azt indítványozta tehát, hogy az emigráció a magyar-ügy érdekében a világsajtóban fejtsen ki nagyarányú mozgalmat. A magyar-ügy ne szoruljon le addig a napirendről, míg megfelelő orvoslást nem nyer. Hol az egyik, hol a másik világlap folyvást közöljön cikkeket, közleményeket, felszólalásokat a magyar nemzet sérelmeiről és jogairól. E mozgalom vezetését báró Jósika Miklós vállalta magára, aki Brüsszelben lakván, az otthoniakkal is könnyebben érintkezhetett. S Jósika ritka erélylyel és nagy leleményességgel oldotta meg a nehéz feladatot. Valóságos sajtóirodát rendezett be, melynek számai Párisba, Londonba, Berlinbe, sőt Bécsbe is elnyúltak. Emigráns-társai segélyével, — akik a cikkeket a különböző lapoknál elhelyezték, — csakhamar elérte, hogy a magyar-ügy az európai sajtóban csaknem állandó rovatot képezett. E fényes sikerű akcióival Kossuth nemcsak azt érte el, hogy hazánk sorsa tényleg foly-

vást napirenden volt, hanem azt is, hogy az otthoniakra az európai közvélemény e kitüntető figyelme rendkívül bátorítólag hatott.

Kossuth, hogy a világsajtó e részvétét még jobban élénkítse, a magyar-ügyről tartott felolvasásából a jelentékenyebbeket összeszedte, tízezer példányban kinyomatta s aztán terjesztette.

E nagyérdekű kötet a következő felolvasásokat tartalmazta:

I. Bevezetés. II. A magyarok szabadelvűsége a nem magyar fajú lakosok iránt. III. Nyelvkérdés. IV. Visszapillantás a harczot megelőzőtt reform-mozgalomra. Demokratikus reformok. V. Az alkotmány biztosítására hozott törvények. VI. Császári hála: császári forradalom és annak céljai. VII. Adatok a császári forradalom jellemzéséhez. VIII. Egy nevezetes adat a harcz végének történelméhez. Az angol kormány magaviseleté Magyarország iránt. IX. Párhuzam európai fontosság szempontjából Ausztria és Magyarország között. X. Magyarország önállási képessége. XI. Befejezés.

A felolvasások egy összefüggő egészsze fűzve, klasszikus tömörséggel ismertetik Magyarország földrajzi, ethnografiai és közjogi helyzetét. Majd elmondják az önvédelmi harcz történetét, feltárják bukásunk okait; végül pedig czáfolhatlanul kimutatják Magyarország önállási jogát és képességét.

Ez értekezéseket lehetetlen megilletődés nélkül olvasnunk. A hazaszeretet legmegkapóbb nyilatkozatai ezek. Újból és újból a magyar nemzet szenvedéseiről és jogairól beszél bennök Kossuth. De előadásaiiba annyi változatosságot, oly sok erőt önt, hogy megdobbantja a legelfásultabb szívet, meggyőzi a legkorklátoltabb elmét is.

A magyar-ügynek ébrentartása már csak azért is szerencsés gondolatnak bizonyult, mert a politikai láthatár ismét borulni kezdett.

A villafrancai béke ugyanis épenséggel nem elégíté ki az olaszokat. III. Napóleon elvette ugyan Savoyát, de az ígért egyesítést nem vitte keresztül. A félúton dugta hüvelyébe a kardot. Velence továbbra is az osztrákoké maradt.

A pápa világi uralma fentartatott. Nápoly és Szicília a Bourbonok gyűlölt uralmát volt kénytelen tűrni. Modena, Bologna, Párma szintén különálló részeket képeztek még. De sőt maga Lombardia sem lett kizárólag az olaszoké, mert Mantua és Peschiera erődöket a békekötés után is osztrák örsereg tartotta megszállva.

A villafrancai békekötés tehát, nemhogy eloltotta volna az olasz félszigeten a forradalom zsarátnokaidé ellenkezőleg, még jobban szította. Az idegen uralom lerázása, az egyesülés Viktor Emanuel nemzeti dinasztiaja alatt, még hőbb vágygyal töltötte el az olaszok szívét. A legkiválóbb hazafiak, mint Farini, Ricasoli, Garibaldi vezették a mozgalmakat. Sőt maga Cavour is a forradalmárokkal tartott, titokban fegyverrel és pénzzel segítvén őket. Ausztria, nemcsak azért, mivel a háború nagyon megviselte, hanem mert Anglia ellenzésével is találkozott, nem igen mert az olasz ügyekbe ismét beleavatkozni. III. Napóleon császár pedig, miután Savoya mellé még Nizzát is kikötötte magának, szemet hunyt az olaszok törekvésére.

Az olaszok, ily kedvező kilátások közt, most egyenesen a maguk erejével kezdték meg a hősi küzdelmet, mely Italia egyesítését célozta. Garibaldi, a népszabadság elángerlelkü bajnoka 1860. május 5-én 1062 olasz és 5 magyar önkéntessel (köztük Türr Istvánnal, Tüköryvel és Éber Nándorral) hajóra szállt s Marsalánál kikötve, néhány nap alatt meghódította Sziciliát és Nápolyt, elűzvén a Bourbonokat.

A magyar emigránsok most Garibaldi zászlói alá siettek, hol Türr István parancsnoksága alatt külön légióvá alakultak. S e magyar légiónak fényes és döntő szerep jutott az olasz szabadságharcokban. Volturnónál a magyarok hősiessége döntötte el Garibaldi javára az ütközetet. Nevüket hír, homlokukat babér övezte.

A bécsi udvar természetesen gyanakvó szemmel kísérte Garibaldi vakmerő vállalkozását. Félteni kezdte olaszországi pozícióját. Már-már attól lehetett tartani, hogy múlt évi vereségei daczára, fegyveres kézzel szól közbe mégis. A

piemonti kormány tartott ez eshetőségtől és szintén készülni kezdett.

Kossuth elérkezettnek látta az időt, hogy szokott erélyével ismét sorompóba lépjen. Megújítja összeköttetéseit Garibaldival s Farinivel; majd Cavour gróffal lépett érintkezésbe, aki a magyarokkal való szövetkezést, — közös ellenségük: Ausztria ellen, — nemcsak örömmel fogadta, hanem az együttműködés tekintetében formyszerű szerződésre lépett a »Magyar Nemzeti Igazgatóság«-gal.

E megegyezés szerint a Garibaldi-légió fogja képezni egy szervezendő magyar sereg keretét. A hadműködés egyrészt az Adriai tenger felől egy olasz segédsereggel s a magyar légióval; másrészt a dunai fejedelemségek és Szerbia felől pedig a magyar határ egész hosszában alakítandó csapatokkal fog megindíttatni, »sa mint e különböző seregek a határt átlépik, az egész országban általános felkelés eszközölködnek.« De hogy a magyar felkelők kellő időre harczképesekké legyenek, a piemonti kormány elegendő fegyverről gondoskodik, amely lehetőleg a magyar határszélen rakároztatik el.

Viszont a »Magyar Nemzeti Igazgatóság« kötelezi magát, hogy a magyar nemzet a bécsi udvartól semmiféle különbékét el nem fogad, hanem mindaddig harczol a közös ellenség ellen, »míg a háború céljai Olasz- és Magyarország érdekeinek megfelelőleg győzelmesen kivivatnak.« Győzelem esetén »Magyarország jövődjé szervezeténél az alkotmányos monarchia fog alapul szolgálni s az uralkodó megválasztásánál Magyarország általában az európai helyzet követelményeit, különösen Viktor Emanuel királynak érdekét fogja szem előtt tartani; előre is kijelentvén, miként a magyar nemzet semmit sem óhajt forróbban, mint azt, hogy Viktor Emanuel királyi háza iránt táplált ragaszkodásának bizonyításául szorosabbra fűzhesse Olaszországgal a testvéries barátság és szövetség kötelékeit.«

A megegyezés ilykép jegyzékbe foglaltatván, Kossuth nyomban hozzáfogott a részletek végrehajtásához. Minde-

nekelőtt kijelölte az egyes teendőkre nézve az alkalmas egyéneket. Turinban, az igazgatóság távollétében, a szárd kormány két megbízottjával: Benzivel és Cerrutival Pulszky Ferencz fog érintkezni. A katonai ügyekben Vetter jár el; segédkeznek neki Ihász és Kupa ezredesek. Couza oláh fejedelemmel a fegyverszállításra nézve Klapka viszi keresztül a megegyezést, Obrenovics Milos szerb vajdával pedig Ludwig János igyekszik megállapodásra jutni. Türr tábornok a dalmát partokról megindítandó hadműködésnek leend a vezére; Vetter tábornokra pedig, addig is, míg a Magyarország délnyugati részein szervezendő magyar hadtestek élére állna, a légió vezetése bizatik. Hogy az otthoniakkal az összeköttetés könnyebb legyen, gr. Teleki László egyelőre Genfben marad. A porta esetleges aggodalmát a fegyverszállításokra nézve gr. Karacsay igyekszik eloszlatni.

A személyi dolgok elintézése után Kossuth a magyar légió szervezésére fordítá fő figyelmét. A szervezet alapjául az 1859-ben megállapított irányelvek szolgáltak zsinórmértékül. E szerint úgy az egyenruházat, mint a zászló és a vezénylet magyar legyen.

Az otthoniak hírt vevén a készülődésekről, újult reménnyel néztek a szabadulás elé. A csüggedés eltűnt a szivekből. A nemzet ismét tetterőre buzdult. Kossuth, Türr, Garibaldi, Klapka jöveteléről beszéltek országszerte. A népdalokba szötte nevüket, vágyakodva: bárcsak jöjjenek mielőbb! Központi bizottság alakult, amely a többi közt gr. Károlyi Ede, Komáromy György, Beniczky Lajos, Máriássy János, Ivánka Imre, stb. tagokból állott. E bizottságnak az képezte feladatát, hogy az ügyeket minden irányban előkészítse, s a felkelést katonailag szervezze. S e munkálatában már annyira előrehaladt, hogy az egyes hadcsapatok tisztjei is kijelöltettek. Számosán, égve a harczi vágytól, már előre Garibaldi zászlói alá siettek.

A magyarországi központi bizottság küldöttjeivel Kossuth még a harczrendet is megállapítá. E szerint az olasz segédsereg átkelvén a Dráván, Komárom felé tart, a hol

csatlakozni fog az országban szervezendő haderővel. Magyarország hat hadtestben egyelőre 80 ezer gyalogost és 14 ezer lovast állít a csatasíkra.

De Kossuth előrelátása még arra is kiterjedt, hogy az ország a felkelés első napjaiban pénzben se lásson szűkséget. Elhatározta tehát, hogy Londonban 30—40 millió forint erejéig papírpénzt nyomtat a következő szöveggel:

Egy (két, öt) forint.

Ezen pénzjegy minden magyar álladalmi és közpénztárakban egy (két, öt) ezüst forint gyanánt, három húszast egy forintra számítva, elfogadtatik s teljes névszerinti értéke a közállomány által biztosítottik.

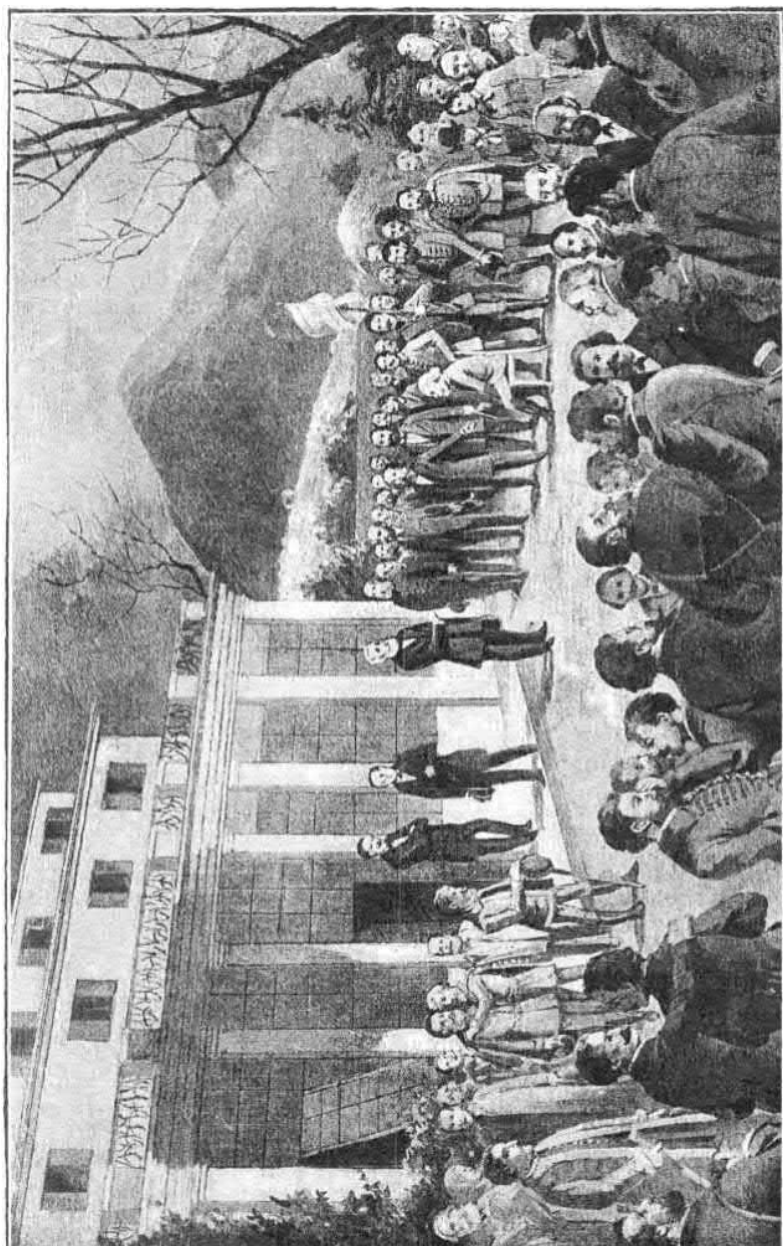
A nemzet nevében:

Kossuth Lajos.

A szerződést Day Vilmos és liai tekintélyes londoni céggel meg is kötötte. A bankóprés elkészült. A pénzjegyek nyomásához hozzáfogtak.

Récsben növekedő aggodalommal néztek a fejlődő események elé. A magyarországi titkos mozgalom sem került el az udvar figyelmét. Ez aggodalmak szülték 1860. október 20-án az »októberi diplomát,« mely megnyitotta a megyei élet sorompóit, s országgyűlést helyezett kilátásba. Egyéb-ként az államügyek vezetése, felelős minisztérium helyett, teljhatalmú kancellárookra bízott. A bécsi udvar azt hitte, hogy ezzel lecsilapítja a forrongó kedélyeket, s erősebben készülhet az olasz háborúra. Minden jel azt mutatta, hogy a támadást még 1860. őszén, de legkésőbb 1861. tavaszán megkezdí.

De az »októberi diploma«, mely tényleg nem volt egyéb álcázott absolutizmusnál, nem hogy kielégítette volna a nemzetet, de újabb forrongásba hozta. A megyei élet felpezsdültével a nemzet az évtizedes hallgatás után, immár nyíltan követelte az 1848-iki törvényes állapotok visszaállítását. Több megye tüntetőleg az emigráció vezértagjail, köztük legelső sorban Kossuthot választotta törvényhatósági bizottsági tagul. Divatba jött a nemzeti viselet. Az adókat csak katonasággal lehetett behajtani. Hivatalt senkisé

A czeplédi szász küldöttség Kossuthnál Baraccocében 1877. jan. 24-én.

akart vállalni a kancellária kezéből; úgy annyira, hogy báró Vay Miklós még kellő számú főispánt sem tudott fogni. Szóval a közélet újabb pezsgésnek indult. Az aléltságból felébredt nemzet felemelt fővel kezdte követelni törvényes jogait.

A magyar garibaldisták nápolyi zászlószentelése még növelte a nemzet akaraterejét, s azzal a forradalmi hangulatot. E légió, mely a szervezendő »olaszországi magyar sereg« keretét képezte, 400 főből állott, s gyalogságának Mogyoródy alezredes, lovasságának pedig Scheiter őrnagy volt a parancsnoka. A légió zászlószentelése nagy ünnepélyességek közt Nápolyban 1860. okt. 31-én történt, mely alkalommal Garibaldi a hős magyar katonákhoz a következő harczias beszédet intézte:

„A hálás Olaszország nevében adom át nektek e két zászlót, jutalmul a vérért, melyet ti nagylelkűen Olaszország megváltásáért ontottatok. E zászlók folytatni fogják szokástokat: mindig győzelemre fognak vezetni. Olaszország függetlensége szoros kapcsolatban áll Magyarország függetlenségével, szabadsága, szabadságával. Éljen Magyarország!“

Minden a legjobb vágásban haladt. Az olasz-osztrák összeütközés majdnem biztosnak volt mondható. Úgy látszott, hogy csak hetek, legfeljebb hónapok választottak el tőle. Ha az osztrák nem támad: úgy 1861. tavaszán ViktorEmanuel indítja meg a háborút Velence birtokáért. Napóleon császár jóakaratu semlegessége biztosítva. Orosz támadástól, a bécsi diplomacziának a krími hadjárat alatti kétszínű viselkedése miatt, ezúttal félni nem kell. Az otthoniak hangulatáról és szervezkedéséről a legjobb hírek. A magyar légió napról-napra szaporodik. A fegyverszállitmány (két üteg ágyú, 30 ezer gyalogsági puska, 5 ezer karabély és 3 ezer kard)Galacz felé a magyar határszélre útban. Minden jel azt mutatta, hogy a nemzet óhajtvá várt felszabadulása rövid időn végre csakugyan bekövetkezik.

Ámde, »a siker áldása Istennél van, embernél a becsületes igyekezet« — mondja maga Kossuth.

A bécsi körök látván, hogy Magyarországot az »októ-

béri diploma«-féle kísérletek nem csilapíthatják le, más eszközökhez folyamodtak. Az emigrációt akarták megtörni.

Az osztrák diplomácia valamiképp tudomást szerzett a Couza herceggel kötött fegyverszállítási egyezményről. Körülhálózták hát a fejedelmet s rábírták, hogy foglaltassa le a hajót, mely a magyar felkelés részére a fegyvereket szállítja. S Couza, adott szava ellenére, ezt meg is cselekedte. Midőn Couza ez árulása a portának értérese^t nehogy úgy tűnjék fel, mintha a magyarokkal konspirálna, a másik fegyverszállító hajót meg a török kormány tartotta vissza.

Ez volt az első súlyos csapás, mely Kossuthot épp reményei megvalósulásának küszöbén érte.

A második csapást az osztrák diplomácia már egész nyíltan mérte az emigrációra: elfogatván Drezdában (1860. decz. 22-én) gr. Teleki Lászlót, a »Magyar Nemzeti Igazgatóság« tagját. E csapást még súlyosbította az a körülmény, hogy a bécsi kormány olyan színben tüntette fel a dolgot, mintha Teleki, akit becsületszóra szabadon eresztettek, önként pártolt volna el Kossuth politikájától. E miatt aztán a »Magyar Nemzeti Igazgatóság« sokat vesztett megbízhatóságának hiteléből a magyar törekvésekkel rokonszenvező nagyhatalmaknál.

De a bécsi udvar Kossuthot sem hagyta nyugton. Az angol kormány útján lefoglaltatta a bankjegy-sajtót és jogosulatlan pénzverés címén keresetet indított Kossuth ellen. Ez volt ama híres pénzjegy-pör, amelyben »Ferencz József Ausztria császára s Magyarország és Csehország királya« — mint felperes; Kossuth Lajos pedig mint alperes szerepelt. A pör Londonban, a kancellári ítélszéknél 1861. február 27-én kezdődött s csak június 12-én ért véget. Kossuth az angol törvényeknek s jogszokásoknak bámulatos ismeretéről ad tanúságot e nagyszabású pörben. Volt ugyan jogi képviselője, amint ezt az angol törvények megkívánják, de a periratok érveit és szerkezetét maga állította össze. Kossuth »Ferencz József felperes« keresethetőségi jogát támadta meg; azt mondván, hogy miután Ferencz

József nincs megkoronázva, pénzverési joga sem lehet, s így olyan jogot akar érvényesíteni, amelylyel törvényeink értelmében nem bir.

Kossuth azonban, hatalmas érvelései daczára, elvesztette a port. A bíróság, Campbell lord-kancellár elnöklete alatt, 1861. június 12-én végre meghozta ítéletét. Betiltotta a pénzverést, sőt még a költségekben is elmarasztalta Kossuthot, aki kénytelen volt belenyugodni a sérelmes Ítéletbe, mert a felebbezés a lordok-házához legalább 30—40*ezer forint újabb költséggel járt volna.

A pör folyását és kimenetelét az egész angol közvélemény a legnagyobb érdeklődéssel kísérte. Egyik tekintélyes lap, midőn híre járt, hogy Kossuth a pör befejeztével elhagyja Angliát, a következő megjegyzéseket tette:

... Sajnálattal értjük, de nem csodálkozunk rajta, hogy Kossuth úr elhatározta, saruja talpáról lerázni ezen ország földjének porát, melyben kivéve Nagy-Britannia népét, mely őt rokonszenvével és tiszteletével veszi körül, egyéb minden: kormány, rendőrség, közigazgatás, még Anglia intézvényei is összeesküdtek, hogy őt, egy nemes ügy magasztosan hű képviselőjét, bántalmakkal, sérelmekkel halmozzák el. Alig van az angol kormánynak egy szakosztálya, mely a magyar szabadság ellen működésbe nem tétetett volna. Itthon szaglások, künn követek, diplomaták, hadihajók. Annyira ment a bántalmazás, hogy még becsületes keresetének is útját vágják a külföldön, miszerint tehetségét elnyomott hazájának használni, elzsibbaszszák . . .

De Kossuth még e súlyos csapások daczára sem vesztette el minden reményét. Elhatározta, hogy végkép elhagyja Angliát, s családjával együtt Olaszországba költözik. Maga veszi át az ügyek vezetését. A veszteségeket lehetőleg pótolja; s ha az Ausztria elleni háború megindul: megkísérli a felszabadítást. Kossuth 1861. május havában csakugyan Olaszországba jött s ideiglenesen Milanóban fogadott lakást, hogy Cavourral könnyebben érintkezhessék.

Az olasz kormány nem mondott le az Ausztria elleni háborúról; de a Bourbonok szívós ellentállása, különösen pedig Gaeta ostroma, mely még februárban is tartott, el-

odázta a terv kivitelét. Cavour azonban kijelentette Kossuth előtt, hogy még 1861. őszén, vagy legkésőbb 1862. tavaszán minden valószínűség szerint megtörténik az összeütközés, mely Velenczét olasz birtokká, Magyarországot pedig függetlenné fogja tenni.

Cavour azonban 1861. június 6-án váratlanul, hirtelen meghalt. E nagy államférfiú elhunytával az egész mozgalom, melynek ő volt a központja, megfeneklett. A háborús fellegek lassanként szétoszlottak. A magyar nemzet felszabadításának nagy eszméje, melynek keresztülvitelére Kossuth egy évtized munkásságát szentelte, egyelőre kivihetetlen maradt.

Kossuth dolgozó szobája.

De az otthoni állapotok sem kedveztek többé az emigráció törekvéseinek. Az uralkodóház, látván, hogy a nemzetet az »októberi diploma« nem elégíti ki, újabb engedményeket tett. Összehívta az országgyűlést. Előtérbe lépett Deák Ferencz, hogy az 1867-iki kiegyezést előkészítse.

A nemzet azon hitben, hogy talán békés utón hamarabb ér célta, lemondott a forradalmi törekvésekről. 1861. tavaszán, az országgyűlés összehívása után, a központi forradalmi bizottság is teljesen feloszlott.

A magyar légió azonban egész 1863-ig fenállott, sőt egy kis maradványa, Földváry Károly ezredes vezetése alatt még az 1866-iki háborúban is részt vett. Kossuth, a megcsal-

kozott szegény fiúknak hadiérmet készíttetett e felirattal:
 »Hű honvédjeinek a magyar nemzet.«

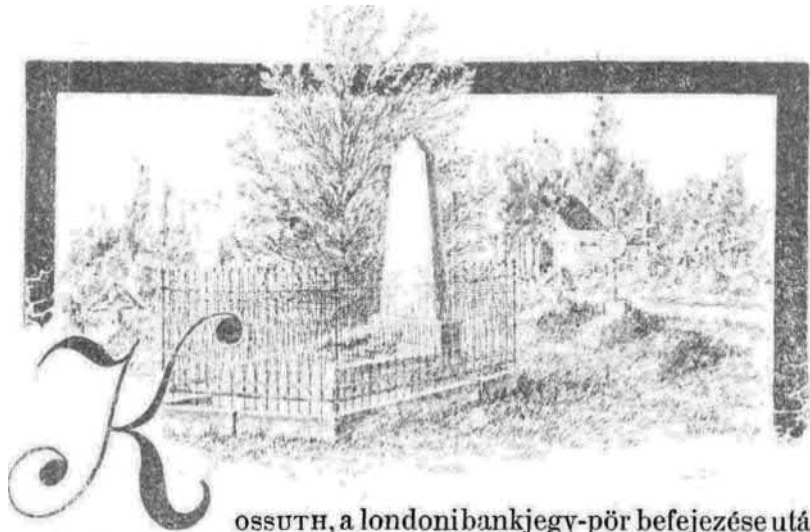
Két ízben merült még fel ezután a remény, hogy a külpolitikai események kapcsán talán mégis lehet tenni valamit a nemzet érdekében. Az 1863-iki lengyel forradalom kiütésekor, s az 1866-iki porosz-olasz-osztrák háború idején. Kossuth mindkét esetben lépéseket tett a magyar-ügy érvényesítése érdekében. A lengyel felkelést azonban csakhamar vérbefojtotta Oroszország. Az 1866-iki háború kitörésekor pedig Bismarck Klapkával lépett érintkezésbe, aki egészen a maga felelősségére szervezte a mozgalmat s állította fel a magyar légiót.

A königgrätzi vereség meghozta Olaszországnak Venczét, s ezzel az olasz-osztrák versengés, mely mindkét részről annyi véráldozatba került, véget ért. De meghozta egyúttal Magyarországnak a nemzet és az uralkodóház közötti kibékülést is.

Kossuth reményei egymásután rombadőltek. Nem maradt egyéb számára, mint a száműzetés súlyos keresztje.

KOSSUTH, a londoni bankjegy-pör befejezése után

1861. júniusban végleg Olaszországba költözött. Genuában bérelt lakást. Az élet küzdelmeiben kapott sehekét a családi tűzhelynél gyógyította. Szerető neje és gyermekei körében keresett és talált enyhülést. Kossuthot, mint tudjuk, három gyermekkel áldotta meg a Gondviselés: két fiúval és egy leánnyal. Mindahárom méltó sarja a nagynevű apának. A fiúk eszesek, életrevalók. A leányka: Vilma, mely apjára arczban is legjobban hasonlít. szelíd, tisztalelkű, nemeskedélyű; ezek mellett szép, felékesítve a női bájakkal.

Kossuthnak különösen két fiában: Ferenczben és Lajos Tivadarban tellett nagy öröme. A mérnöki pályára szánta őket., hogy a világon bárhol megkereshessék kenyerüket. Előbb a párisi polytechnikumba jártak, majd Londonba, az egyetemre kerültek. Mindkettő kitűnő sikerrel fejezte be tanulmányait. Ferencz 1859-ben a londoni egyetemen a politikai gazdaságtanból az első pályadíjat nyerte el. Maga az akkori pénzügyminiszter, Sir Cornwall Lewis, mint a záróünnepély elnöke, nyújtotta át neki a díjat dicsérő beszéd kíséretében. Lajos Tivadar szintén jeles tanuló volt.

Egyetemi tanulmányaik befejeztével még egy évig Londonban maradtak; egy hírneves mérnök vette magá-

hoz őket gyakorlatra. 1861-ben szüleikkel ők is Olaszországba mentek, ahol nyomban alkalmazást kaptak.

Ekkor épült a Genua és Spezzia közötti vasútvonal, itt mutatták be először kiváló szakképzettségüket. A vonal a tengerpart hosszában, sziklákon, vízmosásokon haladván keresztül, sok műépítésre: hidra, alagútra, volt szükség. A két ifjú Kossuth, kikre e munkálatokból a legnehezebb rész jutott, oly előrelátással s meglepő szabatossággal oldotta meg a nehéz feladatot, hogy a kormány csakhamar mindkettőt a közmunkák minisztériumának azon osztályába nevezte ki, amelyre az államvasutak fölötti örökös van bízva.

Lajos Tódor ez idő szerint az olasz vasutak műszaki igazgatója s Olaszország legelső gépészmérnökei közé számítják. A vasúti közlekedés terén sok czélszerű javítás származik tőle. Így ő találta fel a folyosóval ellátott és kényelmes személyszállító vasúti kocsikat. Nőtlenül maradt, Nápolyban lakik.

Ferencz időközben megvált az államszolgálatból s a casenai bányák vezérigazgatója lett. Kitűnő technikus ő is; s főleg a bányászat és a vashid-építés terén európai hírré emelkedett. Emelett nagy előszeretettel műveli a szép-művészetet is; gyönyörűen fest, tökélylyel zongorázik, sőt a szobrászathoz is ért. Megházasodott, de neje, aki előkelő angol családból származott, néhány évi boldog együttlét után elhunyt. Atyja halála után, 1894-ben, hazajött.

Kossuth leánya, Vilma, azonban korán sírbaszállt. Bimbó korában törte le a halál. Még 17-ik életévét sem érte el, midőn a kedves leány 1862 április 22-én Genua mellett Nerviben, ahová már súlyos betegen szállították, meghalt.

Kossuthra egyetlen leányának betegsége és halála megrendítő hatást gyakorolt. Ezen időbeli levelei telvék a keserv és a bánat hangjával. Nemeskéri Kiss Miklós ezredesnek 1862 április 2-án San-Francisco d'Alboróból, — ahová a beteg leányt először vitték — a következőket írja:

„Éjfél után írom e sorokat, midőn néhány nap óta irtózatosan szenvedő szegény leányom kissé elcsöndesedett. Megnehezedett családi boldogságom fölött a sors keze. Szegény Vilmám nagyon, nagyon beteg. Szót sem találok leírni mély bánat s aggodalom által terhelt állapotunkat. És nőm! Szegény nőm!! Betegünkkel o rideg, segélytelen magányban nem maradhatunk. Holnap Nervibe költözünk. De miként teszszük kocsira és miként viszzük át a szegény beteget? — az Isten tudja . . .

Itt a levél megszakadt. Kossuth nem volt képes tovább írni. Csak harmadnap Nerviből, a hová a szenvedő leányt csakugyan átvitték, végezhetette be levelét.

. . . . Ide vergődünk Nervibe, — így folytatja, — irtózatoss nehézségek között. Tegnap írom lehetetlen volt. Kezem nem bírta volna tovább a tollat. Szegény leányom ma jobban van. De a helyzet a bolondulásig kétségbeejtő, mert innen politikai működést vinni lehetetlen. Leányomat innen elvinni nem lehet talán hónapokon át; hagyni idegenekre irtózatoss gondolat; nőm pedig okvetetlenül ideglázba esik, ha őt itt magára hagyom. A hazafi kötelességei az atyáéval kollízióba jöttek, a választás szörnyű feladat, az összeegyeztetés lehetetlen. Nem tudom, mit csináljak?...

A szegény leány, mint említettük, a legodaadóbb ápolás daczára, ápril 22-én husvétvasárnapján csakugyan kiszenvedett, s 24-én temették el Genuában a san-benignói angol protestáns sirkertbe. A gyászszertartáson az összes ott tartózkodó emigránsok megjelentek, s a sírnál Irányi Dániel mondott megható búcsúbeszédet.

A megszorodott szülék a felejthetetlen halott halmvai fölé díszes síremléket állíttattak, a melyen a következő latin szövegű felírás olvasható:

MEMÓRIÁK.
 VILHELMINAE DE KOSSUTH
 FILIAE TENERRIME AMATAE
 AMARITUDINEM EXILII
 DUM VIVERET
 CONSOLATRICES
 MORTE PRAEMATURA ABREPTA
 PARENTES
 AETERNUM INCONSOLABILIS

LUDOVICUS DE KOSSUTH ELECTUS
 REIPUBLICAE HUNGARICAE GUBERNATOR
 ET
 THERESIA MESZLÉNYI
 NATA PESTHINI HUNGARICAE 10 MAI 1843
 OBIT EXUL NERVII LIGURIAE 22 APRILIS 1862
 PATRIA MEMENTO CINERUM EXTORRIUM DUM
 LIBERA FUERIS!

Kossuth a sirhant gondozásáról is megható módon intézkedett. A temetőőr részére dotációt tett, hogy — mint erre vonatkozó levelében írja, — a kedves gyermek sírján virágokat tenyésszen, s azokat ápolja, pótolja és örök virágzásban tartsa, »míg talán«, — így ír tovább:

.... felszabadulandó nemzetünkben lesz, ha lesz, annyi pietás, hogy gyermekem hamvát azon földre tegye át, melylyel őseim hamvai vegyülvék; azon földre, melynek szabadságáért a hű honpolgár érdektelen önfeláldozásával fáradtam, tettem, szenvedtem egész életemen át. . .

De a csapás, mely leánya elhunytával érte, nem maradt egyedüli. Kossuthtal a haragvó balsors fenéig ürittette a keserűség poharát. Vilma halála nevének egészségét is egészen aláásta. Kossuth Svájcba vitte beteg hitvesét. De hasztalan, Helvéczia balzsamos levegője sem adta vissza egészségét. Kossuth kedélyére oly leverőleg hatottak e súlyos csapások, hogy hosszabb időre politikai működését is megszakítá.

„Irtózatossá évtől nehezült fejemre, — így ír 1862. okt. 17-én Nemesküri Kiss Miklósnak — egyetlen leányomat sírba szállítám. Az atyai szív ily sebére nincsen ír az életben.

S midőn az anyát, ki e csapás alatt összeroskadozott, magam is vigasztalhatlan, vigasztalnom kellett volna: lelkem erejét emészté a gondolat, hogy nőmet ennyi lelki fájalmak között betegséggel láttam küzdeni, mely már hónapok óta nem hagyott fenn egyéb kilátást, mint vagy kínos halált, vagy halálveszélyes s borzasztóan kínos operációt, kétes sikerrel.

E tudomás önsúlyával keblemen, éltem át öt hónapot, a legkínosabbakat életemben.

Végre megszakadt minden reményfónál s nőm, a lelkileg-

testileg kimerült mártír, irántam s fiai iránti szeretetéből erőt merített elhatározni magát az operációra, mire az élethez ragaszkodás nem volt volna képes reábirni.

Irtózat napja volt az. Irtózatosak a hetek, miket ágya mellett töltöttem.

Hála a könyörületes gondviselésnek: túl vannak élve s nem roskadtam össze súlyúk alatt. Nőm veszélyen kívül, gyógyulásban van. Már tegnap nyolcz órát töltött ágyon kívül s ma először ment végig saját erejével szobáinkon.

Pár nap alatt újra visszatérhetek a közéletbe, melytől a fájdalmak visszatartottak. S a hazafi újra nyakába veheti a kötelességek jármát, miket a természet kötelességei háttérbe szorítottanak. S a járom terhét hordozni fogom, örömtelönül, elismerés vágya nélkül, de az ernyedetlen kitartás becsületes hűségével...

Ámde az a remény, hogy neje túlesett a veszélyen, csalfának bizonyult. Az operáció elodázta ugyan egyidőre a katasztrófát, de nem hártotta el. A szegény beteg asszony három évet töltött kórágyon. Élete alig volt egyéb csöndes, hosszú haldoklásnál. 1865. szeptember 1-én Turinban a halál végre megváltotta hosszú, kínos szenvedéseitől. Elszenderült mindörökre, magára hagyván bánatba merült férjét, kinek közel negyedszázadon át a családi körben szerető hitvese, bújában vigasztaló anyyala, száműzetésében pedig leghűbb osztályosa vala. Hogy Kossuthot neje elhunytával mily szörnyű csapás érte, annak mértékét az a határtalan szeretet sejteti, amelylyel iránta mindvégig viseltetett. Mert Kossuth az imáadásig határos szeretettel övezte körül nejét. Hozzá intézett és nyilvánosságra került levelei tele vannak a szerető ^{szív} legmegkapóbb nyilatkozataival.

Midőn a villafrankai békekötés előtt Kossuth az olasz harctérre utazott, Párisban, 1859. máj. 4-én keltezett levelében a szeretet e szavaival fordul nejéhez:

.... Svájcnak szeretnék menni, hogy lássam a vidéket, hol három hét múlva epedő lelkennek egész melegével reméllek keblemre szoríthatni s kalauzod lenni a természet ama csodái között, melyeknek nagyszerűsége ir gyanánt fog hatni roncsolt kedélyedre, kedves, szenvedő lelkű angyalom. Nem tud szemem mást látni most is, mint ama határtalan bút és szenvedést, mely egész valódon előmlött, életem élete, a búcsú perczében. Köny tolu sze-

membe, rá gondolván. De vigasztalódjál kedves angyalom, vigasztalódjál a viszontlátás örömének előérzetével, vigasztalódjál azon gondolattal, hogy annyi csodálatos viszontagság közt nem hiába örködött felettünk valami névtelen hatalom. Mi mint nemzetünkről írva van, elmondhatjuk magunkról, hogy megbűnhődöttük már „a múltat és jövődöt.” Az nem lehet, hogy számunkra ne legyen fenntartva az, mi után lelkünk egyedül sóvárog: gondoktól ment nyugalom, éltünk estéjén, hol csak egymásért egymásnak élve s életünket fűszerezve látva jó gyermekeinknek szeretető s biztosított jövője által, mosolylyal emlékezhetünk vissza a viharokra, melyeken keresztül jutánk a nyugalmas révparthoz.

Adjon e gondolat erőt lelkednek, kedves angyalom, hogy lelked ereje erőt adjon testednek megbirmi a vihart, mely reánk vár. Lásd, ismerve angyali jó szereteted bensőségét, ön elég önző akarok lenni téged arra figyelmeztetni, hogy nekem a te erődre szükségem van, miszerint véled karöltve elbírhassam a gondok terhét, melyek vállaimon fekszenek. Ha bűt tudok lelkedben és szenvedést látok arcodon, érzem e perczen is, hogy nem bírnám el azon gondterhet. Pedig mégis csak van valami azon gondolatban, hogy talán hivatva vagyunk egy nemzet felvirágzásának szemléleténél azt mondani egymásnak: „Ez ami művünk...”

Bizony nem mondhatták. A sors könyvében más volt megírva. A remények rombadőltek. Az annyira szeretett feleség 1865. szeptember 4-én már ott aludta síri álmát leánya közelében a genuai protestáns temető cziprusfái alatt.

A gyászjelentés, melyet a megboldogult halála alkalmával olasz nyelven adtak ki, a következőleg szólt:

„Luigi Kossuth di Udvard e Kossuth, già Governatore d’Ungheria, in nome proprio e do’ figli Francesco, o Luigi Todorò, con cuore laorato d’immenso dolore, partecipa la mestissima notizia della morte di Teresa di Kossuth nata Meszlényi di M e s z l e n rispettiva moglie prediletta e madre teneramente amata avvenuta in Torino il 1-o Settembre allé ore 2 p. m. dopo lunga e dolorosissima malattia nel 55-mo anno deli’ età sua.

„Lo spoglie della Defunta saranno depositate nel Cimiterio di S. Benigno dei Protestanti Inglesi li 4 Settembre allé ore 57* pomeriggio.

„Il convoglio funebre partirá della Stazione déllé vie ferrate all’ óra sopra indicata.“

A drága sírhant fölött csakhamar díszes emlékjel állott s márvány lapjáról a következő latin felírás hirdette a Kossuth-család mérhetetlen gyászát:

MEMORIAE
 THERESIAE DE MESZLÉNY
 CONJUGIS ADORATAE
 LUDOVICI DE KOSSUTH
 GUBERNATORIS REGNI HUNGÁRIÁÉ
 MARI TUS INCONSOLABILIS
 CONJUGI PISSIMAE
 OMNIBUS VIRTUTIBUS ADORNATAE
 ET
 FILII LUGENTES
 FRANCISCUS ET LUDOVICUS
 MATRI OPTIMAE
 SACRUM HOC POSUERE MONUMENTUM.
 DECESSIT VITA IN EXILIO
 AUGUSTAE TAURINORUM
 DIE PRÍMA SEPTEMBRIS ANNO 1865.

Kossuth Genuából, a hová olyan bánatos emlékek fűzték, neje halála után végleg Turinba költözött. Most már igazán egyedül állott a hontalanság sivatagján. Emigráns-társai szétszéledtek, elhagyták. Fiait elvonta a kenyérkereset: nem lehettek mellette. Senkije sem maradt, csupán Ihász Dániel ezredes, ez az önfeláldozó hű barát, ki megosztá vele rideg magányát és változhatlan ragaszkodásával elviselhetőbbé tévé nehéz bánatát.

A hazából sem érkeztek olyan hírek, a melyek derítőleg hathattak volna Kossuth szomorú életére. A nemzet az eddigi rajongással csüggött ugyan személyén, helyeselte politikai nézeteit, de azok kivihetőségére nézve aggályai támadtak. A negyedszázados meddő küzdelem, a felszabadítás kísérleteinek ismételt meghiúsulása zsibbasztólag hatott akaraterejére. Az engedmények útjára tért. A königráti vereség után az uralkodóház maga nyújtotta a kiengeztelődés jobbját a nemzetnek. És a nemzet elfogadta a nyújtott kezet. Deák Ferencz, Kossuth 1848-iki miniszter-társa vállalkozott a békés kiegyenlítés keresztülvételére. És

megszületett a dualizmus eszméje, mely az 1867-iki kiegyezésben nyert megvalósulást.

Kossuth turini magányából növekedő aggodalommal nézte az egyezkedési kísérleteket. A nemzet függetlenségének feladását látta azokban. Aminek kivívásáért egész életét áldozta, ime most egyszerre semmivé lesz. Ezt nem hagyhatta szó nélküi A tizenkettedik órában még egyszer felemeli tiltakozó szavát, hogy felrzza kábultságából a nemzetet.

Az 1867-iki országgyűlés már összehivatolt, a felelős minisztérium gr. Andrássy Gyula elnökle mellett kineveztetett, a kiegyezést előkészítő 67-es bizottság munkálatait már nagyrészt befejezte, midőn megjelent Kossuth nyílt levele Deák Ferenczhez.

E nvilt levél, mely 1867. május 22-éről van keltezve,— Kossuth enemü intelmei között, úgy gyönyörű irányánál fogva, mint eszmegazdagságát, erejét, tömörségét tekintve, a legelső helyen áll. A kiegyezés történetének egyik történelmi becsü kommentárja.

Barátom! Engedd meg o megszólítást — így kezdi levelét, — azon múlt emlékének nevében, mely a hosszú számkivetés keservei, a hazafi bánat és családi hú minden súlya alatt előttem mindig szent maradt.

Mi nemcsak elvrokonok, de barátok is valánk, a szó nemeőbb értelmében, férfi korunk szebb szakán keresztül, midőn még egy irányban haladtunk a hazafivá kötelesség ösvényén.

Együtt állottunk őrt a nemzet jogai mellett az 1848-iki válság előestéjén, midőn mint minisztertársak közegyetértéssel megköveteltük a bécsi udvartól s kormánytól, hogy „hazánknak törvényes önállása és szabadsága minden tekintetben, a pénz- és hadügyek önálló, független és minden avatkozástól ment kormányzatát is világosan oda értve, nyíltan elismerve és megóva legyen.“

És együtt izentük meg e jogszerű követelés folytán a bécsi kormánynak, hogy az összes nemzettel egyetértőleg változatlanul el vagyunk határozva, a magyar nemzetnek ön állásából semmi áron egy hajszálnyt sem engedni s a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, ellcnzékeskedésre jogszerű visszatörlettal felelni.“

E Perez csakhamar elkövetkezett, midőn választanunk kel-

lett, hogy beválsuk-e a jogszerű visszatörlesztés változatlannak nyilatkoztatott határozatát, vagy védtelenül fogadjuk a halálos csapást, mit az önkény hazánk nemzeti s állami életére mért.

Te, mert nem bíztál nemzetünk erejében, a visszavonulást választottad. Én azok soraiba állottam, kik istenbe, jogaikba, s önmagukba bízva, az ellenséges megtámadásra jogszerű visszatörlesztéssel feleltek, miként ezt együtt a nemzet nevében a hatalomnak megüzentük volt.

Nem dicstelen a lap, melyet a magyar nemzet ez elhatározás folytán a történelem könyvébe iktatott. S habár egy idegen nagyhatalom jogtalan fegyvereinek súlya alatt sikerült is az árulásnak nemzetünk önbizalmát megrendíteni s a megrendített önbizalommal karját elzsibbasztani; a hősiességet, melylyel jogait védte volt, csodálattal kísérte a világ; nem érdemlett bukásának rokonszenvvel adózott s nemzetünk életrevalóságának amaz óriási revelációja, melynél a sikerhez csak egy kissé több kitarítás hiányzott, — annyit mindenesetre eredményezett, hogy úgy a hatalmak politikájában, mint a népek érzelmeiben, a magyar nemzet még bukásában is, azon önczélú életerős tényezők közzé lön sorolva, melyekkel az európai történelem progressusában számolni lehet, számolni kell, s a melyeknek a történelem logikája jövődőt ígér, ha csak a história önálló tényezői sorából öngyilkos kézzel magok magukat ki nem törlik.

Nagy vívmány ez, barátom, melyet feladni bűn! S a nemzet, mely oly körülmények közt is képes volt ez állást kivívni, annyit legalább megérdemel, hogy önállóságának megvédése s jogainak valószínűsítése körül, ereje iránt ne essenek kétségbe vezérei.

A mint akkor e válság percében elváltak utaink, elválva maradtak tizenkilencz hosszú éven át, mind e mai napig!

Nekem a hontalan bujdosás jutott osztályrészemül; neked a nemzet tiszteletétől s a tényező elemek többségének bizalmától környezett vezéri szerep. De jutottak e vezéri szereppel osztályrészemül nagy kötelességek és roppant felelősség.

Elvált utainkon kiindulási pontunk s utunk iránya különbözik, csaknem — mondhatnám — ellenkezik. De nem mondhatod, hogy utadban állottam; nem mondhatod, hogy nehézségeket iparkodtam elődbe gördíteni, vagy számvetéseidet megzavarni.

Azonban hazafi vagyok, nemzetem sorsa szívemen fekszik. S ez érdekeltségnél, e kötelességnél fogva szemmel kísértem folyvást polgári működésedet, reményivé néha, aggódva sokszor, figyelemmel mindig, — de nem szólottam.

Most szólok, és hozzád, és nyíltan szólok, mert úgy látom,

— s az évek és szenvedések terhe alatt meghiggadt Ítélet tekintetével látom úgy, hogy nemzetünk a jogfeladások sikamlós meredélyén veszélybe, többbe mint veszélybe, halálba sodortatik.

Midőn 1861-ben felirataidat olvasám, melyek nevedre annyira dicsfényt özlöttek, megnyugtatót kerestem s találtam a gondolatban, hogy a nemzet önállásából s alkotmányos jogaiból, miket nem kevesb férfiassággal, mint bölcseséggel világításba helyezél, nem fogsz engedni egy hajszálnyt is semmi áron. Mert olyannak ismertelek, ki mérséklettel szab határt kívánalmainak, komolyan megfontolva a mit követel; de ahhoz, a melyet így megfontolva követelt, tántorithatlanul ragaszkodik.

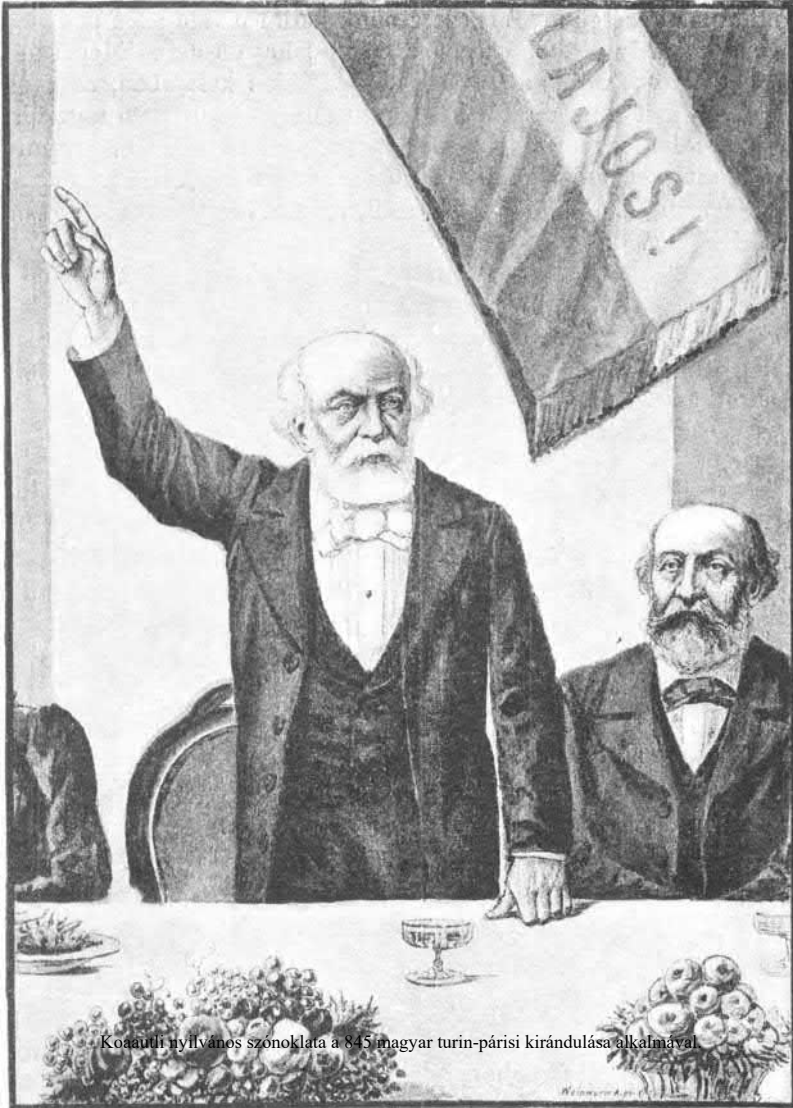
Engem, — így folytatja tovább — ki bizonyos kapcsolatokban az ellentéteket kiengesztelhetlenné ítélem, nem elégített ki a határ, melyet kitűztél; de meg tudtam fogni, hogy ha nemzetünk vczérleted alatt békés utón eljut azon határhoz, lesz oka többet, nagy szenvedések árán, nem merényiem; ha pedig el nem jut: nyitva maradónak hittem a tért a jövő számára, mert nem lesz semmi jog feláldozva. Pedig magad mondád, s helyesen mondád: hogy „a jogot, melyet az erőszak elveszen, vissza lehet szerezni, s veszve csak az van, a miről a nemzet maga lemondott.“

Nem vélek hibázni, midőn álütöm, hogy azon nagy, azon példátlan befolyás, melyet a nemzet határozataira gyakorolsz, azon álláspont következése, melyet 1861-ben választottál. S nem vélek hibázni, midőn álhtom, hogy a roppant erkölcsi hatalomnak, mely kezeidben van, kulcsa abban fekszik, hogy a romlatlan nép ösztönszerűsége Téged, a nemzeti jogok békés utón visszaszerzésének terén vezérét, még mindig az 1861-iki jogonalpon vél állani.

Pedig már régen nem áhasz ott. A jogvisszaszerzés álláspontjáról a jogfeláldozás sikamlós terére jutottál; s mert minden álláspontnak megvan a maga kérlelhetlen logikája, e téren annyira látom vive a dolgokat, hogy mély fájdalommal kell kérdenem, mi marad még feladni való mindazon jogokból, melyek az alkotmányos áhami élet lényegét s biztosítékait képezik, s melyek hazánk sajátlagos helyzetében még sokkal nagyobb becsset bírnak, mint oly országokban bírhatnának, melyeknek fejedelme nem más országoknak is uralkodója, melyek tehát nincsenek azon veszélynek kitéve, hogy idegen érdekeknek eszközeivé sülyesztessenek? . . .

Ezután áttérve a kiegyezési törvényjavaslatok bírálataára, majd összehasonlítást téve az osztrák hatalomnak a kiegyezés alatti és az 1848-iki s 1861-iki állapota közt, — így végzi levelét:

... De én e tényben (t. i. a kiegyezésben) a nemzet halálát látom. S mert ezt látom, kötelességemnek tartom megtörni hall-

gatásomat, nem a végett hogy vitatkozzam, hanem, hogy Isten, a Haza és az utókor nevében érdekelve felszólítsalak:

Nézz körül magasb államférfiúi tekintettel s fontold meg a maradandó következéseket, melyek felé vezeted a Hazát, melynek élni kellene, midőn ami csontjaink már rég elporlottak; a Hazát, melyben nemcsak a jelen röppenő percét, de a változhatlan múltat s a közlegő jövőt is szeretnünk kell. Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere! Megőszültem a tapasztalatokban, gazdag szenvedések iskolájában, az évek súlya, a bú és a bánat alatt. Nem személyes érdek, nem ingerültség, nem fontoskodási viszketeg szól belőlem. Nekem személyemre nézve nincs semmi várni, nincs semmi kívánni valóm sem a nemzetől, sem az élettől. De keblemben fiatal erélylyel él s fog élni halálomig a kötelesség érzete hazám iránt.

E kötelességérzet ösztönzött e felszólalásomra. Bocsásd meg azt a kútfő kedvéért, melyből származott.

Ha a siker megnyugvását nem vihetném magammal síromba; hadd vihessem magammal legalább a reményt hazám jövődjé iránt. Ne vezesd hazánkat oly áldozatokra, melyek még e reménytől is megfosztanának.

Tudom, hogy a Cassandrák szerepe hálátlan szerep. De fontold meg, hogy Cassandrának igaza volt! . . .

Kossuth e levele mély benyomást tett a közvéleményre. A kiegyezési bizottság tárgyalásain is szóvá tétetett. A sajtóban élénk polémiának lett kiinduló pontja. E polémiában, — a »Pesti Napló« akkori szerkesztőjéhez: báró Kemény Zsigmondhoz intézett három levelével, — maga Kossuth is résztvett, nagy erővel védve álláspontját.

De Kossuth hatalmas tiltakozása nagy hatást keltett a nép körében is. Több választókerület mandátummal kínálta meg. Így a jászladányiak az elhunyt Illéssy János helyére Kossuthot kiáltották ki képviselőjelöltjüknek. A megkereső levélre, amelyet 478 választópolgár irt alá, s a melyben a jelöltség elfogadására kéri, Kossuth 1867. aug. 5-én hosszabb választ küldött, megköszönve, de el nem fogadva a jelölést.

Kossuth e levelében fejt ki először, hogy miért marad a száműzetésben.

.... Tizennyolcz év óta eszem, — úgymond— a számkivetés keserű kenyerét, melyet, mert tiszta, de üres kézzel vettem búcsút hazámtól, csak nélkülözések közt, keserves munkával valék képes

megszerezni örömtelenül. Embernek, ki szereti hazáját, mikónt én szeretem, mindig kínos a hontalanság; kétszeresen az ily helyzetben. És irtózatos a gondolat, hogy fáradt csontjaim tán idegen földbe fognak örök nyugalomra tétetni, mint tétettek széjjel két világrészben előbb anyám s két testvérem csontjai, utóbb leányomé s nőmé; és velük családi boldogságom, mely egyedüli vigasza volt hazafiui bánatomnak.

De bármennyire sóvárogjon is lelkem hazám felé, o sóvárgásnak engedni tilt az elvhűség s a kötelesség.

.... Fogok-e még valamit tehetni hazánk függetlenségének visszaszerzésére? nem tudom. Ez a körülményektől függ, s függ mindenek felett a nemzet magatartásától. Nemzetünk elég erős arra, hogy ha akar, sorsának ura lehessen . . . Engem az alkalom, hazafiui kötelességem önzéstelen teljesítésére mindig késznek fog találni. De ha úgy akarnák a végzetek, hogy hazánk függetlenségének visszaszerzésében napszámos többé nem lehetnék; legalább egy élő tiltakozás gyanánt akarok és fogok véglegelhetemig állani, minden alku, minden törekvés ellen, mely hazánk állami függetlenségének s nemzeti önállásának akármi áron, akárminő feltételek alatt, megcsonkítására van irányozva.

És higyjék el, e tántoríthatlan hűséggel elveim iránt, s ezzel kapcsolatban cselekvési szabadságom fönntartásával jobb szolgálatot teszek a hazának, mintha engedve önök felhívásának, az osztrák-birodalommal összeolvadás módjának s feltételeinek enyhítésére ajánlanám fel közreműködésem.

Jöjjön, a minnek jönni kell! Ha számkivetésben kellend is meghalnom; ha azon kilátással kellene is meghalnom, hogy fiaim, — nevemmel elveimnek is hű örökösei, — talán szintén úgy örökös számkivetésre lehetnek kárhoytatva; én zászlómat el nem hagyom . . .

S jóllehet Kossuth e levelében minden kétséget kizárólag kijelenti, hogy zászlóját semmi körülmények közt nem hagyja el, mégis néhány hétre rá a váczi, majd pedig a német-üröghi kerület választotta meg egyhangúlag orsz. képviselővé. Sőt Kolozsvár városa egyik fiának: Lajos Tivadarnak ajánlotta fel a mandátumot. Kossuth ismert álláspontjához híven, természetesen sem a váczi, s éma német-üröghi mandátumot nem fogadhatta el. Mindkét kerület választópolgárainak azonban hosszabb levélben köszönte meg a bizalmat, s ennek kapcsán újólag kifejté politikai nézeteit.

A vácziakhoz 1867. aug. 20-án intézett leveléért, melyben erős vonatkozások foglaltatnak az uralkodóházra, Böszörményi Lászlót, ki a levelet szószerinti szövegében lapja hasábjain közzétette, pörbe is fogta, sőt el is záratta a kormány. Böszörményi, kinek amúgy is gyöngye egészségét egészen aláásta a börtönlég, áldozata lett Kossuth elveihez való ragaszkodásának. Néhány hónappal elfogatása után a pesti soroksári-utczai kaszárnya-börtönben kiszervekedett.

Deák Ferencz javaslatait nagy többséggel fogadta el az országgyűlés. A koronázás fejedelmi pompával, pazar fénynyel 1867. június 8-án megtörtént. A nemzet a kibékülés örömnapjait élte, majdnem egészen meglepődve arról, aki az önkény gyásznapjaiban úgyszólván egyedüli ébresztetője, bátorítója volt, aki két világrészben hirdette a magyar nemzet életképességét és jogait.

Kossuth elkedvetlenedve, hallgatásba merült. Társaságtól, emberektől elvonultan egészen a tudományoknak szentelte idejét. A szabad természet ölében keresett feledést és vigasztalást. Naponként nagy sétákat tett Turin kies környékén. E sétáit azonban érdekes megfigyelésekkel kötötte össze. A mezők virágait és növényeit kezdte tanulmányozni. S csakhamar szép fűvészeti gyűjteményt állított össze, mely több mint nyolczezer példányt foglal magában. A gyűjtésben Ihasz is segédkezett, aki az egyes példányokat annak rendje és módja szerint kiszáritván, felragasztá s osztályok szerint elrakta. Minden egyes példánynál, az osztály, faj és a nem nevét latin és magyar nyelven Kossuth sajátkezűleg írta oda. Van különben Kossuthnak ezenkívül egy gyönyörű csiga-gyűjteménye is.

Kossuth 1874. nyarán, egy hosszabb sétája alkalmával, Turintól valami nyolcz kilométernyire Collegno al Baraconeban egy csinos villát pillantott meg, mely Capuccio nevű mérnök tulajdonát képezte s éppen eladó volt. Kossuthnak e villa, úgy fekvésénél, mint lakályosságánál fogva annyira megtetszett, hogy alkudozásba lépett a tulajdonossal, s jutányos áron sikerült azt megvennie. Ide, Baraconéba

költözött tehát Kossuth hű kísérőjével, Ihász Dániellel, aki a villával szemközt egy kis házban bérelt magának szállást.

Itt, Baracconéban, deríté fel száműzetése borúját az első örömsugár, midőn 1877. január 24-én Czepléd város százasküldöttsége tisztelgett nála, hogy haza hívja. Szép, megható találkozás volt ez.

A keleti kérdés toltult akkoron ismét előtérbe. Számos jel azt mutatta, hogy külügyi politikánk az oroszszal szövet-

Ihász Dániel.

kezik a Balkán félsziget megosztására. A nemzetet nagy nyugtalanság fogta el. Ebben az aggodalmas időben üresedett meg a czeplédi választókerület, melynek képviselője, Simonyi János meghalt. Czepléd város derék polgársága, részint balsejtelmektől ösztönözötve, részint pedig hogy az 1848-as zászlóhoz való rendíthetlen hűségének tanújelét adja, Kossuth Lajost választá meg egyhangúlag képviselőjévé. Egyúttal elhatározták, hogy Kossuth Lajoshoz száztagból álló nagy küldöttséget menesztenek, mely átadja neki

a mandátumot, s rábírja a haza jövetelre. A küldöttség, legtöbbször egyszerű földműves emberekből, csakhamar megalakult. A vezetésre Simonyi Ernő orsz. képviselőt, Kossuth személyes barátját és Dobos Jánost, a város ref. lelkészét kérték fel.

Kossuth baracconei villájában fogadta a küldöttséget, amelynek szónoka az ékesszavú Dobos János volt. Az agg lelkész útközben megbetegedett. Alig tudott lábain állni, midőn a villába értek. Székre kellett ülnie. Gyöngye, szakadozott hangon kezdett beszélni:

Kossuth előtt, — így kezdé — semmi sem lehetetlen. Vele szemben felemelkedik a lélek és legyőzi a test gyöngeségét . . .

E bevezetés után azonban oly megkapó, remek beszédet rögtönzött, hogy a küldöttség minden tagjának köny csillant meg szemében.

. . . . Nagyon messze hagytuk édes hazánkat — úgymond — népek, országok, hegyek, völgyek választanak tőle, s mégis úgy érezzük magunkat nálad, hozzád közel, mintha mindnyájan otthon volnánk; mert mi ott szeretnők látni hazánkat, a hol Te vagy és tégedet ott, a hol hazánk van. . .

. . . . Eljöttünk hozzád, — így folytatá tovább — körülfogva téged, mi mondjuk szorongó kebellemmel, hogy hazánk veszélyben forog; mi kérünk, hogy ne hagyd, jer, segíts megmenteni. És a haza szent földje megrendül, mikor rálépsz, delej villanyos erő rázza meg a Kárpáttól kezdve Adriáig és Thermopilákká, vaskapukká válnak Erdély hegyszorosai....

Kossuth mélyen meghatva válaszolt a romlatlan magyar nép e hazahívó szózatára:

. . . . A mióta Olaszország nemzetközi viszonyai, — így kezdé — akként alakultak, hogy az itteni államférfiakkal érintkezésem sem tárgy, sem ok nincs, én akként élek, mint a hajótörött, kit a habok egy lakatlan szigetre dobtak ki; egészen kívül állók az emberi társadalmon, nincs e népes országban egyetlen egy ember is, a kivel nem hogy baráti viszonyban, de csak érintkezésben is állnák: a társas élet mindazon mozzanatai, melyek embert emberhez közel hoznak, reám nézve nem léteznek, annyira elvadultam az emberektől, annyira természetemmé vált az örökös magány, mi-

szerint megvallom, napok óta lázas idegességben tart a tömeges találkozás kilátásának már csak gondolata is.

És önök, uraim! kik engem most körülvesznek, bazámfiiai! testvéreim I fiai közös édes anyánknak: a hazának, melyet én huszonnyolcz év óta nem láttam.

Elgondolhatják önök minő rohamát az idegrázó emlékezeteknek költi föl agyamban e találkozás; minő viharát az érzelmeknek e búbánatos öreg kebelben!

És van e találkozásnak egy különös megindító vonása. Önök, barátaim I (engedjék meg, hogy így szólítsam Önöket) elhagyták ily számosán házi tűzhelyeiket, hogy télnek idején, messze idegen földre, egy több száz mérföldnyi, költséges, fáradságos utat tegyenek; csak azért, hogy nekem, — az önöktől oly rég elszakítottnak, meghozzák a kegyeletes megemlékezés üdvözetét, s engem hontalan magányomból szülőföldemre visszahívjanak. Ha megfontolom, ki és mi vagyok ón, kit önök ily rendkívüli megtiszteltetésre méltatnak, s ha számba veszem a körülményeket, én nem gondolom, hogy egy ily jelenet egy másik példájáról tudjon a történelem . . .

Kossuth ezután egy hatalmas szónoklat keretében kifejté hazánk politikai helyzetét és saját álláspontját. Egyúttal szabatosan körülírta azt is, hogy minő körülmények közt térhetne ő vissza a hazába. Beszédének ezen része következőleg hangzik:

. . . . Hogyha még az ón életemben akként alakulnának a viszonyok, — a mint egykor valószínűleg alakulni fognak, — t. i. hogy Ferencz József császár és király fején nem lenne többé az osztrák császári korona, hanem csak Szent-István koronája: engem a kormányformák iránti igen határozott nézeteim nem akadályoznának abban, hogy hazamenjek, habozás nélkül megtenném és minden tartalék gondolat nélkül letenném kezébe a hűség esküjét és meg is tartanám becsületes loyaltással mind halálig.

Nagy szó ez tőlem, uraim I Tőlem, ki indítványozója valók annak, hogy a nemzet a trónvesztést elhatározza; én tőlem, a ki közt és azon kéz között, melybe a hűség esküjét leteendő volnék, egy iszonyú vértenger áll, melynek képét az én szemeim elől az idők folyásának semmi fátyola sem képes elfedni . . És én mégis szavamnak állanék és hazamennék és hűséget esküdném nemzetem királyának.

Ezeket azért tartottam jónak ily határozottan elmondani,

mert az országban némelyek azt vetették szememre, hogy az én haza nem menetelem az „engesztelhetetlenség“ bélyegét viseli magán . . . . Én nem léphetek alattvalói viszonyba egy oly fejedelem iránt, ki egyszersemind osztrák császár is, mert én a fejedelmi souveraenitásoknak egy személyben ily cumulációját, hazánk állami jogaival, jólétével, alkotmányos életével merőben összeférhetetlennek tartom. . . .

Hatalmas beszédjét, mely a jelenlevőkre maradandó mély hatást tett, ekként fejezte be:

Tudják-e önök, mi az, a mit honvágynak hívnak? Mi az a rettenetes állapot, melyet az, a ki benne szenved, csak az által fejozhat ki, hogy „fáj szivem, lelkem, fáj minden tagom?“

Oh én ismerem! Velem jár magányos bolyongásaimban, melyeknek fáradalmában az érzékek eltompulását keresem; velem virraszt az éjnek csöndjében éjféli mécssem mellett; velem fekszik le, hogy szakgatott kábulást, de üdítő álmot alig hagyjon szállani fáradt tagjaimra; velem kél fel, hogy mellettem üljön a napnak foglalatoságai közben és megkeseritse ételem szűk falatját, ürmöt vegyítsen italomba és elhomályosítsa még azt a gyöngye örömsugárt is, az egyedülit, mely bús magányomat még kissé felderíthetné, — azt, melyet a nyugodt elmének a tudomány, s a természetteli társalgás adhat.

Igen, én tudom mi a honvágy; s kifejezhetlen hálával áldanám a perczet, mely felhagyna lélekzenem a nélkül, hogy lélekzetembe a honvágytól elszorult kebel tompa sóhaja vegyüljön ...

Mivé lennének a nagy elvek, ha martyrjai nem akadnának! Én kérem az istent, tartsa meg, a miként eddig tévé, lelkemben az erőt, hogy a búbanatnak semmi terhe miatt ne vágjak elébe a halandóság törvényeinek; de bármit hozzon is a jövő, azt tudom, hogy a honvágy kínjaitól lelkiismeretem tisztaságának árán nem fogok soha szabadulni. . .

Jézus egykoron ekként szólott keresztelő Jánosnak: „Hagyj békét most nekem, mert így illik nekünk, ami tisztünknek minden igazságát betöltenünk.“

Én is azt mondom önöknek: Hagyjatok most engem békével atyámfiai, mert illik nekem az én tiszttemnek minden igazságát betöltenem . . . .

A küldöttség tagjai könyezve váltak el Kossuthtól s az édesbús emlékek özönével hagyták el Baracconét. Kossuth pedig »élő tiltakozás« gyanánt továbbra is száműzetésében maradt.

Kossuthot 1881. tavaszán ismét újabb súlyos veszteség érte. Ihász Dániel, ez az önzetlen, hű barát, száműzetésének osztályosa, ápril 10-én meghalt. A derék ember Kossuth karjai közt lehelte ki nemes lelkét. Ott pihen Baraccone mellett a collegnoi csöndes temetőben. Nyugvóhelyét díszes sírkő jelzi, melyet Kossuth emeltetett hantjai fölé.

Kossuthot mélyen lesújtotta ez újabb csapás. Most ismét egyedül, elhagyottan állott. Ekkor támadt lelkében a szerencsés gondolat, hogy nővérét: Ruttkayné Kossuth Lujzát, ki fiai mellett Amerikában lakott, magához hívja.

Ruttkayné engedett a kérésnek, csakhamar átkelt az óceánon és átvette bátyja háztartásának vezetését. S az áldott-lelkű nővér felemelte, megvigasztalta a nagy szenvedőt s gyöngéd szeretetével elviselhetővé tette életének bús alkonyát.

Kossuth, Ihász halála után otthagyta Baracconét s visszaköltözött Turinba, ahol a via dei mille 22. számú házában bérelt lakást. Most még elvonultabb életet vitt, mint eddig. Alig hagyta el szobáját, hol olvasva, eszmélkedve tölté

egyhangú napjait. Legfeljebb a nyári túrhetlen forróság elől menekült néhány hétre valami hűsebb vidékre.

Ámde, hontalanságának bánatát mindinkább súlyosbította az anyagi gond is. Baracconei villáját kénytelen volt eladni. A vételári-összeget egy jóhírű bankba helyezte el, amely azonban váratlanul megbukott, s Kossuth kis tőkéje is odaveszett. Életének alkonyán ott állott, hogy a szükség kezdett kopogtatni ajtaján. Fiai, kik mindenüket feláldozták atyjukért, a legnagyobb örömmel oldozták volna fel az anyagi gondok alól; de Kossuth teljes életében annyira önérzetes maradt, hogy ingyen soha senkitől sem fogadott el semmit. Még fiaitól sem.

Elhatározta, hogy dolgozni fog. Felveszi ismét a tollat, hogy saját becsületes munkájával keresse meg mindennapi kenyerét; ő, a 79 éves aggastyán. Az »Athenaeum« budapesti irodalmi s nyomdai részvénytársaság értesülvén Kossuth szándékáról, 1879-ben emlékiratai kiadására nézve igen előnyös ajánlatot tett neki, amelyet el is fogadott. S akkor, midőn más hasonló ember jól megérdemlett nyugalomra tér, hogy megpihenjen az élet küzdelmei után: Kossuth Íróasztalához ült, s éjt-napot összevetve dolgozott, sajtó alá rendezvén emlékiratait.

Nem tartózkodom bevallani, — így szól 1879. novb. 5-éről kelt előszavában, — hogy csak azért nem hagytam irataim nyüvănosságra bocsátását fiaimra, mert anyagi körülményeim szigorúsága kényszerített, hogy e terhes munkára vállalkozzam. Agyam és kezem munkájával kerestem meg hontalanságomban mindennapi kenyereimet, de még e kenyérkeresetet is iparkodtam a hazafiúi kötelességgel összekötni. Így akarom kenyereimet megkeresni életem végnapjaiban is, ha lehetséges. „Mint munkás állok előttetek!“ — mondám az angoloknak, midőn koreseti felolvasásaimat megkezdettem. Felemelt fővel, nyílt homlokkal mutatom be magamat mint ilyet a magyar közönségnek is. Ott és akkor e vallomás nemhogy leszállatott volna amaz idegen nemzet jó véleményében, de sőt felemelt. Most és saját nemzetem előtt emelni, vagy sülyeszteni fog-e? azt a közönség Ítéletére bízom. 8 ha Ítéletében nem kedvező lesz is, annak tudatával nyugszom meg, hogy ha munkám nem vág is annyira össze a kor irányával hazámban, miszerint jelenben érdeklődéssel találkozhatnak, egészen haszon-

talán még sem leszen. mert korunk hazai történelmének majdani megírásához némi adatokkal fog szolgálni.

Művéből, mely „Irataim az emigráció alatt“ czinet viseli, az első kötet 1880 elején jelent meg; méltó feltűnést keltve nemcsak a hazában, hanem az egész művelt világon. Rövid időközben csakhamar a másik két kötet is elhagyta a sajtót. Könyv hazánkban talán sohasem volt még olyan kapós, mint a Kossuth Iratai. De a mű, mely — az emigrációnak 1852—1862 közötti bámulatos tevékenységét tünteti fel — valóban nemcsak Írója személye miatt, de önmagáért is megérdemlő e kelendőseget. Valóságos forrásmunka ez, melyet nem nélkülözhet, aki az 1850—60 közötti évtized történetét megírni akarja. A magyar emigráció működésének keretében, úgy az angol, mint a francia és az olasz akkori viszonyokról oly nagybecsű és első kézből eredő adatok és okmányok foglaltatnak benne, s mindez oly világosan, oly mesterileg összeállítva, — hogy Kossuth műve méltán a legelső helyek egyikét foglalja el a világirodalom enemű történeti kútfői között.

E hatalmas munka megjelenése, a tudat, hogy a turini aggastyán elvei változatlan fenntartásáért nemcsak a száműzetés, de talán a nélkülözés keserveit is kénytelen elviselni, még fokozta a személye iránti általános rokonszenvet. Kossuth alakját, visszavonultsága daczára, a távolság és az idő nemhogy elmosta volna a nemzet emlékezetéből, hanem úgyszólván évről-évre közelebb hozta. Amint az 1867-iki kiegyezés mámorea oszladozni kezdett, a nemzet tekintete szeretetének egész melegével ismét Kossuth felé irányult. Neve csakhamar eszmévé magasztosult, mely egyértelmű a hazaszeretettel, a szabadsággal. Személyét odahelyezte a nemzet legkedveltebb történelmi alakjai: a Rákócziak, Bocskayak, Bethlenek mellé.

A nemzet e páratlan szeretete elemi erővel tört ki 1882-ben, midőn Kossuth nyolczvanadik életévét betöltötte. Nagy, országos ünneppé lett a szept. 19-ike, Kossuth születésnapjának évfordulója. Testületek, egyletek,

körök, magánosok, párt és társadalmi különbség nélkül az üdvözetek özönével halmozták el a turini agg remetéit. Városok és községek vetélkedve választották meg díszpolgárukat. A vármegyék pedig — kevés kivétellel — lelkeshangú üdvözlő-iratokban méltatták elévülhetlen érdemeit.

Kossuth 1883. tavaszán gyönyörű levelekben köszöntötte meg a törvényhatóságok ritka figyelmét. S Kossuth e leveleiben is annyi erő, annyi szépség, oly sok életbölcselet van összehalmozva, hogy azok magukban véve is maradandó nevet biztosítanak írójuknak. S noha, a dolog természeténél fogva, mindig egy tárgy körül kell forognia, soha sem ismétli magát. Az üdvözlő város, vagy törvényhatóság viszonyaihoz, történeti múltjához alkalmazkodva, mindig más-más oldalról világítja meg nemzeti törekvéseinket és saját kivételes egyéni helyzetét.

Kassa városához intézett köszönő levélben arra a kiváló szerepre utal, amely Bocskay, Bethlen Gábor és 11. Rákóczi Ferencz szabadságharczaiban jutott e felvidéki városnak; P é c s városát az ipar és kereskedelem önállósítására serkenti; Budapest törvényhatóságához intézeti levelében a főváros rohamos fejlődését és magyarosodását méltatja, sorait e szavakkal végezvén:

... Az ön görnyedező alakom felegyenesedik, ha magyar hazám magyar fővárosának élettől pezsgő szép ifjúságára gondolok. „Ave!“ Hazám büszkesége! „Moriturus te salutat!“

Arad városához intézett levelében az október 6-iki gyásznapról a következő imaszerű sorokban emlékszik meg:

... Az ősök keresztet iktattak államczímerében a vérről szerzett magyar hazának, mely ma is ország, de — fájdalom! — nem állam. Arad pedig a magyar Golgota

Legyen a honszabadság mártírjainak halálával megszentelt földjének minden porszeme termékeny honszeretben, miszerint a polgár-erények törekvése által igazoltassák a magyar szabadság diadalában, a mint a hit kitűzése által igazolva lett a keresztény vallás diadalában, hogy a kereszt a feltámadás jelvénye. Ámen...

Maros-Tordamegye alispánjának küldött levele-

ben arra buzdítja a nemzetet, hogy a jobb jövőbe vetett hitet tartsa mindig ébren.

„. . . Azon határnál vagyok, — úgymond — melynél a test bilincseiből kibontakozni készülő szellem tisztábban véli hallani a történelem logikájának akkordjait amaz ismeretlen tájról, melynek neve „jövendő“, s az a hang azt mondja nekem, hogy, mert megvan ama rezgés nemzetünk szívhúrjain, el kell következni annak, a minék „oly sokan szeretnének tanúi lenni a hazában.“ Talán nem is csak „sokan,“ hanem „mindannyian,“ még azok is, a kiknél a hit hiányzik; a vágy azoknak szívében is megvan, a hit majd megjön, a mint a sors kereke egyet fordul. Pedig fordulni fog, a rengeteg kaszányává alakított Európa egy nagy kérdőjel, s a politikában oly sokat mozgatott, de állandó megoldásra csak keveset juttatott XIX-ik század a meglepő fordulatok korszaka. Alig volt egy másik század, melyben oly sokszor lehetett volna azt a felkiáltást hallani, hogy „ki hitte volna!“

Ki hitte 47-ben, hogy 48 azzá leszen, a mivé lett, hogy forduló pontot képezend a magyar nemzet történelmében! Ki hitte? Senki. Én magam sem. De ha azt nem hittük is, hogy a valóság oly közel van; arról én, arról sokan erősen meg voltunk győződve, hogy csak ki kell tartanunk ernyedetlenül, s az átalakulás, melyet célul tűztünk ki magunk elé, előbb-utóbb valósulni fog. E hitnek köszönhattük, hogy az alkalom, mely a sors kedvezése és nem a mi művünk vala, nem röppent el, mert készen talált megragadni üstökét.

Tanulság van ebben, melyet nem kellene elfelejteni. Csak arra vágyani a mihez a nemzetnek elvitázhatlan joga, a mire történelmi rendeltetése van; de hinni, rendületlenül hinni a jog diadalában és számot votve a történelmi fejlődés természetes törvényeivel, ébren tartani a rendeltetés betöltésének elhatározott akaratát. Az alkalmat meghozza a történelem elutasíthatlan logikája, de csak azon nemzet számára hozza meg, a mely feltartotta keblében az elhatározott akaratot az alkalomnak hasznát venni. Az elzsibbadt akaratnak hiába nyújt kedvezést a könyörület Istene is.

A nemzet jövőjében vetett hitének maga is erőteljes kifejezést ad Fehér megye törvényhatóságához intézett levele végbefejezésében:

Bennem erős a hit annak a sokat szenvedett nemzetnek független, szabad jövőjében. Rendíthetetlenül erős, s ha csak húsz-har-

mincz évvel kevésbé öreg volnék is, a mint vagyok, abból a „viszont nem látásra“ szóból a „nem“-et határozottan kitörülém.“

Nógrád vármegye közönségéhez intézett levelében ily gyönyörűen írja körül a hazaszeretet fogalmát:

Nekem, — így szól — megvallom, más fogalmam van a hazaszeretet felől, mely nem henye érzelgős, hanem a haza javára törekvő önzetlen becsületes munkásságnak kútfeje. A hol jutalom tétetik kilátásba, ott bérért dolgoznak. Aki hazáját jutalom reményében szereti: az a jutalmat szereti, nem hazáját. A hazaszeretet jellege az önzetlenség, mely nem hogy jutalomra gondolna, de áldozni is kész . . . . A „haza“ otthona a polgárnak, mint a családi tűzhely otthona a gyermekeknek. Ki várna azért jutalmat, hogy otthonát szereti? Haza és család ikerfogalmak. Egyiket, mint másikat az emberi szívet megneszesítő szeretet forrásává rendelte a természet istene. Én fajom nemeslevelét s fennmaradása titkának kulcsát látom azon érzelemben, mely arra tanított, hogy mi magyarok hazánkat közös édes anyáknak szoktuk nevezni, s hogy nemzetünk otthonát és családjunk otthonát ugyanazon egy szóval jelezzük, e szent szóval: „hon. . .“

Nagyváradi polgármesteréhez küldött köszönetében a kor anyagiasságát emeli ki, a többi közt a következőket mondván:

Nagyon anyagiasságos kort élünk. Úgy az államok, mint a társadalom nyomasztó igényei Európában csaknem mindenütt geometriai haladványban növekednek; míg a megélhetés módja, még a hol nevededett is, legfőlegbe csak arithmetikai haladványban növekedett. Ezért nyomulnak oly hatalmas áramlattal előtérbe a szociális kérdések. Hát sajnálni lehet, de az adott viszonyoknál fogva megfogható, hogy annak ösztöne, mi az emberben merőben állati van, mindinkább felülkerekedik azon, a mi az emberben magasabb értelemben emberi van . . .

Kolozsvár város üdvözetére küldött válaszában a korszellemről így elmélkedik:

. . . Élőfát gyökerei tartják fenn, gyökerei táplálják. Nemzetek élő fák, melyeknek fenntartó, tápláló gyökere történelmünk.

Minden kornak megvan a maga vezéreszméje, mely a kor törekvéseinek irányt szab. Az emberi dolgok rendjében fekszik, hogy e törekvés némely egyesek munkásságában prononciáltabb

módon jusson kifejezésre, mint másokéban; de azok, a kiknek e prononciáltabb munkakör jutott, nem szerzői a kor vezéreszméjének, hanem annak produktumai; szerepük a gondviselés szerepe, nem a teremtésé. Az igazság érzete nem engedi tehát oľfogadnom a t. bizottság azon szavait, hogy „én gyűjtöttem meg a szövétneket, mely honunk ujjászületési korszakát bevilágítá ...” A mi meggyújtotta: az ama láthatatlan nagyhatalom, melyet korszellemnek neveznek, s a mi épp azért nagyhatalom, mert nem véletlenül születik, hanem nemzedékről nemzedékre torlódo szükségeknek, századokon át halomra gyűlő tényeknek eredménye.

Fél egyház a város tanácsához 1887-ben intézett levelében az aggkor örömtelenségeit festi igazi költői erővel:

.... Messze túlhaladtam az emberi élet rendes határát, annyira messze, hogy szinte nevetséges. Több mint 84 év terhe nyomja vállaimat. Oly teher ez, melynek súlya alatt a test elzsibbad, a lélek eltompul, az élet sivár tengéssé válik, az ember porladozó romnak érzi magát, mely az élők világába nem illik bele. Az ilyen aggkor alig egyéb, mint hosszúra nyúló haldoklás, a mi kétszeresen szomorú, mert nem öntudatlan; s az öntudat, mely mellette virraszt, folyton belesugdos gondolataiba a karthausiak melancholikus köszöntésével. Jövője más nincs, mint a sír, melynek szélén magának örömtelenül, másoknak jóra tehetetlenül tónfereg; röppenő jelene pedig olyan, mintha az űrben vonszolná magával az enyészet anygala, mint Madách remek költeményének egyik remek illusztrációjában Ádámot vonszolja a tagadásnak szelleme. Ez űrnek, — a tehetetlenség űrjének — komor homályán csak egy halvány csillám rezeg keresztül, a neve: emlékezet, mely végig álmodtatja az öreg emberrel a dolgok álmát, melyek voltának, csakis voltának. Az utolsó fillér ez, melyet a lerótt élet szakmánybéréül a végzet az aggkornak lefizet, nehogy egészen üres kézzel térjen a fáradt munkás pihenni. Kétes értékű bér, mert az emlékezettel nem parancsolhat az akarat; sokat nem bírunk felejteni, a mire emlékeznünk fáj; s sokat felejtünk, a mire szeretnénk emlékezni . . .

Ily költői szépségű gondolatoktól duzzadnak Kossuth levelei. De azért minden válaszán, mint az arany fonál, keresztül húzódik az intelem, hogy a nemzet rendületlenül ragaszkodjék törvényes jogaihoz és állami függetlenségéhez.

De Kossuth a törvényhatóságokhoz intézett válaszában kívül még számos más alkalommal is elmondta nézeteit közállapotainkról, a melyeknek alakulását mindig a legéberebb figyelemmel kísérte. Így, hogy csak a főbbeket említsük: nagyérdekű leveleket írt a keleti kérdésről, a parlamenti rendszerről, Szeged újjáépítéséről és ennek kapcsán a Tisza-szabályozásról; továbbá a kivándorlásról, az erdélyrészi román kérdésről, a delegációkról stb.

Nyilvánosságra került leveleinek száma, a miket az utolsó két évtized alatt testületekhez és egyesekhez intézett, meghaladja a kétszázat.

Turin, mióta Kossuth lakott falai közt, valóságos Mekkája volt a magyaroknak. A külföldre vetődő magyar ember bármily nagy kerülővel is, lehetőleg fölkereste ezt a szép olasz várost, hogy tisztelegjen Kossuthnál, a ki rangkülönbség nélkül mindig a legnagyobb szívélyességgel fogadta honfitársait. Örömet elbeszélgettek velük a hazai viszonyokról, a múlt emlékeiről. Leggyakoribb látogatója azonban mégis csak Helfy Ignác volt, a kihez még az emigrációból meghitt baráti kötelék fűzte, s a ki a legnagyobb önzetlenséggel igyekezett megnyhíteni az agg száműzött fáradalmait. Helfy segédkezett neki emlékiratai első négy kötetének sajtó alá rendezésében is.

Kossuthot, mint említettük, honfitársai gyakorta fölkeresték turini magányában. De ezek természetesen csak egyes látogatások. Az 1889-iki párisi kiállítás alkalmából azonban egyszerre, egy társaságban, 845 magyar tisztelgett nála. A kirándulást, melynek a párisi világkiállítás megtekintése volt a végcélja, Dolinay Gyula író rendezte; a vezetést pedig Helfy Ignác, Kossuth meghitt barátja, vállalta magára. A társaság, mely politikai pártkülönbség nélkül a társadalom müveit osztályaiból került ki, — s melynek sorai-
ban számos nő is volt — július 5-én a turini Valentino kertben fényes lakomát rendezett Kossuth tiszteletére. Az első felköszöntőt Helfy mondta Kossuthra, a következőkben vázolván a tisztelgés célját:

... Mi célja e látogatásunknak? — így szólt Helfy. — Itt vagyunk az ország minden vidékéről, minden foglalkozás képviselve van közöttünk, minden vallásfelekezet, minden politikai árnyalat. És eljöttünk, hogy együtt és ünnepélyesen lerójjuk a hála adóját azon férfú iránt, ki annyit tett a magyar nem-

Kossuth arcképei.*

zetért, mint ő előtte soha senki, ki szabaddá tevén a népet“ megteremtette a magyar demokráciát; a hála adóját lerójjuk az iránt, a ki a tettek terén nagy küzdelmek közepette lángelméjével diadalra vezette hazánkban az emberiség legszebb

eszméit és bámulatra ragadta a világot; az elnyomatás idején pedig varázs-szavával rokonszenvet keltett irántunk az idegen nemzetek között két világrészben Mindezért ő senkitől jutalmat nem kapott, mert följánlva nem is fogadta volna el. Az ő egész élete fáklya, mely másoknak világit, önmagát emésztve . . .

Helfy köszöntője után egyszerre csak felállott Kossuth, s a társaság legéberebb figyelme közt halkán szólni kezdett:

. . . Mély megilletődés vészén rajtam erőt, hölgyeim és uraim, a mint önök sorain végig tekintek. Nyolczszáznegyvenöt magyart látok körülöttem, a kik Párisba menve, nem sajnálták Turinnak kerülni csak azért, hogy engemet üdvözöljenek, engemet, hazájuknak 40 év óta hontalan, elaggott fiát; engemet, a kit hazájuknak, hazámnak törvénye még a magyar polgári jogból is kitagadott. Mennyi sok mindent mond e három szó: engemet Turinban üdvözöljenek! Minő irtózatosat kellett Magyarország történelmi szekerének zökkenni, hogy "ilyesmi megtörténhessék. Mennyi változás, mennyi szenvedésnek, mennyi honleány!, honfiúi búnak emléke, a sorsnak minő iróniája lappang e pár szóban! Egy a tengeren elsülyedt hajónak kapitánya, kit szíve végdobbanása közben mentett meg hullámsíkjából a véletlen, beszélt nekem, hogy midőn már hal doklott, haldoklása közben, mint egy ködfátyolkép vonult el szemei előtt egész élete.

Én nagyon öreg ember vagyok, és a késő öregség egy folytonos haldoklás és bennem az öregség haldoklójában az, hogy engem 845-en Turinban üdvözölnek, feleleveníti emlékezetemben életem viszontagságait, feltűnnek szemeim előtt a múltak képei s körülöttük a jövőnek szellemei lebegnek, a gondolatok egész áramlatát sugdosva agyamba. De tartok tőle, hogy ajkaim megtagadják a szolgálatot. Rideg magányomban nagyon régóta elszoktam a beszédől. Terhemre van. A lassan mozgó toll talán még igen, de a röpke szó nem felel meg gondolataimnak . .

Halk szava a beszéd folyamán azonban mindjebban .csendült. Megtört alakja lassanként kiegyenesedett, halodany arcza kipirult, szemeiben szokatlan fény gyullott ki. hs teljes erejében a közönség előtt állott a múlt idők nagyhírű szónoka, kinek beszédjeit két világrész tapsolta. És beszélt megszakítás nélkül másfélóra hosszáig, megbüvölve hallgatóit.

Elragadó szónoklatát, melyben felölelte az összes hazai állapotokat, e szavakkal fejező be:

És most engedjék meg, hogy a szív minden melegével, a melyet embernek érezni engedtetett, szívem hő hálaérzetével mondjak önöknek köszönetét ezért a rendkívüli, ezért a példátlan megtiszteltetésért, a melylyel hontalan ősz fejemet viszontagságos életem örömtelen végalkonyán megörvendeztetni méltóztattak. Példátlan, mondom, azért, mert tekintve azt, hogy ez az ősz fej, melyet önök előtt tisztelettel és hálaival hajtok meg, nincs körítve a siker nimbusának fénye által, hanem csak a becsületes igyekezet halvány csilláma rezeg felé, és tekintve azt, hogy ez az ősz fej, — melynek jelene nem számít, jövője pedig más nincs, mint a közeli sír — 40 év óta távol szeretett hazájától hontalanságban viseli az élet terhét, — én nem tudok példát a történelemben, hogy ilyen ember, ily körülmények közt, honfitársai részéről ily megtiszteltetésben részesült volna valaha, mint a minőre önöknek gyarlóságaimat elnéző kegyessége engem méltatott. Kimagasló helye lesz ennek, a míg csak élek, legbecsesebb emlékeimben. Valóságos erkölcsi jótétemény gyanánt hat ez reám, melynek derűje be fog világitani hátralevő napjaim borújába.

A szeretet istene halmozza el önöket összesen és egyenkint e jótéteményért atyai kegyelmének legjobb áldásaival. Fogadják érte szívem mélyéből fakadó köszönetemet . . .

Bevégzem beszédemet. Önök bennem, a hivatalos Magyarország száműzöttjében, nem azt a jóra tehetetlenné züllött öreg embert üdvözlik, a ki hálaival és tisztelettel hajt fejet önök előtt, hanem üdvözlik annak a múltnak egyik munkását, a melynek emlékei s hagyományai bevilágítanak minden becsületes magyar ember szívének rejtekébe és aspirációkat hoznak dobogásba, melyek kiirthatlanok. Pártról-pártra, sőt egyénről-egyéne is különbözhetnek a nézetek ezen aspirációk megvalósításának útja, módja s a megvalósításukra való törekvés ideje, alkalmoszerűsége felől; de én tudom, hogy nincs, tudom, hogy nem lehet olyan magyar kebel, mely ezen aspirációkban nem osztoznék.

Hát azzal az intéssel, melyet a párisi kiállítás csodás sikeré hoz ajkaimra: „Tu no eedo malis, sed contra audencor ito“ mindnyájukkal közös érzelem nevében hívom fel önöket hölgyeim és uraim, hogy nem a pusztá vágyódás sopánkodásával, hanem a jog magaslatára emelt akarat hazafiságával

ürítsenek velem poharat a minden magyar szívében dobogó aspirációk megvalósításának reményére. Jobb jövődőt a sokat szenvedett hazának!

Lehetetlen leírni azt a tomboló lelkesedést, mely Kossuth szavait követte. Perczekig tartott a csodálatnak, a szeretetnek e viharos kitörése. Sokan könnyeztek. Mások körülözönlöttek, s boldog volt, aki vele kezét szoríthatott.

Amily kedves emléküvé tette a magyarok tömeges látogatása Kossuth előtt az 1889-ik évet, épp oly szomorú volt reá nézve az 1890-ik esztendő. Ezen év január 10-én szűnt meg ugyanis Kossuth magyar állampolgár lenni.

„A magyar állampolgárság megszerzéséről“ szóló 1879: L. törvényczikk 31-ik §-a tudvalevőleg akként szól, hogy a külföldön tartózkodó magyar állampolgárok honosságuk fentartása iránt tiz éven belől valamelyik illetékes hatóságnál jelentkezni kötelesek. Már e törvényczikk tárgyalásánál megmondották, hogy ez az intézkedés végleg hontalanná fogja lenni Kossuthot; mert azt feltételezni sem lehet róla, hogy megalázkodják valamelyik osztrák-magyar konzul előtt.

Kossuth már 1880. decz. 10-én Hódmezővásárhely városához intézett levelében, — melyben díszpolgárrá történt megválasztását köszöni meg — élénken foglalkozik a honossági törvény ezen intézkedésével.

Széchenyi István mondta egykoron, — így szólt e levelében — hogy az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmeznünk, nehogy számunk egy gyei megfogyjon, mert kevesen vagyunk és ellenségünk sok.

A magyar törvényhozás megsokallotta számunkat. 1879. december 20-án törvényt hozott, hogy „azon magyar állampolgár, a ki a magyar kormány vagy (nehezen esik e szót leírnom) az osztrák-magyar közös miniszterek megbízása nélkül tiz évig külföldön tartózkodik, elveszti magyar állampolgári minőségét.“

No, én csakugyan sem nem a magyar kormány, sem nem osztrák-magyar közös miniszterek megbízásából természetek olasz káposztát Baracconóban. Tehát a törvény által ki lettem ökve a magyar állampolgárok soraiból, meg lettem fosztva

azon minőségtől, mely épp úgy velem született, mint az, hogy ember vagyok.

Hogy még nem folyt le a törvény kihirdetésétől számított idő, mely az osztracizmushoz hozzá kötött, s melyet én különben sem fogok megérni, az, mint elvi különbséget nem teszen, úgy a kizárás súlyát sem enyhíti, mert a csapás alóli kibúvás oly feltételekhez kötött, melyek reám nézve erkölcsi lehetetlenséget képeznek, egész életemre a hazugság, homlokomra a hitehagyottság bélyegét ütném, ha elfogadásukra csak gondolnék is.

Hát biz engem a magyar törvény kitagadott páriává, sehon-naivá tett.

Ha elv kívánta, ha a haza érdeke javasolta volna, hogy az a polgárjogvesztő törvény meghozassék, zúgolódás nélkül fogadnám, hogy engem is sújt.

De ön azt a törvényt indokolatlannak, a magyar nemzet érdekeivel ellenkezőnek tartom.

Ha van magyarnak született ember, a ki egy más haza polgárává szegődve maga tépi szét a köteléket, mely őt szülőföldőhöz kötötte, hogy annak magyar állampolgársága megszűntnek tekintetik, az érthető. De, hogy mi haszon hárulhat abból a magyar hazára, ha olyanokat is kitagad, a kik magyaroknak szülvén, szivük dobbanásával hű fiai maradtak a magyar hazának, idegenek között is mint magyarok élnek s mint magyarok kívánnak meghalni, azt én, megvallom, nem vagyok képes kitalálni.

Nekem mindig igen természetes dolognak látszott, hogy vannak nagy, szabad nemzetek, kiknél egy kis számfogyás nem volna lényeges dolog, de a kik mégis ily törvényt soha sem hoztak, ismerik az állampolgárságról lemondás eszméjét, mert az embert földhöz ragadt rabszolgának nem tekintik; de hogy valaki elveszíthesse a szülőföldjéhez tartozást, ha arról önként le nem mond, ezt a képtelen eszmét nem ismerik . . .

Amitől a törvényczikk megalkotása alkalmával tartottak: 1890. január 10-én csakugyan bekövetkezett. A tíz év letelt, a törvény intézkedése hatályba lépett és Kossuth magyar állampolgársági jogát elvesztvén, most már csakugyan hontalanná lett. A közjogi ellenzék mindent megkísérelt, hogy a törvény ez intézkedése hatályon kívül helyeztessék. Erős vitákat provokált a képviselőházban, de a

kormány mereven ragaszkodott a törvény eredeti intézkedéseinek fenntartásához. S a sír szélén álló aggastyánnak meg kellett érnie azt is, hogy a magyar állam kötelékéből az a parlament taszítsa ki, amely legelső sorban neki köszönheti léteit.

A kihonosítás keserűségét még tetőzte az újólág jelentkező anyagi gond, mely a 88 éves aggastyánt ismét munkára kényszeríté; pedig mint magamondá, „a könnyű író toll megmered ujjai közt s olyan súlyos, mintha sisakot döngető ősi buzogány volna“. Az Athenaeum felhívására elhatározta, hogy újabb három kötetet szed össze emlékirataiból és különféle államjogi tanulmányaiból.

Hogy minő nehezére esett immár az erősebb szellemi munka, megindítóan panaszolja el 1891. év elején kiadójához intézett levelében:

... 89 éves öreg ember vagyok, — írja Kossuth — nem panaszkozhatom ugyan ekkorig, hogy megfogyatkozottnak érzem a szellemi tehetséget, mely úgy a hogy osztályrészemül jutott, sőt némi tekintetben talán gyarapodottnak is mondhatnám, de az évek súlya, s a testi ruganyosságnak velők járó megernyedése munkaképességemet nagyon megcsökkentette, annyira, hogy e darabonkénti pusztulás érzete irtózatosan idegessé tesz, a mi viszont munkaképességemre nagyon hátrányosan hat vissza.

Erőltetem magamat a munkára, pihenés nélkül dolgozom, s mégis nagyon kevésre megyek. Napokba meg napokba kerül, a mire még pár év előtt is csak órák kellettek.

Aztán az én életfáradt szemeim nemcsak meggyengültek, hanem napról-napra homályosodó szememvilágát teljes megvakulás fenyegetné, ha még pár évet élni találnék, reményiem nem élek, ez a remény nekem nagy vigasztalás.

S ha legalább szemüveggel könnyíthetnék magamon, de hiában költöttem százakat meg százakat, hiába kértem tanácsot hírneves szemorvosoktól, nem boldogulok.

Egyik szemem mytja, a másik preshyta, próbálták a homorú és domború üvegek minden kigondolható kombi nációjával kiegyenlíteni a két szem ellentétes láttávolsági szögének különbségét, nem megyen; valami abnormitásnak kell lenni szemeim szervezetében, a mi kigúnyolja az optikát. Szemüveg

nélkül kell írnom, olvasnom, de gyakran kifog rajtam az erőltetés .

De azért fáradhatlanul dolgozott tovább. S bármily megerőltetésébe került is, azon volt, hogy elvállalt kötelezettségének megfeleljen.

Kossuth örömtelen életére, melyet a fáradságos munka és a magas életkor még komorabbá tett, derítőleg hatott a nemzet vonzalmának tüntetésszerű újabb nyilvánulása kilenczvenedik életének betöltése alkalmából.

Ezúttal az ország szívéből Budapestről indult ki a mozgalom. Önkényt csupán szíve sugallatát követve maga a polgárság tette meg a kezdeményező lépéseket. E mozgalom hatása alatt a főváros törvényhatóságának 1892. szeptember 14-ikén tartott közgyűlésen dr. Preyer Hugó bizottsági tag indítványára Kossuth nagy lelkesedés közt Budapest díszpolgárául választatott.

A közgyűlés határozata még általánosabbá tette az óhajt, hogy Kossuth születésnapja mentői fényesebben megünnepeltessék.

S a polgárság hazafias felbuzdulása tényleg fényes nemzeti ünneppé avatta a turini aggastyán 90-ik születésnapját. A lelkeshangu üdvözlő iratot — melyet díszes albumba kötve küldtek el neki — néhány rövid nap alatt tizenötezer polgár irta alá. Majd nagyszabású, a fővárosban eddig nem látott körmenetben, melyben 50—60 ezer ember vett részt, fejezte ki a közönség Kossuth iránti hódolatát. A városligetben pedig szeptember 18-án óriási népgyűlés volt, amelyen a következő határozatokat fogadták el:

1. A népgyűlés egész lelkesedéssel csatlakozik a főváros 15,000 polgára által Kossuthnak küldött üdvözlethez.

2. A népgyűlés üdvözli a főváros törvényhatóságát azon lélekemelő magasztos határozatáért, melylyel a haza legnagyobb fiát a főváros díszpolgárául választá. Hasonlóképp üdvözli az indítványozó dr. Preyer Hugó bizottsági tagot és az indítvány mellett felszólaló összes törvényhatósági tagokat.

3. A népgyűlés megkeresi az országgyűlés képviselőházát, hogy Kossuth visszahonosításáról külön törvény által intézkedjék.

4. Kossuth Lajosnak a nemzet újjáalakítása körül szerzett elévülhetlen érdemeit külön törvénybe kívánja iktatni, s e végből a képviselőházat kérvénnyel keresi fel.

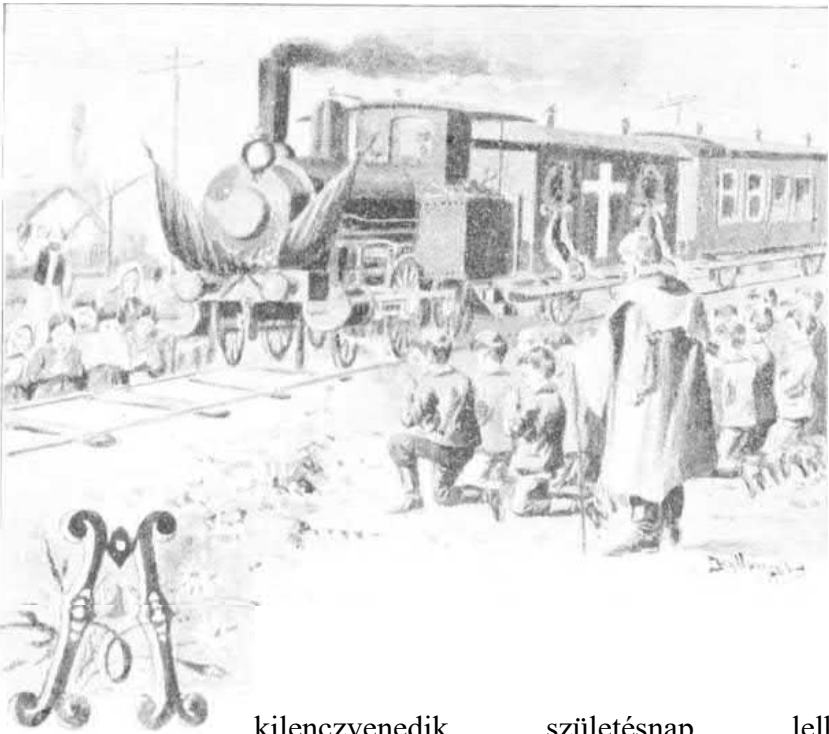
Az orsz. függetlenségi és 48-as párt Thaly Kálmán vezetése alatt külön küldöttséget menesztett Turinba Kossuth üdvözlésére.

A főváros példáját még kitörőbb lelkesedéssel követte a vidék. Szerte az országban hálaadó isteni tiszteletekkel, ünnepélyekkel, lakomákkal ülték meg az emlékezetes évfordulót. Városok, községek Kossuthról nevezték el a legszebb tereiket és utcáikat. Mindenfelől szerencsekivánatokkal, üdvözlő sürgönyökkel keresték fel. Az ünneplés talán még általánosabb és lelkesebb volt mint tíz év előtt, Kossuth nyolezvanadik születése napján.

De legszebb, legkegyeletesebb ünnep színhelye mégis Tálya volt, a hol az újjáépített ev. ref. templomot, a melyben Kossuthot megkeresztelték, avatták fel fényes egyházi ünnepek között. Ez alkalommal a templom falába márványtáblát illesztettek, a melyen a következő felírás olvasható:

E TEMPLOM,
MELYBEN 1802 SZEPTEMBER HAVÁBAN
KOSSUTH LAJOS NAGY HAZÁNKFIA MEGKERESZTELTETT,
ÉPÜLT 1790-BEN
MEGÚJÍTTATOTT ORSZÁGOS KÖZADAKOZÁSBÓL
1892-BEN
S ÚJBÓL FELSZENTELTETT U. A. ÉVI
SZEPT. 19-ÉN
KOSSUTH LAJOS 90-IK SZÜLETÉSE NAPJÁN.

A születésnapjára lelkes ünnepeknek mintegy betetőzését képezte a fővárosi küldöttség tisztelgése Turinban Kossuthnál, hogy átadja neki Budapest székesfőváros díszpolgári oklevelét. A héttagú küldöttséget, melynek Kun Gyula tanácsnok volt a vezetője, 1892. december 12-én fogadta Kossuth, s meghatottan köszönte meg hazája fővárosának megemlékezését. „Érdemesebbet, — mondá — már megtisztelhettek, de hálásabb szívet nem.“

kilenczvenedik születésnap lelkesedése és fénye nem aludt ki a budapesti ünnepek befejezésével, hanem szétáradt az országban, s beragyogta a következő 1893-ik év elejét is. A különféle üdvözlő-iratok még januárban is egyre érkeztek az agg kormányzóhoz. Több város — így Ráczkeve márczius hó 5-ikén — küldött-ségileg adta át neki a díszpolgári oklevelet.

Ez ünnepek hatása alatt Veszprém várnai egye ugodi kerületében pedig Kossuth visszahonosítása iránt széleskörű mozgalom indult meg. A visszahonosításra vonatkozó első kérvényt Páltelek község polgárai intézték gróf Zichy Herinann képviselő útján az országgyűléshez. Kétségtelen, hogy Kossuthnak rendkívül jól esett a ragaszkodás és szeretet ezen újabb, az eddigieknél is nagyobb nyilvánulása. De szívének rejtekében folyvást ott sajgott az emésztő keserűség, hogy e nagy szeretet daczára politikai tanításait nem követik eléggé.

— Nem értenek meg engem otthon többé, — mondotta Hock János orsz. képviselőnek, aki 1893 elején olaszországi utazása alkalmával meglátogatta. — Én egy összedőlt rom vagyok immár; egy élő húsdarab, kiszá-

kítva a múlt testéből. A mai világban egy anakronizmus csupán. A gondviselés oly kötelezettségek teljesítését bizza az én gyöngye erőmre, a melyeknek teljesen meg akarok felelni. Mert lássa, szerintem az ember annyit ér, amennyi eszményi tartalom él benne. Az embernek egy megtestestült elvnek kell lenni, amelylyel dicsőségesen emelkedik, vagy dicsőségesen bukik. Vagy hőse, vagy vértanúja legyen. Az én végzetem: idegen földön képviselni az én eszményemet; s azt hiszem, hogy becsülettel teljesítem feladatomat. Ha rövid idő múlva sírba roskadok, ezt az eszményt oda is eltemetik velem, s akkor az még talán nagyobb lesz. Talán meg sem fér a sírba, s egyszer majd csak előtör onnan . . .

Kossuth kedvtelenségét még növelte az a megújuló villongás, amely az országgyűlési függetlenségi és 48-as párt kebelében tört ki. A vizály okozója az egyházpolitikai reform volt, amely 1892-ben felszínre dobatván, mint tudjuk, forrongásba hozta egész politikai és társadalmi életünket. A Wekerle-kormánynak úgy idehaza, mint fönt Bécsben roppant nehézségekkel kellett megküzdenie. A közjogi ellenzék, egy-két tag kivételével, lényegében helyeselte ugyan a szabadelvű újításokat, a párt egy része azonban úgy vélekedett, hogy ez a ritka és kivételes alkalom használtassák fel a kormány megbuktatására. Emiatt aztán a párt kebelében egyenetlenség támadt, amely a szakadásig élesedett.

Kossuthnak, ami természetes is, mindig nagy befolyása volt a pártra. Közbenlépésével nem egy nézeteltérést, egyenlített már ki. Helfy Ignác most is a kormányzóhoz fordult tehát, s arra kérte, nyilatkozzék, mi legyen a teendő.

S Kossuth, ámbátor ez időtájt gyöngékedett, eleget tön a Helfy kérelmének: 1893 május 10-ikén hosszabb levél keretében fejtette ki nézeteit az egyházpolitikai kérdésekről; egyúttal pedig körvonalozta a közjogi ellenzék követendő magatartását is a reformjavaslatokkal szemben.

. . . Tagadhatatlan, — írja egyebek közt — hogy Wekerle egyházpolitikai programja olyan gyermek, aki, tekintve megfogalmazásának indokait, nem igen tisztességes ágyból született; dehát született. Én hát nem azt nézném, hogy kinek a borja, hanem csak azt, méltó-e arra, hogy felneveltessék.

Az is tény, hogy annak a gyermeknek a dajkája olyan fürdőben mutatja be őt Önöknek, amelynek vizében sok mindenféle piszok úszkál. Hát én jónak tartanám, ha Önök minden lehetőet elkövetnének, hogy az a gyermek a piszkos vízből kivéttessék, de nem úgy ám, hogy a fürdővízzel a gyermek is kiöntessék. Nagyon sajnálnám, ha Önök nem lennének képesek őt a kiöntéstől megvédeni; — de azt meg valóságos botránynak tartanám, ha a kiöntést elősegítenék.

Én kategorice kijelentem, miként ön örvendtettem látni (a szemeim rettenetes állapota miatt csak süketülő füleim rapsodikus hallásából ismert hírlapokból), hogy Wekerle a polgári anyakönyvvezetést és kötelező polgári házasságot fölvette programjába; örvendtettem azért, mert mindig azon nézetben voltam és vagyok, hogy önöknek, kik mint párt nem állanak ugyan velem egy alapon, de hozzám minden más aktív pártnál közelebb állnak, kettős hivatása van: Az egyik az ország állami függetlenségének kivívására törekvés; ez a fő, ez az alap, melynek minden más tekintet alá kell rendelni s azt, ha még csak egy hajszálnyira előbbre is lehet vinni, semmi elképzelhető tekintetnek nem szabad alárendelni. A másik hivatásuk az, hogy a fennálló közjog keretében előforduló kérdésekben a valódi demokráciái szabadelvűség képviselői gyanánt álljanak a nemzet előtt . . .

A levél, amely 1893. május 14-én került nyilvánosságra, általános mély hatást tett a közvéleményre. Kossuthot a szabadelvűség törhetlen bajnoka gyanánt ünnepezték. A kormány ingó állása megszilárdult, a reformjavaslatok győzelme biztosítva lőn.

Ámde a szenvedélyek tüze már ekkor oly magasan lobogott, hogy a közjogi ellenzéknek az egységét ez az intelem sem vala képes többé megőrizni. A szakadás meg-

történt. Eötvös Károly vezetése alatt tizenhat tag kilépett az anyapárt kebeléből.

Ekkor meg Polonyi Géza orsz. képviselő, az anyapárt tagja, fordult a kormányzóhoz, jóakaró közbenjárását kérve a párt tömörségének további fentartására. Kossuth június 5-ikén erre a levélre is válaszolt.

. . . Önök a magyar hazát — úgymond, — nem Oesterreich-Ungarn-nak, hanem szabad, független államnak akarják; a módra nézve, amelylyel ezt megvalósíthatni hiszik, köztünk különbség van, de a célra nézve nincs. E célegységnél fogva én az önök pártja iránt vonzalommal viseltetem, míg a többi pártok iránt, melyek a magyar hazát Oesterreich-Ungarn-nak akarják, a leghatározottabb repulsiót érzem . . . Szívem mélyéből örvendetem a hatalmas térnyerésnek, melyet az önök pártja a nemzet közvéleményében kivívott s oly hazafiúi reményeket kötöttem tömör egységben fentartásához, hogy az utóbbi napokban beállott megbomlását súlyos kalamitásnak tekintem. És ha a viszály ki nem egyenlítettnek, a szó teljes értelmében nemzeti szerencsétlenségnek tartanám . . .

Majd a párt programjának taglalására tér át, s az ő erős logikájával beigazolni igyekszik, hogy a két töredék közt voltaképen nincs is elvi különbség, aztán a következő intelmmel végzi:

. . . Urak, egyenlítsétek ki a szerencsétlen viszályt! A haza szent érdekei parancsolják, hogy annak' módját találjátok. Lehet találni, csak ne engedjetez tért a „recht-haberei“ hiúságának és üzzéte az el társaságtokból a „csak azért is dongó“ mániáját. Ne rekriminálgassatok, ne polemizáljatek, mert ez inserel, hanem értekezzetek magatok közt indulat nélkül, barátságosan s megfogjátok találni a kiegyenlítés módját. Áldásom reá! . . .

E levél következtében Eötvös Károly, Nagy Gyula és Károlyi Gábor gróf kíséretében, június 17-én Turinba utazott, hogy közvetlenül személyesen értekezzék Kossuthal a párt ügyeiről s ennek kapcsán a teendőkről.

Kossuth igen szívélyesen fogadta őket, s többszöri találkozásuk alkalmával bő alkalom nyílt a beható eszmecserére. Kossuth most is, újólág az egyesülést tanácsolta:

— Mindent meg kell önöknek tenni, — mondotta a többi közt — hogy a párt ismét egyesüljön. A személyeskedést egyáltalán kerülni kell. Jöjjenek össze s tárgyilagosan beszéljék meg a dolgot. Proponálják, hogy a pártkörben maradottak küldjenek ki három férfiút és önök is hármat. Ezek is tanácskozzanak. De a pusztá egyesülési jelszó nem ér semmit. Az egyesülésnek az önök közös felirata alapján, valamint az általam érintett elvek alapján kell megtörténnie.

A három képviselő hazatérve, június 24-ikén tett elvtársainak jelentést turini útjük eredményéről. Kossuth ismételten kifejezett óhajához képest mind a két pártárványalat három-három tagot küldött ki az egyesülés módózatainak a megbeszélésére. A két bizottság össze is ült, többször tanácskozott; de az egyesülésből, legalább akkoron, semmi sem lett.

Kossuthra igen lehangolólag hatott ez a pártbomlás. S borongó kedélyét az a meleg rokonszenv sem tudta földériteni, amely szeptember havában 91-ik születésnapja alkalmából újólág körülövezte. Mindenfelől ismét szerencsekivánatokkal halmozták el. De mindez kevés örömet szerzett immár neki.

— Aki engem igazán szeret, — jegyezte meg ez alkalommal — ne azért imádkozzék, hogy sokáig éljek, hanem azért, hogy fájdalom nélkül haljak meg.

Eközben serényen dolgozott Iratain. Olykor napestig ott ült íróasztalánál. Pedig a toll bizony már hulladozni kezdett reszkető kezéből. Látása is egyre gyengült. „Szemeim úgy elsetétedtek, — panaszolja egyik levelében — hogy nemcsak olvashatólag nem írhatok, de még az érkező leveleket is mással kell felolvastatnom, mert én még csak nyomtatott betűt sem olvashatok.“ Aztán az aggkorral járó egyéb bajok is bénítólag hatottak reá. De

azért bámulatos kötelességérzéssel csak dolgozott tovább; egyre tovább, fáradatlanul.

Szorgos munkája közepette kedves meglepetés érte. A hazafias érzelmű magyar nők, Kovács Etelka fővárosi tanítónő útján, megküldötték neki a budavári honvédszobor kicsinyített szobormintáját. Kossuth szeptember 25-ikén gyönyörű levélben köszönte meg a gyöngéd figyelmet. Levele elején mentegetőzik válaszának késedelme miatt, aztán így szól:

... Az önök drága ajándéka nekem több mint ereklye, — oltár! mely előtt áhítattal hajtom imára ősz fejemet . . . Abban a sebzett homlokú hősben én a Magyar Nemzetet látom s jól esik lelkemnek Nagyságod kedves soraiból megérteni, hogy „az a géniusz, a mely a sebzett hős felé hajol, a magyar nőt jelképezi.“ Áldásom reá! Legyen istentől is megáldva a szent hivatás érzetéért, melyre ezen szavak reávallanak.

Korunk tulanyagias iránya dulást viszen véghez az eszményiesség kultuszának mezőjén, de a nőnek hatalom adatott ébren tartani a férfivilágban a múltak lelkesítő emlékeit, hogy a jövő csiráivá élődjenek; s a míg a magyar nő lelkesülten lelkesítve hajol a sobzott magyar haza felé, a hazaszeretet eszményiességének csillaga nem hanyatlik le . . .

Ezután röviden elmondja Hentzi tábornok hűtlenségének és árulásának a történetét, s ekképen végzi:

Hazaszeretet! Nem a röppenő perez előnyeivel számolható hideg okoskodást, a miről meg vagyon Írva az Ember tragédiájában, hogy „a cselekvésnek halála“, hanem meleg érzelmet kíván a hazaszeretet.

Az érzelem világában a nő az uralkodó. Szép hivatása a nőnek megteremteni a családi boldogságot, de a Magyar Nőnek más hivatása is van: az, hogy őrangyala legyen a polgári bátorságban megfogyatkozó magyar hazában a hazafiúi tettekre buzdító hazaszeretet meleg érzelmeinek. Hát hajoljon is a budai honvédszobor géniuszában jelképzett magyar nő a sebzett homlokú hősben ábrázolt magyar haza felé; hajoljon nemcsak könnyöletes érzéssel, hanem ápoló karokkal is! . . .

Kevéssel reá, november elején jelent meg Kossuth „Irataim“-nak IV-ik kötete; új babérkoszorú a turini agg homlokán. Ezen kötethez Kossuth hosszabb előszót irt. Az előszó első része még 1891. januárban kelt, amikor kiadója Iratai IV—VI. kötetekre nyitott előfizetést. Akkor az volt a szándéka, hogy a IV-ik kötetben az 1863-ik évi lengyel forradalom idejéből fenmaradt irományait fogja közölni. A munkával már csaknem készen volt, amikor az az ötlete támadt, hogy e három újabb kötetének a munkatervét megváltoztatja. Ezen okból aztán két esztendő t késett a IV-ik kötet megjelenése. Bocsánatot is kér e miatt az előfizetőktől.

„Először történt rajtam hosszú életemben, — így mentegetőzik, — hogy egy elvállalt kötelesség teljesítésével ennyire hátralékba jutottam. Nem bírom kellőleg kifejezni lekötelezettségem érzését az előfizetők azon kíméletéért, hogy e késedelmet eltűrték; de be kell vallanom, hogy a hátramaradás elvállalt kötelességem teljesítésében nehéz súlylyal nyomja lelkemet. Szégyellem . . . Kilencvenegy éves öreg ember vagyok, hiában igyekszünk dacolni a természet törvényeivel. Munkám nemcsak késett, de bizony silányul is ütött ki. Tudom, érzem. A ki megveszi munkámat, melyért kiadóim nekem kenyeret adnak, ha oly silánynak találta, mint aminőnek én hiszem, hát vagy dobja el, vagy legyen elnézéssel az emberélet természetes határán túl kínlódott öreg szerző iránt. Az eldobást nem veszem rossz néven, az elnézést köszönettel fogadom, a késedelemért pedig bocsánatért esedezem.“

Sőt épp ellenkezőleg, Kossuth egyik legbecsesebb alkotása ez a kötet, amelyben a magyar emigráció működésének kapcsán Olaszország újjászületését mondja el; még pedig oly megkapóan, annyi nagyfontosságú vonatkozással az európai politikai viszonyokra, hogy műve a külföldön is méltó feltűnést keltett. A kötet becsét nagyban emeli a sok apróbb kitérés s felvilágosító jegyzet.

A kötet elején megemlékezik kihonosításáról is.

Szavaiban a fájó búbanat rezdül meg. Mintha a messzi távozó végbúcsút intene szeretett hazájának.

Felemelt fővel merem mondani, — így szól a többi közt — hogy az ostracizmust nem érdemeltem meg hazámtól. Hányatott életem minden viszontagsága közt úgy künn, mint benn, távolban, mint közelben, jó mint balszerencsében, agyam minden gondolatával, szívem minden dobbanásával hazámon csüggve, hű fia voltam mindenkoron.

A nemzet útjai 1867 óta eltértek attól, amelyet én hazámra nézve a jog, a szabadság, a nemzeti önérzet, a történelmi rendeltetés, az ősök hagyománya iránt tartozó kegyelet és az utódok iránti kötelesség útjának vallók, s engem magas erkölcsi érzet tilt el attól, hogy meghajtsam elveim zászlóját az opportunizmus intelmei előtt. A történelem fog Ítélni az eltérés felett közöttünk.

De akármiképp üssön ki ítélete, annak bírok öntudatával, miképp az által, hogy rosszállóm hazám elidegeníthetetlen jogainak elalkuvását; az által, hogy törhetlenebb hűséggel ragaszkodom nemzetem állami függetlenségéhez, mint maga a nemzet, talán csak még sem váltam arra érdemetlennő, hogy magyar polgárnak születvén, mint magyar polgár halhassak meg . . .

Azonban megtörtént. Nem vagyok többé magyar polgár. De magyar ember vagyok s maradok. Anyám a magyar haza törvényszerzői minőségében kitagadhatott, kitagadott; de én, kitagadott gyermeke nem fogom anyámat, a magyar hazát megtagadni. Kitagadtatásom daczára fiúi kegyelettel áldom nevét, fiúi szeretettel fogok osztózni örömeiben, bújában; s szívemen fogom visolni nemzeti érdekeit, nemzeti reményeit mindhalálíg. . .

Igen, úgy történt, amint megfogadta. Szive mindhalálíg a hazáért, a magyar haza szabadságáért s függetlenségéért dobogott.

Mindenesetre örvendetes dolog volt, hogy az a nagybecsű történelmi anyag, amely Kossuth diplomáciái irataiban és politikai levelezéseiben fekszik, nem marad feldolgozatlanul. S földolgozza éppen maga Kossuth, ki az esemé-

nyék egyik intézője vala, s aki e szerint legjobban tudta megválogatni a nyilvánosság elé bocsájtandó részeket.

Ámde mindazokra, akik Kossuth sorsa iránt közelebbről érdeklődtek, rendkívül bántólag hatott, hogy ez a 91 éves aggastyán, akinek immár jól megérdemelt nyugalomra volna szüksége, elhomályosuló szemmel s reszkető kézzel még most is, életének végalkonyán, megélhetéséért dolgozni kénytelen. Többször igyekeztek anyagi terhein könnyíteni, természetesen úgy, hogy önérzetes büszkesége meg ne sértsék. Ezen célból még 1892-ben egy külön bizalmas jellegű bizottság alakult, melynek tagjai voltak: Eötvös Károly, gróf Károlyi Gábor, Hentaller Lajos, Horváth Ádám, Pázmándy Dénes; ehelyett később Sturman György, majd Hermán Ottó.

Itt, e bizottság kebelében merült fel az eszme, hogy Kossuthot reá kellene bírni könyvtárának az eladására. A bizottság előtt kettős cél lebegett. Egyrészt ily módon segíteni óhajtottak Kossuthon, másrészt pedig minden eshetőséggel szemben biztosítani akarták a becses gyűjteményt a nemzet számára.

Hermán Ottó lépett érintkezésbe e tárgyban Kossuth-tal, aki hajlandónak mutatkozott a könyvtár átengedésére; a vételárat tizenhatezer forintban állapítván meg.

A bizottság azonnal hozzálátott hazafiui feladatának a keresztülviteléhez. Megbízta Eötvös Károly és Hermán Ottó tagokat, hogy gyűjtsék össze a pénzt, de lehetőleg szűk körben, a nagy nyilvánosság kizárásával. S a két megbízott oly fényes sikerrel járt el küldetésében, hogy a kívánt összeg decz. 17-ikén már együtt volt, s el is küldetett Kossuthnak. Egyben Hermán Ottó értesíté Kossuthot, hogy a bizottságnak a könyvtár megvételére vonatkozó óhajai ezek:

1. A könyvtár örök alapítványul a Magyar Nemzeti Múzeumnak adatik át.
2. A Nemzeti Múzeumban „Kossuth könyvtár“ név alatt külön kezeltessék.

3. A könyvtár megszerzésére vonatkozó összes okmányok megőrzés végett a könyvtárban helyezendők el.

Mindezekre Kossuth decz. 23-ikán válaszolt, kijelentvén, hogy a bizottság eddigi eljárását helyesli, s óhajához mindenben hozzájárul. Egyúttal tudakozódik a könyvtár átvétele iránt: vajjon rögtön kell-e átadnia, vagy maradhat nála amíg Iratainak V-ik és VI-ik kötetét bevégszi, esetleg elhunytáig? Ez utóbbi esetben a könyvtár meg gyarapodnék, mert a különféle folyóiratokra tovább is előfizet, s a tudomány fejlődéséhez képest folyton új műveket szerez be,

Á bizottság, amint eredetileg szándékában is volt, készséggel beleegyezett, hogy a könyvtár, a míg csak Kossuth él, maradjon nála. Ehhez képest aztán megszerkesztették és aláírták a következő adásvételi szerződést:

Eladási okirat,

molynek erejével ön Kossuth Lajos, egykor Magyarország polgára, törvényhozója, minisztere és kormányzója, most pedig számkivetettje s a független Olaszország Torino nevű városának lakosa, kijelentem s mindazoknak, kiket illet, tudtul adom, hogy egy, Budapesten alantabb megnevezett tagokból 1892-ik évben alakult bizottság nevében és megbízásából Eötvös Károly 1893-ik évi június hó 20-án elem személyesen javaslatot terjesztett, mely szerint én torinói lakásomon levő könyvtáramat a magyar nemzet számára halálom esetére biztosítam s engedjem át, minthogy e könyvtár az előterjesztése szerint tudományos értékén kívül a magyar nemzet előtt nagy kegyeleti értékkel is bir és ezért — így indokolta — nem csak kár, de szégyen és gyalázat is lenne a magyar nemzetre, ha az én könyvtáram is úgy kallódnék el, mint a hogy a költő Zrínyi Miklósnak és a hazátlan bujdosásban elhunyt II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek értékes könyvtárunk eltűnt, elkallódott.

Én e javaslatot megfontolva s fiaimmal is közölve, elfogadhatónak találtam s erről Hermán Ottót 1893 november 20-án megkezdettem, de akkori gyengélkedésem miatt csak deczember 5-én befejezett levélben értesítettem s egyszersmind kijelentettem, hogy magyar nemzetem számára torinói könyvtáramat készséggel átengedem, de a sors csapásai által csekély

kis tőkémert is elveszítve, gyermekeimre terhes adósságot hagyni nem akarok. Minthogy pedig 92 éves korom munkaereje meg nem engedi, hogy annak segélyével mindennapi kenyeren kívül tőkét is gyűjthessek, ez okból torinói könyvtáram árát 16,000, azaz tizenhatezer forintban megszabom s egyúttal óhajtom, hogy ily módon könyvtárom eladása s megvétele minél előbb teljesítsék. Ezen levelemet Hermán Ottó a főnőbb már említett bizottsággal szükséges kivonatban közölven, a bizottság a vételárhoz szükséges összeget a nyilvánosság lehető kizárásával tisztes hazafiaktól s hazafias intézetektől bizalmasan összegyűjtötte s 1893. évi december 17-én nekem 25,000 frankot s ugyanazon hó 20-án 7130 frankot, összesen tehát 32,130 frankot aranyban távirati úton elküldött s kézbesített, s így az akkori árfolyam szerint az általam megszabott 16,000 forint vételárt valósággal megadta; egyúttal eljárásáról 1893. évi december 22-én kelt hivatalos feliratában értesített, hogy bár ő a könyvtárt magasabb értékűnek tudja, mégis ragaszkodik az ön elhatározáshoz, s azért azon kérelmet intézi hozzám, hogy most már a könyvtárt engedjem át s egyszersmind engedjem meg, hogy az a Magyar Nemzeti Múzeumban örök alapítványként nem szétosztva, hanem együttesen elhelyeztessék s mind az eladási okiratba, mind az alapító levélbe az adományozók nevei, mint alapítók, beiktattassanak. — Végezetül ugyané bizottság 1894. évi január hónap 22-én kelt feliratában közölte velem az adományozók neveit s egyúttal azon kérelmet intézte hozzám, hogy e könyvtár őrzését és gondozását, ha csak időközben másként rendelkezni szükségesnek nem látom, ezentúl is halálomig én teljesíteném s ekként az időközi gyarapításokkal is a könyvtár értékét növelném.

Mindezek alapján én fiaimnak is, úgy mint Kossuth Ferencnek és ifjabb Kossuth Lajosnak megnyugvásával s ezen okiratra vezetett aláírásuk mellett kötelezőleg s föltétlen jogi erővel kijelentem, hogy torinói könyvtáramat és pedig abban mindazt, mely könyv és röpirattermesztű és nyomtatva van (a hozzám intézett s egyedül személyemre vonatkozó feliratokat, emléklapokat és emlékkönyveket ide nem értve), oly könyvjegyzék mellett, melyet lehető gondossággal magam készítek, vagy készíttetek, netaláni halálom esetén pedig fiaim készítenek, vagy készíttetnek, s melyet a már többször említettem bizottságnak átadandók, vagy fiaim átadni fognak, teljes tulaj-

doni joggal, eladtam azon bizottságnak, melynek tagjai: Eötvös Károly, egyúttal bizottsági elnök, Hermán Ottó, Károlyi Gábor gróf, Hentaller Lajos, Horvát Ádám és Sturman György országgyűlési képviselők s Eötvös Bálint, egyúttal bizottsági jegyző — és pedig a következő föltételek mellett:

1. E bizottságot, mint hozzám intézett felirataiban ő maga is kijelenté, én az adományozók megbízott képviselőinek tekintem, az adományozók pedig, mint velem közöltetett, következők: Hatóságok és testületek: Budapest székes-főváros. Magyar tudományos akadémia ivén: Entz Géza, Fröhlich Róbert, Hausmann Alajos, Horváth Géza, Ilosvay Lajos, ivannovics György, Krenner József, Réthy Mór, Szabó József, Szily Kálmán, Than Károly, Thanhoffer Lajos, Wartha Vincze akadémiai tagok.

P é n z i n t é z e t e k: Magyar Jelzálog és Hitelbank, Magyar leszámítoló és pénzváltó bank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Első Magyar Biztosító Társaság, Egyesült Fővárosi Takarékpénztár, Budapesti Bankegyesület, Központi Takarékpénztár, Budapest III. kér. Takarékpénztár.

Országgyűlési pártok, a) Országos szabadelvű párt ivén: Bánffy Dezső báró, Chorin Ferencz, Darányi Ignác, Dókus Ernő, Földváry Elemér, Harkányi Frigyes, Hegedűs Sándor, Huszár Károly báró, Kammerer Ernő, Király Ferencz dr., Klobusiczky János, Láng Lajos, Markovics Kálmán, Miklós Ödön, Münich Aurél, Pap Géza, Perczel Dezső, Podmaniczky Frigyes báró, Pulszky Ágost, Radvánszky György, Rakovszky Géza, Rosenberg Gyula, Sváb Károly, Szájbély Gyula, Széll Kálmán, Szerb György, Teleki Sándor gróf, Vargics Imre képviselők.

a) Országos nemzeti párt ivén: Apponyi Albert gróf, Beöthy Ákos, Ernuszt Kelemen, Hódossy Imre, Horánszky Nándor, Horváth Lajos képviselők.

b) Országos f ü g g e t i e n s é g i és 48-as párt ivén: Justh Gyula, Szluha István képviselők.

c) Országos függetlenségi párt ivén: Eötvös Károly, Fornszek Sándor, Hentaller Lajos, Hermán Ottó, Károlyi Gábor gróf, Luby Géza, Nagy Gyula, Pogrányi József, Sturman György képviselők.

Egyesek: a) Budapesten: Dessewffy Aurél grófné, Hermán Ottóné, Károlyi Zichy Karolina grófné, özvegy Pataynó Szathmáry K. Anna, özvegy Szathmáry-Király Pálné, Szűcs Lujza, özvegy Szűcs Sámuelné, egy főúri nő, egy főúri nő. Belvárosi Takarékpénztárivón: Adler Lajos, Barta Miksa, Dalnok Béla, Deutsch Samu, Erneyi Gyula, Freiszleder Nándor, Fürst Jakab, Garai Károly, Girardi József, Grünbaum Miksa, Huzella Elek, Jankovich Aurél, Jeszenszky Danó, Schulz Vilmos, Székely Ferencz, Werkner Zsigmond. Egyéb iveken: Arany László, Arányi Zsigmond, Beretvás Endre, Brázay Kálmán, Bródy Zsigmond, Dessewffy Aurél gróf, Fromm Pál dr., Goldstein Izidor, Hauer Béla, Károlyi István gróf, Károlyi Sándor gróf, Károlyi Tibor gróf, Kreith Béla gróf, Lukács Antal, Mendl István, Petánovics József, dr. Szitányi Izidor, Yadnay Károly, Zselénszky Róbert gróf.

b) Vidéken: M i s k o l c z o n: Bársony János, Bartányi Gyula, özv. Bató Istvánná, Bizony Ákos, Blumenstock József, Csáthy dr., Debreczeni Dániel, Debreczeni Imre, Diószeghy György, Eder

Elek, Evva Ernő, Fischer Lajos, Frank dr., Frankfurter Sándor dr., Gencsy Samu, Glós Károly dr., Gröber József, Hajós Kálmán, Horváth László, Imre József, Incze István, Juhász Pál dr., Koós Soma, Kovács Lajos, Kubáoska István, özvegy Kuun Jánosné, Kun Bertalan, Kun Kálmán, Kun Tamás dr., Küper Jakab dr., Lévay József, Lichtenstein József, Lukács Béla, Markó László dr., Melczer Béla, Melczer Gyula, Mikuleczky István, Molnár Rertalan, Neumann Bertalan dr., Nozdroviczky Jenő, Nozdroviczky László, Nozdroviczky Pál, Nozdroviczky Sándor, Nozdroviczky Károly, Pallaghy Béla, Petró József, Popper József dr., Popper Károly, Radványi István, Röck Pál, Sassy István, Sassy János dr., Soltész Albert, Soltész N. Kálmán, Szabó Cyula dr., Szaffka Pál, Szánthó Albert, Szeremley Lajos, Szikora János, Szinay István, Szobránczy Samu, Tóth Pál tanár, Vörösmarthy György. Andornakon: Mocsáry Lajos, Mocsáry Miklós. G i c z e n: gelsei Biró Vincze.

Könyvtáram jogerejü eladása tehát a bizottság javára csupán mint a felsorolt adományozók megbizott képviselője javára történik.

2. A bizottság az eladási okirat kézhezvétele után lehető gyorsan alapító levelet állítva ki, melyben a felsorolt adományozók, mint alapítók megbizott képviselője gyanánt, a megvett könyvtárt, mint örök alapítványt, a Magyar Nemzeti Muzzeum számára letétként teljes tulajdoni joggal, de mégis azon kikötéssel felajánlja, átengedi s megalapítja, hogy a könyvtár se darabonkint, se tudományszakonkint szét nem osztva, külön szekrényekben együtt kezeltessék.

3. Ez alapító levél a Magyar Nemzeti Muzzeum igazgatójának szokott módon átadassék.

4. A könyvtárt halálomig, mint nálam fekvő letétet s mint a Magyar Nemzeti Muzzeum tulajdonát kezelem és őrizem, ha azonban szükségesnek látnám, jogomban áll azt időközben is átadni s ez esetben a Magyar Nemzeti Muzzeum Igazgatósága köteles azt átvenni és saját költségén becsomagolni és elszállítani.

Minthogy pedig, mint már fennebb említettem, a könyvtár vételárát valósággal megkaptam: ennél fogva az eladási ügy jogi részét befejezettek tekintem, s a bizottságot a vételár átadására nézve véglegesen megnyugtatom.

Kelt a független Olaszország Torino nevü városában Via dei Mille 22. szám alatt levő lakásomban, 1894-ik esztendő február havának 12-ik napján.

Kossuth Ferencz s. k.

Kossuth Lajos s. k.

Ifj. Kossuth Lajos s. k.

Az okirat s az ebben megszabott jogokat és kötelezettségeket elfogadjuk.

Kelt Budapesten, 1894. évi márczius hó 15-én.

Dr. Eötvös Bálint s. k.
jegyző.

Eötvös Károly s. k.
elnök.

Hermán Ottó s. k.
Sturmun György s. k.

Gr. Károlyi Gábor s. k.
Hentaller Lajos s. k.

Horváth Ádám s. k.

Az alapító oklevélben a bizottság tagjai kijelentik, hogy a könyvtárt megvették s azt a Nemzeti Múzeumnak ajánlják fel, a hol az együttesen őriztessék s kezeltsessék. A könyvtár azonban Kossuth felügyelete alatt marad, a míg ő él. Az esetleges államjövédéki illetéket a Múzeum tartozik megfizetni. Az alapítólevél, a hozzátartozó okmányokkal együtt, bárki által szabadon megtekinthető.

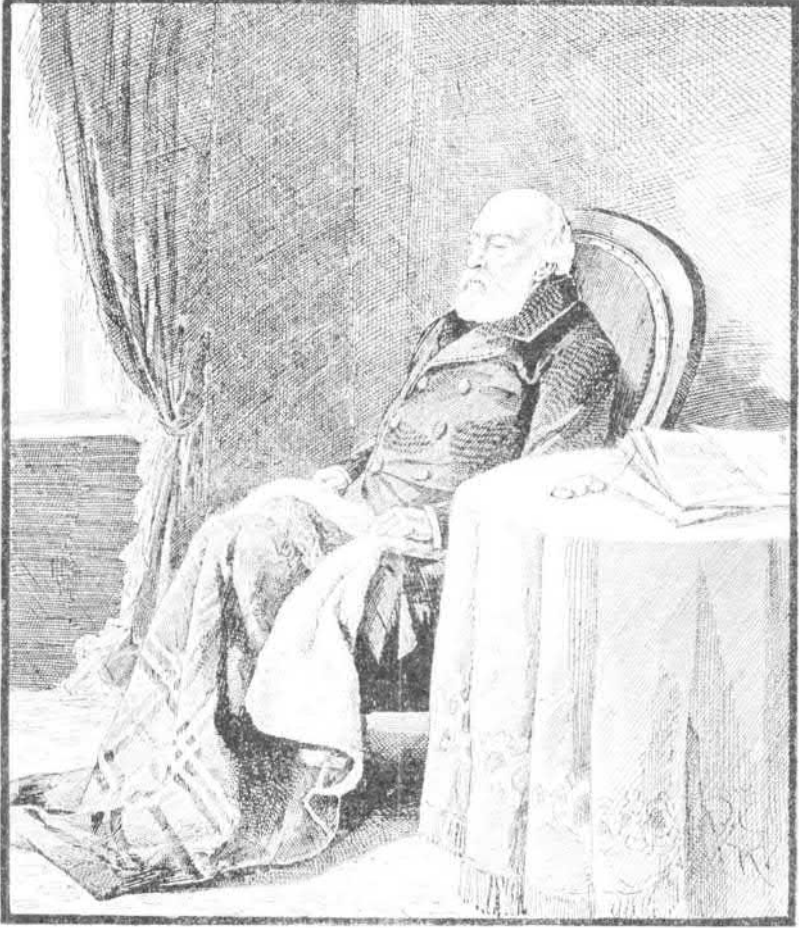
Kossuth maga fogott hozzá könyvtárának a lajstromozásához. Ha sétájából hazajött, vagy ha egyéb teendői engedték, könyvtárszobájába sietett, s órákat töltött el a czimjegyzék pontos és szakszerű elkészítésével. Azt akarta, ami bámulatos kötelesség érzetét jellemzi, hogy a könyvtár annak idején hiánytalanul és rendben adassék át a Nemzeti Múzeumnak.

Ámde munkája közben december elején váratlanul megbetegedett. Valamikép meghűlt, influenzaszerű gégehurutot kapott, mely ágyba dönté. Állapota később némileg javult ugyan, de még sokáig, több héten keresztül lélegzési nehézségek gyötörték. Csak lassanként, úgy 1894 január közepe felé kezdett magához jönni. S a javulás most már oly kedvező volt, hogy háziórvosa: dr. Basso Arnoux a tudakozódó Helfyhez a következő sürgönyt intézte:

„Kossuth két nap óta ismét elkezdte a félbehagyott testgyakorlást: a svédturnát, s rendesen aláveti magát a masszásnak is. Idegeinek izgatottsága is enyhült. A Vichivizet használja, s ereje most már gyorsan tér vissza. Ismét dolgozni kezd.“

S csakugyan; Kossuth mihelyt jártányi ereje volt, újólág munkához látott. Iratai V-ik kötetét, melynek feldolgozott anyaga legnagyobbbrészt már együtt volt, kezdte összeállítani, közben folytatta könyvtárának lajstromozását is.

A nagybeteg Kossuth.

Kedélye annyira felfrissült, hogy egyik németországi látogatójának büszkén mutatta meg azt a tömérdek táviratot, amikben egészségi állapota felől tudakozódnak és mielőbbi gyógyulást kívánnak neki.

— Jól esik látnom, — mondotta — hogy betegségem oly nagy részvétet keltett hazámban, s másutt is. Ebből azt következtetem, hogy még sem éltem hiába, s mégis tettein némi szolgálatot a népszabadság ügyének.

Sőt arra is időt szakított, hogy az otthoni eseményekkel is behatóbban foglalkozzék. Főkép az egyházpolitikai reform sorsa érdekelte, amely körül még mindig szenvedélyes harcz folyt. A horvát házassági jog rendezésével és az uralkodócsalád kivételes házasságjogi intézményeivel a küzdelembe friss vita-anyag került, amely újabb nézeteltéréseket idézett elő a közjogi ellenzék táborában. Mikor Kossuth erről értesült, újabb serkentő figyelmeztetést intézett Helfy Ignác útján a párthoz. Levelét, amely 1894 február 17-ikén kelt, így végzi:

. . . Hanem akár miként legyen is, én amondó vagyok, hogy az önök pártja hűtlen lenne önmagához, ha akár a trónöröklési, akár a horvát-kérdés miatt, vagy azon másnemű diszpozíciók miatt, melyek a házassági javaslatba belevegyítettek s melyeket pártjuk egyrésze ellenez, a magyar nemzetet a kötelező polgári házasság és a házasságjogi egyenlőség áldásától megfosztani segítene.

Elég minden papnak a maga feladata. Most a házasságjogi reformjavaslatoknak törvényre emelése a feladat. Vigyék önök azt keresztül; aztán foglalkozhatnak a többi felmerült kérdéssel . . .

Ez volt Kossuth utolsó nyilvánosságra jutott levele. De talán utolsó Írása is, mert néhány nap múlva ismét kihullott munkás kezéből az a csodálatos író toll, amelylyel annyi fönséges eszmét vetett papírra.

Gyógyulása csak pillanatnyi, csak látszólagos volt. A betegség csirái benn maradtak a szervezetben s elhatmasodván, újólag ágyba döntötték az aggastyánt.

Márczius 3-án érkezett az első hír Kossuth újabb megbetegedéséről. De ez a hír nagyon komoly, nagyon aggodalmas volt. Így hangzott:

Turin, márczius 3. (Éjjel) Kossuth Lajos hirtelen roszul lett s betegsége oly aggasztóvá vált, hogy Perencz fiát táviratilag hívták betegágyához, aki ma este meg is érkezett.

Ez a riasztó hír villámszárnyakon járta be az országot, s a közérdeklődés egyszerre Turin felé fordult. Csak most, a megújuló betegség e válságos napjaiban tűnt ki igazán, mily odaadó szeretettel csüggött a magyar nemzet Kossuth személyén.

A közönség türelmetlenül, lázasan, fokozódó érdeklődéssel várta-leste a Turinból érkező tudósításokat. S ha egy-egy biztatóbb hír jött, a megkönnyebbülés sóhaja lebent el az ajkáról: Hála Isten, talán mégis csak kibírja! Csakhogy, sajnos, ritkán jött a jóhir; sőt egyre rosszabb, folyvást aggasztóbb. A betegség olyan természetű volt, amelylyel fiatalabb, életerős szervezet sem lett volna képes egykönnyen megbirkózni. Aztán újabb, meg újabb életani zavarok és bonyodalmak járultak hozzá.

Kossuth akkori titkára, Aulich Nándor, 1894 márczius 12-ikén kelt levelében a betegség keletkezését így mondja el:

... Ez óv elején, — úgymond — a kormányzó urat egész váratlanul s fölöttébb rohamosan a hurutláz (influenza) támadta meg, mely mindjárt kezdetben oly nagy fokban lépett föl, hogy a legnagyobb veszélytől lehetett tartani s eleintén magát a kezelő orvost is zavarba hozta. De hála az idejekorán alkalmazott hasonszenvi gyógyítási mód jótékony hatásának, a baj csakhamar alább hagyott s néhány nap alatt el is múlt, úgy hogy a nagyfokú gyengeségen kívül semminemű látható nyomot nem hagyott hátra, s a kormányzó úr lassan-lassan előbbi életmódjához s lélekölő munkálkodásához vissza is tért.

Ámde a baj megszűnése nem volt egyéb csalfa látzatnál, mert az elvesztett erő azóta nemcsak hogy többé tökéletesen vissza nem tért, sőt ellenkezőleg, a múlt hónap vége felé ismételve és pedig oly rohamosan kezdett fogyni, hogy Kossuth néhány nap múlva lábán is alig tudott megállani s ha néhány lépést akart tenni, kényte-

len volt két botra támaszkodni; sőt igen rövid időközben két ízben egymásután az is megtörtént, hogy mikor ültéből felkelni akart, elgyengült lábai megtagadták a szolgálatot s mint valami élettelen tárgy, összeesett és félig elalélt állapotban kellett az ágyba vinni. Mikor pedig a folytonosan növekvő étvágy hiánya a különben is nagymérvű gyengeséget még inkább fokozta, orvosai, kiknek egyike homeopata, másika pedig aloopata, ahelyett, hogy vállvetve törekedtek volna, kiki saját hatáskörében, a veszélyes baj elhárítására: egymással összezőrdültek s egymás ellen működtek.

Szerencsére e közben Kossuth Ferencz, a kormányzó úr idősb fia, ki, mint öcscse, Lajos, állandóan Nápolyban lakik, értesült a körülményekről, megérkezett s neki kitartó rábeszéléssel sikerült atyját — ki több ideig arról még hallani sem akart, — rábírt, hogy a baj valódi okának megállapítása ezéjából magát orvosi szakvizsgálatnak vesse alá.

Mikor a kormányzó úr ebbe beleegyezett, Kossuth Ferencz úr haladéktalanul felkérte az itteni egyetem orvosi fakultásának igazgatóságát egy orvosi szaktekintély kijelölésére. A klinika igazgatósága Carle dr. hírneves műtőorvost, az Umberto-kórház igazgatóját s az olasz koronarend középkeresztesét jelölte ki.

Kossuth Ferencz úr egyidejűleg intézkedett arról is, hogy a különböző váladékok (secretio) szakszerű vegyelemzés, illetőleg górcsővel való megvizsgálás végett a klinika vegytani laboratóriumába eljuttassanak.

A vegyelemzés és górcsőves vizsgálat eredményéről készített szakjelentés eredménye: hogy az itteni klinika, — mely noha nem örvend oly jó hírnévnek, mint például a nápolyi, vagy a bolognai, mindamellett is jogos igényt tart arra, hogy a legelőkelőbb orvosi tanintézetek közé soroltassák, — kételyt kizárólag kimutatta, hogy a kezelőorvosok egyikének, az aleopatának az az állítása, hogy a kormányzó úr tüdeje is meg van támadva, semminemű alappal nem bír.

Az orvosi szakvizsgálatra kiküldött Carle dr. a vizsgálatot e hó 10-ikén délutáni öt és hat óra közt végezte és annak folyamán megállapította, hogy a baj tulajdonképeni oka nem egyéb, mint a prostata nagyobbodás által létrehozott „ischuria“, mely megakadályozza a vesevála-

dék szabályszerű kitakarodását s azt a hólyagban tartja vissza; egyszersmind kijelentette, hogy a napról-napra fokozódó étvágyhiány s így maga a nagyfokú gyengeség oka is oda vezethető vissza.

Meglevőn ekként állapítva a baj tulajdonképeni oka, Carle dr. a legelső teendőül a hólyag kiürítését tűzte ki s azt „bougie“ alkalmazásával rögtön fogatba vette, levezetvén nyomban mintegy két liternyi hátratartott váladékot. Ezt az eljárást a tudós tanár naponkint egyszer, vagy kétszer mindaddig ismételni fogja, míg csak arra szükség lesz . . .

Ehhez a súlyos bajhoz, amely ily magaskorú aggasztáynál egymagában véve is végzetes, előbb bélhurut, majd tüdőgyulladás járult. Mindez annyira elgyöngíté, hogy életerői egyre fogytak.

A legtöbb fővárosi napilap, mindjárt az első baljóslatú hírekre, márczius elején külön tudósítót küldött Turinba. Ezek a hírlapírók aztán gondoskodtak róla, hogy a súlyosbodó betegség minden mozzanatáról kimerítő tudósításaink legyenek. S ezáltal úgyszólván napról-napra közelebb jutott hozzánk Turin. Úgy tetszett, mintha a beteg Kossuth közelében volnánk. Szinte láttuk láztól égő arczát, emésztő szenvedéseit; szinte hallottuk fájdalmas sóhajtásait, szívének halkuló verését.

A lázas érdeklődést, a könyfakasztó részvétet még növelte a keserű tudat, hogy ez a nagy ember, aki mindenét a hazának áldozta, mint egy kítaszított pária idegenben idegenül fog meghalni. Vájjon nem lehetne-e utolsó napjait azzal megédesíteni, hogy a honossági törvényczikknek a Kossuthot érintő része módosítassék? Megvolt reá az alkalom, több kérvény feküdt erre vonatkozólag az országgyűlés előtt. A közhangulatnak adott kifejezést Szalay Imre, amidőn a képviselőház márczius 6-iki ülésén a Kossuth visszahonosítására vonatkozó kérvények mielőbbi elintézését megsürgette.

Az elnök, Bánffy Dezső báró megígérte, hogy a kérvényi bizottság elnökét fel fogja kérni „miszerint ezen és

általában a függőben levő kérvényeknek a tárgyalásáról mielőbb gondoskodjék.“ De bizony nem kérte fel. Szalay Imre tehát a márcz. 10-iki ülésen újra felszólalt:

A múlt napokban, — úgymond — felszólaltam azon kérdésben, hogy a Kossuth Lajos visszahonosítása végett beadott kérvények tárgyalása a bizottságnál sürgetessék meg. Ma megnéztem a kitűzött kérvények sorrendjét, s arra a meggyőződésre jutottam, hogy ezen kérvények tárgyalásra kitűzve nincsenek. A múlt alkalommal ezen kérdést nem indokoltam talán kellőleg; s így néhány szóval mégis szükséges lesz megemlíteni azt, hogy akkor, midőn Kossuth Lajos nagy hazánkfíának nevére és levelére van szükség, a tisztelt kormány azt fel tudja használni (Igaz! Úgyvan l a szélső balon), de akkor, midőn kötelességről van szó, azt minden módon elődázni törekszik. Újólág kérem a tisztelt Házat, hogy a kérvényi bizottságot kötelességének a teljesítésére szorítani méltóztassék. (Helyeslés szélsőbalon.)

Ezen újabb sürgető felszólásra a kérvényi bizottság márczius 16-ikán végre mégis csak összeült. Ámde szenvedélyes, hosszú vita után, amelyben Wekerle miniszterelnök is részvett, a következőkép határozott: — „A kérvények adassanak ki a belügyminiszternek megfontolás végett, hogy az 1879: L. törvénycikk általános szempontból revízió alá vehető-e, vagy sem?“

Ezzel a kitérő határozattal a dolog el volt ütve, a visszahonosítás bizonytalan időre elhalasztatott.

Ezekről a vitákról a beteg nem igen értesült már. Ott volt mellette a könyörületesebb visszahonosító: a halál. S Kossuth nem félt tőle, sőt vágyott utána. Tudta, hogy közel a vég.

— Ne titkoljatok Magyarország előtt semmit, — mondotta egy ízben környezetének. — Mert lehet, hogy valakinek van még mondanivalója hozzám, s nem akarom, hogy ez lehetetlenné legyen.

Márczius 12-én az állapota kissé javult. S a midőn ezt felemlítették előtte, így válaszolt:

— Én érzem, én tudom, hogy súlyos beteg vagyok.

Majd később, néhány percz múlva alig hallhatólag felsóhajtott:

— Ideje volna már, hogy vége legyen. Csak egy vágyam van még: meghalni.

Másnap, márczius 13-án, midőn Ferencz fia vigasztalni kezdte, hogy még minden jórafordul, szomorúan rázta meg fejét:

— Én jobban tudom, mi a bajom. Érzem, hogy ez a vég kezdete. Ezt a tavaszt nem érem túl.

Ugyanígy nyilatkozott Helfy Ignác előtt is, aki, mi-helyt hírért vette, hogy a kormányzó állapota súlyosabbra fordult, azonnal Turinba sietett.

— Látja, milyen beteg vagyok! — szólalt meg Kossuth, mikor vendégét meglátta.

— Majd jobban lesz a tavasz beköszöntével a kormányzó úr, — felelt bátorítólag Helfy.

— Soha; érzem, hogy soha!

— Dehogy nem! Egész Magyarország imádkozik a kormányzó úrért.

Kossuth kezével tagadó mozdulatot tett.

— Igen, igen, — ismételte Helfy, — egész Magyarország imádkozik; s annyiunk óhaja bizonyára teljesülni fog.

— Imádkoznak? — szólt csüggedten, mintegy elmerengve Kossuth. — Hiába imádkoznak. Most már mindennek vége . . .

S csakugyan mindennek vége volt már. Márczius 14-én állapota ismét súlyosabbra fordult. S ha voltak is ezután néminemű enyhülései, életereje rohamosan fogyott. Innentől kezdve betegségének a lefolyása, hiteles följegyzések szerint, ez volt:

Márczius 14. Kossuth az éjszakát álmatlanul, gyötrő lázban töltötte. Reggel a betegség oly aggasztó lett, hogy Basso orvosi konzílium sürgős egybehívását tanácsolta. S a konzílium, amelyen Carle és Basso orvo-

sokon kívül Bozzollo tanár is résztvett, délután megtartott. Az orvosok a jobb tüdőn lobos tüneteket konstataáltak. Az orvosságot a beteg nem akarta bevenni.

— Úgysem használ már, — suttogta elutasítólag.

Állapota a nap folyamán mindegyre súlyosbodott.

Érverése rendetlen volt, láza nőttön-nőtt, estefelé pedig elvesztette az eszméletét.

Márczius 15. A beteg csaknem egész éjjel önkívüli állapotban volt. Az éjszaka folyamán az orvosok újabb konzíliumot tartottak, amelyre még egy negyedik nagy hírű olasz orvos: dr. Bonino is meghivatott. Reggel az orvosok a következő jelentést adták ki:

„Tüdőlob folytán a láz emelkedik. A tüdőlob terjed. A beteg oly gyöngé, hogy ágyából nem kelhet fel.“

Kossuth önkívületi állapotából egyikét pillanatra magához térvén, bánatosan kérdezte:

— Miért nem jön Lajos fiam?

S midőn azt felelték neki, hogy majd eljön később, most úgy sincs reá itt szükség, — azt felelte:

— Igaz, nincs rá szükség. Ő sem segíthetne, de azért mégis jó volna, ha eljönne.

Azonnal sürgönyöztek Lajos fiának, hogy sietve jöjjön beteg, atyjához, ki látni akarja.

Napközben többször visszanyerte eszméletét, s elhaló hangon környezetével egy pár szót is váltott.

Márczius 15-ike alkalmából számos üdvözlő-távirat érkezett hozzá, amiket természetesen nem adhattak át neki. Mikor Basso figyelmeztette, hogy Magyarország ma a szabadság napját ünnepli, felsóhajtott:

— Tudom. Én pedig ilyen állapotban vagyok.

Egész nap alig evett valamit. Oldalában szúrásokat érzett, s gyakran nagy megerőltetéssel köhögött.

Márczius 16. A beteg az éjszakát nyugodtabban töltötte, sőt néhány óráig aludt is. Reggelre a láz csökkent, s állapota annyira javult, hogy eszmélete egészen visszatért.

Délben újabb orvosi konzílium volt, amely a beteg állapotát valamivel könnyebbnek találta. Délután a láz ismét csökkent. A beteg elszunnyadt, s úgy tetszett, mintha pillanatnyi javulás állott volna be.

Estefelé azonban újra nagy gyöngeség vett rajta erőt.

Márczius 17. A beteg láza az éj folyamán ismét emelkedett. A nyálkaelválasztás nagy megerőltetésébe kerül.

Kossuth Lajos Tódor reggel megérkezett, ami láthatólag örömet okozott a betegnek.

— Nagyon rosszul vagyok, fiam, — szólt hozzá, miközben megfogta a kezét s hosszasan, fájdalmas tekintettel nézett reá.

Azután fiai kérelmére néhány korty teát ivott.

A látszólagos javulás után délben egyszerre aggasztó fordulat állott be. Az orvosok azonnal tanácskozásra jöttek össze, s déli 12 órakor ezt a jelentést adták ki:

„A lélegzés igen nehéz. A beteg állapota súlyos. A tüdőlob folyvást terjed. A láz változatlan.“

A délután folyamán a beteg állapota egyre rosszabbodott. Ereje gyengült, fájdalmai nagyobbodtak. Az orvosok az életerő fokozása céljából koffeint alkalmaztak.

Daczára a rendkívüli gyöngeségnek, s az óriási fájdalmaknak, a beteg egész nap eszméleténél volt.

Márczius 18. A beteg az éjszakát ismét nyugtalanul töltötte. Reggel felé úgy látszott, mintha szenvedései kissé enyhültek volna.

Déltájt nagy nyugtalanság szállotta meg. Többször fölemelkedni próbált ágyában, de mindannyiszor erőtllenül hanyatlott vissza.

Alkonyaikor állapota kissé javult. A láz csökkent. De csakhamar ismét igen rosszul lett. Nyugtalanul, lázasan hanykolódott; annyira, hogy egy őrizetlen pillanatban lecsúszott az ágyról. Az orvosok a legrosszabbtól tartanak.

Márczius 19. A beteg mozdulatlanul, önkívületi állapotban fekszik ágyában. Nem ismer meg senkit. Az

orvosok attól tartván, hogy örökre elalszik, minden tíz perczen felébresztik kábult szenderéből.

Az orvosok a nap folyamán több jelentést adtak ki:

Déli 12 órákor.

A betegnél kis mértékben bélhurut jelentkezik. A lélegzés nyugodt.

Délután 2 órákor.

Hőmérséklet emelkedőben. Bélhurut szűnik. A betegnél nagy gyengeség mutatkozik.

Este 7 órákor. A láz emelkedett: 39. Érverés: 90. Lélegzés: 32.40. A bélhurut tünetei megszűntek. Általános kimerülés. A köpésben pneumaticus bacillus nincs. Bozzolo, Carle, Basso.

Márczius 20-án. (szerdán) A válság tetőpontra hágott. Mint fekete hollósereg, egymást érték a gyászos, leverő jelentések.

Reggel az a hír jött, hogy a beteg az éj folyamán rendkívül elgyengült; lélegzete kimaradoz, s egyre fuldoklik.

Délben orvosi tanácskozás volt, amelynek eredménye megdöbbentő. Megállapították, hogy immár nincs mentesség, a szervezet teljes feloszlásához közeledik.

2 órákora helyzet rosszabbodott. A nagybeteg életét mesterséges légzés alkalmazásával hosszabbítják.

5 órákor a beteg arcza a szenvedéstől kipirul. Az orvosok néhány csöpp tejes konyakot öntenek szikkadt ajkai közzé.

9 órákor a beteg önkívületi állapotában kissé föl-emelkedik helyéről, karjait kiterjeszti, mintha mondani akarna valamit, de csakhamar erőtlenül visszahull.

10 órákor megkezdődik a haláltusa. A mesterséges légzés alkalmazása sem használ immár.

10 óra 50 percz. A haldokló bágyatag szemeit lassan kinyitja és révedezve föltekint. Beesett halovány arczán mosoly röppen végig, mintha valami kedves tulvilági dolgot látna. Aztán feje rövid sóhajtással a mellére roskad és 10 óra 55 perczkor megszűnik élni.

Kossuth a halottas ágyon.

(Turini fényképezéssel.)

Kossuth utolsó óráit és halálát egy szemtanú, a közvetlenség erejével, a következőképpen örökíté meg:

Turin, 189-t márczius 20.

A haldoklás híre felrázta egész Turint. A Via dei mille-t óriási néptömeg lepi el. Néma megdöbbenés minden arczon. Szomorúság minden szívben. Érzik a halál közelségét, mely a magyar nemzet büszkeségét porba akarja dönteni.

Egyszerre kinyílik a beteg szoba egyik ajtaja. Az izgatottság moraja fut végig a tömegben. Azt hiszik, hogy a halál befejezte munkáját.

Még tart az utolsó küzdelem, még nem fejezte be életét.

Mindannyian ostromoljuk Bassot egy vigasztaló szóért, de az orvosnak nincs vigasztaló szava. Levert, néma; ő maga is csak a csodában bizik.

Annyit mer még hinni, hogy Kossuth Lajos talán estig él.

Eötvös Károly, aki csak az elébb jött ki a házból, újra a beteghez siet. Voli polgármester utána megy. Minden negyed órában tudakozódik, miként van a „nagy generális“. Most maga jött hírt hallani.

Basso feldúlt arczzal rohan le. Oxigénes tömlőért siet, hogy néhány perczel meghosszabbítsa a bomlásnak induló szervezet életét.

Öt órakor arra készítették a beteget, hogy egyék valamit. Tojás sárgáját keverték konyakkal tejbe. Kossuth alig ivott valamit belőle. Fejével fáradtan intett, hogy nem kell.

A beteg arcza lassan-lassan szederjes kékké lesz. Néha a láz tüze pirossá festi a szenvedő arcot. Vonaglásán meglátszik, hogy rettenetesek a kínok, amelyek utolsó perczeit is fájdalmasakká teszik.

Az asszonyokat a betegszobából kiküldték.

Odakint szél kerekedett, amelynek sívítása behallatszik a házba s még szomorúbbá teszi a hangulatot.

A nagy szenvedő szinte élettelenül fekszik párnái között. Sem az arcza, sem a szemei, sem egyetlen szava, vagy mozdulata nem árulják el, hogy érz-e az élet bucsuzásának fájdalmait. Ez a rettenetes béke, a mely az arczán ül, kétségbeejti a környezetet.

Az erős férfiak, akik a beteg nehéz szenvedéseit végignézték, zokogva látják, hogy enyészik semmivé a romokba dőlt nagyság.

Figyelmessy ezredes fuldokló zokogással jön ki a szobából:

— Nem tudom tovább nézni! És egy székre borul.

Bozzolo újabb oxigén tömlőt hozott, hogy lélegzését a nagy betegnek lehetővé tegye.

Az orvosok a hörgő, kiszáradt torokba időnkint konyakos vizet csöpögtetnek. A mell nehezen zihál. Bozzolo fájdalmas csodálattal nézi a nagy beteg szívósságát.

Néha-néha az agóniát az öntudatnak egy-egy pillanata szakítja meg, hanem a beteg ilyenkor nem szól egy szót sem, csak fájdalmasan néz környezetére. Kilenck órákor delíriumában felemelkedett kissé helyéről, a karját kiterjesztette, mintha valamit mondani akarna, azután erőtllenül lehanyatlott fekhelyére. Néha-néha öntudatlanul megemeli a paplanját, mintha nem bírná a meleget.

Az ágy körül a két Kossuth-fiún és Ruttkaynéen kívül Ambrozovicsék, Figyelmessy ezredes és két orvos áll.

Este Bozzolo a beteg fejét spiritusszal dörzsölte meg. A másságé nem könnyített állapotán, a nagy szenvedő változatlan arczkifejezéssel fekszik párnái között.

Bozzolo is elbúcsúzott a haldoklótól, az ő tudományának is határt szabott a nagy természet. Ezen a határon a halál áll és leront, megöl mindent. Az orvos úgy ment el, hogy megtett mindent, amit tehetett. Lesújtva hagyta el a házat és nem jött többé vissza.

Az utcán óriás tömeg áll. Tudják, hogy Bozzolo lemondott mindenről, elbúcsúzott a haldoklótól és családjától. A délutáni szél elállt és langyos eső eredt meg. A tömeg egyre nagyobbodik és várja a híreket a haldokló nagy emberről.

A szobában együtt van az egész család; továbbá Helfy, Eötvös Károly, gr. Károlyi Gábor, Benyovszkyék, Ambrozovicsék és Figyelmessy ezredes.

A nyálka, melyet a nagy haldokló nem tud már elválasztani, fojtogatja és gyötrelmes szenvedésekkel kínozza. Carle vattás pálcikákkal távolítja el a köpetet. Tíz órákor kezdődött az igazi agónia, a lélek bucsuküzdelnie.

Kossuth szemeit nyitva tartja. Tekintete néha teljesen világos és meglepően tiszta.

Egyszerre megrázkódnak a jelenlevők ... A haldokló megmozdult . . . Mintha visszatért volna az eszmélete. Arca kipirult, vérvörös. Takaróját magáról ledobja és fel akar kelni. De lélegzete el-elakad és egyre hozzák az élenytöltényeket. A hű inas, Georgio, keservesen sír és fuldokló hangon szól:

— Édes jó uram, vegyen lélegzetet!

Lajos fia odahajol a haldokló fölé és így szól:

— Mi vagyunk itt, fiaid.

De Kossuth Lajos nem felel. Szemei nyitva, arcán mosoly vonul végig, mintha túlvilági csodás dolgot látna . . . Aztán hirtelen összeroskad. Két fia és az orvos fölemelik. A beteg feje előre hanyatlik. Kossuth Ferenc az ősz fejet mellére támasztja.

Agya körül ott volt egész családja s nézte némán, elfojtott zokogással a nagy szenvedőt. Kezét gróf Károlyi Gábor tartotta, míg lábánál Figyelmessy ezredes állt. Látszott, hogy Kossuth Lajos utolsó pillanatában eszméletén van, s utoljára még egyszer végignézett azon a kis táboron, mely lélegzetét visszafojtva, leste a szót, a melylyel Kossuth az élettől búcsúzik. Erre a szóra azonban hiába vártak.

Tizenegy óra előtt öt percczel Aulich, a kormányzó titkára sápadtan rohant be az újságírókhoz, akik az ebédlőben voltak összegyülekezve és remegő hangon kiáltá:

— Meghalt!

A halálesetről Kossuth fiai magyarul és olasz nyelven a következő gyászjelentést adták ki:

Éjfélkörül járt az idő, márczius 20-ikán, mikor az első táviratok Kossuth haláláról Budapestre érkeztek. A szomorú hír még az éj folyamán szétterjedt a fővárosban, reggel pedig már az egész ország tudta, hogy Kossuth Lajos nincs többé.

S bár napok óta köztudomású volt, hogy Kossuth menthetetlen: a gyász hír mégis megrendítő hatást gyakorolt mindenfelé. Mintha szerető édes atyját vesztette volna el: minden ember arcza elborult, minden szem könnyelábadt. Valami csodálatos láz, a közös fájdalom egybeolvasztó ereje, a minő a nagy nemzeti szerencsétlenségek alkalmával szokott nyilvánulni, fogta el az egész magyar társadalmat.

S ez a láz csaknem a forradalom nyílt kitöréséig emelkedett, a mikor híre futott, hogy a két állami műintézet: a Nemzeti színház és az Operaház homlokzatára felsőbb meghagyásból nem tűzték ki a gyászlobogót. A méltatlankodás fenyegető moraja zúgott végig az utcákon, a haragos tömeg fékvesztett szenvedélylyel rohanta meg a dalszínházát s talán rombadönti, ha a katonaság közbe nem lép. Csak nagy nehezen, kérlelő szóval lehetett a forrongó kedélyeket lecsillapítani.

Régebbi általános óhaj volt, hogy Kossuth, ha már életében távol kellett maradnia, legalább holta után nyugodjék Magyarországon. Hadd ölelje haló porát az édes anyai föld, amelyet annyira szeretett; hadd legyen sirja oltár, a melyhez hazaszeretetei jár tanulni a késő ivadék is.

A család szívesen meghajolt e nemzeti kívánság előtt, csupán azt az óhaját fejezte ki, hogy Kossuth holttestével együtt szállítassanak haza nejének és leányának a genuai temetőben nyugvó hamvai is.

Ezzel kapcsolatosan felmerült a temetés rendezésének a kérdése is. Természetesen úgy illett volna, hogy Kossuth, mint a nemzet nagy halottja, államköltségen helyeztessék örök nyugovóra. Ámde számolni kellett más tényezők érzékenységevel is. Az egyetlen helyes megoldásnak az látszott, ha Kossuth, aki Budapestnek amúgy is díszpolgára volt, a főváros költségén temettetik el.

S a fővárosi tanács, dicsőségére legyen mondva, erre a legnagyobb hazafiúi készséggel nyomban vállalkozott. Mindjárt a haláleset utáni napon, márczius 21-ikén rendkívüli közgyűlést hívott össze, amelyen a következő indítványt terjesztette elő:

„Mondja ki Budapest fő- és székváros törvényhatóságának közgyűlése:

1. hogy Kossuth Lajos nagy hazánkfiának, nemzeti történelmünk egyik kimagasló korszaka megalkotójának, folyó 1894. évi márczius hó 20-án történt elhunyt alkalmából legmélyebb fájdalomának ad kifejezést; s ennek és az elhunytnak úgy a haza, mint a főváros körül szerzett halhatatlan érdemeinek jegyzőkönyvileg való megörökítése céljából utasítja a tanácsot, hogy a legközelebbi rendes közgyűlésen az erről szóló okiratot terjeszse elő.

2. A nagy halott gyászszertartásánál való képviseltetése céljából Turinba Márkus József alpolgármester vezetése alatt 25 tagú küldöttséget meneszt.

3. A ravatalra a nemzet nagy halottjához s a székes-fővároshoz méltó koszorút helyez; s a családtagjaihoz: Kossuth Ferenczhez, Kossuth Lajos Tódorhoz, mint az elhunytnek

fiaihoz és Ruttkayné, szül. Kossuth Lujza úrnőhöz, az önfeláldozó nőtestvérhez részvétnyilatkozatokat intéz.

4. Jegyzőkönyvileg háláját és mély köszönetét nyilvánítja Turin városának, ama testvérnemzet polgáraihoz méltó és minden magyart örök hálára kötelező nemes bánásmóddért, amelyben a nemzet nagy fiát élte fogytáig részesítette; s eme jegyzőkönyvi köszönetének Turin városának hatóságával leendő közlésére a polgármestert utasítja.

5. Utasítja a tanácsot, hogy haladéktalanul tegyen előterjesztést a fővárosi közmunkák tanácsának az iráni, hogy a Hatvani-utca Kossuth Lajos nevét viselje.

6. A székes-főváros gyászának jeléül a mai közgyűlést felfüggeszti; a gyászszertartások végleges befejezéséig az iskoláiban az oktatás szünetel, s a temetés napján a székes-főváros hatóságának összes hivatalaiban a hivatalos teendőket nem végzik.

7. Budapest székes-főváros Kossuth Lajost, mint d i s z polgárát s a nemzet halottját saját költségén kívánja eltemettetni; s ennek végrehajtása, illetve a drága hamvaknak a hátramaradott családtagok egyetértésével leendő hazaszállítása iránt szükséges intézkedések teljesítésével a gyászszertartáson résztvevő küldöttséget vezető alpolgármesterét megbízza; s addig is, amíg a nagy halotthoz méltó síremléknek felállítása iránt intézkedések tétetnének, egy díszsírhelynek kijelölése iránt a tanácsot utasítja.

A hazafias szép indítványt, amely egyaránt méltó volt úgy a nagy halott emlékéhez, mint az ország fővárosához, egyértelemmel fogadta el a törvényhatósági közgyűlés. Egyúttal pedig a gyászszertartás részleteinek a megállapítása céljából G e r l ó c z y Károly helyettes polgármester elnöklete alatt bizottságot küldött ki.

S Gerlóczy, ez a nagytevékenységű és erős akaratú polgármester, akinek a főváros oly sokat köszönhet, önfeláldozó buzgalommal fogott nemes föladatának a teljesítéséhez. Mindenekelőtt gondoskodott, hogy a főváros külön gyászjelentésben adja tudtul nagynevű díszpolgárának az elhunytát. A gyászjelentés így hangzik:

A gyászba borult székes-főváros törvényhatósága hazafiúi mély fájdalommal tudatja, hogy

KOSSUTH LAJOS

a nemzet nagy fia, Budapest székes-főváros diszpolgára, folyó hó 20-ikán Turinban meghalt.

Kossuth Lajos elhunytja megmérhetlen veszteség az egész országra, mert a Megboldogultban a magyar nemzet szabadságának atyját, a főváros virágzó fejlődésének egyik alkotóját siratja.

A drága halottnak hazaszállítandó hült teteme folyó évi április hó 1-én vasárnap délelőtt 10 órakor fog a nemzet gyászához méltó ünnepiességgel örök nyugalomra helyeztetni.

Vegyünk bucsut Tőle, akinek a haza és a főváros körül szerzett érdemei halhatatlanok!

Legyen örökké áldott az ő dicső emléke!

Budapesten, 1894. évi márcz. hó 23-kán.

A székes-főváros törvényhatósága.

Aztán lelkes, buzdító szóval fölhívta a közönséget, hogy bánatának külsőképen is kifejezést adjon. S az egész főváros csakhamar gyászba öltözött. Mindenfelé feltűntek a gyászlobogók; a házak erkélyeit fekete posztóval vonták be, az üzletek kirakataiban Kossuth gyászkeretes arczképc borongott.

Megkapóan fenséges volt ez a gyász, amelynek hatása alól a kormány sem vonhatta ki magát. Márczius 23-ikán a képviselőházat ülésre hívta össze, amely alkalommal az elnök, Bánffy Dezső báró ilykép emlékezett meg az elhunytáról:

Tisztelt Házi Kossuth Lajos meghalt. (A Ház tagjai felállanak.) E gyászos eseményről, midőn a tisztelt Ház-

nak jelentésemet megtenni szomorú kötelességemnek ismerem, nem kétlem, méltóztatnak mindnyájan egyhangúlag osztani a nagy veszteség felett való fájdalmat, mely pártkülönbség nélkül mindnyájunké oly férfiú elvesztése felett, kinek neve a magyar történelem jelen századának lapjain tündöklő betűkkel lesz megörökítve, kinek hazaszeretete, honfi érzelme, vaskövetkezessége kívül áll minden bírálaton.

Kérem a t. Házat, méltóztassék a nagy halott nagy érdemeit következő javaslatom egyhangú elfogadásával méltatni:

A képviselőház megemlékezve Kossuth Lajosnak azon hervadhatatlan érdemeiről, melyeket az 1848-iki törvények megalkotása, különösen az alkotmányos jogoknak minden osztályt felölelő kiterjesztése, a képviseleti alapon nyugvó felelős kormányrendszer behozatala, a közteherviselés általánosítása, a földbirtok fölszabadítása, a sajtószabadság, a jogegyenlőség s általában a politikai és polgári szabadság nagy elveinek érvényre juttatása körül szerzett, — a nemzet soha nem múló hálájának és elismerésének kíván kifejezést adni, midőn ebbeli érzelmeinek emlékét jegyzőkönyvben megörökíti. Továbbá azon meggyőződésben, hogy a magyar nemzet társadalmi utón nagy halottjának elhunytá alkalmából méltó kifejezést adand, ezen érdemei iránti elismerésének elhatározza a képviselőház:

hogy elhunytá feletti fájdalmának és részvételének jegyzőkönyvileg ad kifejezést s megbízza elnökét, hogy erről a gyászoló családot értesítse;

hogy magát a temetésen a ház elnöke által alakítandó küldöttség által képviselteti;

hogy a küldöttség útján, a ház nevében, koszorút helyez ravatalára és

hogy nyilvános ülést a végtisztesség befejeztéig nem tart.

A közjogi ellenzék többet akart ennél; így, Kossuth érdemeinek a törvénybeiktatását is követelte, a kormánytöbbség azonban megelégedett az elnök indítványával.

A főváros és az országgyűlés küldöttségeivel márczius 24-ikén külön vonat indult el Budapestről Turinba.

Mikor a kies Piemont ez ódon városába küldöttségeink megérkeztek, már az egész lakosság Kossuth halálának bánatkeltő hatása alatt állott. Az utczákon mindenfelé fekete zászlók, a halottasház előtt állandóan érdek-

lódó közönség. Turin város tanácsa, Voli főpolgármester vezetése alatt, mindjárt másnapon a haláleset után, küldöttségileg tisztelgett a Kossuth-családnál. Az elhunyt fiaihoz maga Voli intézett meleghangú beszédet, kijelentvén, hogy dicső atyjukat a város a maga halottjának tekinti s hamvai befogadására felajánlja a turini pantheont.

Egyáltalán a turiniak nemzeti gyászunk ez emlékezetes napjaiban igen nemesül viselkedtek. Nemcsak a hatóság, nemcsak az egész olasz sajtó, hanem maga a közönség is a testvéri rokonszenv és az igaz részvét ezer jelével halmozta el a halottat és családját; az ott időző magyarok iránt pedig a legnagyobb előzékenységet tanúsítá. Volt idő, nem is oly régen, mikor a csatamezőkön együtt omlott a magyar és olasz vér, most pedig a két nemzet könnye folyt össze Kossuth ravatalánál.

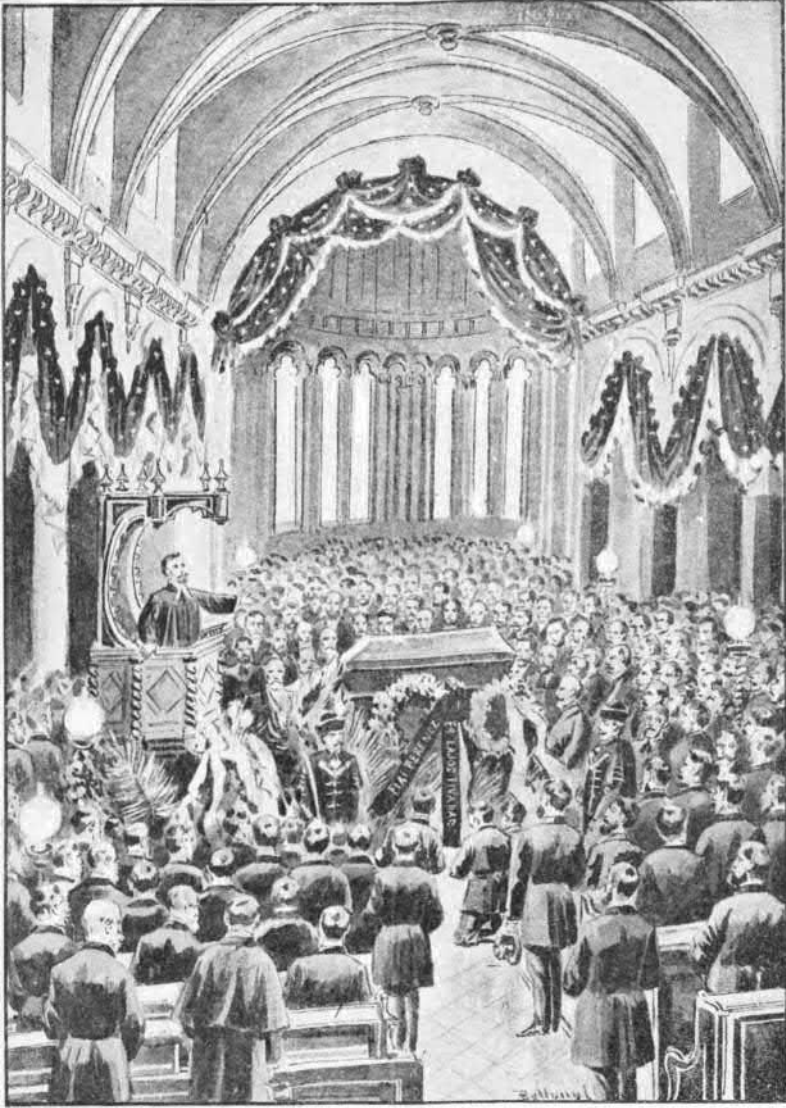
Mihelyt a főváros küldöttsége megérkezett, azonnal hozzáfogtak a beszentelés és hazaszállítás előkészületeihez.

Kossuth holttestét már előzőleg bebalzsamozták, s aztán fekete szalonruhába öltöztetve helyezték el a koporsóba. Nemes arczán égi nyugalom honolt, hófehér haja ezüst glóriaként övezte boltozatos homlokát. Feje alá egy zacskó hazai földet teltek, amit a monori küldöttség hozott, szívére pedig Rákóczi szemfedőjének egy darabkáját. A szemfedő is, mely reáborult, magyar volt: csángónők hímzése. Babérlevelű fehér selyem, aranybogyós szegélylyel és a Kossuth-család czimerével. Rajta ez a hímzett felírás: „A hétfalusi csángónők tiszteletük jeléül Sípos Jánosné. — A derék nem fél az idők mohától, a koporsóból kitör és eget kér.“

Kossuth nejének és leányának földi maradványait márczius 24-én hozták el Genuából és hazaszállításig a a turini temető halottasházában helyezték el. A hamvak kivételénél gróf Károlyi Gábor volt jelen.

Másnap éjjel pedig a Kossuth koporsóját szállították át a Valdensiek protestáns templomába, ahol díszes ravatalra tették. Ettől számított harmadik napon, márczius

28-ikán, délelőtt kilencz órakor volt az ünnepélyes beszterelés, az olasz nép fõnségesen nagyszerû búcsúja a távozó halottól.

Kossuth túnni temetése a Valdensiek-templomban.

Egész Turin talpon volt, hogy megadja az illõ vég-tisztességet a „generale u n g h a r e s e“-nak, mint

Kossuthot általában nevezték. Már reggel nyolczkor gyülekezni' kezdett a közönség. Legelől jött Brescia város küldöttsége, élén azzal a dicsőséges harczilobogóval, amely 1848—49-iki szabadságharcunkban az olasz légióé volt. Ezt követte egy vörösinges csapat: Garibaldi egykori hires vitéz katonái. Aztán a veteránok, szintén vihartépett hadizászlóval; majd a különböző munkásegyletek, s egyéb testületek.

A magyarok együttesen vonultak fel: számra mintegy kétezeröttszázan. A képviselőház küldöttsége negyven, a fővárosé pedig huszonöt tagból állott. Ezeken kívül küldöttségileg képviseltették magukat: a budapesti ügyvédi kamara, a 48-as országos honvédegyesület, Pestmegye, Monor község, a budapesti függetlenségi és 48-as polgárság; továbbá: Debreczen, Szeged, Kaposvár, Szentes, Marosvásárhely, Hajdú-Böszörmény, Czegléd, Orosháza, Berettyó-Ujfalu, Zilah, Békés-Szent-András stb. városok és községek. Aztán még igen sokan a hazából.

Kilencz órakor már zsúfolva volt a magasboltozatu szép templom; kint pedig a templom környékén százezernyi tömeg hullámzott. Féltiz után kezdődött a gyászszertartás. Peyrot lelkész, egy jóságos arczu protestáns pap, jelent meg elsőnek a prédikálószékekben, hogy elbucsztassa Kossuthot.

„Az igazság üdvözít“ — így kezdte olasznyelvű beszédét, meghatóan ecsetelve Kossuth, a nagy hontalan élete folyását, aki, úgymond, önmagát áldozta fel nemzete függetlenségéért. Aztán párhuzamot vont Kossuth és Krisztus között, akik mindaketten a szabadság mártírjai voltak s akiknek élete nemcsak felszabadító volt, hanem vigasztaló is. Ebben találjon enyhülést a szomorkodó család, ezt a vigaszt nyújtja a magyar nemzetnek, amely a megdicsőültben a leghűbb fiát siratja.

Zengő orgonakíséret mellett gyönyörű ének csendült meg a lelkész beszéde után: a templomi kar bánatos szolozsmája.

És most egyszerre magyar szó hangzik fel az olasz templomban; először, mióta fennáll.

Veress József, Orosháza ág. evangélikus lelkésze, lép fel a prédikálószékre s égre emelt tekintettel, áhítatos hangon a következő magas szárnyalású imát mondja el:

Felséges Isten, ki nem lakói kézzel csinált templomokban, hanem mindenütt meghallgatod a szívből fakadó könyörgést.

Oh, hallgasd meg kesergő fájdalomk szavát itten, hol most milliók lelke gyűl össze gyászolni, s kegyeletével szentté avatja e hajlékot.

Sokféle nyelven gyászolja ma világszerte ezen kiszendettnek emlékezetét a tisztelet és hála; hallgasd meg ezek között érdemedben szolgáló szavát is, hiszen imádság az és magyar.

Nem elmondani, de átérezni sem bírjuk ma veszteségünk és fájdalomk egész nagyságát.

Siratjuk nemcsak őt, hanem még inkább magunkat. Az ő lelke már a halhatatlanság fényes országába szállott, mi pedig nála nélkül még inkább érezzük: „hogyan nincs itt nekünk maradandó várunk, hanem egy jövődőt keresünk és szomjazunk kell addig is az igazságot, míg szent fia szerint szabadokká tesz bennünket.“

Emléke lelkesítsen bennünket, hogy megbecsüljük az emberiség örök jogait, a mikért ő küzdött.

Nagy volt nemcsak a megfogyott magyar nemzet, hanem a nagy nemzetek nagyjai között is; de mégis mindig a miénk maradt: nagy ember, nagy hazafi, nagy szenvedő.

Kész volt küzdeni és meghalni, tudott szenvedni és élni hivatásáért; pedig, mint a nagy apostol magáról vallotta, az ilyen elmondhatja: „Én mindennap meghalok.“ Elmondhatta magáról, Uram, szent fiad apostolának, Pálnak szavait, ki országról-országra hirdette az evangéliumot:

„Isten kegyelme által vagyok, a mi vagyok, és az ő kegyelme én hozzám nem volt hiábavaló.“

A te kegyelmed ajándékozta meg Uram olyan szívvel, mely tele volt nemes érzelmekkel.

Te adtál neki Uram lángelmét, mely fényesen világított

múlt és jövő homályában, kutatta a természet törvényeit, a történelem titkait, a lélek rejtélyeit.

Te adtál neki olyan jellemet, hogy a meggyőződése szerinti igazságból el nem tántorította sem újongó hozsánna, sem boszut lihegő „feszítsd meg“; követte szorít fiad szavát: „A a ki énutánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel az ő keresztyét és úgy kövessen engemet.“

Te adtál neki erőt, hogy vallhatta Pál apostol szavaival: „Semmivel nem gondolok, az én életem nekem nem drága, csak elvégezhessem örömmel az én futásomat“. És elmondhatta vele, mint. aggastyán, mikor kilenczvekét év, még pedig milyen kilenczvenkét év, terhe nehezedett reá: „Senkinek kenyérét ingyen nem ettük, hanem f á rád s á g g al é s nyomorúsággal, éjjel és nappal munkálkodván, hogy senkit közületek meg ne terhelnék; nemhogy nekünk az nem volna szabad, hanem hogy magunkat például adnánk nektek, hogy minket követnétek.“

A te kegyelmed adta neki mindezt, a te kegyelmed adta nekünk őt! És most, Uram, elvette tőlünk a te szent akaratot!

Fájdalommal bár, de mégis alázattal és zúgolódás nélkül hajolunk meg szent akaratom előtt.

Keresztyén hitünk bizodalmával, nemzeti dicsőségünk értevel, halottunk történelmi halhatatlanságának tudatával rebegjük vigasztalásul koporsójánál az apostoli szavakat: „Halál, hol van a te diadalmad, koporsó hol van a te fullánkod?“ Ami a földé volt, csak az lesz a földé, a lélek halhatatlan; neve: elv, jelleme: eszmény; küzdelme: példa gyanánt marad az utókorra örökségül; hamvait szeretettéinek hamvaival visszaviszszük a haza édes anyai kebelére, pihenni a hosszú bujdosás után. Hadd legyen neki a pihenés, a haza földje még édesebb; hadd legyen nekünk a haza földje még szentebb.

Mikor az idegen földről visszaindulunk vele apái földjére, hozzád foházkodunk, felséges Isten, élőknek és holtaknak Istene, ki nem vagy személyválogató, hanem kedves néked minden nemzetségből az, a ki téged fél és igazban cselekszik.

Oh, áldd meg azokat, akik testvértelen nemzetünk drága halottjának csak egy pillanatát megédesítették; vigasztald meg jó fiait a súlyos csapás fájdalmának elviselésében; erősítsd meg a hű testvért, ki maga is beteg lévén, türelemmel ápolta a nagy

beteget; áldd meg jóléttel, békével, szabadsággal azon nemzeteket, melyek bujdosónk fájdalmát részvétellel tisztelték s őtét becsülve, nemzetünket becsülték. Áldd meg dicső jövőddel a dicső múltnak ezen szép országát: Itáliát, mert a hazátlannak, kinek otthon egykor nóm volt főjét hová hajtania, otthont adott. És áldd meg, ami nélkül az elhunytnak a haza földjén sem lenne örök álma édes, Isten áldd meg a magyart! Ámen.

A lélekemelő ima főleg a magyarokra megrázó hatást tett. Egy szem sem maradt szárazon. A két Kossuth-fiú egymásra borult, s úgy zokogott.

A templomi szertartás befejezése!! még egy fenkölt beszéd hangzott el: Appia lelkésze, aki Kossuth polgári érényeit francziául dicsőíté.

Féltizenegykor indult el a gyászmenet a templomból. Elöl Turin város zenekara; utána a koszorúskocsik, telve Olaszország legremekebb virágaival. Majd egy hatfogatu aranyos dízhintó: rajta Kossuth koporsója. A dízhintó után ment a család; azután a képviselőház, Budapest és Turin küldöttségei, végül a többi magyar küldöttség.

A Carlo- és Felicie-utczákon, merre a gyászmenet elhalad, mindenütt óriási sokaság, mely a koporsó előtt mély áhítattal meghajlik. A gyászindulók zenéjébe belevegyül a sorfalat képező különféle egyletek tompult dob-pörgése.

Így ér a menet ünnepies lassúsággal a vasúti indulóház hatalmas árkádjai alá, ahol egy fekete díszítésű sátor van felállítva. A sátorban ravatalszerű emelvény. Ide teszik le a városi díszőrség emberei a koporsót.

Most előlép Turin polgármestere, Voli szenátor és messze csengő hangon búcsúzni kezd Kossuth Lajostól, Olaszország e nagyszerű polgárától, akit Magyarország adott neki s akit most Magyarország visszakövetel. Majd megemlékezik az elhunyt hervadhatlan nagy érdemeiről, s aztán így folytatja:

— Magyarországot és Olaszországot, — úgymond,

— régi kötelékek fűzik össze, mert mind a két ország földjét bőven áztatta a testvérnépek patakzó vére. Egymás szabadságának kiküzdésén összetört a két nemzet, s kölcsönösen ontott vérük szentelte meg azt az örök barátságot és testvéri szent szövetséget, mely őket összefűzi. És ezt vonzalmat még növeli, hogy Kossuth Olaszországot és Olaszországban Turint választotta tartózkodási helyéül. Kossuth, többször tapasztaltuk, szerette Turint, ahol boldog napokat is töltött. De Turin városa is hálás volt Kossuth iránt. Meleg rokonszenvének ezer nyilatkozatával tisztelte és rajongó hódolattal vette körül. És most átadom e drága hamvakat a magyar nemzetnek, a magyar nemzet fővárosának. Mindaddig, amíg a Pó és Duna habjai öntözik Turin és Budapest partjait, e két főváros és e két nemzet szive együtt fog dobogni és a testvéri barátság kötelékével lesz összefűzve.

Voli beszédére Márkus József polgármester, a fővárosi küldöttség vezetője válaszolt francia nyelven, röviden megköszönte azt a megtisztelő figyelmet amiben Turin Kossuthot, hazánk e legnagyobb fiát, részesíté.

Ezután Helfy Ignác szólott olaszul, aki szintén azt a vonzalmat köszönte meg, amelyet az olasz nemzet, főképp pedig Turin városa, az elhunyt iránt tanúsított. Mikor Turin város tanácsa Kossuthtól elbúcsúzott, a magyar képviselőház küldöttsége lépett a koporsó elé. A küldöttség, illetőleg a szabadelvű párt szónoka Rohonczy Gedeon volt, ki néhány szép szóval adott kifejezést ama bánatos érzelmnek, amely a magyar törvényhozást Kossuth halála felett elfogja. A nemzeti párt nevében Sz e n t i v ányi Árpád beszélt, az országos függetlenségi és 48-as párt két aránylata megbízásából pedig B a r t h a Miklós és S t u r i n a n György. Végül Bartók Lajos szavalta el költői szárnyalású ódáját.

A magyarok legnagyobb része még aznap délután utazott el, a halottszállító különvonat pedig este indult Turinból. Ez a vonat három teher- és kilencz személyko-

csiból állott. Az első teherkocsiba, melynek oldalait fekete posztóval vonták be, helyeztetett el a Kossuth koporsója. A fekete leplen nagy fehér kereszt, rajta ez a felírás: F e r e t r o (koporsó). A második teherkocsin Kossuth nejének és leányának a hamvai voltak, a harmadikban a koszorúk. A személykocsikat a Kossuth-család és hozzátartozói, továbbá a fővárosi küldöttség foglalták el. A mozdony elején keresztbe téve két gyászlobogó.

A halott Kossuth útja egész Olaszországon át diadalmenethez hasonlított. Az állomások mindenütt gyászpompában, a perronokon hatóságaik élén a lakosság. A coniglianói állomásra a helyőrség egész tisztikara kivonult és sorfalat állva katonai tisztelgéssel üdvözölte az átrobogó vonatot.

A st-guirionoi vámnál a nyílt pályán egyszerre megállott a vonat. Ez az olasz határ, utolsó állomása a viruló szép Itáliának, amely annyi szeretettel övezte Kossuthot. Az egész társaság leszállt a vonatról, s kalaplevéve hallgatta meg Kossuth Ferencz búcsúszavait.

— Mielőtt elhagynék Olaszországot, — így szólt — álljon meg e koporsó, álljon meg e menet, mely diadalutat tesz. Forduljunk vissza ama föld felé, melyen atyám utolsó harminczöt évét élte. Idejött élte derekán élni, működni, remélni és szenvedni. De a kétségbeesést nem ismerte soha. Ezen a földön szövetkezett a kényuralom minden ellenségével és engedékenységre bírta azt. Nekem, aki a természet törvénye szerint vérenek vére vagyok és birom egy részét nagy szívének, jogom van Istenhozzádot mondani az ő hűlt teteme nevében e szép hazának, Itáliának. Itália isten veled! . . .

Néhány perez múlva ismét tovább robogott a vonat és átlépte az osztrák határt. Itt egyszerre megváltozott a kép. Tartózkodó ridegség az egész útvonalon. Az állomásokat, mintha haló porában is félték volna Kossuthtól, mindenütt nagyszámú rendőrség szállotta meg.

Ilyen széleskörű óvintézkedések közt, csaknem rend-

őri fedezet alatt, ért a vonat márczius 29-ikén reggel félhétkor Csáktornyára. Ez volt az első állomás magyar földön.

Az egész nagy vidékről roppant közönség sereglett össze; küldöttségek, magánosok.

Könyfakasztó megilletődés vett erőt a közönségen, amint a gyászlobogós vonat a pályaház előtt megállott. Az emberek, mintha valami legendás kép tárult volna eléjük, szinte visszafojtották lélegzetüket. Tehát mégis igaz: Kossuth hazajött. S nemcsak ő maga, hanem elhozta szeretteit is. Kik nem jöhettek haza élve, ime, most visszajönnek holtan. Aztán egyszerre száz, meg száz ajkon megzendült a Szózat.

E nemzeti fohásznak hangjai közt lépett elő M árkus József polgármester, s mély megindulással üdvözölte Kossuth holttetemét magyar földön. Ezután S z i l v a y Gyula ág. ev. lelkész mondott áhítatkeltő imát; majd Polonyi Géza szólt, s a főváros nevében köszöntötte a haza határán a haza halottját. A család nevében K o s s u t h Ferenc köszönte meg e megindítóan szép fogadtatást. „Visszahoztuk a hazába mindenünket, — mondotta a többi közt — ami nekünk megmaradt szeretett halottunkból. Visszahoztuk, hogy hamvai magyar földbe keveredjenek, hogy lelke a magyarok lelkében széteszoljék. Hazahoztuk, hogy emléke odaüljön minden magyar tűzhelyéhez; hogy az unokák, s az unokák unokái tanuljanak tőle honszerelmet.“

A halott útja Csáktornyáról kezdve ismét diadalmenethez hasonlított. A Dunántúl valamennyi állomáshelyén: Nagy-Kanizsán, Siófokon, Polgárdin, Székesfehérvárt, Velenczén, Martonvásáron stb. gyászfátyolos lobogókkal, feliratos szallagu koszorúkkal óriási közönség várta és üdvözlé az elhunytat. Még olyan helyről is, ahol a vonat nem állt meg, néma üdvözlés, röppenő fohász szállott a koporsó felé.

Különösen a föld népének a viselkedése igazán meghatározó volt. Tömegesen félbenhagyta szorgos tavaszi mun-

káját, felállott a töltés szélein és levett kalappal, elborult arcczal szögezte könnyes tekintetét a tovarobogó vonatra. Alsó-Domborún az asszonyok, mint sátoros ünnepkor, legszebb ruháikban, imádságos könyveikkel vonultak ki a halottszállító vonathoz. Egy másik községben, Agárdon, az iskolásgyerekek két oldalt hosszú sorban letérdeltek a sínek mentén, s mikor a vonat arra robogott, összetett kézzel, hangosan imádkoztak. S ez így tartott egész a kelenföldi állomásig. Az egész útvonalon, mint egy szakadatlan láncolatú díszörség, mindenütt áhítatos tömeg, tisztelgő közönség.

A szeretet és ragaszkodás nyilvánulása még nagyobb, még meghatóbb volt Budapesten, ahová a vonat márczius 30-ikán délután három órakor érkezett meg. A nyugati pályaudvar előtt beláthatatlan számú óriási tömeg nyüzsgött, bent a pályaházban pedig a különféle küldöttségek foglaltak helyet.

A turini küldöttség vezetője, Márkus József, a következő beszéddel adta át Budapest fővárosának a koporsót:

— A székes-főváros törvényhatósága márczius hó 22-ikén tartott közgyűlésén egyhangúlag elhatározta, hogy Kossuth Lajos drága hamvait hazahozatja s a gyászba borult székes-fővárosban helyezi örök nyugalomra. Kossuth Lajos, a felesége és a leánya hamvainak hazahozatalával minket bíztak meg. E feladatunkat teljesítve, átadjuk a drága hamvakat a székes-fővárosnak és az egész magyar nemzetnek.

Márkus beszédére Gerlóczy Károly helyettes polgármester ilykép válaszolt:

— A székes-főváros törvényhatósága nevében mindenekelőtt mély köszönetét mondok a küldöttség tagjainak, kik nagy halottunknak, az ő forrón szeretett nejének és leányának hamvait hazakalauzolták. E perczen hazánk szíve, a székes-főváros megrendül és gyászos lelkünk, azt képzei, hogy a koporsóban nyugvó nagy SZÍV is megmoz-

dul. Átvesszem e drága hamvakat azon érzéssel, mely áthatja palotasorainkat, szegény kunyhóinkat, a gyermekeket, ifjakat és öregeket. Átvesszem azon ünnepélyes kijelentéssel, hogy azokat híven meg fogjuk őrizni. És most engedjék meg, hogy mélyen érzett részvétünket e helyen is kifejezve, igaz szeretettel üdvözölhessük a megdicsőültnek közibénk érkezett fiait és nővérét; kérve őket, hogy a székes-főváros vendégszeretetét szívesen elfogadni méltóztassanak.

A család nevében itt is Kossuth Ferencz szólt és megköszönte a főváros kegyeletes részvétét.

— Hálás köszönettel fogadjuk — mondotta — Budapest székes-főváros megható kegyeletét elhunyt atyánk iránt. Elhoztuk legdrágább kincsünket, s íme, átadjuk azt a hazának, s a haza nevében Budapest fővárosának, hogy a drága halott hamvai hazai földben aludják örök álmukat.

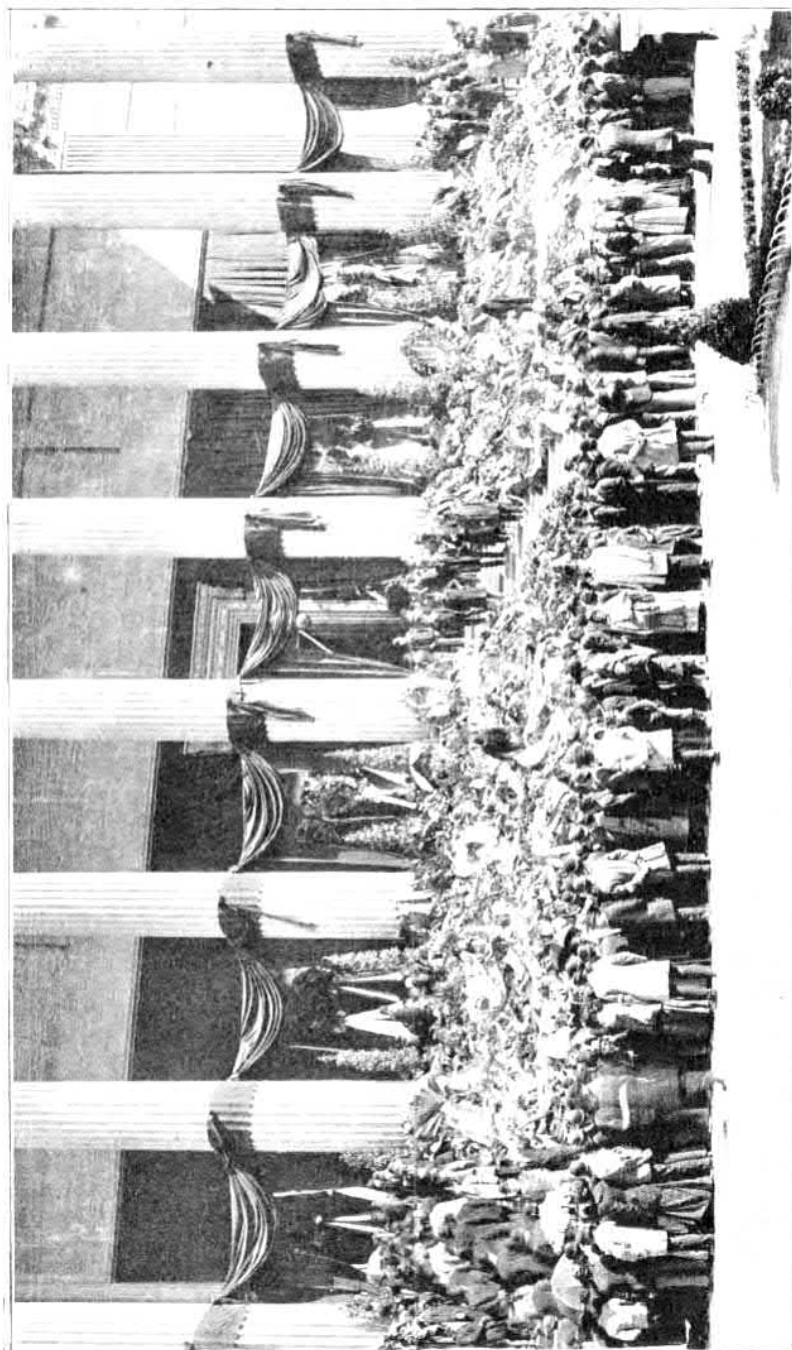
Erre aztán fejedelmi gyászpompa között roppant közönség kíséretében a Váci-körútról megindult a menet a Nemzeti Múzeum felé. A széles utczákon ember-ember hátán. Fekete zászlók, széles gyászdíszítések az ablakokon, erkélyeken, a házak és kapuk oszlopszatain; mindennütt, a merre a szem tekint. A tavaszi verőfény aranyos csillámmal vonja be a gyász sötét színeit.

Megható látvány, midőn a koporsó a tömeg sűrű fala közt elhalad. Aggok, ifjak, nők könnyezve adóznak a nagy halott emlékének, s nem egy helyütt a megilletődés hangos zokogásban tör ki.

Már alkonyult, mikor a gyászmenet a Nemzeti Múzeumhoz érkezett, s a koporsót ravatalra helyezték.

Kossuth tetemeinek hazaszállításával az általános gyász még fokozódott. Háttérbe szorult minden; a nemzet figyelme és érdeklődése a körül az egyszerű, sárgára mázolt tölgyfa-koporsó körül összpontosult, amely Kossuth hamvait rejté magában.

Budapest a komor gyász e napjaiban igazán az ország szíve volt. Felölelte, magához vonzotta az egész

A Nemzeti Muzzeum lépcsőzete a koszorúkkal.

(Weinwurm A. fényképfelvétele.)

magyar nemzetet. Mindenfelől, az ország legtávolabbi vidékéről is özönével érkezett a fővárosba a közönség, hogy résztvegyen a temetésen. Csak a hivatalosan bejelentett küldöttségi tagok száma több volt száznegyvenezernél.

S akik megérkeztek, első teendőjük volt, hogy megtekintsék a ravatalt, a mely a Nemzeti Múzeum oszlopcsarnokában állíttatott fel. A csarnok falait s menyezetét fekete posztó borította. A koporsó lépcsőzetes emelvényen a csarnok közepén feküdt. Körül délszaki virágok zöldje, aztán égő viaszgyertyák és lobogó kandeláberek ezüstkoszorúja. A ravatal két oldalán egyetemi ifjak és 48-as honvédek állottak őrséget; kivont karddal, díszben.

Egész a temetés napjáig valóságos bucsujáró hely volt ez a csarnok. Éjjel-nappal szakadatlan sorban egyre özönlött a közönség, hogy legalább egy pillantást vessen a koporsóra. A küldöttségek gyászlobogóik alatt testületileg vonultak fel s adták át koszorúikat. S a koszorúk száma úgyszólván minden látogatással szaporodott. Előbb az oszlopcsarnok falain helyezték el a koszorúkat, aztán a múzeum lépcsőzetén és párkányzatán; mikor ide sem fért már, az Arany-szobrot agatták teli. Kétezernyolcszáz szebbnél-szebb koszorú pompája, illata dicsőíté a halottat. Szinte úgy tetszett, mintha letarolták volna az ország valamennyi virágos kertjét, hogy koszorúba fűzve megemlékezésül és hódolatul idehelyezzék Kossuth koporsójának a lábaihoz.

De nem feledkezett meg a közönség Kossuth nejeről és leányáról sem, akiknek ravatala a terézvárosi római-katolikus templomban volt felállítva. Innen, e templom gyászpompájú hajójából temették el őket, márczius 30-án délelőtt. A gyászszerartást, megfelelő segédlettel, Stieber Vincze apátplébános végezte. A temetésen nagy közönség vett részt. Ott volt a család, a főváros hatósága, aztán számos küldöttség s különféle egyesület. A hosszú gyászmenetből messzi kivált a főváros hölgyeinek a kül-

döttsége, mintegy ezer nő, valamennyi talpig mély gyászban. Élükön Damjanich Jánosné, a vértanú-tábornok bánatos özvegye.

Mikor a temetés véget ért, s a koporsókat lebocsátottak a sirüregbe, a hölgy-küldöttség letérdelt a sir körül és csöndesen imádkozott.

Nem sokáig kellett várakoznia ott a kerepesi-uti temetőben a jó feleségnek és a kedves leánynak a családfőre. Még meg sem szikkadt koporsóik felett a hant, már eljött maga Kossuth is, hogy örökre együtt legyen, örökre együtt nyugodjék szeretteivel. Másnapon, április hó 1-én délelőtt megtörtént az ő temetése is.

Vasárnap volt; szép, napfényes tavaszi idő. A Nemzeti Múzeumba, a gyászszertartás színhelyére, már korán reggel özönlött a közönség. A kertbe csak azokat bocsátották be, akiknek jegyük volt s még így is kilencz órákor már alig lehetett mozogni.

A lépcsőházban gyülekeztek a kiválóságok: a közélet vezéralakjai. A képviselőház tagjai, mintegy háromszázötvenen, Perczel Dezső alelnök vezetése alatt, testületileg jelentek meg. A főrendiház képviselőiben: Gróf Károlyi Tibor elnök. Samassa József egri érsek, Szmrecsányi Pál szepesi püspök, Zichy Nándor gróf, Szász Károly és Kiss Áron ref. püspökök, gróf Széchenyi Béla, Zelenka Pál ág. ev. püspök s Gyulai Pál. A fővárost, polgármestereik élén, a tanács képviselte, Budapest törvényhatóságának bizottsági tagjai igen nagy számmal szintén testületileg jöttek el. Küldöttség által volt képviselve: A Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy-társaság, Történelmi Társulat, Petőfi-társaság, a tudományos és a műegyetem, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a budapesti ügyvédi kamara, stb. Ezekenkívül a társadalom minden osztályából számos kiváló egyéniség. Csak a kormány tagjai közül nem jelent meg senki. A gyászoló család kevéssel tíz óra előtt jött meg. A család tagjai közül ott voltak: Kossuth Ferencz, Kossuth Lajos Tivadar, Ambrozovics Béla minisz-

teri tanácsos, a neje és fiai; Meszlényi Lajos orsz. képviselő nejével, továbbá dr. Basso Arnoux, Kossuth volt háziiorvosa. Ruttkayné annyira megtörte a csapás, hogy nem jöhetett el.

A család közvetlenül a koporsó lábánál foglalt helyet; körülötte sorakoztak: a főrendek, országgyűlési képviselők s a főváros küldöttjei. Erre megkezdődött a szertartás, amelyet nagy papi-segédlettel Sárkány Sámuel ágostai evangélikus püspök végzett.

A budai dalárda művészi összhanggal a Kölcsey Hymnusát énekelte el. Szébb bevezető nem lehetett ennél. A fohászszerű dallam visszaverődött a csarnok boltivein, körülöngte a koporsót és behatolt a szivekbe. Most átvette szerepét az egyház. Fekete talárjában Sárkány püspök lépett elő s ezt az imát mondotta:

Örökké való Isten I Vallásos kegyelettel gyűltünk egybe, hogy elhunyt szolgálódnak, hazánk nagy fiának emlékezetét megünnepeljük és drága hamvait örök nyugalomra elkísérjük. Oh, tekints reánk kegyelmesen könyörületnek Istene és ne vedd meg könyörgésünket, amidőn elpanaszoljuk Előtтед veszteségünk nagyságát és alázattal esedezünk: — könyörülj rajtunk, szánd meg a Te kesergő népedet és küldj számára egedből mennyei vigasztalást. Vigasztald meg Uram, a gyászbaborult nemzetet, amelynek fáj az a tudat, hogy a kérlelhetlen halál kioltotta azt a drága életet, melynek megmaradásáért mihiók fohásza emelkedett mennyei trónod elé. Jól tudjuk Atyánk, Istenünk, hogy minden test a halandóság törvénye alá vettett, s hogy minket hálára kötelez a Te kegyelmi tényed, mely szerint megszaportottad az ő életének esztendőit s mint fáradt vándort hívtad el őt örök pihenőre. Legyen ezért áldott a Te szent nevedl Kérünk Téged Urunk, Istenünk, terjeszd ki gondviselésed szárnyait magyar hazánkra és annak minden igaz polgáira. Támaszsz közöttünk a boldogulthoz hasonló bölcs, erélyes és bátor vezérférfiakat, kik a haza üdvén és boldogulásán önzetlenül munkálkodjanak. Részesítsd hazánkat a béke és egyetértés áldásaiban. Végre vigasztald meg a megszomrodottakat, a nagy hazafinak nagyrahívatott bánatos fiait és rokonait, s tartsd meg őket hazánk javára — mint a boldogult nagy szellemének örököseit. Ámen.

Az ima után, a melynek hatása felemelő és vigasztaló volt, a püspök a családhoz s az egybegyűltekhöz fordulva, így szólt:

A hálás nemzet hazaszállította nagy fiának, a csaknem félszázadon át hontalan Kossuth Lajosnak drága hamvait, hogy azokat itthon, a szeretett haza kebelében helyezze örök nyugalomra. Csak a mi múlandó volt Kossuth Lajosban, azt szállította haza, mert az ő nagy lelke, fényes szelleme idehaza volt, félszázad óta mindig beleoltva minden igaz magyar hazafi leikébe.

Nekem jutott e megtisztelő feladat, hogy mint azon egyháznak szerény szolgálója, melynek az üdvözült haláláig hű tagja és hitvallója volt, — a vallásos végső tisztességet megadjam. Meghajtom fejemet annak nagy szelleme előtt, ki nemzetünk nagyjai között a legnagyobb volt, s keblem elfogul a fájdalomtól, midőn az ő halhatatlan érdemeiről megemlékezem. Magyarország újjászületésének, jelenkori alkotmányos életének ébresztő lelke és alapvetője volt ő. Amit korának összes jelesei nem mertek kezdeményezni, azt az ő bátor, rettenhetetlen lelke végrehajtotta.

Egy magasztos cél lebegett lelki szemei előtt. Magyarországot önálló és szabad, művelt és erős alkotmányos országgá fejleszteni, mely büszkén foglaljon helyet a polgárosult nemzetek soraiban.

Erre irányultak titáni vállalkozásai, ennek az eszményi Magyarországnak képe lebegett ébron és álmában az ő lelki szemei előtt, s ezzel az eszménnyel zárultak le szemei örök álmra.

Bizony, nehéz nekünk a válás, a bucsuzás attól, kinek a haza ennyit köszönhet, ki annyi dicsőséget árasztott a magyar nemzetre.

Áldás és könnyhullatás kíséri őt nyugvóhelyére, de nagy alkotásainak emléke kell, hogy maradandó és elévülhetetlen erővel hasson a magyar nemzet fiaira ivadékról-ivadékra.

Tőle kell megtanulni a jelen és utókor honpolgárainak, miként kelljen szeretni a hazát önzetlenül a bölcsőtől a sírig, s munkálni annak üdvét és boldogságát önfeláldozó hűséggel és szeretettel.

Csak az a nemzet lehet dicső, szabad és hatalmas, melynek fiai a nagyok, jelesek példáját szem előtt tartva, utánuk indulnak s hozzájuk méltókká lenni törekcszenek.

Kossuth Lajos élete a hazaszeretetnek ragyogó példája

Hazájának áldozta fel magas szollomi tehetségét, idejét, bámulatos munkabíró erejét, személyes érdekeit, szabadságát; egész életét.

Megtagadta önmagát, szenvedett a sors súlyos csapásai alatt, ette a hontalan bujdosó keserű kenyerét, feláldozta mindenét a haza boldogságáért.

Elveinek, eszményének zászlaját fentartotta magasan vég-érájáig s úgy érzett, úgy gondolkozott, mint egykor a nagy apostol: Pál, aki az evangélium zászlaja alá esküdött és érette kész volt minden perczen a halálba menni.

Kossuth is így érezett- Kész volt életét adni a haza szabadságáért s mint a szabadság mártírja fejezte be drága életét.

Meghalt! A zászló, melyet fennen hordozott, kihullott elhidegült kezéből, mint ember alá volt vetve Ő is a halandóság törvényeinek.

De fenkölt szelleme nincsen lezárva a koporsó fedele alatt. Örök élete van az ő nagy lelkének. — „Én vagyok a feltámadás és az örök élet, aki hiszen én bennem, ha meghal is, él.“

Legyen áldott emléke ama egyházban is, mely őt büszkén vallotta magáénak.

Most pedig egyházam szertartásához képest megáldom a drága hamvakat és beszentelem az atyának, a fiúnak és a szentléleknek nevében.

Altalodom azokat az irgalom Istenének atyai gondviselésébe. Az ő örök, éber szemei viraszszanak porladozó teteme felett, miglen megszólal a feltámadás harsonája és megzendül az Úr hívogató szava: „Jer szolgám, ki hű voltál, nagyra bizlak ezután, menj te a Te uradnak örömébe.“

Te pedig, megdicsőült lélek, menj fel az örökkévalóság fényes hajlékaiba s onnan a magasból tekints le áldó szeretettel gyászbaborult nemzetedre, bánatba merült fiaid és véreidre; s ott a kegyelem Istenének trónja előtt könyörögve kérd a népek és nemzetek sorsát intéző hatalmas Istent, hogy áraszsza reánk a béke és egyetértés áldásait s amiért milliók szíve feldobog: tegye a magyarok hazáját nagygyá, szilárddá és boldoggá! Ámen.

Az ősz püspök ezután égre emelt kezekkel megáldotta az elhunyt koporsóját.

Az egyházi szertartás végeztével Jókai Mór lépett a ravatalhoz, hogy a magyar törvényhozó testület nevében búcsúzzék el a halottól. A költő fekete díszmagyarba volt öltözve, az oldalán kard. Tekintetét merően a koporsóra szögezte, s az ő ismert mélabús hangján szólni kezdett:

Révparthoz ért a gálya, — világkörtutát tett kormányosával. S megtörtében egy új világot lelt maga előtt az óvilágr helyén. A régi tölgyerdő táján csak egyes vihártépte törzsek állanak még.

Kilencz lusztrum múlt el azóta. Kidúlt a többi. De a kidült erdő helyén egy új pálmageszt emelkedett fel azóta.

Az egyvívású korból megtört alakok, megöszült fejek fogadják a visszatérőt; de körülöttük egy új nemzedék támadt, szeretetben őseihez hasonló; de munkában erősebb, ismeretekben tudósabb azoknál.

. . . Ha látná a visszatérő e szép új világot, lelkének a földi megdicsőülést kellene éreznie.

De vájjon nem látja-e?

Minekünk, akik hiszünk a lélek halhatatlanságában, hinniünk kell azt, hogy Kossuth hamvaival együtt a lelkét is elhozták Magyarországra. A lélek nem hagyja el azokat, akiket szeret; s ő neki annyi szeretni valója van itten.

. . . Légy üdvöz hazádba visszatérő lélek! Hozzád beszélünk, midőn hamvaid előtt állunk.

Te meghallod nemcsak azt, amit hozzád szólunk, hanem azt is, amit érzünk.

Te meglátod nemcsak ezt a néptengert, melyben koporsód tova úszik, hanem a szívekbe is belátsz.

És látod ott, hogy a hála enyészhetetlen a magyar nép szívében azon nagy történelmi alak iránt, ki a magyarhoni jobbágyot, ezt a bibliai Lázárnak a képmását, szolgálai sorsából felemeltek, s az Isten áldásával tetézett asztalhoz ültetted, egy sorba a gazdagokkal és nemesekkel; — ki az emberi és honpolgári jogokat kiterjesztetted a Szent István birodalmának minden lakójára, nem válogatva nemzetiségben és hitvallásban, ki a honfentartás és honvédelem terhét: az adófizetést és fegyverviselést megkönnyítéd e „Misera plebs“ vállán s közös kötelességül osztád fel ezt a haza minden lakójára; s a jog-

egyenlőség által a magyar nép millióiból magyar nemzetet alkottál és szilárd alapját vetéd meg a mai Magyarországnak.

És látod a rajongó kegyeletet, melyét emléked iránt tanusít országSZerte a szellemvilág minden osztályosa, ki neked köszöni, hogy a parlamentben és a sajtóban a szabad gondolat nyilatkozhatik. A tetszhalott leányzót, az alvó eszmét te költéd fel a sírból.

Látod, hogy Magyarország Erdélylyol sok százados különállás után egy egységes országgá tömörült, ahogy te összekötöd.

Látod Magyarország fővárosát olyanná emelkedni, amilyenné te tervezöd.

És látod, hogy a szabadelvű szellem, melynek te voltál zászlóvivője, nemzetünknek minden intézményeiben diadalát üli.

És látod a varázst, melyet még alvó porodban is e nemzetre gyakorolsz.

Hazatérésed diadalútja a békének, a kiengesztelődésnek.

Koporsódnál találkozik az egész nemzet. Régi ellenfelek kezet nyújtanak előtte egymásnak; vitatkozó testvérek feltalálják ravatalodnál a közös édes anyát: a hazát, aki örököse lesz annak a szeretetnek, melyet te, kincsek helyett gyűjtői magadnak egy mese-hosszú életen át.

Egy mondás felőled elég egy tengert elcsillapítani: „Ne háborogj! Kossuth Lajos alszik . . .“ A tenger elpihen.

Egy szózat elég a harozot megszüntetni: „Ne tépjétek egymás zászlóit! Ne vágjatok egymáson sebeket!“ Az Kossuth lelkének fáj ... s a küzdelem elmúlik.

Ez a te bűvös szemfödeled betakar minden belviszályt.

Minden könyecsepp, mely éretted kihull, egy balzsamcsepp, mely nyílt sebeket begyógyít.

Oh, mennyi beszélni valónk volna egymással, ha a könnyeket elsírtuk, — folytatta tovább — Elmondanánk egymásnak, hogyan törekedtünk negyvenöt óv alatt a rombadőlt mindenséget újra visszateremteni.

Hogy hirdetéd te kilencz lustrumon Magyarhon létjogát az ó- és újvilágnak, minden művelt nemzet nyelvén, azzal az ékesszólással, melynek erejét magyar író nem bírta soha, s amely író toll képezte puritán életed, független állásod egyetlen biztosítékát, oly késő életkorig, aminőt a gondviselés ritka választottainak enged: s akinek enged, nyugalomra és megpihenésre rendel. Neked az élet nem adott nyugalmat. Utolsó

erőd is az ideál harcában fogyasztád, a szabadelvűség védelmében. Ott estél el a csatatéren, szemközt fordulva a balál angyalával.

Mi pedig elmondanánk neked, minő küzdelmeink voltak e hosszú idő alatt; hogy véreztünk és könyeztünk, dolgoztunk és áldoztunk azért, hogy egy szabad nemzetet megalkossunk, mely ime, él és virul, hivatását betölti a népek versenyében, s hős erejét csak külellenség elleni védelemre összesíti.

De most már nálamnál nagyobbak beszélnek veled. Ott fog állani örök nyugalmad vártája Deák és Batthyány sircsarnokai mellett. Minő triumvirátus! Minő találkozósa a nagy szellemeknek!

Te egy czipruslombot küldtél Deák ravatalára és ez a czipruság találkozott azzal a babérkoszorúval, melyet Magyarország legszentebb élő nőalakja tett le a koporsóra. E két symbolum találkozósa e megszentelt helyen volt az eszmék, a nehéz idők expiatiója.

Áldottak legyenek e hamvak, melyek az expiatiót hazatértükkel befejezték, — áldottak a vér- és könyáztatta hazaföldében! Soha ne nyugtalanítsa álmaikat belviszály dobogása, balsors földrengése, soha!

Áldottak legyenek az apához méltó fiák, kik e drága hamvakat hazájuknak átadták; hogy ezen ereklye, mint az izlám kaába-köve, ne a távol külföldön legyen megőrizve, hanem az ország szívében; hogy aki hozzá zarándokol, ne az idegen sivatagon, de a hazán vándoroljon végig s fejét a haza szívére hajtsa le.

De áldott legyen a testvérlélek is, ki e hosszú küzdelmes élet szenvedéseit önfeláldozó ápolással megenyhíté. És áldottak azon hamvak, kikben o nagy lélek kedveseit éltében elsiratta.

Te magaddal vitted mindazokat, akik szíved véréhez tartoztak — midőn nem volt haza. Most ime visszahoztad őket magaddal élve, vagy poraidban — amidőn van a haza. Hazájuk lesz nekik e hon bizonynyal.

Lehetnek, — fájdalom, vannak, kik a magyar nemzetnek ez általános kegyeletét, bizonyára nem ismerve, balramagyarázzák. De hát lehetne-e bízni egy nemzet lelkületében, mely el tudná tagadni igaz fájdalmát, mely elfelejtené háláját az iránt, akinek tartozik vele?

A hála és hűség két ikertestvérek.

A mely nemzet fiait így tudja tisztelni, az atyáit is tiszteli.

A mely nemzet alkotmányát kész védeni, az alkotmányának oszlopaikat is megvédi.

A mely nemzet halottait még tudja ünnepelni, az a nemzet tudja az élőket is felmagasztalni, osztja a halhatatlanságot és a dicsőséget.

Ugyanazon kardoknak egyik lapjára ez volt verve „pro libertate“, a másikkra „moriamur pro patre et rege nostra“, s amit e kardok éle a történelem tábláira felírt, az mind dicsőség volt. Ezután is ez lesz.

Ez a gyász, mely a hazatérő hamvakat fogadja, a nemzet diszteljes pompája.

E mélységes gyász éjszakájából fog felvirradni hazánknak legszebb hajnala.

Én még nem tudok megválni e ravataltól, — így végezte Jókai beszédjét. Borongó lelkem még egyszer visszatekint a múltba.

Látom e nagy alakot akkor, mikor legfényesebb volt. Azon az örökké emlékezetes júliusi ülésén az 1848-iki képviselőháznak. amelyben Kossuth felhívta a törvényhozást, hogy mentse meg a hazát s amíg az meg nem lesz mentve, szüntessen meg önkeblében minden viszálykodást.

Most is a lelkemben zúgnak Kossuth Lajos soha el nem felejthető végszavai e nagy jelenetben. „Ha van e hazában még sajtó kebel, mely orvoslásra vár, ha van kívánság, mely kielégítésre vár; szenvedjen még egy kissé a sajtó kebel s várjon még egy kissé e kívánság; ne függeszszük fel ezektől, hogy a hazát megmentsük.“

És látom e szavakra az egész törvényhozó testet, mint egyetlen embert felállni és hallom rádörögni: „Megadjuk!“

„Adunk vért és vagyont a hazáért — és elnémítjuk fájdalomainkat.“

Magyarok!

Halljátok még egyszer Kossuthnak az örök szavait. S legyetek oly nagyok, mint akkor voltak! — Hadd visszahangozza aztán e ravatal Kossuthnak akkori mondását: „Leborulok e nemzet nagysága előtt!“ ...

. . . Vezess bennünket most, te halottaidban is óriás, e nemzeti nagyság felé.

Az örök hazában hirdessék nevednek emlékét e késő századok!

Leírhatatlan volt e beszéd hatása. Könyező szemmel, szíve mélyéig megrendülve tekintett mindenki a ravatal felé. Az agg honvédek, tanúi és részesei az elhunyt vezér dicsőségének, fuldokló zokogásba törtek ki. Maga Jókai is könyezett; de sírtak a Kossuth-fiúk is, akik kétszer is megölelték s megcsókolták a költőt.

Rövid, néhány pillanatnyi szünet után G e r l ó c z y Károly helyettes-polgármester vette át a szót s a főváros nevében búcsúzott el a halottól. Beszéde így hangzik:

Gyászoló Nemzetem!

Szomorú hivatásom, hogy tolmácsoljam e drága hamvak előtt a fővároson átvonagló fájdalmat, Magyarország szívének keservét, elévülhetetlen háláját és kegyeletét a nemzetektől irigyelt nagy Kossuth iránt, — kinek neve világhírű dicsőséget áraszt a magyar hazára, kinek ravatalánál egy egész nemzet fájdalomban egygyéolvad. De ki tudná méltóan kifejezni a nemzet szívében a tenger hullámaként feldagadó mostani érzelmeket. Ily nemzeti érzélem hű tolmácsolására szegény a nyelv, bármily gazdaggá tette is azt elbűvölő ékes-szólásod, dicsőült halottunk.

Midőn fővárosunk a nemzeti gyászban résztvesz, nemcsak az országos veszteség érzete nehezedik reá, hanem mert különös oka is van. hogy háláját és kegyeletét leróvjá századunk nagy férfiúi egyik legnagyobbika iránt. Fővárosunk együtt dobogott a nemzet szívével, tőle kitelhető módon résztvett, a hon örömében és fájdalmában, de hogy a főváros valójában az ország szíve és Magyarország symboluma, ezzé az 1848. évi alkotások folytán lett, melyek elválaszthatatlanok Kossuth nevétől. A főváros, mostani nagyságához, szépségéhez, fényéhez és magyarságához a megszilárdító egyik alapot ő vétó meg. Nagy halottunk, nézz le reánk, nézd e népet, melynek érzelmei felett mindig uralkodtál, mely azonban sohasem volt így egészen a tied, mint most. Egykor leborultál te a nemzet nagysága előtt, most e nemzet és ennek kebelében a főváros borult le a te tetemeid előtt!

Sírod Magyarország Mekkája lesz, és ha létünket veszély fenyegeti, ha netán a kétségbeesés démona szállja meg lelkünket, odazarándokolunk sírodhoz. Új erőt poraidból fogunk meríteni. A ravatalodat elhalmozó virágok

elhervadnak, a sír rideg göröngyei ráborulnak hamvaidra, melynek szemfedőle egy nemzet bánata. Hamvaidat még túlvilági erő sem választhatja el szíveinktől. Élni fog emléked első sorban a főváros szívében, melynek területe fogadja be a te és az általad rajongásig szeretett hozzá tartozóid tetemeit.

Most drága halottunk, fővárosunk nevében búcsút kellene vennem tőled, de ezt nem tehetem, mert lelkünk hamvaidnak birtokbavétele után elválhatatlan lesz tőled.

Csak áldást mondok hamvaidra, kérve a magyarok Isténét, hogy tegye oly boldoggá e hazát, mint milyennek Te óhajtottad.

Mert még neked virulnod
Kell óh hon,
Ragyogva hírben, büszkén
Szabadon! . . .

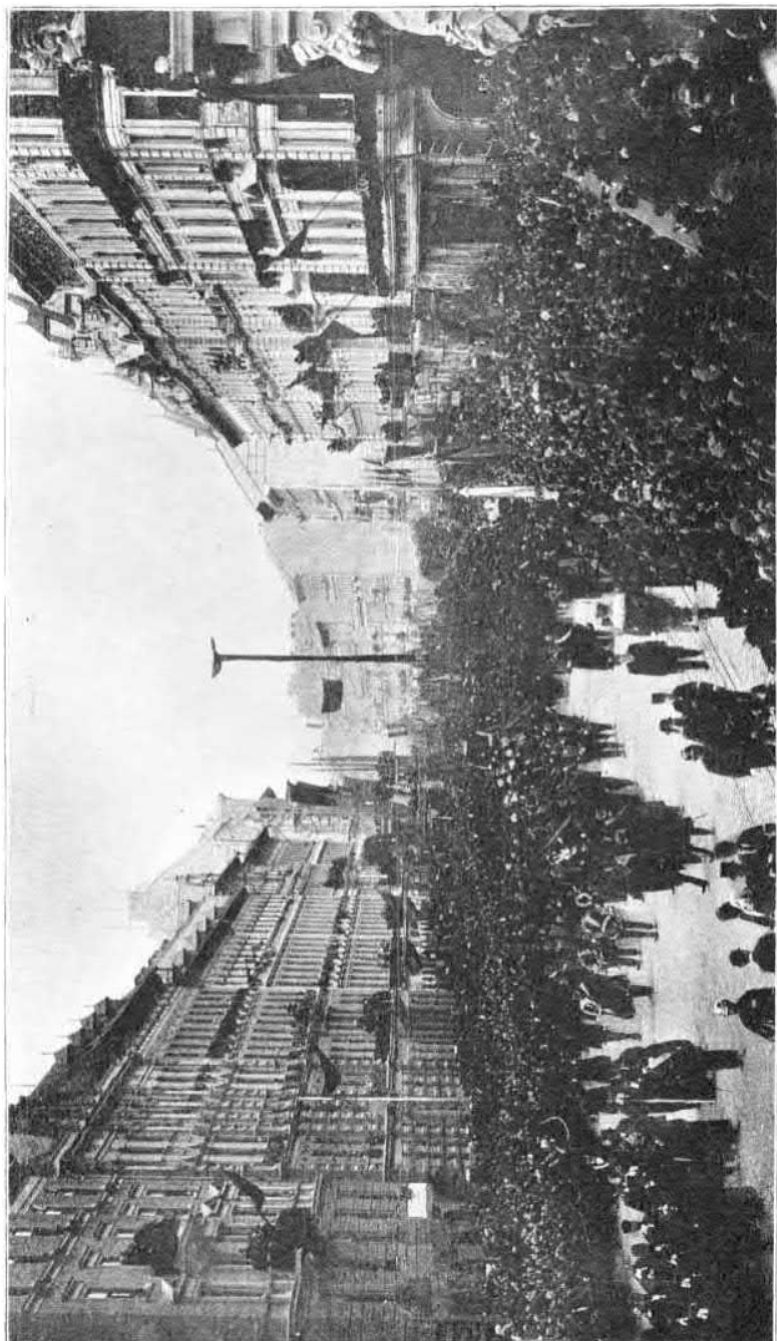
A szózat lélekemelő magasztos hangjai mellett hozták le a csarnokból a koporsót s helyezték el a nyolczfogatu halottaskocsira. A koporsó jobbján az orsz. képviselők, a baloldalon pedig a fővárosi törvényhatóság bizottsági tagjai sorakoztak, hogy a gyász kocsiról lelógó szalagokat vigyék iviljebb, díszőrségül: egyetemi ifjak foglaltak helyet. Tizenegy óra elmúlt, mikor megindulhatott a gyászmenet, amelynek hatóságilag megállapított sorrendje ez volt:

Elöl mennek a rendfentartó lovasok, utánuk következnek a zászlóval és jelvénynyel megjelent küldöttségek, testületek, egyesületek, körök, kaszinók.

Egy lovas két csatlóssal, hat lámpavivő lóháton; ezt követik a koszorúkat vivő kocsik s azok között nyolcz lovas. Ezután a 48-as honvédek, Budapest székesfőváros gyászbaborított zászlója, a főváros tisztviselői és hivatalnoki kara, a sírkeresztet vivő, két díszőrrel; a papok.

A nyolczfogatu díszes halotti kocsi, utána a család tagjai; majd: a törvényhozás, a székesfőváros törvényhatósága, az ország többi vármegyéi és városai törvényhatóságainak, Monor és Tállya zemplénmegyei községeknek, a Magyar Tudományos Akadémiának, az ügyvédi kamarának, a kereskedelmi és iparkamarának, az Országos Iparegyesületnek küldöttségei. . .

A kíséretet a rendfentartó lovasok zárják be.

Kossuth budapesti temetése 1894. április 1-én.

(Weinwurm A. fényképfővétel)

A menet a Nemzeti Múzeumból kiindulva, a Múzeum- és Károly-körúton, a Deák-téren, Váci-körúton, az Andrássy-úton, a Teréz- és Erzsébet-körúton, a kerepesi- és köztemetői-úton vonult a temetőbe.

Aki látta ezt a temetést, sohasem felejtí el. Valami fenséges, megragadó volt a nemzet gyászának e nagy-szerű kifejezésében. Nem is temetés volt ez, hanem meg-dicsőülés, nem is gyászmenet, hanem diadalút az örök halhatatlansághoz.

Gyászfátyolos zászlók alatt, bánatos arczczal, igaz fájdalommal félmillió ember kísérté a visszatért hontalan koporsóját. A menet oly hosszú volt, hogy több mint egy óra kellett az elvonulásához. Eleje már valahol az Erzsébet-körúton ment, mikor a vége a Múzeumnál sora-kozni kezdett.

S merre csak a szem tekint, mindenfelé, végtől-végig a hosszú útvonalon, gyászbaöltözött közönség. Az erkélyeken, ablakokban, a kapualjak és kirakatok tribün-jein fej-fej mellett, ezer, meg ezer ember. Lent pedig a járdákon tengernyi sokaság.

E roppant tömeg sorfala közt lassú mozgással megy, hömpölyög a gyászmenet, mint egy nagy fekete folyó.

És sehol semmi rendezavarás. Maga a közönség siet segélyére a polgárórség tagjainak. Tudja, érzi minden ember e nap történeti jelentőségét, s méltó akar lenni a nemzeti gyászhoz.

Az Andrássy-útra kanyarodott a menet, midőn föl-hangzik a Szózat:

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh, magyar!

Az ének ajkról-ajkra száll, s mindig erősödve, végül mint ézengés, félmillió magyar együttes fohászaként tör a kéklő magasságba.

E nemzeti fohász végső akkordjaiba egy másik dal: a Kossuth-nóta szívdobbantó hangjai szövődnek. S a régi dalnak új szövege támad:

Esik eső karikára,
Kossuth Lajos sírhalmára . . .

Hosszú idő telt el, két óra múltott ebédután, mikor a gyászmenet a temetőbe, a sírhoz kikerkezett.

A sírt nyolcz oszlop vette körül, mindegyiken gyászlobogó. Hátral félkörben vashorgokkal deszkaállvány, a koszorúk részére. A sír előtt feketével borított ravatal és dobogó.

A városi tűzoltóság érkezik meg elsőnek s kordont húz a sír körül. Majd a 48-as honvédek barnaattilás csapata jön meg, baloldalt helyezkedvén el. A jobboldalon Pestmegye, Monok, Tállya küldöttségei állanak fel. Eközben a tizennyolcz virágos kocsiról leszedik a koszorúkat.

A halottaskocsi, követve a család, az országgyűlés s a főváros küldöttségei által, a sír előtt áll meg. A temetkezési vállalat hat díszruhás csatlósa a koporsót a ravatalra helyezi. A halottaskocsi megett, a temető széles utjain áhítatos néma csöndben óriási közönség. A feketelő tömegeből csak a lengő zászlók válnak ki.

A csöndet Horváth Sándor ág. evangélikus lelkész érczes hangja töri meg. Imaszerű beszéddel kezdi; aztán hangosan elmondja a miatyánkot, s végül így szól:

— Mindezek után drága halott megáldalak téged az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében. A mi múlandó rajtad hamuvá lesz. Nyugodjál békében imádott magyar hazád földjében. A mi pedig magasztos isteni volt benned, az törjön keresztül a koporsón és örökké éljen. Nyugodjál békében. Isten veled! Isten veled! Ámen.

A beszentelés után Péchy Tamás orsz. képviselő, 48-as honvédtiszt lépett a dobogóra, hogy a dicsőséges szabadságharcz vitéz katonái nevében búcsúzzék el a sírbatérő Kossuthtól.

A fájdalom és a hála könyeivel szemeinkben — úgy mond — állunk mi 1848—49-es honvédek itt, ravatalodnál.

Egy félszázad múlt el azóta, mióta Te szóval és tollal hirdetted azokat a nagy elveket, melyeket az 1848-iki törvényhozás alkotmányunk alapjául törvénykönyvünkbe iktatott.

Minket, akkoron ifjakat, szólított a haza azoknak védelmére és mi lelkesedéssel sorakoztunk Magyarország zászlói alá.

Negyvenöt éve, hogy a kard ketté tört kezeinkben, s mi hazánk romjain végbúcsút vettünk tőled!

Némelyeknek közülünk, sok ezrek közül és kortársaink milliói közül a hazának tett szolgálatokért juthat egy-egy babérlevél, — Téged egész, babérkoszorúozón illet.

Leteszem bajtársaim, az 1848—49-es honvédek nevében kegyeletünk adóját én is, igaz hazafi, sírodra.

Tőled tanultunk hazafiságot, önfeláldozást, ernyedetlen munkásságot, tűrést, szenvedést.

Ha az általad hirdetett nagy elveken, melyek az 1848-iki törvényekben vannak lefektetve, virul és virulni fog alkotmányos magyar hazánk, könnyű lesz és legyen is, néked a föld. Isten veled!

Most az országgyűlés ellenzéki pártjainak a búcsúja következett. Az orsz. függetlenségi és 48-as párt nevében *J u s t h Gyula*, a nemzeti párt képviselőjében *H o r á n s z k y Nándor*, az országos függetlenségi párt megbízásából pedig *H e r m a n Ottó* mondottak magasröptű beszédeket.

Hermán Ottó beszédjéből főleg a befejező rész, a mely a legfelsőbb körök engesztelhetetlenségére utal, tett általános mély hatást.

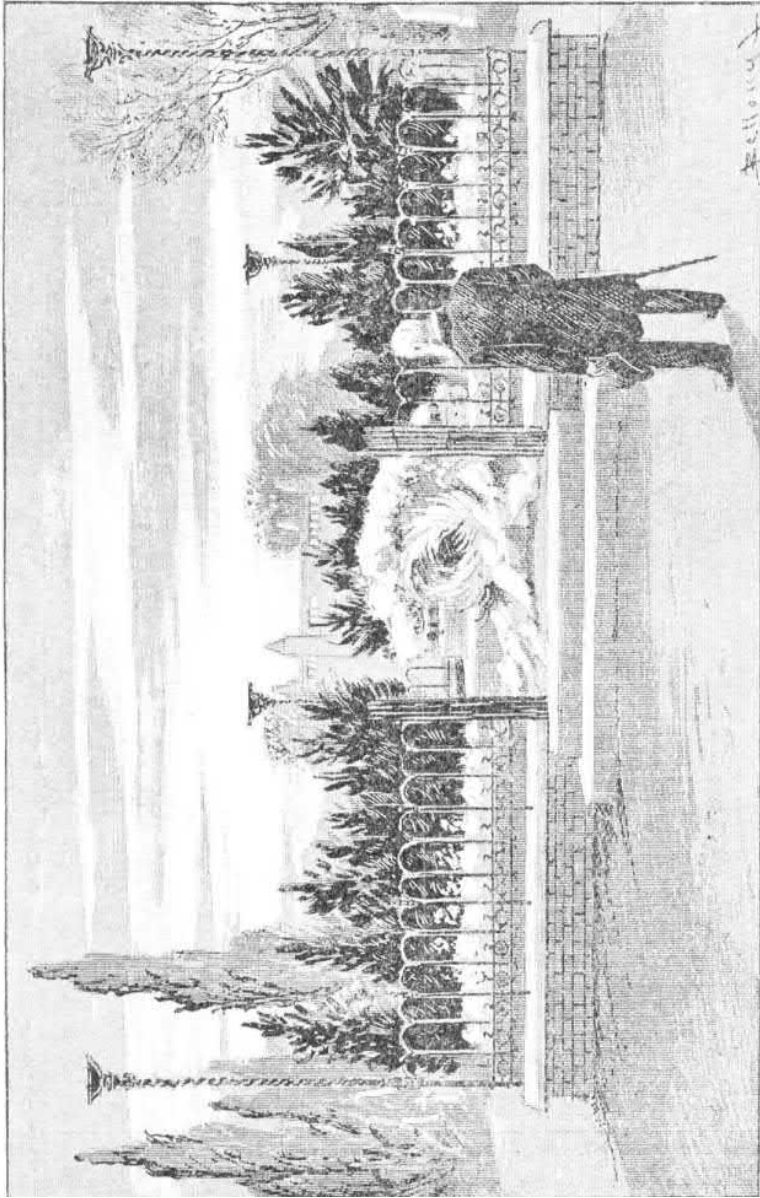
... Te visszatértél némán, csöndesen, — mondotta a többi közt, — s az egész nemzet leborul e sírnál; egy egész nemzet felzokog, hogy elvesztett.

És sírodból, mely egybeforrasztja a nemzetet a hálában és a fájdalomban, még sem kelhet ki a *kiengesztelődés* pálmája!

Nemzedet pedig hitt a végső kiengesztelődésben; várta, hogy ravatalodon megjelen a czipruság. Hiába hitt, hiába várta!

A nemzet nemes, engedékeny lelkülete hiába borította egykoron a kiengesztelődés fátyolát a népszabadság hőseinek és vértanúinak Golgothájára. Nincs viszonzás, nincs és nincsen!

És ez a végzet! Hatalmas nemzetiségek és nemzetek történelmi végzete.

Kossuth sírja a Kerepesi-úti temetőben.

Látnoki ihleted megmutatta neked a jövőt, miképen a vajúdó kitöréseket, a melyek jönni fognak, mert jönniük kell!

És ezért áll szavadnak igazsága, te mondad: „Ha majd eltemetnek, akkor feltámadok síromból és akkor a Kossuth-név nagyobb hatalom lesz, mint volt valaha.“

Igaz. Ez úgy lesz, mert máskép nem lehet.

Temessenek Cheopsz romjai alá; döntsék sírodra Ázsia egetostromló őshegységeit, mind hiába l Te fel fogsz támadni! És midőn nemzedet sorsa dűlőre jut, dicső neveddel száll majd síkra a szabadság, egyenlőség és testvériség szent nevében, a haza függetlenségéért és önállóságáért.

És megmozdul minden hant. Feltámadnak a népszabadság legendái, dicső vezérei; — föltámad mind és minden . . .

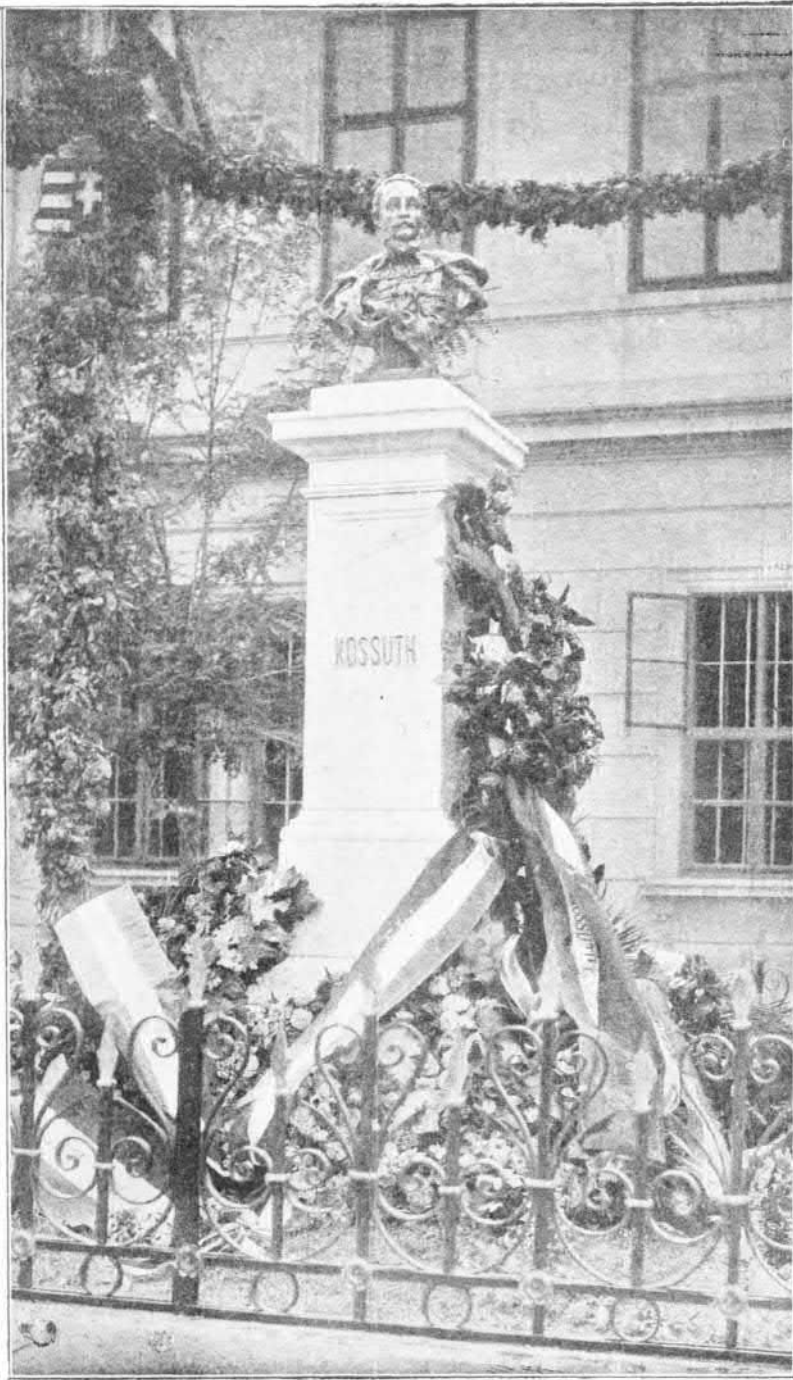
Végül az egyetemi ifjúság szónoka: B o l l i k József búcsúzott el a halottól, megfogadva, hogy eszméit a legszentebb hagyományként fogják megőrizni és ápolni.

Ezzel a temetés, a magyar nemzet hálás szeretetének e nagyszerű nyilvánulása, véget ért. A koporsót lcbocsátották a sirüregbe s aztán ráhelyezték a négyszögű gránitlapot, melyen ez a felírás olvasható: K o s s u t h .

Alkonyúlt már, s a sir körül még mindig újabb meg újabb csoportokat lehetett látni. S a látogatók közül senki sem akart úgy távozni, hogy valami emléket ne vigyen magával. Gondosan fölszedegették hát a koszorúk törmelékeit. A kinek ez nem jutott: a sirhantról vitt egy-két apró röget, vagy a közel fekvő gyepl fűszálaiból szakított néhányat. De maga a Kossuth-család is gondoskodott róla, hogy lehetőleg mindenki hozzájusson egy-egy ilyen kegyetes temetési emlékhöz. Másnap az összes koszorúk virágait és babérleveleit szétosztották a közönség közt.

A fővárossal együtt gyászolt a vidék is. A temetés napján, április 1-én, az ország csaknem valamennyi városában gyászünnepély volt; így: Kolozsvárott, Aradon, Pozsonyban, Debreczenben, Pécssett, Miskolczon, Szegeden, Székesfehérvárott, Békés-Csabán, Egerben, Kassán, Hódmezővásárhelyen, Brassóban, Temesvárott, Félegyházán stb.

A monori Kossuth-ezobor.

A családhoz mindenfelől ezrével érkeztek a meleghangú részvétiratok. Igen sok város, község, egylet, kör, küldöttségileg tisztelgett Kossuth fiainál.

De a külföld is résztvett gyászunkban. Az egész műveit világ sajtója a legmélyebb kegyelet és a legnagyobb elismerés hangján emlékezett meg Kossuthról.

Crispi, Olaszország nagynevű miniszterelnöke Umberto király megbízásából, mindjárt a haláleset után, a következő táviratot küldötte Voli turini polgármesternek;

ő felsége a király meghagyta nekem, hogy bízam meg Önt, miszerint személyes részvétnyilatkozatát vigye meg a Kossuth-testvéreknek dicső atyjuk halála alkalmából. C r i s p i.

Umberto király nemes példáját csakhamar követte az olasz képviselőház, amelynek ápril 2-iki ülésén Biancheri elnök a következőleg adózott az elhunyt Kossuth emlékének:

Azt hiszem, hogy az önök érzelmeit is tolmácsolom,, midőn ama mély fájdalomnak adok kifejezést, melylyel a képviselőház üléseinek szünetelése alatt, Kossuth Lajosnak, a nagy magyar hazafinak haláláról értesültünk, ki épp oly fényes, mint szenvedésekkel telt életpályáját, nagy kort érve, a mi vendégszerető Turin városunkban fejezte be. Mindenkinek, kinek szive a hazájáért és a szabadságért ver és a ki tiszteli a polgári erényeket, mélyen meg kellett hatva lennie eme kiváló egyéniség elhunytá által, ki a szabadság és a haza körül annyi érdemeket szerzett.

Nekünk kétszeresen kell sajnálnunk el vesztét. Először, mert kedves volt ama nemzetnek, mely őszinte barátsága által nekünk is kedves és a melylyel közös vágyaink voltak, melyeket mint mi, ma már szintén megvalósított; másodsor, mert Kossuth Olaszországot választván kedvelt lakóhelyéül, hosszú időn át velünk élt, résztvett örömeinkben és fájdalmunkban; magát és gyermekeit a mi őrizetünkre bízta s Olaszországban élni és halni úgy tetszett neki, mintha nem messze élne és halna szülőföldjétől. Méltányos dolog tehát, hogy a nemes és erős magyar nemzet e kiváló fiát úgy tekintjük, mint volt polgártársunkat; és kötelességszerű, hogy ama hálához és szeretet-höz, melyet első hazája iránta mutatott, második hazája is csatlakozzék bámulatával és tiszteletével.

Őszintén és a legnagyobb tisztelettel adózunk Kossuth Lajos emlékének, kinek neve tiszteletben fog élni a nemzetek

A nagykőrösi Kossuth-szobor.

Tóth András szoborművé.

között, amíg élni fog bennök a szabadság és a haza iránti kultusz, s a míg élni fog a kötelesség hite.

Mi örök csodálattal adózunk a nagy magyar hazafi érényeinek és a fájdalom hangja, mely a Duna partjairól ma e teremben viszhangzik, bizonyítja, hogy Olaszország csatlakozik a nemes magyar nemzet gyászához s fájdalomához a rokonszenv és a barátság érzetével. Kívánjuk, vajha a rokonszenv és barátság ezen érzelme örökre összefűzné a két népet!

Végül indítványozza, hatalmaztassék fel az elnök, hogy az olasz parlament részvétét a Kossuth-családnak külön is kifejezze. Ami meg is történik.

Még egy távoli világrész hatalmas országainak a képvisellete: az Amerikai Egyesült Államok törvényhozása is sietett letenni Kossuth sírjára a kegyeletes megemlékezés koszorúját. A képviselőház márcz. 22-ikén, a szenátus pedig márcz. 23-ikán foglalkozott a Kossuth halálával; a törvényhozás mindakét háza sajnálkozását fejezte ki a „nagy szabadsághős“ halála felett s részvétét nyilvánította a család iránt. A szenátus jegyzőkönyvének ez a része így hangzik:

Hoar szenátor ma a következő javaslatot nyújtotta be az Egyesült Államok szenátusában:

Határozzatik: Hogy az Egyesült Államok szenátusa mély részvétellel értesült a szabadságszerető Kossuth Lajosnak, a jeles hazafinak és az amerikai nép egykori vendégének a haláláról.

Határozzatik: Az Egyesült Államok alelnöke megkerestessék, hogy a szenátusnak tiszteletteljes részvétét közölje az elhunyt családjával.

A határozat egyhangúlag elfogadtatik.

A nemzet Kossuth iránti hálás kegyelme nem szűnt meg a temetéssel. Mindjárt elhunytá alkalmával széleskörű mozgalom indult meg, hogy emléke maradandó éreztöbörben örökíttessék meg. S csakhamar országszerte megindult a gyűjtés, amely rövid idő alatt mintegy kilencszázezer koronát eredményezett. A fővárosi tanács azonban, amely a szoboralapot kezeli, mindenekelőtt egy művészies kivitelű mauzóleum felállítását határozta el. A

mauzóleumra a pályázat ki is íratott, s az első díjat Stróbl Alajos szobrász és Gerster Kálmán építész együttesen készített mintája nyerte el. A síremlék alapkövét 1902 szeptember 19-ikén, Kossuth születésének a százados évfordulóján, tették le.

A lángbuzgalmu lelkes vidék azonban megelőzte a körültekintő s óvatos fővárost. Marosvásárhelyen, Nagy-Körösön, Miskolczon, Tószögön, Kölesden, Monoron, Kornádiban máris díszes szép szobor hirdeti Kossuth dicsőségét s a magyar nép háláját. Több helyütt pedig, Czeglédén, Salgó-Tarjánban, Szegeden, Laczházán stb. 1902 őszén, történt meg hazafiúi ünnepek között a szobor-leleplezés.

Ámde ércznél, szobornál maradandóbbak Kossuth 1848-iki nagy alkotásai: a jobbágyság felszabadítása, a közös teherviselés, a népképviseleten alapuló parlamenti rendszer, a szabad sajtó, jog- és vallásengvenlőség, amelyek fentartó alapzatát képezik a modern Magyarország államjogi berendezkedésének.

Emlékét időLlen-időkig híven megőrzi 1848—49-iki szabadságharcunk is, amelynek legendaszerű hősi dicsősége beragyogta az egész földtekét s amely tiszteltté tette a magyart világszerte.

S a midőn a lángoló hazaszeretet, a törhetlen elv-hűség, a bámulatos kötelességérzet követendő példáiról leszen szó: akkor is nemzedékről-nemzedékre legelső sorban a Kossuth Lajos nevet fogják emlegetni és dicsőíteni.

TARTALOM.

	<i>Szöveg.</i>	Lap
I.	Kossuth születése, gyermekkora, ifjúsága	1—15
II.	Kossuth a pozsonyi diétán, hírlapírói működése, elfogatása, követté választatása.....	16—46
III.	Kossuth az országgyűlésen, a márcz. 15-iki esemé- nyek, az 1848-iki törvények alkotása; Kossuth mint miniszter	47—86
IV.	A kamarilla ármányai, horvát lázadás, a honvéde- lem szervezése, Kossuth mint a honvédelmi bizott- mány elnöke.....	87—106
V.	Az 1848—49-iki szabadságharc. Kossuth, mint Ma- gyarország kormányzója	107—156
VI.	Kossuth menekülése. Diadalutja Angliában s Ame- rikában. Az emigráció működése	157—196
VII.	Kossuth családi gyásza. A czeplédi százas küldött- ség tisztelgése. Iratai. A 845 magyar Turinban. 80-ik és 90 ik születésnapja	197—230
VIII.	Kossuth utolsó nyilvánosságra került levelei. Könyv- tárának megvétele. Betegsége s halála. A turini és a budapesti temetés	231—297

	<i>Képek.</i>	Lap
Kossuth atyja		4
Kossuth anyja		5
Kossuth mint sárospataki jogász		9
Kossuth szülőháza Monokon		12
A tállyai ágost. ev. templom.....		13
Kossuth az 1831-iki pórlázadás alkalmával őrséget szervez S.-A.-Ujhelyen		15
Kossuth Lajos neje		20
Kossuth fia: Ferencz		21

Kossuth elfogatása	25
Kossuth leánya: Vilma	28
Kossuth második fia: Lajos, Tódor	29
Ruttkainé, Kossuth Lujza	35
Kossuth atyjának síremléke	41
1849-iki Kossuth-bankó	45
1848-iki Kossuth-bankó	51
Kossuth által alapított elsőrendű vitézségi érdemrend	55
Kossuth nevének síremléke.....	59
Kossuth kétszázezer ujonezot kér az országvédelmére	63
Baraccone	67
Kossuth kézírása	71
Kossuth a szegedi nép közt	75
Kossuth imája a kápolnai honvédsíroknál.....	85
Kossuth diadalutja Pesten	101
1848- 49-iki honvéd érdemjel	115
Kossuth Magyarország kormányzójává választatik	123
1849- iki honvéd-érdemkereszt.....	131
Kossuth búcsúja a hazától	139
Honvéd emlékérem	147
Kossuth angliai felolvasó körútjából.....	159
Amerikai magyar dollár	163
Az olaszországi magyar légió zászlószentelése	171
Kossuth megérkezése Angliába	179
Kossuth turini lakása	183
A czeplédi százas küldöttség Kossuthnál.....	191
Kossuth dolgozó-szobája	195
Kossuth nyilvános szónoklata a 845 magyar turini látogatása alkalmával	207
Ihász Dániel.....	211
Helfy Ignác	215
Kossuth arcképei	223
A nagybeteg Kossuth	245
Kossuth a halottas ágyon	255
Kossuth turini temetése a Valdensiek-templomban.....	265
A Nemzeti Múzeum lépcsőzete a koszorúkkal	275
Kossuth budapesti temetése 1894 április 1-én	287
Kossuth sírja a kerepesi-úti temetőben	291
A monori Kossuth szobor.....	293
A nagykőrösi Kossuth-szobor	295